

تصویر ابو عبد الرحمن الکوردی

منتدى إقرأ الثقافي

لغة: العربية - الفارسية - الأمازيغية

www.iqra.ahlamontada.com

ئاسۆیه کی تری زمانه وانی

بهرگی بیکه

برۆفیسۆر د. وریا عومەر ئەمین

ئاسۇيەكى تىرى زمانەوانى

بەرگى يەكەم

پروڧيسور د. وريا عومەر ئەمىن

ناوی کتیب: ناسویه کی تری زمانه وانی - بهرگی به کهم

نووسینی: پروفیسور د. وریا عومر نعمین

پلاو کراوهی ناراس - ژماره: ۹۰۰

هله گری: شترزاد هفتی نیسماعیل

دهره پنانی هونه روی ناوهوه: ناراس نه کهرم

بهرگ: مریه مونه قییان

چاپی دووم، ههولیر ۲۰۰۹

له بهر تو بهرایه تیی گشتیی کتیبخانه گشتیه کان له ههولیر ژماره ۲۲۲۲ ی سالی ۲۰۰۹ ی

نراوه تئ

وتیهک له هیاتی پتیهکی

په دران نهمحمد حبیب

زمان به یه کتیک له بناخه گرینگه کانی ژبانی کومه لایه تی و پتیه کانی ته ژبانه ده ژمیردری. هر زمانه که مایه یه درده مېوونی به یهک گیشتن و بناخه ی پتیه و کورنی هویه کانی له گمل یه کدا هه لکړدن و هاوگوزهرانی تاکه کانی کومه له. نهک هر هیتنه و بهس، بگره زمان له ههمو نو نو تهرکانه کی مرؤف به جیبیان ده گمه یه تی مرؤفانیته. ته نیا مرؤف که به زمان زانیاری و بیر و هه ست ده گوزنه وه. ناوه لان زمانیان نییه.

زمان نهک ته نیا نامرازی گوزینه وه یی به بگره هوی پهره پیدانی بیر و نه زمونښه له لای مرؤفا. هه نیتیک له زانا و فیهله سورفان ده لاین له وه ته ی بیر هیه زمانیش هیه. زمان مرؤف پهره ورده ده کات و ناماده ی ده کات بو داهیتان و به شداری کارامه له ژبانی شارستانه تیدا. له ریگه ی زمانه وه یه که مرؤف گمل یه کتر باشر دهناسن و پتیه ندی نیوان خویان به هیتزتر ده کمن و نه زمون و شاره زایی خویان دهن به یه کتر بو پهره پیدانی ژبانه که یان. به ههمان شتیه وه، چهنی مرؤف نه زمون و شاره زایی پتر که له که بکات و له سه ری که داینی هیتدهش زمان گه شه ده کات و فرلژتر ده تی و، پتیه ندی نیوان تاکه کان پان و پوزتر ده تی.

گرینگ و بایه خی زمان له ژبانی مرؤفا سه دان و رهنکه هه زاران که سی له زانا و بیریار و فیهله سورفان به خویه وه خه ریک کردوه و هانی داون له ههمو نالییه که وه لیتی به کولنه وه و تاوتوتی به کمن. تا که یشتوه ته نه وه ی له م بواره دا که له پوریک میهن پیدا بوه که ههمو ی به گشتی تیشک ده خاته سه ر یه کتیک له گرینگترین سه رجه کانی مرؤفایه تی مرؤف که زمانه.

زانیان به گوتیه ی پسپورتیان له زمانیان کولیه وه، له کتیه بخانه کاندا چهن دان لیکولینه وه مان له باره ی: زمان و نابوری، زمان و راگه یانندن، زمان و کومه لناسی، زمان و دهرووناسی و، هه... به رچاو ده که وی. به لام زمانه وانی (زانستی زمان) واته

لیکۆلینه‌وه‌ی زمان بۆ خۆی، نهم زانسته‌ی زمان یان نهم یواره‌ی لیکۆلینه‌وه‌ی زمان، له زانست و یواره‌کانی تر جیاوازه به‌وه‌ی که به‌زمان له زمان ده‌کۆلێته‌وه، لێره‌دا زمان خۆی مایه و که‌ره‌سته‌ی لیکۆلینه‌وه‌که‌یه و ههر خۆشی مه‌به‌ست و نامانجه‌که‌یه.

بابه‌ته‌کانی ناو نهم کتێبه‌ی پڕۆفیسۆر د. وریا عومهر نهمین (چهند ناسۆیه‌کی تری زمانه‌وانی) چهندان بابه‌تی ههمه‌جۆر و جیا‌جیا له یواری لیکۆلینه‌وه‌ی زمان بۆ خۆی (واته زانستی زمان) ده‌گرێته خۆ که ههر یه‌که‌یان تیشک ده‌خه‌نه سه‌ر یه‌کتیک له کێشه و بابه‌ته‌کانی نهم‌زێ زمانی کوردی. نهم کتێبه له فره‌شێوه‌یی بابه‌ته‌کانی و زانستایه‌تی لیکۆلینه‌وه‌کانیدا، له کتێبخانه‌ی کوردیدا کتێبێکی بێ وێنه یان که‌م وێنه‌یه.

زمان وه‌ک چۆن دیاره‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تییه له ههمان کاتدا بووه به‌بابه‌تێکی زانستی یه‌تیش که له ماتماتیک ده‌چێ، لیکۆلینه‌وه له رێسا و بنه‌ما‌کانی و راهاتن له‌سه‌ریان، یارمه‌تیده‌ری گرینگ ده‌بن بۆ پێشوه‌چوون و پێشوه‌بردنی زمانه‌که و فره‌وانترکردنی.

زمانی یه‌که‌گرتوی کوردی یه‌کتیکه له نامانج و داخوازه‌کانی نهم قۆناغه‌ی میژووی کورد، نهمه‌ش به‌بێ لیکۆلینه‌وه له باس و بابه‌ته‌کانی زمان و دانانی رێسا و بنه‌ما بۆ پێشه‌وه‌بردنیان، نایه‌ته دی. لێره‌دا بایه‌خی نهم به‌ره‌مه‌ی مامۆستای هێژا وریا عومهر نهمینان بۆ ده‌رده‌که‌وی و جیتی ده‌سخۆشییه.

دان به‌وه‌شدا ده‌نێم که نهم چهند قسه سه‌ر‌پێشییه لێره‌دا زۆر کورت‌ن بۆ بالا‌ی نهم کتێبه و دا‌رای لی‌بو‌وردن ده‌که‌م که نهم‌توانی هه‌قی نهم به‌ره‌مه‌ پوخته‌ی برا و هاو‌رێم د. وریا به‌ته‌وا‌وی به‌دم.

پيشه‌گي

پروڤيسٽور وريا عومەر نه‌مين

هه‌ولير ٤/١/٢٠٠٣

زمانه‌وانی وه‌ک هه‌ر لقیتیکی تری زانست یه‌کجار فره‌وان و ئالۆز بووه‌. به‌پاده‌یتکی زۆر ته‌شه‌نه‌ی سه‌ندووه‌، به‌ده‌یان به‌واری ورد وردتری لێ بۆته‌وه‌. هه‌به‌وونی زیاتر له‌ پینچ هه‌زار زاراوه‌ و هیتما بۆ شیکردنه‌وه‌ی زمانه‌وانی به‌لگه‌ی شه‌وه‌یه‌ نیتسر نه‌و رۆژه‌ ناوابوو بێ خۆتندنی به‌نامه‌داری نامانجدار و بێ په‌نابردنه‌ به‌ر سه‌رچاوه‌ پرسه‌نه‌کان و بێ ئاگاداریبون له‌ میژووی په‌ر سه‌ندنی زمانه‌وانیی گشتی بتوانرێ کارتیکی وا پیتشکه‌ش به‌کری له‌گه‌ل گیان و پیتوستیه‌کانی سه‌رده‌م به‌گونجی.

له‌م بیست و دوو ساله‌ی رابورد گه‌لێ باس و وتار و لیکۆلینه‌وه‌ی زمانه‌وانیم له‌ باره‌ی زمانی کوردیه‌وه‌ له‌ گوڤار و رۆژنامه‌کانا بلاو کردۆته‌وه‌. هه‌ولم داوه‌ به‌رێز و گیانیکی نوێ به‌پشت به‌ستن به‌ده‌سه‌که‌وته‌کانی زانستی زمانی گشتی و به‌شیه‌یه‌تیکی ساده‌ و راسته‌وخۆ پیتشکه‌شیان به‌که‌م. به‌هۆیانه‌وه‌ گه‌لێ زاراوه‌ و بیر و چه‌مک و ته‌کنیکی نوێ به‌به‌واری زمانه‌وانیی کوردییا ناسته‌را. گه‌لێ یاسای رێزمانی کوردییان ده‌ستیشان کرد و لایه‌نی لیتلی رێزمانی کوردییان لیکدايه‌وه‌ و بوون به‌سه‌رچاوه‌ و پیتسه‌و بۆ قوتابیانی خۆتندنی بالا و زمانه‌وانان و رێزگیان بۆ باس و لیکۆلینه‌وه‌ی تر پاک کرده‌وه‌.

هه‌ر باسیک و لیکۆلینه‌وه‌یه‌تیکی زمانه‌وانی زاده‌ی سه‌رده‌م و زه‌مینه‌ی نووسه‌ره‌که‌یه‌تی. ته‌واکه‌ری نه‌وانه‌ی پیتش خۆیه‌تی و هه‌نگاوێکی تهر له‌ رێزگیانیکی بێ بن‌دا. هه‌ر سه‌رده‌میتیکش رێز و پیتسه‌و و ته‌کنیکی تایبه‌تی خۆی هه‌یه‌. به‌رده‌وام هی نویتسر و له‌بارتر سه‌ره‌له‌نده‌ن و په‌یا نه‌بن، زۆری پێ ناچێ نه‌مانیش کۆن نه‌بن و له‌ که‌لک نه‌که‌ون و باویان نامیتێ. نه‌گه‌ر نیتستا به‌م باس و وتارانه‌ی خۆمدا به‌چه‌مه‌وه‌ به‌وختیان به‌که‌م، بێ که‌لک و دووباره‌کان لاهه‌رم، هه‌له‌که‌نام راست که‌مه‌وه‌ هه‌مه‌وێ به‌سی چل لاهه‌ر و به‌شیه‌یه‌تیکی زۆر باشت و ریکتر و پرووتر پیتشکه‌ش نه‌که‌مه‌وه‌. لیره‌ وه‌ک خۆیان خراونه‌ته‌ پروو بۆ سوودی قوتابییان و نه‌وانه‌ی به‌ته‌نگ زمانه‌وانیه‌وه‌ن. نه‌گه‌ر ده‌سکاریش که‌رابن

نه وه زۆر به ده گمهن بووه و په يوه نندى به پټنوس و هه ندى دهر پښه وه هه بووه و له دوو سڼ شونښا هه ندى هه لى زهق راست کراونه ته وه (ته مانه ي دوايى خراونه ته ناو که وانه وه). نه بى ليکوله ر په چاوى ميژووى نووسينيان و نه م لايه نانه بگات. نه م ي به رده ستان به شتيكى به ر هه مه زمانه وانيسه کاغه. هيوادارم ر ژوئى بى به شه کاني تر يشتان ناوا به کوکراوه يى بگاتى. هه مو نه مه و هه ر چيه کم له باره ي زمانى کوږدييه وه پيشکesh کردبى نه گهر هه ر نرختيکيان هه بى نابنه دلوتىک له دهر يايىکا.

له کوټاييسا زۆر سوياسى برى به ر ژم کاک به دران نه حمده حه بيب نه کم که نه وه ده ميکه داوام لن نه کات وتاره کاغى بو ناماده هکم بلاويان بکاته وه. هاندان و يارمه تىي دلستزانده ي نه م نه با نه م کاره هه رگيز نه نه هاته نه نجام. هه روه ها سوياسى کاک ناراس نه کړه م نه کم که نه زيه تيکى زۆرى کيشا له چاپکردنى نه م کتيبه و پټکخستنى خسته سرکه کاني. ياخوا نمونه يان زۆر بى.

شیملای کوردی و هه‌ند تیبینییه‌ک

ده‌خۆتێرتیه‌وه و گهلێ جار ده‌بیستری که له زمانی کوردی‌داده‌نگی (ص) و (ط) هه‌ن وه‌ک نه‌وه‌ی له وشه‌ی (سال) و (سه‌گ) و (سه‌د) و (تال)دا ده‌رده‌که‌ون. بۆیه ده‌بن پیتی (ص) و (ط) به‌خۆتێنه ناو سیسته‌می ئەلف و بیتی کوردی.

هه‌ندیکیش له‌سه‌ر نه‌و رایه‌ن که (ق) و (ع) و (ح) له نژادا کوردی نین و له ئەنجامی کارتێکردنی زمانی عه‌ره‌یی - که زمانیکێ سامییه - که‌وتونه‌ته ناو زمانی کوردی‌ده‌وه‌ بۆیه ده‌بن نه‌و پیتانه‌ی ئەم ده‌نگانه ده‌نوێتن له ئەلف و بیتی زمانی کوردی لا‌به‌ری‌ن.

هی واش هه‌یه له‌سه‌ر ئەم رایه‌یه که چونکه هه‌موو (پ) یه‌ک له سه‌ره‌تای وشه‌ی کوردی (قه‌له‌وه) بۆیه پتۆیست به‌وه نا‌کات نیشانه‌ی قه‌له‌وه‌یی بۆ دا‌به‌رت و گهلێ رای تری به‌مانه‌جوو له‌ملاو نه‌ولا ده‌بیستری‌ن و به‌رجاو ده‌که‌ون.

به‌تێگه‌یشتنی نه‌زه‌رییه‌ی فۆنیم و جیا‌کردنه‌وه‌ی فۆنیتیک و فۆنۆلۆجی وه‌ک دوو ناستی جیای زمان و ده‌رکه‌کردنی چه‌مکی گۆڕین له زمانا ئەم لایه‌نانه پوون ده‌کرێته‌وه و ئەم پر‌سیاره‌نه وه‌لام ده‌درێته‌وه.

ئەلف و بیتی هه‌ر زمانی له‌سه‌ر بناغه‌ی فۆنیمه‌کانی داده‌مه‌زێت. ژماره‌ی ئەلف و بیتی هه‌ر زمانیکیش ژماره‌ی فۆنیمه‌کانییه‌تی له‌و ساته تایه‌تیه‌ی که ئەلف و بیتییه‌که‌متی‌داده‌مه‌زراوه. واتا بۆ ده‌ستیشان‌کردنی ئەلف و بیتی هه‌ر زمانی ئەبێ فۆنیمه‌کانی ئەم زمانه ده‌ستیشان به‌کری‌ن.

هه‌ر قوتا‌به‌خانه‌یه‌کی فۆنۆلۆجی رای تایه‌تیه‌یی خۆی هه‌یه ده‌رباره‌ی چه‌مکی فۆنیم. با‌س‌کردنی نه‌و هه‌موو رایه جیا‌وا‌زانه و ده‌رخستنی گێشه‌ی نیتوان ئەم قوتا‌به‌خانا‌نه که‌لکی نی‌مه‌ی نییه له‌م با‌سه‌دا. له‌م قۆناغه‌دا با‌ش‌ترین و پرا‌کتیک‌ترین په‌یره‌و بۆ ده‌ستیشان‌کردنی فۆنیمه‌کانی هه‌ر زمانی نه‌وه‌یه که فۆنیم به‌نیشانه‌یه‌کی جیا‌که‌ره‌وه داده‌نیت له‌ناو چوار‌چێوه‌ی زمانیکێ تایه‌تیه‌دا.

زانی‌نی ده‌نگه‌کانی زمان و له‌یه‌که‌دانیا‌ن بۆ در‌وست‌کردنی به‌ش‌تیکێ زانیاری قسه‌که‌ره ده‌رباره‌ی زمانی خۆی. گر‌نگ‌ترین لایه‌ن له زانی‌نی زمانی زانی‌نی نه‌و سیسته‌مه تایه‌تیه‌یه که ده‌نگ و مانا له‌یه‌ک نه‌به‌ست. گه‌ر زمانیکێ بێ‌گانه بیستی هه‌یچی لێ تێ ناگه‌یت و نازانی‌ت وشه‌کانی له‌ کوێ ده‌ست یێ ده‌گه‌ن و له‌ کوێ ته‌واو ده‌بن. چونکه

نمو سیستمه تاییه نازانیت که دهنگه‌کانی نم زمانه له ماناگانیهوه ده‌به‌ستن. واتا له‌هر زمانیکا ریزه ده‌نگیتیکی تاییه‌تی مانایه‌کی تاییه‌تی ده‌به‌خشیته، گۆزینی بمهر نمو ریزه دهنگه بن ماناش ده‌گۆژی (یا نامینی) بو‌نمونه دوو ریزه دهنگی (به‌هار) و (گول) له زمانی کوردیدا مانایان جیایه چونکه دهنگه‌کانیان وهک یهک نی^(۱) نم دوو وشه‌یه دهنگه‌کانیان به‌ته‌واوی جیان. جووته وشه‌ی وا هه‌یه هه‌ندئ له دهنگه‌کانیان یه‌کن و هه‌ندئ جیان وهک له (هاوین) و (هه‌ویر) دا. (ه)، (و) و (ی) یه‌کن و ته‌وانی تر جیان. جووته وشه‌ی واش هه‌یه ته‌نها له تاکه دهنگتی نه‌بی هه‌موو یه‌کن وهک له وشه‌ی (پیر) و (بیر) دا. له‌م وشانه‌ی دوا‌ییدا ده‌بینین گۆزینی تاکه دهنگتی مانای ته‌واوی وشه‌کانی گۆژی. نه‌مه نه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که (پ) و (ب) له زمانی کوردیدا دوو نرخ‌ی جیایان هه‌یه چونکه هه‌ردوو‌ک توانیان له هه‌مان بیه‌شه‌دا environment ده‌رکه‌ون و دوو نرخ‌ی جیا پێشان به‌دن. له (که‌ر) و (که‌ر) یا (هرین) و (هرین) دا (ر) و (پ) دوو فۆنیمی جیان چونکه ده‌رکه‌وتیان له هه‌مان بیه‌شه‌دا مانای جیای به‌خشی به‌وشه‌کانا چونکه له سیستمی فۆنۆلۆجیی زمانی کوردیدا (ر) و (پ) دوو نرخ‌ی جیایان هه‌یه. واتا دوو دهنگی جیا‌وا‌ز گه‌ر به‌توانن له هه‌مان بیه‌شه‌دا ده‌رکه‌ون و ده‌رکه‌وتنی هه‌ر یه‌که له‌م شو‌تنه تاییه‌تیه‌دا مانای جیای به‌خشی له ده‌رکه‌وتنی ته‌وی تر‌دا - له‌ناو چوارچێوه‌ی زمانیکی تاییه‌تیه‌دا - نه‌وه نم دوو دهنگه سه‌ر به‌دوو فۆنیمی جیان و به‌دوو فۆنیمی جیا له قه‌له‌م ده‌درتین له‌م زمانه‌دا.

نمو وشانه‌ی هه‌موو دهنگه‌کانیان وهک یه‌کن ته‌نیا له تاکه دهنگتی نه‌بی و نم جیاییه له‌م تاکه دهنگه‌دا مانای جیای به‌وشه‌کانا به‌خشی (جووتۆکه) minimal pair. به‌به‌راورد‌کردنی نم جووتۆکه‌نه فۆنیمه‌کانی زمان ده‌سنیشان ده‌کریته.

له نه‌نجامی گه‌ر‌ان به‌شو‌تن هه‌موو نمو وشانه‌ی -با بلی‌تین- له‌گه‌ل (پیر) و (بیر) دا جووتۆکه‌ن له زمانی کوردیدا. نم هه‌وت وشانه‌ی خواره‌وه ده‌س ده‌که‌ون (به‌پیتی کۆششی خۆم).

بیر - پیر - تیر - شیر - سیر - ژیر - میر.

بهم جو‌زه توانیمان هه‌وت فۆنیم (ب - پ - ت - ش - س - ژ - م) ده‌سنیشان که‌ین. نه‌هه‌ونی وشه‌ی تر پێک که‌وی له‌گه‌ل نم کۆمه‌له نه‌وه ناگه‌یه‌نی که فۆنیمه‌کانی کوردی هه‌ر نم هه‌وت‌ن. کۆمه‌لێکی تری وهک ته‌وانه‌ی خواره‌وه به‌راورد ده‌کرتین.

که‌ر - که‌پ - که‌و - که‌م - که‌س - که‌ی - که‌ل - که‌ف.

نم هشت وشانه که هموو جووتوکه ی یه کترن هشت فونیمیان دهنیشان کرد (ر - پ - و - م - س - ی - ل - ف)، دوانیان (س - م) له گهل کومه لی یه که ما هاوبه شن و شهشیان تازن. بده ژماردی فونیمه کان بوو بهسیانزه. لیسته که مان زیاد ده که بن به زیاکردنی کومه لی تری وه کړنه واندی سهره وه تا ده که یه نه راده یه که هیچ فونیمی تازه نادوزریته وه. وهک نه وهی خواره وه.

ژماره	فونیمی تازه	فونیمه کان	جووتوکه
۷	ب - پ - س - ش - ت - ژ - م	ب - پ - س - ش - ت - م	بیر - پیر - سیر - شیر - تیر - ژیر - میر
۶	ر - پ - و - ی - ل - ف	ر - پ - و - م - س - ی - ل - ف	کهر - که پ - که و - که م - که س - که ی - که ل - که ف
۵	ک - ز - د - ه - غ	پ - ب - ش - ک - ز - د - ه - م - غ	پار - بار - شار - کار - زار - دار - هار - مار - غار
۴	خ - ج	ش - خ - ک - ج	شهو - خهو - کهو - چهو
۱	ن	خ - ج - د - ن - پ - ل	خاو - چاو - داو - ناو - راو - لاو
۱	ف	ف - ژ - ز	لیان - ژیان - زیان
۱	ح	ح - ن - ک - خ - ج	حموت - نموت - کموت - خموت - چموت
۱	ځ	ځ - ل	چل - چل
۱	ک	ب - ی - پ - ل - ش - ک	بمش - گمش - رمش - لمش - شمش - کمش
-	-	ز - ژ - ن	هزار - هژار - هنار
۱	ج	ب - م - ج	باش - ماش - جاش

و شەى (سال) و (سەدا) دا دەردە کەوێ. لەم وشانەى دوايیدا دەنگە کە وەک بێتیی شێوێ (ص) ی وەرگرتیی. سەرەرای ئەم جیاوازییەش هەردووکیان سەر بەیەک فۆنیم و یەک نرخیان هەیە لە سیستەمى فۆنۆلۆجیی زمانى کوردیدا. چونکە جووتە وشەى وا نادۆزێتەو لەم زماندا کە ئەم دوو دەنگە جیاوازی تیا لە هەمان بێنەدا دەرکەوێ و دوو مانای جیا بێخشن. ئەم دوو دەنگە هەردووک لە زمانى عەرەبیشدا هەن کەچی سەر بەدوو فۆنیمی جیاوازی چونکە دوو نرخی جیاوازی هەیە لە سیستەمى فۆنۆلۆجى زمانى عەرەبى. هەردووک لە هەمان بێنەدا دەرەکەون و مانای جیا دەخشن. وەک لە (سار - رۆشت) و (صار - بو) دا. (س) و (ص) لە بێشەى [(...) ارا] دەرکەوتن. (ر) و (پ) لە زمانى کوردیدا دوو فۆنیمی جیا چونکە لەم زماندا جووتە وشەى وا هەیە کە ئەم دوو دەنگە جیاوازیان تیا لە هەمان بێنەدا دەرەکەوێ و مانای جیاوازیان پێ دەخشن وەک لە (کەر - کەر)، (پرین - پرین)، (تیر - تیر) ... هتد. لە بێشەى [کە (...)] و [ب (...) ین]، [تى (...)] دا دەرەکەون. ئەم دوو دەنگە لە زمانى عەرەبیشدا هەن وەک لە وشەى (کریم) و (رحیم) دا دەرەکەون. بەلام لە سیستەمى فۆنۆلۆجى زمانى عەرەبیدا بەدوو شێوێ جیای هەمان فۆنیم دەوترێت چونکە ناتوانن هەردووک لە هەمان بێنەدا دەرکەون و بەئالوگۆکردنیان ماناکان بگۆڕێن.

واتا فۆنیم شتیکی موحەررەدە abstract. چەند دەنگێکی جیا نەبوونی لە زمانىکی تایبەتدا. ئەم دەنگانە شێوێ جیا دەگرنە خۆ بەپێى ئەو بێشە جیاوازانەى تیاپانا دەرەکەون.

بۆ جیاکردنەوێ ئەم دوو لایەنە نیشانەى فۆنیم دەخێتە نێوان دوو هێلى لارەوێ وەک // و نیشانەى دەنگ دەخێتە نێوان دوو کەوانەى وەک []. پەیوەندى نێوان دەنگ و فۆنیم لەم وێنەیدا ڕوون کراوەتەو.

$$\left. \begin{array}{l} \text{[دەنگ]} \\ \text{[دەنگ]} \end{array} \right| = \text{فۆنیم}$$

وەک:

$$\left. \begin{array}{l} \text{[س]} \\ \text{[ص]} \end{array} \right| = \text{س/ص} \quad \leftarrow \text{لە زمانى کوردیدا}$$

نەو بەشەى زانستى زمان كە لە چۆنەتەى دروستكردنى دەنگەكانى زمان و سروشتيان دەكۆلتەتەوه و ھۆى جىياوازى نىوان دەنگە جىياوازەكانى زمان دەرەدەخا فۆنېتىكە Phonetics.

فۆنۆلۆجى Phonology نەو بەشەى زانستى زمانە كە لەو ياساىانە دەكۆلتەتەوه كە بەھۆيانەوه دەنگەكانى زمانىكى تايەتەى لە يەك دەدرتەى بۆ دروستكردنى ېرگە. يەك نرخ دەدا بەكۆمەلە دەنگىكى جىياواز كە ھەمان كۆمەلە دەنگ لەوانەىە لە زمانىكى تردا دەرەكون و تايپا كۆمەلە نرخىكى جىيا پىشان بەدن. واتا فۆنېتىك شتىكى گشتىيە و فۆنۆلۆجى تايەتەيە. فۆنەتىك پىشان دەلتى (ر) ، (پ) ، (س) ، (ص) ، (ل) و (ڤ) چۆن دروست دەكرتەى بۆ جىياوازەى بى ئەوئى بايەخ بەدا بەوئى ئەم دەنگانە سەر بە چ زمانىكىن. كەچى لە ناستى فۆنۆلۆجىدا (ر) و (پ) لە زمانى كوردیدا دوو نرخيان دەدرتەى و لە زمانى عەرەبیدا يەك. (س) و (ص) لە زمانى كوردیدا يەك نرخيان دەدرتەى و لە زمانى عەرەبیدا دوو... ھتە.

بەپىتى ئەم لىكۆلتەتەويە (ر) و (پ) دوو فۆنېمى جىيان چۆنگە لەناو سىستەمى فۆنۆلۆجىي زمانى كوردى دوو نرخى جىياوازيان ھەيە. جىياوازى نىوانيان ەك جىياوازى نىوان، بۆ ئغوونە، (پ) و (ج) يا (ك) و (ش) يا ھەردوو فۆنېمىكى تر وايە. بۆيە لەھەر شۆنېتىكا دەرەكون شىوھيان چۆنە ئەبىتى وا بىنوسرتەى نەو پايەى كە دەلتى لەبەر ئەوئى ھەمىو (پ) يەك لە سەرەتاي وشەى كوردى دەرەكوئى قەلەو، بۆيە لە نووسىنا پىتوست بەو ناكات نىشانەى (قەلەوى) بۆ دابەرتەى پايەى پووچە و بەتەشكى نەزەرىيەى فۆنېم پەش دەپتەو. دەرەكەوتنى (راى لاواز لە سەرەتاي وشەى كوردى ياسايەكى فۆنۆلۆجىيە لە زمانى كوردیدا پەيرونەى بە (پ) قەلەووە نىيە. ئەوانەى ئەم پايەى پەسند دەكەن دەپى ئەوھشان لەبەر نەچى كە (زۆرەى زۆرى) ئەو (ل) يانەى دواى ئەلف لە زمانى كوردیدا قەلەو. ەك لە (مال، ھەقال، سامال، تال... ھتە) لەم ھالەتەدا ئەبىتى ئەم جۆرە وشانەش نىشانەى قەلەوى بۆ (ل) دانەرتەى. ئغوونەى ترى لەم بابەتە زۆر.

لەم سروشتەدا ھەمىو شتىك لە گۆرەندايە. بارى ئىستەى ھەرشتى جىيايەلەھى ھەر سەردەمىكى ترى. زمانىش ەكو لاينىكى ئەم سروشتە لەم ياسا گشتىيە بەدەر نىيە. بەتەپەرىنى كات دەگۆرئ. ئەو زمانانەى نووسراوى قوتاغە پابردووەكانيان لە پاش بەجى دەمىنى زۆر بەناشكرائى ئەم گۆرەنەيان تيا دەرەك دەكرئ. بۆ ئغوونە زمانى ئىنگلىزى بۆ ماوئى ھەزار و پىنج سەد سالى پابردو بەبەردەوامى نووسراوئەو و شىوھ جىياوازەكانى

قوناغه جياوازه کانی نهم زمانه پارټيزاوه. بهر اوږد کړدنی ټينگليزې کون Old English که له دوو روبرې سدهې يانهم قسه يې ده کړاله گل ټينگليزې ټيمرو، وک دوو زمانې جياواز خويان دنوتن. گورپنی زمان هم مو ناسته کانی ده گړته وه مه پست له ناسته کان لايه نې (استاکسي و موزفولجي و فونولجي و فونه تيکي و سيمانتيکيه). ليره زور به کورتی تنها لايه نيتيکي چه مکي گورپن له ناستی فونولجيدا پيشکش ده کړی که په يوه ندي بهم باسه مانوه هه يه.

نهم هويانه ي کار ده کانه سر زمان و ده يگورن زورن. گه لټکيشيان هيتشا نهم زانراون چين. يه کټ لهم هويانه کار تيکړدنی زمانيتکي تره. بزغونه له ټينگليزې کوندا دهنگي (ژ) نه بوو. بهلام له نه نجامي کار تيکړدنی زمانې فرهنگسې گه لټ و شې وهک azure و rough and measure... هند که دهنگي (ژ) يان تيايه که وته ناو زمانې ټينگليزې و بوون به به شتيکي بنجبي فرهنگسې زمانې ټينگليزې. بهم جوره دهنگي (ژ) که وته ناو سيستمی فونولجي زمانې ټينگليزې. دهنگي (ف) اش ههمان شت.

گورپنيتکي تر به سر سيستمی فونولجي زمانې ټينگليزې هاتې ونکړدنی دهنگي (خ) يه. وشې night (نايت) و drought (دراوت) جارن به (نيخت) و (دروخت) دهوتران. گورپنيتکي فونولجي به سر زمانې ټينگليزې هاتوه له و ماوه يه که ووتته نيوان چوسر و شه کسپيردا. نه نجامه کي نه مانی دهنگي (خ) بووه له زمانې ټينگليزيدا. له نووينا هيتشا شوقنه واری ماوه. چونکه نووينا شتيکي جاميده و نه گورپاوه به گورپنی شپوه ي قه کړدن.

نيسته هيچ زمانه وانتيک نييه له جيهانا دان يوه نهنق که (ژ) و (ف) دوو فونيمي زمانې ټينگليزېن، که چي به لگي ميژووي هه يه که نهم دوو دهنگه سرده نيک له زمانې ټينگليزيدا نه بوون و له نه نجامي کار تيکړدنی زمانې فرهنگسې که ووتونه ته ناو زمانې ټينگليزې. هيچ زمانه وانتيک نييه بلن دهنگي (خ) له زمانې ټينگليزيدا هه يه چونکه له نژادا نهم دهنگي هه بووه. (ع) و (ق) و (ح) اش بز زمانې کوردي ههمان شت. له نژادا کوردي بوون يا له نه نجامي کار تيکړدنی زمانيتکي تر که وته ناوي گرنک نييه. گرنک نه وديه نيسته به شتيکي بنجبي سيستمی فونولجي زمانې کوردين. په يابروني دهنگي تازه له زمانا له نه نجامي کار تيکړدنی زمانيتکي تر ديارده يه کي سروشييه و هيچ زمانيتک نييه و نه بووه به سر يا نه هاتې و هه رگيز ناتوانن خوی لن بپاريزی .

نهم جزیره هیتشوویانه له زمانی کوردیدا ههمیشه له دواى ئاوالی پرگه کهوه دتین. زمانی نینگلیزی هیتشووی دوویی و سیتی ههیه وهک (sp-) و (spr-) له (spin) و (spring) دا... هتد.

له زمانی کوردیدا فونیمی (ş - s - j - c - k - x) له گهل (w) هیتشوو دروست دهکن. نهم جزیره هیتشوویانه ههمیشه له سه ره تای پرگه ده رده کهون.

X		Xw	Xwar - Xwê
K		Kw	Kwâ - Kwêr
C	+ (W) =	Cw	Cwâr
J		Jw	Jwân - Jwâmêr
S		Sw	Swend - Swân
Ş		Sw	Şwên - Şwân

که ئاوالی (ê) دهی به ناوکی پرگه که - له بهر سروشتی ئاواله که و نهم (W) یه ئیدغام assimilation پهیا دهی و له نهنجاما نهم جزیره دهنگه دروست دهکن که له فونتهیکا به Short - Front - rounded lips ناوده بری و له هه ندى زمانا (وهک فره نسی) فونمیکه. له زمانی کوردیدا ناشن به فونیمیکى سه ره خۆ له قه لهم بیدری چونکه نهو دهنگانه ی له نهنجامی ئیدغاموه دروست دهی ناخرینه ناو سیستمی فونیمه کانی زمانوه. گریان (وی) له زمانیا کوردیدا بوته فونیمیکى سه ره خۆ له نهنجامی گۆرینیکى تایبه تی. سه ره پای نه مهش نووسینی بهم جزیره ی سه ره وه شتیکى نار هوا نییه. نووسین شتیکى دهسکرده پتکهاته له سه ریا له لایهن کۆمه له وه هیچ کار ناکاته سه ر جه وه درى زمانه که. هه سوو میلله تی نینگلیز که ده نووسی (night) نهم (gh) دی ده خاته ناو بهن نه وه ی هیچ دهنگی له قسه کردنا بهنوئنی.

له پسته ی

Did he believe that Caesar could see the people Seize the Sea.

له وشه ی:

he	(e)
believe	(ie)
caesar	(ae)
see	(ee)

people	(eo)
seize	(ei)
seas	(ea)

هه موو دهنگ ده نویتن (ای). سه ره رای نه مهش که سق جوری قسه ی خوری نه گزری له بهر نه مانه وانا نووسین کار له جوری قسه کردن ناکات. بهلای منه وه له بهر هوی به ستر او به سیستهمی زمانه که وه به (وی) بنووسری راستره.

هه مان شت له گه له نو فونیمه ی له ئه لف و بیتی عه ره بیدا تیپی بژ نییه وانا /i/.

ئه وه چند ساله زمانی کوردی به ئه لف و بیتی عه ره بی ده نووسری، که چی هیچ خوتنده واریک ههستی به گهروگر فیتیکی وانه کردوه یاس بکری له بهر نه بوونی ئه م فونیمه. ئه م فونیمه له سیستهمی فونۆلۆجیی زمانی کوردیدا پیشینه Predictable وانا ئه و بیته فونۆلۆجیی تهیا یا درده که وی فهرزی دهکا تو بیلیتی با هیچ نیشانه یه کیشی بژ دانه نابن.

سه ر و بۆر و ژیر (الفتحة والضمة والكسرة) سق فونیمن له سیستهمی فونۆلۆجیی زمانی عه ره بی، که چی له زۆره ی زۆری چاپکراوه کانی هیچ سیما یه کیان له نووسینا بژ نییه، که چی هیچ گهروگر فیتی به دی ناکری.

ده بهاره ی (ئه)، بهلای منه وه سروشتی نووسینی کوردی به ئه لف و بیتی عه ره بی ئه م (ئه) ی به سه ر زمانی کوردیدا سه پاندووه. هه ره که چۆن (ئ) ی له نووسینا له ناو بر دووه. له و گۆڕینه ی له ناستی فونۆلۆجیدا به سه ر زمانا دی ئه مانن:

۱- گۆڕینی فونیمن به فونیمیتیکی تر.

۲- گۆڕینی دهنگن تهنا له هه ندی بیته دا به ده نگیتیکی تر.

۳- توانه وه و نه مانی دهنگن له هه ندی بیته دا و بوونی به ده نگیتیکی تر له هه ندی بیته ی تر.

۴- توانه وه و نه مانی دهنگ له هه ندی بیته دا.

بیته کی له و گۆڕینه ی له ناستی فونۆلۆجیدا به سه ر زمانی کوردی (خواروو) هاتین توانه وه ی دهنگی (د) یه له هه ندی بیته دا، وه که (د) ی نیشانه ی هه میشه یی. ئه م دهنگه تراوه ته وه و نه بوته ده نگیتیکی تر.

daxom → axom

damxward → amxward

که ندمه به نلف و بیتی عهره بی نه نووسری:

(ده کم) = (ه کم) و (ه) له سهره تای وشه دا دهرناکه وی و نانوسری له سیسته می
نلف و بیتی عهره بی بویه (ش ای پتوه لکیتراوه رای گری و بووه به (ه).

هروا دهرنه کموتنی (ا) له هیچ وشه ییکی تری کوردی و بوونی به (ی) یا (و) له و
وشانه ی له (عهره بی) یه وه وهرنه گیرتن ندمه نه سملینتی:

سوال = سوال

پس = بیر ... هتد.

کاتی باسی نیمللا ده کری هدر (پیت) و چونیته ی له یه کدانیان دپته خه یال. له هه صوو
زمانیکا گه لنی که ره سه ی فونه تیکی تری و اهه یه (وهک هیز stress، ناوازه intonation... هتد)
که ده وریان له گزینی مانادا جیاوازی نییه له وه ده وری فونیمه جیاوازه کان ده یگترین.
له گمل نه وها گوپیان نادریتی چونکه هه صوو پیش بیان Pridicable - مه بهستی قسه که رو
شوینی وشه که له رسته و شوینی رسته که له قسه کردنا بریار ددهن و ده ری ده خن. وهک:
نوستن - دوو مانای هه یه.

گر هیزه که stress بخریته سهر برگی یه کم مانای (نه وان) نووستن - ددها.

گر هیزه که بخریته سهر برگی دوو مانای نوستن (خوشه) - ددها... هتد.

نم جوړه که ره سانه زور گرنگن و هیچ زمانیک نییه نه یه به لام له نووسینا هه صوو
پشتگوئی خراون.

گر نه و نیملایه ی نیسته مان به راوردی بکه یه له گمل نیملای میلله تانی تری وهک
نینگلیزی و چینی و فره نسی نه و سا همت به وه ده که یه نیسه له چاو نه و میلله ته
پتشکه و تروانه گیر و گرفت نیملایمان چنده که مه.

گرمان توانیمان نیملایین پتک به یینین پر به پیستی زمانه که مان به... زمان ده گزینی و
نوسین وشکه و ناگزینی... زوری یه ناچ دیسان زمانه که و جوړی نووسینه که ی له یه ک
ده ترازین و جیا دهنه وه... وهک نه وه ی به سهر زمانی نینگلیزی هاتوه.

زوره ی زوری نم گیر و گرفتانه چاره سهر ده کرین ته نه ا به پتکه اتن له سهر
ده نیشان کردنی فونیمه کانی کوردی و جوړی نووسینان. و لیکدانیان به گرتنه به ری
به پره ویک زانستی دوو له ناره و زوی شخسی له پرار دانیسا ته به هه سه له ی (میژو و
ناپوری) ره چاو بکرتن... جا پتک وهرن.

پهراوتنه:

۱- مسئله‌ی هممان ریزه دنگ زیاتر له یهک مانا دهمخشن Homophony یا هممان مانا بهزیاتر له یهک ریزه دنگ Synonymy دهمه‌یهی کتسپ نییبه لمسه‌ر یتگهمان لیره. چونکه ژماره‌ی هم جوړه وشانه یه‌گجار کمن له هممو زمانیکا و له نرخی هم نه‌زهریه‌یه کم ناکاته‌وه.

سهرچاوه‌کان:

- 1- Abercrombie, D. (1907) "Elements of General phonetics" Edinburgh.
- 2- Fromkin, V. and Rodman, R. (1978) "An introduction to Language".
- 3- Fudge, E. C. (1970) "Phonology" in New Horizons in Linguistics. J. Lyons.

* هم وتاره له گټفاری کټری زتپاری عتراق - دهمته‌ی کور - همدا، ژماره (۹) ی سالی ۱۹۸۲،
لاپه‌ر ۴۳۶-۴۳۹ هلاک‌راوه‌وه.

لایه‌نیک‌گی جیلاوژی

به‌راوردکردن و پیتشاندانی جیلاوژی نیتوان دوو شتیوه یا دوو زمان پتره‌وی تاییه‌تی خوی هدیو و به‌شیکه لهو ده‌سکه‌وتانه‌ی زانست به‌گشتی و زانستی زمان به‌تاییه‌تی و سه‌ر بهو لقه‌یه که به‌زانستی زمانی به‌راوردی Comparative Linguistics ناسراوه.

به‌راوردکردنی دوو شتیوه یا زمان و پیتشاندانی لایه‌نه جیلاواز و له یه‌کچوو‌ه‌کانیان هه‌نگاوی دوا‌ی لقتیکی بنجیی تری زانستی زمانه که به‌زانستی زمانی وه‌سفی Dis-criptive Linguistics ناو ده‌بریت.

له پیش هه‌موو شتی‌کدا پتیرسته لقه گرنگه‌کانی زانستی زمان که به‌کار ده‌هیتترین بۆ شیکردنه‌وی زمان بزانه‌ی چین، وه‌ک سه‌ره‌تاییتیک بۆ ریگا پاک‌کردنه‌وه بۆ چوونه ناو پاس نیجوا نمونه‌ییکی زۆر گرنگی جیلاوژی نیتوان کرمانجیی خواروو و زووروو ده‌خه‌مه‌ه‌وو که زمانه‌واناغان به‌هه‌له‌ه‌وی چوون.

لقه‌گانی زانستی زمان:

زانستی زمان بریتیه‌یه له کۆمه‌لیک بواری به‌یه‌ک به‌ستراو به‌کارده‌هیتترین بۆ شیکردنه‌وه و لیتکۆلینه‌وی زمان. گرنگترین (زانستی زمانی وه‌سفی و میترووی و به‌راوردی) ان.

۱- زانستی زمانی وه‌سفی: Discriptive Linguistics

نهم لقه بایدخ به‌شیکردنه‌وه و پیتشاندانی شتیوه و چۆنیه‌تی کارکردنی زمان ده‌دات که له‌لایه‌ن کۆمه‌لیک خه‌لکه‌وه له‌کاتیکی ده‌ستیشانکراوا به‌کار ده‌هیتریت. کاته‌که ده‌شتی نیستا بۆ و ده‌شتی رابردوویی. نمو زمانانه‌ی هیتشا خویان نه‌خستۆته ناو چوارچیه‌وی نووسین، بیتگومان، نا‌کرتی شتیوه‌ی پیتشوویان پیتشان بد‌ریت [هه‌رچه‌نده هه‌ندی پتره‌وی تاییه‌تی هه‌ن که به‌هۆانه‌وه گوایا نه‌توانریت شتیوه‌ی قوتاغه پیتشووه‌کانی زمان دروست بکرتیه‌وه، به‌لام نه‌نجامتییکی نمو‌تۆ به‌ده‌سته‌وه ناده‌ن].

ده‌توانریت باسی شتیوه‌ی رابردووی زمانی بکرتی و لیتی بکۆلریتیه‌وه که‌ی نووسراوی ته‌واوی نمو ساته تاییه‌تییه‌مان به‌ده‌سته‌وه بوو. بۆ نمونه زمانی لاتینی که نیستا

زمانیکی مردووه به‌لام نووسراویتی زۆری له پاش به‌جێ ماوه که به‌هۆیانوه ده‌توانریت لیکۆلینه‌وه‌یێکی ته‌واوی نه‌وسای زمانی لاتینی پێشکەش بکړیت. زمانی نینگلیزی کۆن و ناوه‌راست و نوێ بۆ ماوه‌ی (۱۵۰۰) سالی به‌سه‌رچوو، نووسراوی به‌رده‌وامی هه‌بووه و ماوه، به‌هۆی ئهم نووسراوانه‌ نه‌توانریت شتویه ته‌واوی هه‌ج قوناغیتیکی ئهم (۱۵۰۰) سالی زمانی نینگلیزی پێشکەش بکړیت.

لیکۆلینه‌وه‌ی زمان له‌سه‌ر بناغهی زانستی زمانی وه‌سفی بایه‌خ به‌زمانه‌که‌ ده‌دات ته‌نیا له‌و ساته‌ تایه‌تییه‌دا. واتا، نابێ باسی هیچ قوناغیتیکی تری زمانه‌که‌ بکړیت چ رابردوو چ داهاتوو. هه‌روا له‌م جوړه‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌دا نابێ باسی زمانیکی تر بکړیت چ دوور چ نزیک. هه‌روه‌کو چۆن به‌کامیرا وێنهی کابراییک له‌ ساتیکی دیاریکراوا وهرده‌گیریت و ئهم وێنهی ته‌نیا شتویه‌ ئه‌و ساته‌ زۆر تایه‌تییه‌ی ژبانی ئهم کابرایه‌ پێشان ده‌دات؛ زانستی زمانی وه‌سفیش ناوا، ده‌بێ شتویه‌ ئه‌و ساته‌ تایه‌تییه‌ی زمانه‌که‌ پێشان بدات. زانستی زمانی وه‌سفی به‌گرنه‌گه‌رین لقی زانستی زمان ده‌ژمێرریت چونکه‌ به‌بێ به‌جیه‌تانی ئهم لقه، لقه‌کانی تر به‌جێ نه‌هێنرین.

۲- زانستی زمانی میژوویی Historical Linguistics

لیکۆلینه‌وه‌یه‌ له‌ په‌رسه‌ندن و گۆڕینی زمان به‌تیپه‌ڕینی کات و ڕنگه‌ و هۆی ئهم گۆڕینه‌ له‌ کاتیکه‌وه‌ بۆ کاتی و دۆزینه‌وه‌ و ده‌سێشانکردنی ئه‌و هۆیانیه‌ی کارده‌که‌نه‌ سه‌ر زمان ده‌یگۆڕن.

ئهم جوړه‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌ ده‌بێ له‌سه‌ر بناغهی پێشاندانی لایه‌نه‌ له‌یه‌که‌چوو و جیاوازه‌کانی هه‌مان زمان له‌ دوو یا چه‌ند قوناغیتیکی جیاوازا دله‌مه‌زایی.

۳- زانستی زمانی به‌راوردی Comparative Linguistics

له‌ زانستی زمانی به‌راورده‌دا دوو یا چه‌ند زمانی یا شتویه‌یی یا هه‌مان زمان یا شتیه‌ له‌ دوو قوناغی جیاوازا له‌ یه‌ک یا چه‌ند روویه‌که‌وه‌ به‌راورد ده‌کړین.

زانستی زمانی به‌راورد دوو لقه، یه‌که‌م به‌راوردکردن له‌سه‌ر بناغهی پێوه‌ندی میژوویی و خه‌مایه‌تی نه‌توان ئهم زمانانه‌ و دووری و نزیکییان له‌یه‌ک و دۆزینه‌وه‌ی ئه‌و زمانانه‌ی سه‌ر به‌یه‌ک بنه‌ماله‌ن. دووم به‌راوردکردنی دوو یا چه‌ند زمانی بۆ پێشاندانی لایه‌نه‌ جیاواز و له‌یه‌که‌چوه‌ کانیان بێ ئه‌وه‌ی گرنگیتی به‌دریقه‌ پێوه‌ندی میژوویی تێوانیان. بۆ نمونه‌ زمانه‌کانی توورکی و یابانی و سواهیلی له‌ نه‌جمای ئهم جوړه‌ لیکۆلینه‌وه‌یه‌ خراونه‌ته‌

یهک گروویپوه له لیتللی مورفولوجیدا چونکه هممو سهر بهو کومهلن که به agglutinative ناو دهبرتن. واتا له لیتللی مورفولوجیدا له یهک دهکن. نم جوړه لیکولینهوه و دابهشکردنه به Typological classification ناو دهبریت. بقره اوردکردنی دوو شتیه یا زمان دهبن نم دوو شتیه یا زمانه پشتر هره که بهجیا شی بکریتهوه نجا بهرورد بکریتن.

فاسهکانی زمان، Levels of languages

زمان دیاردهیتکی یهکجار نالوز و چوهناویه که، بویه شیکرندوهی شتیکي ناسان نییه و بهجاری ناکری. زانایانی زمان بقره وهی بهرگیتکی زانستی بکه نه بهر زمان شناسی، زمانیان دابهش کردوته سهر چند لیتللی. دهشنشانکردن و دوزینهوهی فاسهکانی زمان خوی دسکهوتیکي گرنگي زانستی زمانه. چند بیروباوهرپکی جیا هن درباریان و هر جوړه لیکولینهوه یهکیش دابهشکردنی تاییهتیی خوی هیه. بقره نم باسی نیستانان پیوسته فاسهکان بهم جوړه دابهش بکریتن.

وهک زانراوه بهچوکتیرین کهرسمی زمان تاکه دهنکهکانیهتی. لیکولینهوه له دهنکهکانی زمان و دهنششانکردنی چونیتهتی دروستبویون و گواستنهوه و وهرگرتنیان له لایه گونگرهوه فونیتیکه Phonetics. نهمیان فاستی.

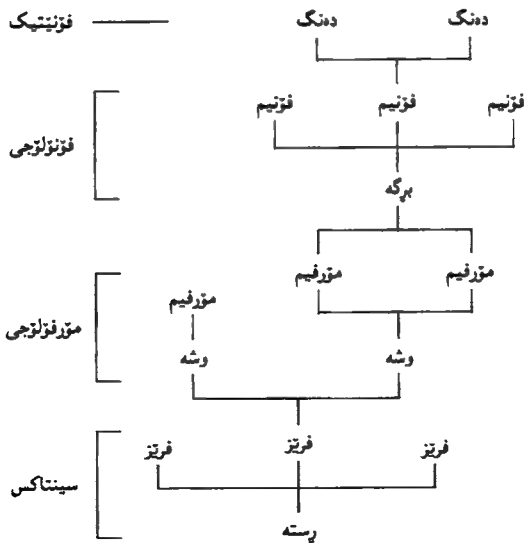
کومه دهنگیتک که هممو بهیهکوه همان نرخیان هبن له زمانیکي تاییهتیدا یهک فونیم Phoneme پیک دهبن. چند فونیمیک بهپتی یاسا فونولوجیهکانی تاییهتی بهزمانهکوه له یهک دهبرتن و پرکه Syllable دروست دهکن. نو فاسانهی باس کران لایهتی بن واتی زمان دهگرنهوه.

هرهوه بهیهک یا زیاتر له یهک فونیم، مورفیم Morpheme دروست دهبن. مورفیم بهچوکتیرین کهرسمی و اتاداری زمانه که له پزمانا دورپکی هیه.

بهیهک مورفیم یا زیاتر وشه Word دروست دهبن. بهیهک وشه یا زیاتر فریز Phrase دروست دهبن و چند فریزتیک رسته Sentence دروست دهکن. نم نهخشه و رینهیه فاسهکانی زمان و پتوهندی نیوانیان روون دهکنهوه.

دەنگ	فونىتىك	ئاتا
	فونىم	
بىرگە	فونولوگىيە	
مۇرفىم	مۇرفولوگىيە	بە ئاتا
ۋشە		
فونىز	سىنتاكس	
پستە		

نەخشەى ژمارە (۱)

نەخشەى ژمارە (۲)

واتا به گشتی چوار ناست له زمانا دهنیشان ده کړت. گهر پانه وې دوو شپوه یا زمان به راورد بکه یې دېن پېشتر ناسته که دهنیشان که یې و هر دوو زمان یا شپوه که لم ناسته دا شی بکه یې نه و ښخا به راورد یان بکه یې و لایه نه له یه کچو و جیا وازه کانیان دهر بڅه یې. ده توانریت لایه نې له ناستی هه لېر تر د ریت له دوو زمان یا شپوه دا و به راورد بکړتن وهک نه وې به تمه یې لم و تاردها پېشکه شی که یې نه ویش راناوه له ناستی سینتاکسا. نه وې تا ښستا و ترا تمه یا سهره تاییک هو بې چوونه ناو باس و پېشان دانی چوڼیه تی کار کړ دنی لایه نیکې گرنګی زمانی کوردی له دوو شپوه ی جیا وازده.

یه کتی له جیا وازیسه هره دپاره کانی ښتوان کرمانجی خواروو و ژوروو، له راناو و چوڼیه تی دابه شپوون و کار کړ دنیان دایه.

له م و تاردها باسی راناو نه کړی تمه یا له پووی سینتاکسه و. واتا پتوه ندی راناوی لکاو و جودا به به شه کانی تری رسته و. بویه لیکولینه و که له پووی ناسته کانی تری زمانه و ساکار دپته به رچاو.

دابه شپوونې راناوه کانی جودا و لکاو له کرمانجی خواروو و ژوروودا لم نه خشه ی خواره و پوون کراوه ته و .

کس و ژماره	کرمانجی خواروو		کرمانجی ژوروو	
	راناوی جودا	راناوی لکاو	راناوی جودا	راناوی لکاو
	جودا	راناوی جودا	راناوی لکاو	راناوی لکاو
		A	B	
۱ ت	من	م	م	من
۲ ت	تو	ت	یت	ته
۳ ت	هو	ی	یت، ات، یت	وی، وئ
۱ ک	ښمه	مان	ین	مه
۲ ک	ښوه	تان	ن	وه
۳ ک	نهوان	یان	ن	وان

نهمشی ژماره (۳)

کرمانجیی خواروو:

له کرمانجیی خواروودا بکەر و فرمان له کەس و ژمارەدا پێک دەگەون. واتا بکەر له چ کەس و ژمارەیه کدا بێت فرمانیش پاناویکی لکاوی سەر به ههمان کەس و ژمارە وەرده گرت. بۆ نمونه گەر بکەر له کەسی یه کەمی تاکدا بێ، فرمانیش پاناویکی لکاوی سەر به یه کەمی تاک وەرده گرت.

گەر بکەر له کەسی دووهمی کۆتێ، فرمانیش پاناویکی لکاوی سەر به دووهمی کۆ وەرده گرت... هتد.

من خوار - م.

ئێوه نوست - ن.

وەک له نهخشی ژماره (۳) دا پروون کراوه تهوه کرمانجیی خواروو یهک سیته پاناوی جودا و دوو سیته پاناوی لکاوی ههیه (بۆ کەسی یه کەم و دووهم و سیته می تاک و کۆ). سیته جیاباز ده کانی پاناوی لکاو له کرمانجیی خواروودا ههمان ده وریان ههیه وەک نیشانە پێکهوتن، بهلام دهرکهوتیان بهسراوه بهجۆری فرمانه که (تیپه پ یا تیپه پهر) و کاتی فرمانه که (پاڤر دوو یا داها تو) وه.

سیتهی (A) له گهڵ فرمانی تیپه پری پاڤر دوو دا دهرده کهوت بۆ دهر پینی پێکهوتن Agreement, Concord له گهڵ بکهری پسته له کەس و ژمارەدا.

من خوار - م.

تۆ خوار - ت.

ئهو خوار - ی.

ئێمه خوار - مان.

ئێوه خوار - تان.

ئهو ان خوار - یان.

یه کته له تایبه تیپه کانی ئەم سیته نه وهیه که شوێنیا له پسته دا ده گۆریت به پینی قالبی فرمانه که (ساده یا لیکدراو) و دهرکهوتن و دهرنه کهوتی به شه کانی تری پسته (به رکاری راسته وخ Direct object و به رکاری ناپاسته وخ Indirect object).

گەر پریدی کهیت Predicate بریتی بێ ته نیا له فرمان و فرمانه که و هیچ پیشگریکی له که لا نه بێ، نهوه پاناوه لکاوه که بهرگی فرمانه کهوه ده لکته.

نیمه نویسی - مان.

راناوی نهم سیتته بدهکهم پیشگرهوه دهلکتی کهی پیشگری یا زیاتر له پیشگری له گهل رهگی فرمانه که دهرکهوت.

نیهو ههل - تان - ده - گرت.

تو دا - ت - نا.

گهر پریدیکهیت بریتی بوو له فرمان (ج ساده ج لیکدراو) و بهرکاری راستموخو و بهرکاری ناراستموخو، راناوی لکاو سیتی (A) به بهرکاری راستموخو دهلکتی^(۱).

نیهو گرت - تان بو من دهنارد.

راناوی لکاو به بهرکاری ناراستموخو دهلکتی کهی بهرکاری راستموخو له رسته که دا دهرنه کهوت.

نهوان بو تو - یان نارد.

راناوه که بهرپریشنهوه Preposition دهلکتی کهی بهرکاری راستموخو و بهرکاری ناراستموخو له رسته که دا دهرنه کهوتن.

نهو بو - ی هیتا.

لهودی رابورد دهرده کهویت که - راناوی لکاو سیتی (A) دهوری دهرپرینی رتکهوتن دهپرینی له نیتوان بکهر و پریدیکهیتی رسته له گهل فرمانی تیپهیری رابردوو - بهم ریزه بده کهمی نهم به شانوی رستهوه دهلکتیت^(۲).

DO - IO - Prep - pref - VS

واتا گهر همموو نه مانه له رسته دا دهرکهوتن، DO نه بی بده کهم و راناوه که به موه دهلکتی. گهر DO دهرنه کهوت نهوه IO ده بی بده کهم و راناوه لکاو که به موه دهلکتی. که DO و IO دهرنه کهوتن پرپریشنهوه ده بی بده کهم و راناوه که به موه دهلکتی. گهر IO، DO و Prep دهرنه کهوتن نهوه به پیشگری یه که موه نهلکتی... کهی پیشگری نه بو نهوسا رهگی فرمانه که نه بی بده کهم و راناوه که به موه دهلکتی^(۳).

... یاسای شماره (۱)

سیتی (B) له گهل فرمانی تیپهیری رابردوو و تیپهیری داهاتوودا دهرده کهویت بو دهرپرینی رتکهوتن له نیتوان بکهر و فرمانی رسته دا.

سیتی (B) همیشه بهره‌گی فرمانموره ده‌لکتن.

..... یاسای ژماره (۲)

نیمه نوست - ین.

نیتوه ده‌خۆ - ن.

تۆ ده‌پۆ - یت.

ده‌رکه‌وتنی سیتیته جی‌یاوازه‌کانی راناوی لکاو وه‌ک نامرازی ریکه‌وتن له‌م نه‌خشه‌ی خواره‌وه روون کراوه‌ته‌وه.

تیته‌په‌ر	تیته‌ر	جۆری فه‌رمان
		کات
B	A	پا‌بردو‌ر
B	B	دا‌ها‌تو‌ر

نه‌خشه‌ی ژماره (۴)

تا‌کو نیتره‌ ده‌وری سیتیته جی‌یاوازه‌کانی راناوی لکاو وه‌ک نامرازی ریکه‌وتن له‌ کرمانجیی خواروودا روون کرایمه‌وه. بێ‌جگه‌ له‌ ده‌وری ریکه‌وتن ئه‌م راناوانه‌ چهند ده‌ورێکی تریشیان هه‌یه. با سه‌یرێکی ئه‌م په‌ستانه‌ی خواره‌وه بکه‌ین که فرمانه‌کانیان هه‌موو له‌ کاتی پا‌بردو‌دان.

۱- ۱- تۆ ئه‌وان - ت نارد.

ب- تۆ نارد - ت- ن. (۴)

۲- ۱- ئه‌وان تۆ - یان ده‌نارد.

ب- ئه‌وان ده‌ - یان - نارد - یت.

۳- ۱- خوا تۆ - ی بۆ ئه‌وان نارد.

ب- خوا بۆ ئه‌وان - ی نارد - یت.

ج- خوا تۆ - ی بۆ نارد - ن.

د- خوا بۆ - ی نارد - ن - یت.

۴-۱- نمو کتیه‌کهی تو-ی فرۆشت.

ب- نمو کتیه‌که -ی فرۆشت -یت.

له‌و رستانهی سه‌روهه (ا و ب) هاوو اتان Synonymous.

له (ا) به‌رکاری راسته‌وخۆ به‌راناوێکی جودا (نەوان) ده‌پراوه. نامرازی پێکه‌وتن (ت) به‌مه‌وه لکاوه.

له (ب) هه‌مان به‌رکار به‌راناوێکی لکاو (ن) ده‌پراوه که سه‌ر به‌ سیتی (B) یه و هه‌مان کهس و ژمارهی هه‌یه وهک راناوه جودا که. نامرازی پێکه‌وتن به‌ره‌گی فرمانه‌که‌وه لکاوه.

له کۆمه‌لی دوو هه‌ما وهک کۆمه‌لی یه‌که‌م (ا و ب) هاوو اتان.

له (ا) به‌رکاری راسته‌وخۆ به‌راناوێکی جودا ده‌پراوه (تۆ). نامرازی پێکه‌وتن (یان) به‌مه‌وه لکاوه.

له (ب) هه‌مان به‌رکار به‌راناوێکی لکاوی سه‌ر به‌هه‌مان کهس و ژمارهی سیتی (B) ده‌پراوه (یت) و به‌ره‌گی فرمانه‌که‌وه لکاوه. نامرازی پێکه‌وتن (یان) به‌پێشگری (ده‌) وه لکاوه.

له کۆمه‌لی سیتیما رسته‌ی (ا، ب، ج، د) هه‌موو هاوو اتان.

له (ا) به‌رکاری راسته‌وخۆ و به‌رکاری نا راسته‌وخۆ به‌راناوی جودا ده‌پراون (تۆ، نەوان). نامرازی پێکه‌وتن (ی) به‌به‌رکاری راسته‌وخۆه (تۆ) نووساوه.

له (ب) به‌رکاری راسته‌وخۆ به‌راناوێکی لکاوی سیتی (B) ی سه‌ر به‌هه‌مان کهس و ژماره‌وه (یت) ده‌پراوه. نامرازی پێکه‌وتن به‌به‌رکاری نا راسته‌وخۆه (نەوان) لکاوه.

له (ج) به‌رکاری نا راسته‌وخۆ به‌راناوێکی لکاو ده‌پراوه. (ن) لکاوه به‌ره‌گی فرمانه‌که‌وه.

له (د) به‌رکاری راسته‌وخۆ و به‌رکاری نا راسته‌وخۆ هه‌ردوو که به‌راناوی لکاو ده‌پراون (ن، یت). نامرازی پێکه‌وتن (ی) به‌پێش‌پێش‌نه‌وه (هۆ) لکاوه.

له کۆمه‌لی چواره‌ما، ناوی هه‌یی له (ا) به‌راناوێکی جودا ده‌پراوه (تۆ).

له (ب) هه‌مان ناو به‌راناوێکی لکاوی سیتی (B) ی سه‌ر به‌هه‌مان کهس و ژماره‌وه ده‌پراوه (یت).

[له‌وی رابورد ده‌رده‌که‌ویت که نمو پاناوه لکاوانه‌ی ده‌وری پتکه‌وتن له رسته‌دا به‌جی نه‌هینن له‌گه‌ل فرمانی تیتنه‌په‌ری رابردوو و (تیتپه‌ر و تیتنه‌په‌ری داهاتوو) -واتا سیتی (B) - نه‌توانن جیتی به‌رکاری راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ و ناوی هه‌یی possessive noun به‌گرن له‌گه‌ل فرمانی تیتپه‌ری رابردوو].

که به‌رکاری راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ هه‌ردووک به‌پاناوی لکاو ده‌ریان، پیزیوونیان له‌گه‌ل ره‌گی فرمانا به‌م جوړه ده‌بن:

ره‌گی فرمان - به‌رکاری ناراسته‌وخۆ - به‌رکاری راسته‌وخۆ.

..... یاسای ژماره (٣)

با سه‌په‌ریکی نهم غوونانه‌ی خواره‌وه به‌کمین که فرمانه‌کانیان هه‌موو له‌ کاتی داهاتوون.

١- ١- نه‌وان ئیوه ده‌نیر - ن.

ب- نه‌وان ده - تان - نیر - ن.

٢- ١- خوا نمو بو ئیمه ده‌نیر - یت.

ب- خوا بو ئیمه - ی ده‌نیر - یت.

ج- خوا نمو - مان بو ده‌نیر - یت.

د- خوا بو - مان - ی ده‌نیر - یت.

٣- ١- تو کتیه‌که‌ی نمو ده‌فروش - یت.

ب- تو کتیه‌که - ی ده‌فروش - یت.

له‌ کۆمه‌لی یه‌که‌ما (١ و ب) هاوواتان. له (١) به‌رکاری راسته‌وخۆ به‌پاناویکی جودا ده‌رپاوه (ئیوه).

له (ب) به‌رکاره راسته‌وخۆکه به‌پاناویکی لکاوی سه‌ر به‌هه‌مان که‌س و ژماره‌ی سیتی (A) ده‌رپاوه (تان) و لکاوه به‌پیشگری (ده‌وه به‌پیتی یاسای ژماره (١).

له‌ کۆمه‌لی دووه‌ما (١، ب، ج، د) هه‌موو هاوواتان. له (١) به‌رکاری راسته‌وخۆ و به‌رکاری ناراسته‌وخۆ هه‌ردووک به‌پاناوی جودا ده‌ریان (نمو، ئیمه).

له (ب) به‌رکاری راسته‌وخۆ به‌پاناویکی لکاوی سه‌ر به‌هه‌مان که‌س و ژماره‌ی سیتی (A) ده‌رپاوه (ی) و لکاوه به‌به‌رکاری ناراسته‌وخۆه (ئیمه).

له (ج) به‌رکاری ناراسته‌وخۆ به‌هه‌مان جوړ به‌پاناویکی لکاوی سیتی (A) ده‌رپاوه (مان) و لکاوه به‌به‌رکاری راسته‌وخۆی رسته‌که‌وه (نمو).

له (د) بهرکاری راستموخو و ناراستموخو هردووک بهراناوی لکاو دهرپاون (ی. مان) و لکاون بهرپیټزیشنوه (یو).

له کومه‌لی سټیما (۱ و ب) هاوواتان. له (۱) ناوی هه‌یی بهراناویکی جودا دهرپاوه (نمو). له (ب) هه‌مان ناو بهراناویکی لکاو سیتی (A) ی‌خاومن هه‌مان کس و ژماره دهرپاوه (ی) و لکاو بهرکاری راستموخو‌ی رسته‌کوه (کتیبه‌که).

له و رستانه هه‌موو ناصرازی ټکه‌وتن سهر به‌سیتی (B) یه و بهرگی فرمانه‌کانوه نووساون به‌پیتی یاسای ژماره (۲).

[له‌وی راپورد دهرده‌کویت که نمو راناوه لکاوانه‌ی دهری ټکه‌وتن ده‌بین له‌گه‌ل فرمانی تیپه‌ری راپردو - واتا سیتی (A) - ده‌توانن جیتی بهرکاری راستموخو و بهرکاری ناراستموخو و ناوی هه‌یی رسته بگرن له کاتی داهاتودا. نمو شوټندی له رسته‌دا ده‌یگرن ده‌نیشان ده‌کرت به‌پیتی یاسای ژماره (۱)].

گهر بهرکاری راستموخو و بهرکاری ناراستموخو هردووک بهراناوی لکاو دهرپان له‌گه‌ل کاتی داهاتودا، ده‌کونه دواي پریټزیشنوه و له‌گه‌ل کاتی راپردودا ده‌کونه دواي ره‌گی کاره‌وه. پریټزیشن بهم جوړه ده‌بیت.

پریټزیشن، ره‌گی کار - بهرکاری ناراستموخو - بهرکاری راستموخو.

... یاسای ژ (۴)

بژ نه‌وی بهرکاری راستموخو یا بهرکاری ناراستموخو یا ناوی هه‌یی رسته‌بین بهراناویکی لکاو دهرپری:

۱- سه‌یری کاتی فرمانه‌که ده‌کرت. گهر راپردو بیت راناوه لکاوکه له سیتی (B) وه ورده‌گیریت. گهر کاته‌که داهاتو بیت نمو له سیتی (A) وه ورده‌گیریت.

۲- راناو یا (ناو) جودا‌که له چ کس و ژماره‌که‌دا بیت راناوه لکاوکه‌ش ده‌بین هه‌مان کس و ژماره‌ی هه‌یین.

۳- جیتیگراوه‌که (واتا بهرکاری راستموخو... هتد) لا ده‌بیت و به‌پیتی یاساکانی ژماره (۱ - ۴) شوټنی راناوه لکاوکه له رسته‌دا ده‌نیشان ده‌کرت.

بژ غرونه گهر بمانه‌وی بهرکاری راستموخو‌ی نم رسته‌یه:

من تو - م یو نموان ده‌نارد.

بهراناویتی لکاو دهرپین.

۱- کاتی فرمانه که رابردوه - وانا راناوی لکاو له سیتی (B) وهرده گیریت.

۲- بهرکاره که له کسی دووه می تاکه (تۆ) - راناوی لکاو کی کسی دووه می تاکی سیتی (B) (یت.ه).

۳- راناوی لکاو سیتی (B) به پیتی یاسای ژماره (۲) هه می شه بهرگی فرمانه وه ده لکیت.

۴- به لبردن بهرکاری راسته وخۆ (تۆ) بهرکاری ناراسته وخۆ نه بین به یه که م بۆ وه رگرتنی راناوی سیتی (A) که له حاله ته دا ده وری ریکه وتن ده بین به پیتی یاسای ژماره (۱).
له نه بجا ما رسته که وهک نه وهی خواره وهی لئ دئ.
من بۆ نه وانم ده نار دیت.

به هه مان ریکا، گهر بانه وئ بهرکاره ناراسته وخۆ که ی رسته که (نه وان) جیگیر که بین بهراناویتی لکاو.

۱- کات رابردوه - راناوی لکاو له سیتی (B) وه وهرده گیریت.

۲- کسی سیتی می کۆیه - راناوه که (ن.ه).

۳- راناوه جودا که (نه وان) لاته بریت.

۴- به پیتی یاسای ژماره (۲) راناوه لکاو که ی سیتی (B) بهرگی فرمانه که وه ده لکتن و نامرازی ریکه وتن (م) له شوقنی خۆی نه مین به پیتی یاسای ژماره (۱).
له نه بجا ما رسته که وهک نه وهی خواره وهی لئ دئ:
من تۆم بۆ ده نار دن.

گهر بانه وئ له رسته به بهرکاری راسته وخۆ و بهرکاری ناراسته وخۆ ههردووک بهراناوی لکاو دهرپین هه مان ریکه ده گرینه بهر و به پیتی یاسای ژماره (۲) دوو راناوه لکاو که بهم جۆره بهرگی فرمانه که وه ده لکتن و نامرازی ریکه وتن بهرپیژێشنه وه ده لکتن به پیتی یاسای ژماره (۱) چونکه لیره ده بین به یه که م.

من بۆ - م نارد - ن - یت.

دهرکه وتن راناوی لکاو بۆ دهرپینی بهرکار له کرمانجیی خواروودا له نه خشه یه ی خواره وه پروون کراوه ته وه.

داهاتوو	رأبردوو	
A	B	تتیه
-	-	تینه

نمخشهی ژماره (5)

له بهر نهم دیاردهیه لهم پستانه ی خواروه دهوری بکهر و بهرکاری راسته وخۆ، بکهر و بهرکاری ناراسته وخۆ، بکهر و راناوی ههیی ئالوگۆر هوون تهنیا به گۆرینی کاتی فرمانه کان.

۱- ده - تان - نیر - ین. (داهاتوو)

تان: بهرکاری راسته وخۆیه.

ین - بکهره

ب- ده - تان - نارد - ین (رأبردوو)

تان - بکهره

ین - بهرکاری راسته وخۆیه

۱- بۆ - یان دههین - یت (داهاتوو)

یان: بهرکاری ناراسته وخۆیه

یت: بکهره

ب- بۆ - یان هینا - یت (رأبردوو)

یان: بکهره

یت: بهرکاری ناراسته وخۆیه

۱- نوتومبیله که - تان دهفرۆش - م (داهاتوو)

تان- راناوی ههیی

م- بکهره

ب- نوتومبیله که - تان فرۆشت - م (رأبردوو)

تان- بکهره

م- ناوی تملکه

نمخشهی ژماره 4 و 5 له یهک نمخشه دا کۆ دهکرتنهوه.

داهاتوو		پاږدوو		
پهركار	پكهړ	پهركار	پكهړ	
A	B	B	A	تټپهړ
-	B	-	B	تټنه پهړ

نڅښه‌ی ژماره (۶)

کرمانجی ژووړوو

وهک له نڅښه‌ی ژماره (۲) پروڼ کړاوه ته‌وه کرمانجی ژووړوو په پټچه‌وانه‌ی کرمانجی خواروو دوو سیت پاناوی جودا و پهک سیت پاناوی لکاوی هه‌په.

په‌کتی له تایپه‌تیه‌کانی شتو‌ی کرمانجی ژووړوو نه‌وه‌په که له‌گډل فرمانی تټپه‌پدا له کاتی پاږدودا فرمان له‌گډل په‌رکاری پاسته‌وخو پټک ده‌کمویت له کهس و ژماره‌دا. وانا په‌رکار له چ کهس و ژماره‌په‌کدا بیت فرمانیش پاناویکی لکاوی سه‌ر به‌هه‌مان کهس و ژماره وهرده‌گرتی نهم دیارده‌په له زانستی زمانا به‌نترگه‌تیف ناو ده‌بریت Ergative Case^(۵).

من هون دیت - ن.

وه نه‌ز دیت - م.

نه‌وانه‌ی باسی جیاوازیی نتوان کرمانجی خواروو و ژووریان کردووه وایان له قه‌لهم داوه گواپا فرمانی تټپه‌پری پاږدوو پاناوی لکاو وهرناگرت. له پاستیدا فرمانی تټپه‌پری له پاږدودا پاناوی لکاو وهرده‌گرتی په‌لام وهرگرته‌که‌ی په‌نده په‌ده‌رکه‌موتن و دهرنه‌که‌وتنی په‌رکاره‌وه، چونکه له تټپه‌پری پاږدودا فرمان له‌گډل په‌رکارا پټک ده‌کمویت له کهس و ژماره‌دا.

وانا په‌رکار (نهک پکهړ) له چ کهس و ژماره‌په‌کدا بیت و فرمانیش پاناویکی لکاوی سه‌ر به‌هه‌مان کهس و ژماره وهرده‌گرت. که‌ی پرسته‌که بین په‌رکار بوو (یا په‌رکاره‌که له کهسی سټیمه‌ی تاک بوو)^(۶) فرمان هیچ پاناویکی لکاو وهرناگرت. چونکه رانا‌ی لکاوی کهسی سټی یمه‌ی تاک په‌ مؤرفیمی سیفر zero morpheme دهرده‌که‌وتی.

من خار
وان خار
مه نهو دیت.

بهلام

وه نهز دیت - م.
من هون دیت - ن.

۱- راناوی جودا

سیتی (A) له گهل رابردوی تپه پر دهرده که ویت وهک بکهر و له کاتی داهاتودا وهک
به رکار. فرمان هرگیز له گهل راپک ناکه ویت. که وهک بکهر دهرده که ویت (واتا له کاتی
رابردو) فرمانه که له گهل به رکار رپک ده که ویت.

من هون دیت - ن.

که وهک به رکار دهرده که ویت (واتا کاتی داهاتو) فرمان له گهل بکهر رپک ده که ویت.
نهز وه دپین - م.

سیتی (B) وهک بکهری فرمانی تپه پر له رابردو و بکهری تپه پر تپه پر
کاتی داهاتو دهرده که ویت.

نهز نفست - م. تپه پر رابردو

نهز دنف - م. تپه پر داهاتو

نم دخق - ین. تپه پر داهاتو

سیتی (B) وهک به رکاری تپه پر رابردو دهرده که ویت.

ته نهوان دیت - ن.

به پتجه وانای سیتی (A)، سیتی (B) همیشه له گهل فرمانا رپک ده که ویت له کهس
و ژماردا، ج وهک بکهر ج وهک به رکار دهرده که ویت.

دهرده ویتی سیتته جیا وازه کانی راناوی جودا له کرمانجی ژورودا وهک بکهر و به رکار
له گهل فرمانی تپه پر و تپه پر له رابردو و داهاتودا به پیتی نهو شیکردنه وی له سهرده
پیشکش کرا لهم نه خشه یی خواره وه پروون کرا وده وه.

داهاتوو		پاږدوو		
به‌رکار	به‌کمر	به‌رکار	به‌کمر	
A	B	B	A	تییبه‌پ
-	B	-	B	تینه‌په‌پ

نخشه‌ی ژماره (۷)

نخشه‌ی ژماره (۷) - که ده‌وری پاناوه جوداګانی کرمانجی ژووروو پروون نه‌کاته وه - په‌که له‌ګڼل نخشه‌ی ژماره (۶) - که ده‌وری پاناوه لکاوه‌ګانی کرمانجی خواروو پروون نه‌کاته وه.

له‌ژیر تیشکی نهم شیکردنه‌وه‌په‌دا درده‌که‌وت که نه‌و ده‌ورانه‌ی سیتته جیاوازه‌ګانی پاناوی لکاو له کرمانجی خواروودا ده‌بیتن، سیتته جیاوازه‌ګانی پاناوی جودا له کرمانجی ژووروودا ده‌بیتن.

کرمانجی ژووروو ته‌نیا یه‌ک سیت پاناوی لکاوی هه‌یه، ده‌وریشی ته‌نیا به‌جیه‌یتانی پتکه‌وته له نیوان به‌کمر یا به‌رکار و فرمانی رسته‌دا.

بهم جۆره ته‌نیا یه‌ک جیاوازی (له سیمما) و له‌یه‌کچرون (له بنج) دا له نیوان هه‌ردوو کرمانجیدا ده‌نیشان کرا.

په‌راویزه‌ګان:

۱- یا به نه‌و وشانه‌ی که به Quantifier ناو نه‌برین وه‌ک (زۆر - هه‌ندیک - کم ... هتد) ګمر له پش به‌رکاری راسته‌وخۆ ده‌رکه‌وت وه‌ک له:

نخه زۆر - مان دیاری بۆ ئازاد ناره.

۲- لیره بۆ ناسانی نهم ګورته‌کراوه به‌کاره‌یتراون:

به‌رکاری راسته‌وخۆ direct object (DO)

به‌رکاری ناپراسته‌وخۆ indirect object (IO)

په‌پۆزیشن preposition (Prep)

په‌شگر prefix (Pref)

[لیره مه‌به‌ست په‌که‌م په‌شگره که له‌ګڼل ره‌گی فرمانا ده‌رده‌که‌وی]

ره‌گی فرمان VS verb stem

۳- بۆ که‌سی سیمه‌ی تاک سیتی (B) هه‌چ سیمه‌ی دیاری نییه له‌ګڼل کاتی پاږدوو. له‌ګڼل کاتی

داهاتوودا (ات - یت) دهردهکهویت. گهر رهگی فرمانهکه کوتایی به (ژ) یا (ه) وه هاتین پانای لکاو
قالبی (ات) وهردهگریت. له ههموو هاریکی تردا (یت)د.

۴- له پهردودا گهر بهرکاری راستهوخو بهرپانایکی لکاو دهرپایی و فرمان تاکه پمانگه یهک بین بۆ،
ههردور پاناه لکاو هکان واتا - پانای پتکهوتن و پانای بهرکاری بهر رهگی فرمانهکه وه دهلکتن و
پیزوونیان بهم جۆره دهین.

رهگی فرمان - نامرازی پتکهوتن - بهرکاری راستهوخو. (نارد - یان - یت)

تەنیا که بهکر له ستهیمی تاکا بین پیزوونیان بهم جۆره دهین.

رهگی فرمان - بهرکاری راستهوخو - نامرازی پتکهوتن.

وهک له:

نارد - یان - ی. نمو نتهه - ی نارد.

بهینی - م - ی. نمو من - ی بهینی.

۵- بۆ زانپاری دهرپاری نمو دیاردهیه سهیری نمو سهراچاوانه بهکه:

1- Comrie, B. (1973) "The Ergative - Variations on a theme". *Lingua* 32. PP. 239 - 253.

2- Mathews, W. K. (1953) "The Ergative constructon in modern Indo - Aryan".
Lingua 3. PP. 391 - 406.

3- Pireiko, L. A. (1968) "Osnovnye voprosy ergativnosti na materiale indoiranskix jazikov". Moscow. Nauka.

۶- چونکه پانای لکاو بۆ پهردوو له کسی ستهیمی تاک هیچ نیشانه یهکی دیاری نییه.

سهراچاوهکان:

1- Amin, W. O. (1976) "Some fundamental rules of Kurdish Syntax Structure" Lon
don.

2- Amin, W. O. (1979) "Aspects of the verbal Construction in Kurdish" M. Phil The
sis - University of London.

3- Robins, R. H. (1971) "General Linguistics" London.

4- Comrie, B. (1973) "The Ergative - Variatons on a theme". *Lingua* 32. PP. 230 - 253.

* نمو وتاره له گۆفاری گۆزی زانپاری عێراق - دهستهی کورد - بهغدا، شماره (۱۰) ی سالی

۱۹۸۳، ۹ پهره ۲۵۴-۲۷۶ ههلاکراوه تهوه.

پاشبه‌نده‌گان

له ریزمانی کوردیا کیشه‌ییکی زۆر له‌سەر ده‌ستیشانکردنی پیشبه‌نده‌گان Preposition و ژماره و نه‌رکیان هه‌یه. ئهم باسه تخون ئهم کیشه‌یه ناکه‌وێ، ته‌نیا نه‌و پیشبه‌نده‌انه ده‌گرته‌خۆ که پاشبه‌ندی Postposition به‌رامبه‌ریشیان هه‌یه^(۱).

به‌شپوه‌ییکی گشتی هه‌موو ئه‌وانه‌ی باسی پیشبه‌ندیان کردووه له‌سەر ئهم شه‌شه پێک هاتوون (بۆ، به، له، تا، وه‌ک، بێ). له‌مانه ئهم سێیه (بۆ، به، له) به‌چهند قالبیکی تر و وه‌ک پاشبه‌ندیش ده‌رده‌که‌ون. ئهم وتاره هه‌ول‌دانه بۆ ده‌ستیشانکردنی باساکانی ده‌رکه‌وتنی ئهم پاشبه‌ند و قالبه جیاوازانه که ریزمانی کوردی هه‌شتا چاره‌سه‌ری نه‌کردوون.

هه‌موو نه‌و پیشبه‌نده‌یه‌ی که له‌گه‌ڵ نه‌و جوژه فرمانانه ده‌رده‌که‌ون که چه‌مکی گوێزانه‌وه ده‌گه‌یه‌ن Dative Case (وه‌ک چوون بۆ... دان به... هتد) ده‌ستی پیشبه‌نده‌که به‌پاشبه‌ندی فرمانی (ه) جێگیر بکری.

ئێوه هاتن بۆ سلێمانی

ئێوه هاتن -ه سلێمانی

تۆ دات به ئه‌و

تۆ دات-ه ئه‌و

تۆمان نارد بۆ هه‌ولێر

تۆمان نارد -ه هه‌ولێر

گه‌ر کاتی فرمانه‌که له‌ نیسته‌ی ته‌واودا بێ Present Perfect^(۲) پاشبه‌نده فرمانیه‌که قالبی (ته) ده‌گرته‌خۆ.

هه‌تا و مانه بۆ ئێره

هه‌تا و مانه -ته ئێره

ناردوومه بۆ به‌غا

ناردوومه -ته به‌غا

گه‌ر ره‌گی فرمانه‌که به‌کپ Consonant کو‌تایی هاتین... به‌نه‌مانی راناوی لکا و له‌گه‌ڵ

رهگی فرمانه که (وو) ده‌بیته (ژ) و (ه) ده‌توتیه‌وه.

نیمه ناردوومانه بۆ به‌غا

نیمه ناردوومانه - ته به‌غا

نیمه نازادمان ناردۆته به‌غا

همان شت گهر فرمانه که تینه‌پهر بێ و بکه‌ری رسته که له کەسی سێهه‌می تاکدا بێ -
وهک باس کرا (وو) ده‌بیته (ژ) و فرمانی بێ هێز (ه) ده‌توتیه‌وه.

ئه‌و رۆژیشووه بۆ بازار

ئه‌و رۆژیشۆته بازار^(٣).

له‌ رۆوی پتیه‌ندیی نێوان پێشبه‌ند و بوونیان به‌پاشبه‌ند، ئهم فرمانانه ده‌بنه‌ سێ کۆمه‌ل:
١- ئه‌وانه‌ن که پێشبه‌نده‌که‌یان (بۆ)یه و به‌شیره‌یه‌کی گشتی ناوه‌لکاریان له‌ دوا دی
وهک:

هاویشتم بۆ ناسمان - هاویشتمه‌ ناسمان

رۆیشت بۆ سلیمانی - رۆیشته‌ سلیمانی

ده‌چین بۆ سه‌یران - ده‌چینه‌ سه‌یران

ده‌یهم بۆ بازار - ده‌یه‌مه‌ بازار

هێنای بۆ هه‌ولێر - هێنایه‌ هه‌ولێر

فرین بۆ ناسمان - فرینه‌ ناسمان

په‌ری بۆ چاوی - په‌رییه‌ چاوی

خزی بۆ خواره‌وه - خزییه‌ خواره‌وه

... هتد

٢- ئه‌وانه‌ن که پێشبه‌نده‌که‌یان (به‌)یه:

به‌خشیم به‌ئه‌و - به‌خشیمه‌ ئه‌و

بووم به‌مامۆستا - بوومه‌ مامۆستا

کردم به‌پیاو - کردممه‌ پیاو

٣- ئه‌وانه‌ن که ته‌نیا به‌هۆی پاشبه‌نده‌وه ئهم حاله‌ته‌ ده‌رده‌به‌رن و پێشبه‌ندی به‌رامبه‌ریان

نیه‌یه. به‌شیره‌یه‌کی گشتیش یه‌کتی لهم ناوه‌لکارانه له‌ دوا‌ی فرمانه‌که‌ ده‌رده‌که‌وی:

(ناو، نزیک، لای، سه‌ر، ژێر، ته‌نیش، ژوور، پێش، دوا... هتد).

خسته ناو دؤلا به کوه

رشته سهر نه رز

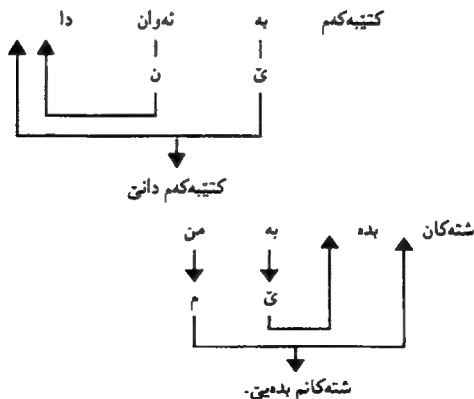
که و تمه نزدیک تو

... هتد

دهر که وتی پاشیه ندی بهرامهر (به) و (به) لم وینه یه دا پرون کراوه ته وه.

پیشبه ند	پاشیه ندی	
	فرمانی	بهرامهر
پیشبه ند	گهر کاتی فرمانه که نیسته ی ته اوین	له هه موو کاتیکی پرزمانی تردا
به	ته	ه
به	ته	ه

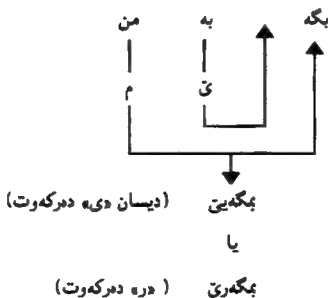
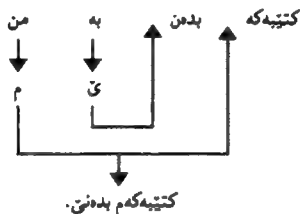
له گهل فرمانی (دان - گه یشتن...) دا⁽⁴⁾ ته گهر نهو ناوه یا پاناوه ی له دوا ی پیشبه ندی (به) دهرده که وین به پاناویکی لکاو دهر پرا⁽⁵⁾ پیشبه ندی (به) ده بیته پاشیه ندیکی فرمانی و قالبی (ی) ده گریته خو.

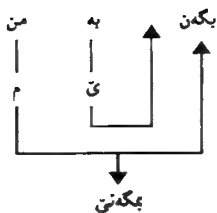

دوو بزوتنی (ه) و (ی) هاتنه پال یک (ی) له نیتوانیانا دهرکهوت و بوو به (بدهی).
له همدی شتوهدا له جیاتی نم (ی) به (ر) دهردهکوت و دهیته:
کتیبه کم بدهی^(۶).

گهر بهرکاری راسته وخو (کتیبه که) لایرا پاناوی لکاو دهچته سهر پیشگری (ب) و دهیته (بدهی).

فرمانه که داخوازی تاکه... گهر بگریته کو نامرازی کو داخوازی (ن) له نیتوان دوو بزوتنه که دا دهردهکوت. نهوسا پیوست هم (ی) یا (ر) به ناگات.

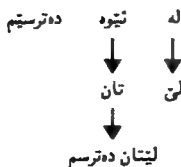

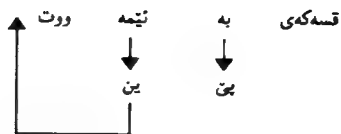
یاسای کردنی پیشبەندی (به) به پاشبەندی (ئ) لەم وتەبەدا پروون کراوەتەو.

پاشبەندی بەرامبەر	پیشبەند
لەگەڵ فەرمانی دان - گەیشت...	
ئ	به

ژ (۲)

گەر نه و ناوه یا پاناوهی که له دواى پیشبەندی (به) و (له) دەردهکهوئى به پاناویکی لکار دهرپا، (به) دهبیته (پن) و (له) دهبیته (لن):

قسه‌ک‌ی پن ووتین

شته‌ک‌ی تان لن ودرده‌گرین

نم‌یاسایه له‌م وینه‌ی‌مدا پروون کراوده‌ته‌وه

پیش‌بند	گهر ناو یا رانای دوی به‌رانای‌کی لکاو دهر‌پرا
به	پن
به	لن

هممو یاساکان لهم ویتنه‌دا کۆ کراونه‌تموه:

پاشبەند Postposition (Verbal)				پێشەبەند Preposition	
له‌گەڵ فرمانی (دان- گەشتن) گەر ناردکە بەراناویکی لکاو دەبرێ		هممو کانتیکی پێزمانی نێستە تەواو نەبێ		گەر ناردکە ی دوا ی بە راناویکی لکاو دەبرێ	
دام بەتۆ ↓ دامیتن	ئە	دەیدم بەتۆ ↓ دەیدمە تۆ	ئە	بەتۆ دەلێم ↓ پێت دەلێم	بە
-	-	-	-	له‌ تۆ دەترسم ↓ لێت دەترسم	له
-	-	دەچم بۆ بازار ↓ دەچمە بازار	ئە	-	بۆ

پەراویژەکان:

۱- مەبەست له پاشبەند Posposition ئەو پاشگرێه که له ڕووی پێزمانییهوه هه‌مان دەوری پێشەبەند (پەرپۆزیشن) دەبێت.

۲- نێستای تەواو Present Perfect ئەو کارێه که له ڕابردودا ڕووی دا و پراپه‌وه به‌لام تەنسێری مایه‌ نێستا... یاسای داڕشتی ئەم کاته له‌ زمانی کوردییا بەم جۆرێه.

(ڕه‌گی ڕابردوو + وو + راناوی لکاو + ه).

له‌گەڵ فرمانی تێنه‌په‌را تهنیا له‌ کەسی سێجیمی تاکدا (ه) دەرده‌که‌وێ... له‌گەڵ فرمانی تێه‌په‌را له‌ کەسی سێجیمی تاکدا مۆرفیمی بۆش empty morphem (تی) دەرده‌که‌وێ.

تێنه‌په‌ر	تێه‌په‌ر
نوستوم	خواردرومه‌
نوسترویت	خواردروته‌
نوستوه	خواردرویه‌ (تی)
نوستوین	خواردرومانه‌
نوستوون	خواردروتانه‌
نوستوون	خواردرویانه‌

بۆ زانیاری زیاتر دەرباری چەمکی کات و کاتەکانی زمانی کوردی سەیری ئەم وتارەم بکەن.
 ١٩٨٦ ١٠٩ نازاری نوێ، گۆڤاری پۆشبینی نوێ، ٢٥٨-٢٦٤).

٣- ئەو فرمانە لێکدراوانە بەپاشگری (هە)ی وەک (خواردنەوه - بەردنەوه... هتد) دادەپێژێن،
 پاشگری (هە)، لەگەڵ کاتی نێستەیی تەواو، قەلبی (تەوه) دەگرێتە خۆ و بەرەمان ئەو یاسا
 فۆنۆلۆجییانە دەکەوێت کە باس کران.

پاڤردووی سادە	نێمە بەردمانەوه.
نێستای تەواو	نێمە بەردوومانەتەوه.
کە راناوی لکاو لەگەڵ فرمانا نامەنی	نێمە مەرجه کەمان بەردۆتەوه.

٤- لەوانەبە فرمانی تری ئەم جۆرە هەین.

٥- بۆ یاساکانی جێگیرکردنی بەرکاری راستەوخۆ و ناپراستەوخۆ بەراناویکی لکاو سەیری سەرچاوەی
 ژمارە (٢) بکەن.

٦- وەک یاسایێکی فۆنۆلۆجیی گشتیی دەرکەوتنی ئەم (رایە):

لە فرمانی داخوازی تاکا... گەر رەگی دلەباتووی فرمانە کە بەبزوین کۆتایی هاتبێ و دواي ئەم بزوینە
 بزوینێکی تر دەرکەوت... ئەم (رایە) بەپا دەین.

خسێن — خە [شەکە بەخەرە گیرفانتەوه]
 خواردنەوه — خۆ-هە [ناوەکە بخۆرەوه]
 ... هتد.

سەرچاوەکان:

- ١- ویا عومەر ئەمین (١٩٨٤) یاسایێکی فۆنۆلۆجی، گۆڤاری پۆزی کوردستان ٢ (٦٦).
- ٢- ویا عومەر ئەمین (١٩٨٣) پێژمانی راناوی لکاو، گۆڤاری کاروان، ژمارە (٨) (٦٨-٧٤).
- ٣- پێژمانی ناخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆپی زانیاری کورد. بەغا.
- 4- Lyons, J. (1971) "Introduction to theoretical Linguistics" Cambridge.
- 5- Greenberg, J. H. (ed) (1963) "Universals in language". Cambridge, Mass.: MIT Press.
- 6- Matthews (1974) "Morphology" Cambridge University Press, Cambridge.

* ئەم وتارە لە گۆڤاری کۆپی زانیاری عێراق - دەستەیی کورد - بەغدا، ژمارە (١٥)ی سالی
 ١٩٨٦، لاپەرە ١٨٢-١٩٣ پلاوکرۆتەوه.

فونەتیک و فونۆلۆجی

زۆریەى ئەوانەى باسى دەنگەکانى زمانى کوردییان کردووە فونەتیک و فونۆلۆجیان لیک جیسا نەکردۆتەو. بابەتەکانى فونۆلۆجى بەفونەتیکى ناو دەبن و ناوی فونۆلۆجى ناهێن.^(۱)

فونەتیک و فونۆلۆجى دوو بوارى زۆر جیاوازن. هەریەکە باسى لایەنێکى زمان دەکات و هەریەکە نامانج و پەڕەوى تایبەتیی خۆى لە شیکردنەویدا هەیە. هەر باسیکى زمانەوانى لە دەنگەکانى زمان بکۆلێتەو و ئەم دوو لایەنە جیسا نەکاتەو تیکەلۆیکەل دەردەچى و بەر پەڕەوى زانستى ناکەوێ.

ئەم باسە هەڵدانه بۆ روونکردنەوێ هەندێ جیاوازی لە نێوان ئەم دوو لقەى زانستى زمان.^(۲)

کە یەکن قسە دەکات زانیاری (کە لە میتشکیا پارێزراوە) دەخاتە ئار قاتى پێزە دەنگیکەو، کە بەئەندامانى ناخوتن دروستیان دەکات. دەنگەکان بەهۆى شەپۆلەکان لە هەوادا دەگوزێزێتەو. گوێ وەریان دەگرێ و هەوالێ میتشکیان دەکات. میتشک شیمان دەکاتەو دەیانپارێزێ - وانا: قسە بەلای کەمى سێ قوناغى هەیە.

فونەتیک ئەو لقە زانستى زمانەى کە لە دروستکردن و گواستەو و وەرگرتنى دەنگەکانى زمان دەکۆلێتەو وەک دیاردەییکی گشتى. وانا دەنگەکانى زمان دەشن بەلای کەمى لە سێ سووچەو سەیریان بکړی و لێیان بکۆلێتەو:

۱- لە ڕوى دروستکردنەو Articulatory phonetics ئەمە میکانیزمییهى ئەندامانى ناخوتن دەگرێتەو.

۲- لە ڕوى چۆنییهى گواستەوێ دەنگەکان لە هەوادا بەهۆى ئەو شەپۆلەنەى بەهێزى ڕەوتى باى لە سییه‌کانەو هاتوو و جوولانەوێ ئەندامانى ناخوتنەو دروست دەبن

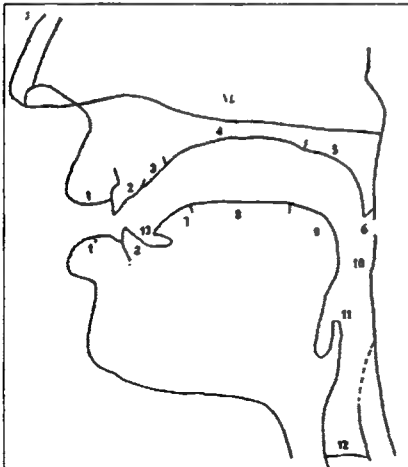
۳- له پرووی وهرگرنتی نم ددنگانهوه په گوښ و شیکردنهوه و پاراستیان له میثکا -Au ditory phonetics نهمه یان میکانیزمییت و فسیؤلوجییه تی گوښ و میثکا دهگرتهوه.

له بهر چند هویتیک که په یوه نندیان به سروشتی نامانجه کانی زانستی زمانه وه هه به... زانستی زمان له بواړی و سفیدا به شتو دیتکی گشتی بایه خ هر به لقی په کم ددا. دوو لقه که ی تر بواړی تریان لن بوته وه. په یوه نندیان زیاتر به لقه کانی تری زانستموه ی وه ک فیزیا و کومپیوټر... هتد هه به، یا وه ک بایه تی سه ریخو له ناو چوارچتیه ی زانستی زمانی گشتیدا باس ده کرتین. له م یاسه دا په کورتی له چه مکی فونه تیک له روانگی دروستکردنه وه ده دوتین. نینجا له گڼل فونؤلوجییا به راوردیان ده که یین و جیاوازی نیوانیان پروون ده که ینه وه.

فونه تیک نو لقی زانستی زمانه که له که رسه هره خاوه کانی زمان ده کولیتنه وه و شپیان ده کاته وه. که رسه خاوه کانی زمان نو تاکه ددنگانه ن که به هیزی ره وتی پای له سییه کانه وه هاتوو و (۳) له نه نجاسی کومه نه جوړولانه وه ییتیک که له په رده ی ناوینچکمه ده ست یین ده کات و سوزینچک و قورگ و به شه کانی زار و لووت به شداری ده که ن، دروست ده کرتین.

نهنده لمانی ناخاوتن:

- ۱- لیتوه کان
- ۲- ددانه کان
- ۳- پروک
- ۴- رهقه مهلاشو
- ۵- نهرمه مهلاشو

۶- زمانۆکه

۷- پيشه‌وه‌ی زمان

۸- ناوه‌راستی زمان

۹- دواوه‌ی زمان

۱۰- گه‌روو

۱۱- له‌هات

۱۲- ژێبه‌کانی دهنگ

۱۳- سه‌ری زمان

۱۴- پۆشایی لوت

فۆنه‌تیک پروونی ده‌کاته‌وه‌ چۆن هه‌ر تاکه‌ ده‌نگه‌ی زمان دروست ده‌کریته... له‌ چ به‌شتیکی زاردا... هه‌لویتستی نه‌ندامانی ناخاوتن له‌ کاتی دروستکردنیان چۆنه، تایبه‌تییه‌تی و سیماکانی هه‌ر ده‌نگه‌ چیه‌ و چۆن له‌ ده‌نگه‌کانی تر جیا ده‌کریته‌وه... هتد.

بۆ نمونه‌ فۆنه‌تیک به‌م جوژه‌ پروونی ده‌کاته‌وه‌ چۆن ده‌نگی (ک) دروست ده‌کریته، [ناوه‌راستی زمان به‌رز ده‌بیته‌وه‌ و خۆی له‌ نهرمه‌ مه‌لاشو دداته... پهی بای له‌ سییه‌کانه‌وه‌ هاتوو ده‌گری و ته‌وژمن دروست ده‌بن. له‌ پهی زمان نزم ده‌بیته‌وه‌. ده‌نگی (ک) دروست ده‌بن].

گه‌ر له‌ کاتی دروستکردنی ئهم ده‌نگه‌ (ژێ) (۱۴) کان له‌رینه‌وه‌ ده‌نگه‌که‌ ده‌بیته‌ (گ). واتا (ک) و (گ) له‌ هه‌مان شوێنا له‌ زاردا دروست ده‌کریته، نه‌وه‌ی ئهم دوو ده‌نگه‌ هاوشوێته‌ homorganic لیک جیا ده‌کاته‌وه‌ هه‌لویتستی (ژێ) (کانه‌). له‌ کاتی دروستکردنی (ک) دا ناله‌رنه‌وه‌ و له‌ (گ) ده‌له‌رنه‌وه‌.

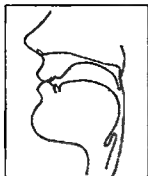
بۆ دروستکردنی ده‌نگی (س). به‌شی پيشه‌وه‌ی زمان نزیک به‌شی پيشه‌وه‌ی مه‌لاشو ده‌بیته‌وه‌ و که‌لێتی پێک ده‌هێنێ. بای له‌ سییه‌کانه‌وه‌ هاتوو به‌م که‌لێته‌دا تێده‌په‌ڕێ ده‌نگی (س) دێته‌ به‌رهم.

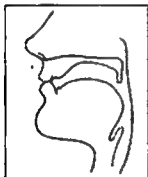
گه‌ر له‌ کاتی دروستکردنی ئهم ده‌نگه‌ ژێکان له‌رینه‌وه‌ ده‌نگه‌که‌ ده‌بیته‌ (ز).

گه‌ر دواوه‌ی زمان به‌ره‌و نهرمه‌ مه‌لاشو به‌رز کرایه‌ود ده‌نگه‌که‌ ده‌بیته‌ (ص).

[س]، [ز] و [ص] هاوشوتین. نوهی لیکیان جیاده کاته وه ههلوتستی ژیکان و زمانه.

بۆ دروستکردنی دهنگی [پ] لئوی خواره وه و سهروه دینه یهک و پئی بای له سییه کانه وه هاتوو دهگرن. تهوژمن پیا دهی لئوی خواره وه له پر نزم دهیته وه وهک تهقینه وهیتهک دهنگی [پ] دیتته بهرهم.

گهر له کاتی وتنی نهم دهنگه ژیکان له رینه وه دهنگه که دهیته [ب]. گهر بای له سییه کانه وه هاتوو له لووته وه دههتیرا دهیته [م].

له وهی پابورد درده کهوئ که ههر چهند دهنگیک له ههمان شوتین له زاردا دروست دهکرتن. نهم دهنگانه (هاوشوتین)ن. بۆ نمونه:

[ب، پ، م] هاوشوتین ههمسو به لیکدانی لئوی سهروه و خواره وه دروست دهبن. پتییان دهوتری (لئوی) bilabial.

له [ت، د، ن] سهری زمان خوئی له ددانه کانی سهروه ددات. پتییان دهوتری (ددانی) dental.

له [ف، ث] دا لئوی خواره وه خوئی له ددانه کانی سهروه ددات پتییان دهوتری لیودانی labio - dental.

له [ک، گ] دا ناوه پاستی زمان خوئی له مهلاشو ددات، پتییان دهوتری (مهلاشووی) palatal. نیدی بهم جزوه.

نوهی دهنگه هاوشوتهکان لیک جیاده کاته وه ههلوتسته manner of articulation.

نوه ههلوتستهی ناومان هیتان نهمانه بهون.

۱- ههلوتستی ژیکانی دهنگ له کاتی دروستکردنی دهنگه کسان. (له رینه وه - نه له رینه وه).

نوه دهنگانهی که له کاتی دروستکردنیان ژیکان له رینه وه به (ژیدار) voiced ناودهترین وهک [ب، ز، گ، ث، د].

نمو دهنگانه‌ی که له کاتی دروستکردنیان ژیکان نه‌له‌رینه‌وه وهک [پ، س، ک، ف، ت]. به (بی ژئی) voiceless.

۲- هه‌لوئستی [زارا] به‌رامبه‌ر [لووت]. نمو دهنگانه له کاتی دروستکردنیان گه‌ر بای له سیه‌کانه‌وه هاتوو له زاره‌وه ده‌رجی به (زاری) oral ناوده‌بیرین. وهک [ت، ث، ش، خ...] گه‌ر بایه‌که له لووته‌وه ده‌رجی به (لووتی) nasal ناوده‌بیرین وهک [م، ن].

۳- هه‌لوئستی دواوه‌ی زمان [به‌رزی] به‌رامبه‌ر [نزمی]. نمو دهنگانه‌ی که له کاتی دروستکردنیان دواوه‌ی زمان به‌ره‌و نه‌رمه مه‌لاشوو به‌رز ده‌بیتسه‌وه به‌قه‌له‌و (مه‌لاشوینراو) palatized ناوده‌بیرین وهک [ل، ط، ص].

واتا هه‌ر دانه دهنگه‌ی زمان به‌دوو لایه‌ن ده‌ستیشان ده‌کرت.

۱- شوینی دروستکردن Place of articulation

۲- هه‌لوئستی دروستکردن Manner of articulation نهم لایه‌نانه سیماکانی فزیتیکی phonetic features دهنگه‌کانن.

واتا: هه‌ر دهنگه‌ی چهند سیمایه‌کی هه‌یه. وهک:

سیماکانی [ب] نهمانه‌ن:

۱- لیوی bilabial

۲- ژیدار voiced

۳- زاری oral

سیماکانی [پ] نهمانه‌ن:

۱- لیوی bilabial

۲- بی ژئی voiceless

۳- زاری oral

سیماکانی [م] نهمانه‌ن:

۱- لیوی bilabial

۲- ژیدار voiced

۳- لووتی nasal

جیاوازی نیوان نهم سنی دهنگه هاوشوینه لهم نه‌خشه‌یه‌دا پروون کراوه‌ته‌وه.

لیوی		
لوتی	زاری	
م	ب	ژتدار
-	پ	هین ژتی

لیوددانی	
ژتدار	ف
هین ژتی	ف

سیماکانی [ف] نه مانن: labio - dental
 ۱- لیوددانی
 ۲- هین ژتی voicless
 سیماکانی [ف] نه مانن: labio - dental
 ۱- لیو ددانی
 ۲- ژتدار voiced

دهنگه کانی هر زمانه دمتی بهم په پړوه پۆلین بکړی و همسور له یهک نه خشه دا کتو بکړینه وه. یو نمونه دهنگه کانی زمانی کوردی بهم جوره پۆلین کراوه^(۵):

	لیوی	لیوددانی	ددانی	پوځی	ملاشونې پوځی	ملاشونې نرینه	زمانه کانی	ګردونې	ژتی
ته قیو	پ ب		ت د			ک ی			
خشه دار		ف ث		س ز	ش ژ		خ غ	ح ع	ه
شه کاوه				چ ج					
ګه پوځی (لوت)	م		ن						
لازمانی				ل ڼ					
همژوک				ر ړ					
شپوه برون	و (w)				ی (y)				

دەنگەکانی زمان له ڕوویەکی ترمووە دەبنه کپ Consonant و بزوتن Vowel. له ڕووی چۆنیەتی دروستکردنیان فۆنەتیک بەم جۆرە جیا یان دەکاتەو.

گەر له کاتی دروستکردنی دەنگ دوو بەشی زار پێک کهوتن یا بەراوەیین لێک نزیک بوونەو خشه دروست بکات ئەو (کپ)ە. گەر پێک نهکهوتن ئەو (بزوتن)ە.

[ت] دەنگێکی کپە، چونکه له دروستکردنیا پێشەوێ زمان خۆی له ددانهکانی سەرەو دەدات. (گ) کپە، چونکه ناوەراستی زمان خۆی له نەرە مهلاشو دەدات. بهلام (ا، ە، ۆ، و، ی، ئ...) هه‌موو بزوتن، چونکه له کاتی دروستکردنیان هیچ بەشیکی زار به‌هیچ بەشیکی تر ناکوێ و پای له سییه‌کانه‌و هاتوو یێ ته‌گه‌ره به‌زارا تیده‌پێ. دەنگه بزوتنه‌کانیش به‌هۆی چهند سیمایێک لێک جیاده‌کرتنه‌و و پۆلین ده‌کرتن. سیماکانی بزوتنه‌کان ئەمانەن:

۱- هه‌لوێستی زمان چۆنه. واتا چ بەشیکی به‌رز ده‌بیتمه‌و و چ بەشیکی نزم ده‌بیتمه‌و. بۆ ئەمه زمان کراوته سێ بەش.

۱- پێشەوێ زمان

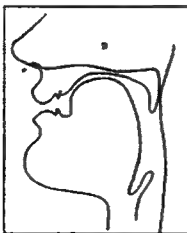
۲- ناوەراستی زمان

۳- دواوێ زمان

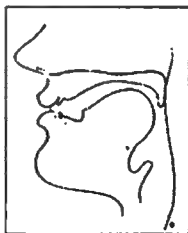
۲- هه‌لوێستی لێوه‌کان (خړن) rounded یا بەش بوونه‌ته‌و spread.

۳- درێژی و کورتیی دەنگه‌که...

بۆ نمونه له دروستکردنی دەنگی [و] دا دواوێ زمان به‌رو نەرە مه‌لاشو به‌رز ده‌بیتمه‌و. لێوه‌کان شتوێ (خړ) ده‌گرته‌ خۆ وه‌ک لهم وێنه‌یه‌دا ڕوون کراوته‌و.

[i] [ɪ]

[o] [u]

نه‌گەر ده‌نگه‌که درێژکرایه‌وه ده‌بیته [وو].

بۆ دروستکردنی ده‌نگی [ی] ناوه‌راستی زمان به‌ره‌و نمرمه‌لاشو به‌رزده‌بیته‌وه.
لێوه‌کان له‌ باری ناساییدا ده‌میته‌وه...

گەر ده‌نگه‌که کورت کرایه‌وه ده‌بیته [i].

فۆنه‌تیک هەر له‌وه‌نگانه‌ ناکۆلیته‌وه که له‌ نوووسینا به‌پیت ده‌رده‌پێت. که‌ره‌سه‌ی (ده‌نگی)ی تر هه‌ن که زۆر گسرنه‌گن له‌ زمانا، به‌لام له‌ نوووسینی ناساییدا هیچ نیشانه‌یتیکیان بۆ نییه. وه‌ک:

۱- هێز stress و زه‌یتکی زیاتره (به‌گۆڕه‌ی به‌شه‌کانی تر) ده‌خړته‌ سه‌ر یه‌کێ له‌ به‌رگه‌کانی وشه‌ یا ده‌سته‌ولژه. بۆ نمونه له‌ وشه‌ی [تازاد] دا هێز که‌وتۆته‌ سه‌ر دوا‌به‌رگه‌. له‌ وشه‌ی [چونکه‌] هێز که‌وتۆته‌ سه‌ر به‌رگه‌ی یه‌که‌م. له‌ وشه‌ی [نوستن] دا هێز ده‌که‌وتۆته‌ سه‌ر به‌رگه‌ی یه‌که‌م گەر مه‌به‌ست (نه‌وان نوستن) به‌و، ده‌که‌وتۆته‌ سه‌ر به‌رگه‌ی دووهم گەر مه‌به‌ست با‌هێتین (نوستن خۆشه‌) به‌و.

۲- ناوازه intonation. گۆڕینی ناوازی رسته‌یه‌ بۆ گه‌یاندنی مه‌به‌ستی جیاوازا. هەر رسته‌یتیک ده‌یان مانا ده‌گه‌یه‌نێ به‌پیتی ناوازه‌که‌ی. وه‌ک له‌م رسته‌یدا:
تازاد دویتنی دوو کتیبی چاکێ بۆ هه‌تنام.

رسته‌که‌ به‌که‌ره‌ وه‌لامی نهم پرسیارانه، [کن، که‌ی، چه‌ند، چی، چۆن] ده‌رده‌که‌وێ بۆ هه‌رگه‌ ناوازیکی هه‌یه‌ جیاوازا له‌وانی تر.

۳- تۆن ton ناوازی به‌رگه‌ یا وشه‌یه. له‌ هه‌ندێ زمانا به‌گۆڕینی ناوازی به‌رگه‌ یا وشه‌ مانای وشه‌که‌ ده‌گۆڕێ، وه‌ک زمانی بوومی و تایلانیدی.
فۆنه‌تیک له‌و که‌ره‌سانه‌ هه‌موو ده‌کۆلیته‌وه وه‌ک که‌ره‌سه‌ی زمان به‌گه‌شتی.

فۆنۆلۆجی

هەر زمانێک ده‌سته‌یتیک یاسای تایبه‌تی به‌خۆیه‌وه‌ی هه‌یه‌:

۱- فۆنیمه‌کانی [له‌ ده‌نگه‌کانییه‌وه] ده‌ستیشان ده‌کات.

۲- له‌ناو قالبی به‌رگه‌ی فۆنه‌تیکیدا نهم فۆنیمانه‌ لێک ده‌دات به‌رگه‌ی فۆنۆلۆجی پێک ده‌هێنێ.

۳- له‌ نه‌جای لێکدانێ فۆنیمه‌کان. ده‌نگ هه‌یه‌ ده‌گۆڕێ. هه‌یه‌ ده‌تۆته‌وه. هی تازه‌ په‌یا ده‌بێ... هه‌ند.

نەو یاسایانەى نەو ئەرکانە جێبەجێ ددکەن بە یاساکانی فۆنۆلۆجی ناودەبرێن.
 واتا: فۆنۆلۆجی شتێکی تاییبەتییە بە پێتجەوانەى فۆنەتیک کە گشتییە. بۆ
 جیاکردنەوێ جیاوازیی نێوان فۆنەتیک و فۆنۆلۆجی ئەم بەراوردییە ددەخێنە ڕوو:
 زمانی کوردی و عەرەبی^{١١} لەم شەش ددنگە بەشدارن. (ر، پ، س، ص، ل، ڤ) و دک
 لەم نووسینانەدا ددردەکەوێ.

دەنگ	کوردی	عەرەبی
ر	پەری	برد (سەرما)
پ	گەین	حر (گەرما)
س	سەوز	سماء (ناسمان)
ص	صال	صباح (بەیانى)
ل	لاتک	لیل (شەو)
ڤ	گول	الله (خوا)

نەوێ سەرنج ڕادەگێشتی نەوێه لە نووسینی زمانی کوردیدا (ر) و (پ) جیاکراونەتەوێ.
 کەچی لە هێ عەرەبییا جیاکراونەتەوێ و بەدوووان یەک نیشانەیان هەیه. هۆی ئەمە
 نەوێه لە زمانی کوردیدا (ر) و (پ) دوو شتی جیان، و دک: چۆن (س) و (ل) یا (س) و
 (ب) جیان، چونکە ئەم دوو ددنگە واتا (ر) و (پ) ددتوانن لە هەمان پێشەدا ددردەکەون و
 مانا پگۆژن؛ و دک لەم نمونانەدا ددردەکەوێ.

بەین	بەین
کەر	کەر
وێرین	وێرین
پەری	پەری

... هتد.

لە زمانی عەرەبییا ئەم دوو ددنگە جیاوازه هەن بەلام یەک نرخیان هەیه. چونکە هێج
 وشەتێک لەم زمانەدا نادۆزێتەوێ تیا یا (ر) و (پ) ئالوگۆم بکری کار لە مانا بکات.
 هۆی جیاوازیی نێوانیان ئەنجامی کارتیکردنی ئەو پێشە جیاوازانەیه کە تیا یا ددردەکەون.
 بەم جۆرە (ر) و (پ) لە زمانی کوردیدا دوو فۆنیمی جیان و لە زمانی عەرەبییدا سەر
 بە هەمان فۆنیم.

فۆنیم	کوردی	عەردیی	فۆنیم
/ر/	[ر] - برین	برد -	/د/
/پ/	[پ] - پەیین	حر -	

[] نیشانه یه بۆ ددنگ

/ / نیشانه یه بۆ فۆنیم

بە پێتچەوانە و دەو. دوو دەنگی [س] و [ص] لە زمانی کوردیی دوو شێوی جیای هەمان فۆنیم جیاوازی نیتوانیان لە ئەنجامی ئەو بیستە جیاوازانە یه که تیا یا دەر دکهون... لە زمانی کوردیی هیچ وشە یه تیا یا [س] و [ص] نالوگۆر بکری و کار لە مانا بکات، که چی لە زمانی عەردیی دتوانن لە هەمان بیستە دەر کهون و کار لە مانا بکەن. بۆیه لە زمانی عەردیی [س] و [ص] دوو فۆنیمی جیان.

سلب - صلب

سار - صار

عسیر - عصیر

عسی - عصا

فسیح - فصیح

مس - مص... الخ.

بە هەمان پەیرهو (ل) و (ل) لە زمانی عەردیی دوو شێوی جیای هەمان فۆنیم. دەر کهوتیان لە بیستە ی جیاوازا ئەم جیاوازی یه پێ بەخشین. که چی لە زمانی کوردیی دوو فۆنیمی جیان، چونکه دتوانن لە هەمان بیستە دەر کهون و کار لە مانا بکەن وەک له:

چل - چل

گەل - گەل

گول - گول

پەله - پەله... هتد.

بە بهر اور دکردنی زمانی کوردی و عەردی له ناستی فۆنە تیککی و فۆنە لۆجی له شەش ددنگە دا ئەم ئەنجامە مان دەست دکهوی:

فونۆلۆجى		دەنگ		فونۆلۆجى	
فونىم	عەرەبى	فونەتيك	كوردى	فونىم	
/ر/	برد	[ر]	پەرى	/ر/	
	حر	[ر]	پەرى	/ر/	
/ص/	صهر	[ص]	سال	/س/	
/س/	سهر	[س]	سەوز		
/ل/	علم	[ل]	چل	/ل/	
	الله	[ل]	چل	/ل/	
۴		۶		۵	

واتا ئەم شەش دەنگە ھاربەشە پىنج (فونىم) لە زمانى كوردیدا و چوار فونىم لە زمانى عەرەبیدا پىك دەيتن.

ئەم دەنگانە چ لە زمانى كوردیدا بىن چ لە زمانى عەرەبیدا، چ لە ھەر زمانىكى تردا بىن بەھەمان جۆر و پەپەرە و دوست دەكرىن. ئەمە لایەنە گىشىيەكەيە و ئەركى فونەتيكە پرونى كاتەوہ چۆن دوست دەكرىن، بەلام وەك دەرگەوت ھەر زمانى جۆرە نرختىك بەو دەنگانە دەدات. ئەمە لایەنە تاييەتيەكەيە و ئەركى فونۆلۆجىيە.

بۆ دەستىشان كەردنى فونىمەكانى ھەر زمانى ئەو جووتە وشانە بەراورد دەكرىن كە بەتەواوى وەك يەك وان لە تاكە دەنگى نەبىن و ئەم جىياوازيە كار لە مانا دەكات وەك (بىر، پىر، سىر، تىر، مىر، شىر، ژىر، لىر) ... ھتد^(۷).

جۆرى دووہى ياسا فونۆلۆجىيەكان ئەوانەن كە لەناو قالىي بىرگەي فونەتيكدا فونىمەكان لەيەك دەدەن و بىرگەي فونۆلۆجى پىك دەيتن.

تا نىستە ھىچ قوتابخانەيىكى زانستى زمان نەيتوانىوہ پىتاسىيىتىكى بىن كەلەبەرى بىرگە پىشكەش بكات. بەشيوەيىكى گىشتى دوو جۆرى لىن جياگردۆتەوہ.

يەكەم: بىرگەي فونەتيكى: ئەم جۆرەيان گىشتىيە. ھەموو زمانانى جىھان تىايا بەشدان. پەيوەندى بەفسىلۆجىيەتى ھەناسە وەرگرتن و چۆنەتى كاركردنى ئەندامانى ناخاوتنەوہ ھەيە. لەناو چوارچىوہى ئەم قالبە گىشتىيەدا زمانەكان جىياوازي پىشان دەدەن لە چۆنەتى لىكدانى فونىمەكانيان. واتا: ھەر زمانى ياساى تاييەتى خۆى ھەيە بۆ لىكدانى

فۆنیمه‌کانی له‌ناو قالبی برگه‌دا. نهم له‌یه‌کدانه تاییه‌تیه برگه‌ی فۆنۆلۆجی پتیک ده‌هتینی. دووم - برگه‌ی فۆنۆلۆجی: له هه‌مسو زمانیکه بزۆین ناوکی برگه پتیک ده‌هتینی. له‌گه‌ل نهم بزۆینه‌دا ده‌ش چهند فۆنیمیکه‌ی کپ ده‌رکه‌وێ. ژماره‌ی نه‌و کپانه و سروشتی ریزبون و ده‌رکه‌وتنیان پتیکه‌وه له زمانه‌کانا جیاوازه. بۆ‌غومونه: فۆنیمی $(r - p - s)$ له زمانه‌ی کوردی و ئینگلیزی‌ها هه‌ن. نهم سێ فۆنیمه‌ ده‌توانن له زمانه‌ی ئینگلیزیدا (هیشوو) پتیک cluster له‌ناو قالبی برگه‌دا پتیک به‌هتین، وه‌ک له برگه‌ی (spring) دا... نهم سێ ده‌نگه‌ هه‌رگیز ناتوانن به‌م شتیه‌یه له زمانه‌ی کوردیدا ده‌رکه‌ون. واتا له زمانه‌ی ئینگلیزیدا یاسایه‌یکه‌ی فۆنۆلۆجی هه‌یه به‌هۆیه‌وه نهم سێ فۆنیمه‌ یه‌ک ده‌گرن و هیشوو پتیک ده‌هتین. له زمانه‌ی کوردیدا نهم یاسایه‌ نییه...

له زمانه‌ی عه‌ره‌بیدا هه‌رگیز دوو کپ (بێ بزۆین له نیتوانیانا) له سه‌ره‌تای برگه‌دا ده‌رناکه‌وێ.

که‌چی له زمانه‌ی کوردیدا بۆی هه‌یه دوو کپ له سه‌ره‌تای برگه پتیکه‌وه هیشوو دروست بکه‌ن، وه‌ک (پرا، درا، خوا، جوان... هتد)...

هه‌ندێ فۆنیم هه‌رگیز پتیکه‌وه ده‌رناکه‌ون یا هه‌رگیز یه‌کیکیان پتیک نه‌وی تر ناکه‌وێ... نه‌و یاسایانه‌ی سروشتی ریزبونی فۆنیمه‌کان له‌ناو قالبی برگه‌دا ده‌ستیشان ده‌که‌ن. یاسای فۆنۆلۆجی.

جۆری سێهه‌می یاسا فۆنۆلۆجیه‌کان نه‌وانه‌ن که به‌هۆیه‌وه له نه‌جیامی له یه‌کدانه‌ی فۆنیمه‌کان (له هه‌ندێ حاله‌دا) ده‌نگ هه‌یه ده‌توتیه‌وه، وه‌ک تانه‌وه‌ی (ه) ی ئامراز پتیکه‌سین (هه‌ک) که (ان) ی کۆی ده‌چینه‌ سه‌ر:

خانوه‌که - خانوه‌کان

هه‌ندێ جار له نه‌جیامی لیکدانه‌ی ده‌نگه‌کان ده‌نگی تازه په‌یا ده‌بێ وه‌ک ده‌رکه‌وتنی (ی) له نیتوان دوو (ای) (مامۆستا) و (ان) ی کۆ.

له هه‌ندێ حاله‌دا ده‌نگ هه‌یه شتیه‌که‌ی ده‌گۆڕێ. وه‌ک گۆڕینی (ژ) به‌ (و) ی کپ، وه‌ک له... من ده‌خۆم = نه‌و ده‌خوات.

له‌هه‌ر زمانیکه‌دا کۆمه‌له‌ یاسایه‌یکه‌ هه‌یه به‌هۆیه‌وه تانه‌وه‌ و په‌یا‌بون و گۆڕینی ده‌نگه‌کان ده‌ستیشان ده‌کات. به‌م یاسایانه‌ ده‌وتری فۆنۆلۆجی (ته‌ک فۆنه‌تیک).

له نه‌جیاما ده‌رکه‌وێ که هه‌ر ده‌نگیکه‌ی زمانه‌ی سه‌ر به‌هه‌ج زمانیکه‌ بێ هه‌مان سروشت

و پتکهاتنی ههیه. [هتیز، ئاوازه، ت، ل، ج، ک، گ... هتد] له زمانی کوردیدا بێ...
 نهسکیسو بێ... یاسک بێ... سهنهالی بێ... هتد ههمان سروشت و پتکهاتیان ههیه...
 فۆنه تیک نهو لقهیه که نهو سروشت و پتکهاته دهستیشتان دهکا. نهو که دهسانه له هه
 زمانیکا به جۆزی به کار دێ و یاسای تایبهتی خۆی ههیه بۆ ده که وتیشتان. نهو یاسا
 تایبهتیانهی له زمانه جیاوازدکانا هه که چۆنیهتی ده که وتن و به کارهتتانی نهو
 که دهسانه دهستیشتان ده که نهو به یاساکانی (فۆنۆلۆجی) ناوده برین.

پهراویزهکان:

۱- به پیتی نهو سه رچاوانه ی له ژێر دهستم دان.

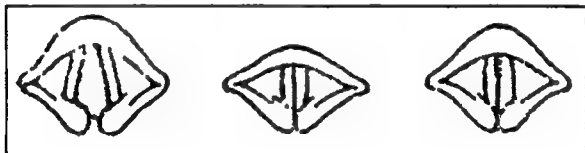
۲- بۆ زانیاری زیاتر له باری لقهکانی زانستی زمانه وه سه یری نهو سه رچاوه یه بکه:

وریا عومەر نهمین (۱۹۸۱) زانستی زمان چیه؟ گۆفاری رۆشنییری نوێ. ژماره (۸۸).

۳- زۆر زمان ههیه هه ندێ دهنگیان تیا به هتیزی بای له سییه کانه وه هاتوو دروست نا کړین، نه مانه سن
 جۆن (clicks) (ejective) (implosion).

بۆ نهو جۆره زمانانه سه یری سه رچاوه ی ژماره (۵) بکه ل (۹۶).

۴- ژیکان دوو پارچه گوشتی سروشت لاسی کین نه رکێ بایۆلۆجییان نه وه یه نا هتیلن خوا ردن به چینه ناو
 به ژی هه نا سه و. له قسه کردنا، که دینه یه ک، به هتیزی بای له سییه کانه وه هاتوو ده له رنه وه و سیما ی
 ژێداری ده ده نه دهنگه که. گهر لیک دوو رکمه وتنه وه یا بێ ته گهره له نیتوانانا تیده به ڕێ.

کراره

داخراو

له رینه وه

۵- نهو نه خشه یه له ل ۲۱ ی سه رچاوه ی ژماره (۲) وه ده رگیراوه، که بهم جۆره یه:

لیژنه ی زمان له کۆری زانیاری عیراق - دهسته ی کورد. زاراوه کانی کردۆ ته کوردی.

	Bi-labial	Labial-dental	Dental	Alveolar	Palatalalveolar	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b		[^] š [^] ž				k g	q		
Fricative		f v		s z	ä ë			x y	ḥ	h
Affricate				[^] c j						
Nasal	m		n				ŋ			
Lateral				l [^] l						
Rolled				r [~] r						
Semi-vowel	w					y				

٦- دمشق هردوو زمانیکه تر بۆ ئەم جوړه بهراوردییه ههلبێژرۆن. نېمه زمانی عهرهپیمان ههلبێژارد، چونکه ژۆرپیمان شارهزای ئەم زمانهین.

٧- بۆ چۆنیهتی دهمتشانکردنی فونیمهکانی زمانی کوردی سهیری سهراچاوهی ژماره (٨) بکه. سهراچاوهکان:

- 1- Abercrombie D. (1967) Elements of general phonetics. Edinburgh.
- 2- Amin, Wraia Omar (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. Thesis presented to the University of London.
- 3- Fromkin, V. and Rodman, R. (1978) An introduction to Language.
- 4- Fudge, E. C. (1970) Phonology, in New Horizons in Linguistics. (ed.) J. Lyons.
- 5- Gleason, H. A. (1965) An introduction to descriptive Linguistics. Holt.
- 6- Robins, R. H. (1971) General Linguistics, Longman.

٧- وریا عومەر نهمین (١٩٨٤) فۆنۆلۆجی - گۆلاری کاروان ژماره (٢٠).

٨- وریا عومەر نهمین (١٩٨٢) نهملای کوردی و چهند تیپینیهک. گۆلاری کۆری زانیاری عێراق - دهمستی کورد. ژماره (٩).

* ئەم وتاره له گۆلاری کۆری زانیاری عێراق - دهمستی کورد - بهغدا، ژماره (٢٠) ی سالی ١٩٨٩، لاپههه ٢٣٩-٢٥٩ پلاوکراوهتوده.

رېزمانى پاناو له گرمانجىي ژووروودا

زۆریە نەوانەى كە لە پروی سیتاكسییهوه لە پاناوهكانى كرمانجیى ژوورویان كۆلیوهتەوه، سنووری شیکردنەوهكانیان لە دەوری بکەریی نەم پاناوانە ڕەت نەبوه و سروشتی پێوەندییان بەبەشەكانی تری رستهوه دەستیشان نەکردوه، بۆیه كە موکوپیهكى زۆر كەوتۆته بۆچوون و ئەو پاسایانەى دایان رشتوون.

نمودی لهم باره یوه و ترابن له چوارچیتوی نڼو دهرناچن که دهلی: له کرمانجی ژوورودا دوو دمسته پانای جودا و یک دمسته پانای لکاو هیه وک لهم وینهیدا به پیتی کس و ژماره روون کړاوه توه^(۱):

رٲانای لکاو	رٲانای جودا			
	۲	۱	کەس	ژماره
م	ئەز	مەن	۱	تاک
ی	تو	تە	۲	
-ه/هت	ئەو	وی/وێ	۳	
ین	ئەم	مە	۱	کتۆ
ن	هوون	وە	۲	
ن	ئەو	وان	۳	

دهسته‌ی یه‌که‌م له‌گه‌ل فرمانی تیپه‌ر له پاره‌دو‌دا ده‌رده‌که‌وئ. له‌م‌ه‌اله‌ته‌دا فرمان
راناوی لکا‌و وه‌رنا‌گری. غو‌نه‌کانی‌شیان له‌م‌ه‌ابه‌ته‌یه:

من مکر

تہ کر

وی / وی کر

مہ کر

وہ کر

وان کر

دهستمی دووم له گڼل ټټنه پمړی راپردو و ټټپه ر و ټټنه پمړی داهاتو دا دهرده که وئ. له م
حاله ته دا فرمان راناوی لکاو وهرده گړئ وک:

ټټنه پمړی داهاتو	ټټپه پمړی داهاتو	ټټنه پمړی راپردو
نمز دنم	نمز دکم	نمز نکستم
تو دنقی	تو دکمی	تو نکستی
نمو دنقت	نمو دکهت	نمو نکشت
نم دنقین	نم دکهین	نم نکستین
هوون دنقن	هوون دکهن	هوون نکستن
نمو دنقن	نمو دکهن	نمو نکستن

شیکردنه وه دهری دهخات که زور لایه نی تر هه ن له باره ی نمرک و چوڼیه تپي دهرکه و تن
و کارکردنی نم راناوانه باس نه کراون. نم باسه هو لدا نیکه بو دستنیشان کردنی هه ندی
له و لایه نانه.

بو روونکردنه وه چوڼیه تپي دهرکه و تن و نمرک و پتوهندی راناوکان به به شه کانی تری
رسته وه سه پری نم رستانه ی خواره وه پکه که به شه پنجسپه کانیان (پکه ر، بهرکاری
راستموغز، بهرکاری ناراسته وغو... هتد) بهراناو دهرپراون:

۱-

- ۱- نمز دنم
- ۲- تو دنقی
- ۳- نمو دنقت
- ۴- نم دنقین
- ۵- هوون دنقن
- ۶- نمو دنقن

ب-

- ۱- نمز دبیم
- ۲- تو دبینی
- ۳- نمو دبینیت
- ۴- نم دبینین

5- هوون دبیتن

6- نەو دبیتن

ج-

۱- نەز تە دبیتنم

۲- تو من دبیتنی

۳- نەو وی دبیتیت

۴- نەم وه دبیتن

5- هوون مه دبیتن

د-

۱- نەز تە ژ بو وی دهنیرم

۲- تو من ژ بو وان دهنیری

۳- نەو وی ژ بو من دهنیریت

۴- نەم وان ژ بو تە دهنیرین

5- هوون وی ژ بو مه دهنیرن

6- نەو مه ژ بو وه دهنیرن

ه-

۱- نەز تە دبیتنم

تو دهتیه دیتن

۲- تو من دبیتنی

نەز دهتیه دیتن

۳- نەو وی دبیتیت

نەو دهتیه دیتن

۴- نەم وه دبیتن

هوون دهتیه دیتن

5- هوون مه دبیتن

نەم دهتیه دیتن

6- نەو وان دبیتن

نەو دهتیه دیتن

و-

۱- نهغه کچا منه

۲- نهغه کورڼی ته يه

۳- نهغه دايکا وټيه

۴- نهغه خوشکا مه يه

۵- نهغه برابڼی وويه

۶- نهغه کچا وانه

نهم پرستانه ي سهره وه فرمانه گانيان هه موو له کاتي داهاتوودان.

له (۱) دا فرمان تيننه پره بکمر و فرمان له کس و ژماره دا پټک که وتوون^(۲). و انا فرمان پاناوټکي لکاوي سمر به ههمان کس و ژماره ي بکمر و ده رگرتووه.

له (ب) دا فرمان تيه پره. وهک (۱) بکمر و فرمان له کس و ژماره دا پټک که وتوون.

له (ج) دا بهرکاري راسته وخو دهرکه وتووه. نه وه ي سهرنج راده کيشن نه ويه، نه و پاناوانه ي که بڼ دور ي بهرکاري دهرکه وتن سمر به دهسته يټکي ترن و جيان له وانه ي که بڼ دور ي بکمر و دهرکه وتوون.

له (د) دا بهرکاري نا راسته وخو دهرکه وتووه. نه و پاناوانه ي که نهم دوره ده بين هه نه وانه ن که دور ي بهرکاري راسته وخو ده بين.

له (ه) دا پرسته کان گراونه ته بکمر ناديار^(۳). نه وه ي سهرنج راده کيشن نه ويه، که پرسته کان گوتيزرانه وه بکمر ناديار نه و پاناوانه ي دور ي بهرکاري ده بين بهر پاناوي بهر امهر ي دهسته کي تريان جيتگير کران.

له (و) دا دهسته ي (من، ته، وي... هتد) له حاله تي نيزافه و هه پيدا دهرکه وتووه.

نيست سهر ي نهم پرستانه ي خواره وه بکه که کاتي فرمانه گانيان له رابردودايه و نينجا له گهل نه وانه ي سهره وه بهر اورديان بکه.

ز-

۱- نهز نفستم

۲- تو نفستي

۳- نەو نەست

۴- نەم نەستەن

۵- ھوون نەستەن

۶- نەو نەستەن

ج-

۱- مەن دیت

۲- تە دیت

۳- وى / وى دیت

۴- مە دیت

۵- وان دیت

ط-

۱- مەن تو دیتی

۲- تە نەز دیتەم

۳- وى نەو دیت

۴- مە ھوون دیتەن

۵- وە نەم دیتەن

۶- وان نەو دیتەن

ی-

۱- مەن توژ ھۆ وى ھنارتى

۲- تە نەز ژ ھۆ وان ھنارتەم

۳- وى نەو ژ ھۆ مە ھنارت

۴- مە ھوون ژ ھۆ وى ھنارتەن

۵- وە نەم ژ ھۆ وى ھنارتەن

۶- وان نەو ژ ھۆ وە ھنارتەن

ک-

۱- مەن تو دیتی

تو ھاتییە دیتەن

۲- ته نهز دیتم

نهز هاته دیتن

۳- وی نهو دیت

نهو هاته دیتن

۴- مه هرون دیتن

هرون هاتنه دیتن

۵- وه نهم دیتن

نهم هاتنه دیتن

۶- وان نهو دیتن

نهو هاتنه دیتن

ل-

۱- نهفه خوشکا من بی

۲- نهفه کوړئ ته بی

۳- نهفه دایکا وئ بی

۴- نهفه براین مه بی

۵- نهفه کچا وه بی

۶- نهفه بابئ وان بی

لعم رستانه ی سهرده که کاتی فرمانه کانیا ن هه موو له رابردودایه:

له (ز) دا فرمان تینه پره، بکه له گه ل فرمانا له کس و ژماره دا پتک که وتوو.

له (ح) دا فرمان تینه پره نهو دهسته راناوه ی وک بکه ده که وتوو جیا یه له وه ی له (ز) دا و نه دیه که بۆ دهوری بهرکاری له گه ل فرمانی کات داهاتوو ده که وت (سهیری (ح) بکه).

له (ط) دا بهرکار ده که وتوو... نهو راناوانه ی بۆ نهم دهوره ده که وتوون نهوانن که بۆ دهوری بکه ری ده که وتن له گه ل فرمانی کات داهاتوو تینه پردا. (سهیری (ب) و (ج) بکه).

له (ی) دا بهرکاری نا راسته موخو ده که وتوو. نهو دهسته یه ی نهم دهوره یان بینیه هه

نماندن که همان دهوریان له گهل فرمانی کات داهاتوودا بینی [سهیری (د) بکه].

له (ک) دا رسته کان کراونه ته بکه نادیار. نو پاناوانه ی دهوری بهرکاریان بینیوه بهرناوی بهرامبهریان له دهسته کی تر جیگیر نهکراون وهک نهوی له گهل کاتی داهاتوودا پرووی دا. [سهیری (ه) بکه].

له (ل) دهسته ی (من، ته، وی... هتد) له حالتی نیزافه و هه پیدا ده رکه وتووه... وهک کاتی داهاتووه [سهیری (و) بکه].

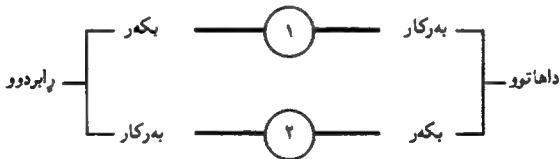
به بهر اورد کردنی نهم رستانه ی سهروه که کاتی فرمانه کاریان له پهر دوودا یه له گهل نهوانه ی پیشوو که کاتی فرمانه کاریان له داهاتوودا یه، دهرده که وی:

۱- نه گهر فرمان تینه په ی... همیشه دهسته ی دووم (نهز، تو، نهو، نهم، هوون، نهو) وهک بکه دهرده که وی.

۲- نه گهر فرمان تیه په ی:

۱- دهسته ی یه کم (من، ته، وی / وی، مه، وه، وان) دهوری بهکری له پهر دوو و دهوری بهرکاری له داهاتوودا ده بینی.

ب- دهسته ی دووم (نهز، تو، نهو، نهم، هوون، نهو) دهوری بهکری له داهاتوودا و دهوری بهرکاری له پهر دوودا ده بینی. (ا) و (ب) لهم وینه یه دا پروون کراونه ته وه:

۳- همیشه دهسته ی یه کم یو دهوری بهرکاری ناپاسته وخو و نیزافه و هه یی دهرده که وی.

۴- فرمان هه همیشه له گهل دهسته ی دووم له کمس و ژماردا پتیک ده که وی. واتا نه گهر دهسته ی دووم دهوری بهکری بینی فرمان له گهل بکه ردا پتیک ده که وی. نه گهر دهوری بهرکاری بینی فرمان له گهل بهرکارا پتیک ده که وی.

دهوری پاناوه جودا کان دهشت لهم وینه یه دا پروون بکریته وه.

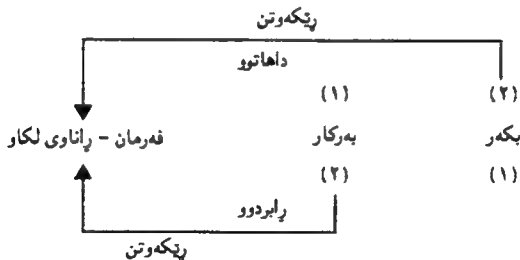
همه مور	به رکار	بکەر		
حاله تیتکی	تر			
۱	۲	۱	تتیچه پر	ر ابردوو
	-	۲	تینه پر	
	۱	۲	تتیچه پر	داهاتوو
	-	۱	تینه پر	

نهنجام

۱- نه گهر بکەر و بهرکاری پرسته بهراناو دهره پراڼ به گزینی کاتی فرمانی پرسته له ر ابردوووه یز داهاتوو یا به پیچه وانه وه:

ا- ده بیڼ دهستی راناو هکان نالوگوت پرکری... واتا نه گهر بکەر یا بهرکار سر به دهستی یه کهم بیڼ، ده بیڼ به گزینی بهراناوی بهرام بهری دهستی دووم و به پیچه وانه وه.

ب- ده بیڼ پرکهوتن له گهل فرمانا له نیوان بکەر و بهرکاردا نالوگوت پرکری. واتا نه گهر پرکهوتن له نیوان بکەر و فرماندا بوو... ده بیڼ پرکریته نیوان بهرکار و فرمان به پیچه وانه وه.

وهک له پرستی:

نهز ته دینم

(نهز): بکهره سر به دهستی دوومه.

(ته): بهرکاره سر به دهستی یه کهمه.

کاتی فرمانه کدی داهاتوو. له گډل بکمر دا له کمس و ژماره دا پټکه وتوو. نه گمر
کاته کدی بکری بهر ابردوو:

۱- (نه ز) ده بیته (من)

ب- (ته) ده بیته (تو)

ج- فرمان له گډل بهر کاردا پټک ده کموئ و پاناوټکی لکاوئ سهر به کمس و ژماره ی
بهر کار ورده گری و ده بیته (ی). پسته که ده بیته:

من تو دیتی.

نه گمر کات پاهردوین و بکریته داهاتوو:

من هوون دیتن.

نه ز وه دین - م.

۲- نه گمر پسته یټکی کات داهاتووی بکمر دیار، کرایه بکمر نادیار نهو پاناوئ دهوړی
بهرکاری ده بین ده گوټی بهر پاناوئ بهرامهری دهسته کدی تر.

واتا (من) ده بیته (نه ز)، (ته) ده بیته (تو) ... هتد.

وهک له م پسته یددا.

تو من دبینی. (بکمر دیار)

نه ز دیمه دیتن. (بکمر نادیار)

به پټچه وانموش نه گمر پسته یټکی بکمر نادیار کات داهاتوو کرایه بکمر دیار نهو
پاناوئ دهوړی بکمری بینوه ده گوټی بهر پاناوئ بهرامهری دهسته کدی تر. وهک:

نهم دبینه دیتن. (بکمر نادیار)

تو مه دبینی. (بکمر دیار)

۳- دابه شکر دنی نهو دوو دهسته پاناوه به پیتی دڅخ هله به چونکه همدوو دهسته همدوو
دڅخی پسته وخو (فاعلی) و تیان (مفعولی) له دوو کاتی پټزمانی جیواوزدا
ده بین^(۱).

۴- نهو نه رکانه ی پاناوه جوداکانی کرمانجی ژووړو وچویه تی نالوگوټی پوړی نه رکیان
به هله گټی رانی کاتی فرمانی پسته... له کرمانجی خواروودا له پاناوه لکاو دکانا بهر چاو
ده کموئ^(۲).

5- شتیه‌ی کرمانجیی ژووورو سەر بهو جۆره پیتروهیه که له زانستی زمانا به‌ئیرگه‌تیف Egrative. ناوده‌برئ^(٩١).

په‌راوتزه‌کان:

١- کرمانجیی ژووورو شتیه‌یتکی ناوه‌ندیی گه‌روهیه ده‌یان به‌تیه‌وه شتیه‌ی گرتۆته خۆ. هەر راناوه‌ی له‌وانه‌یه زیاتر له‌ فۆرمێک پیتشان به‌دا. بۆ ئهم باسه ئهو دوو ده‌سته‌یه هه‌لبه‌تره‌ هه‌موو شتیه‌که ده‌نوێن.

٢- بۆ چه‌مکی پتکه‌وتن Concord سه‌یری ئهم سه‌رچاوه‌یه بکه. وریا عومەر ئهمین (١٩٨٢) پتکه‌وتن له‌ زمانا - گۆفاری رۆشنه‌یری نوێ ژ (٩١).

٣- بۆ زانیاری زیاتر له‌ باری رسته‌ی بکه‌ر نادیار له‌ کرمانجیی ژووورو دا سه‌یری سه‌رچاوه‌ ژ (٤) بکه. ٤- بۆ ئهم باسه سه‌یری سه‌رچاوه‌ ژ (٧) بکه.

5- بۆ به‌راوردی له‌ نێوان کرمانجیی ژووورو و خواوو له‌ پروی راناوه‌ سه‌یری سه‌رچاوه‌ ژ (5) بکه.

٦- ئه‌گه‌ر به‌وردی بیر له‌ واتا و په‌یوه‌ندی نێوان هه‌شه‌ به‌نجیه‌کانی رسته‌ (بکه‌ر، به‌رکار، فرمان) بکێتسه‌، ده‌ره‌که‌وێ که‌ ئه‌وه‌ی به‌بکه‌ری فرمانی تێته‌یه‌ر له‌ قه‌لم ده‌درئ له‌ راستیه‌یا به‌ر چه‌مکی به‌رکاری ده‌که‌وێ چونکه‌ هه‌چ شتی له‌ خۆیه‌وه‌ روونا‌دا‌ت و ده‌ین هۆیه‌کی هه‌ین، ئه‌و هۆیه‌ شارلوه‌یه، بکه‌ره‌ راسته‌قینه‌که‌یه. بۆ نه‌ونه‌ که‌ ده‌لیی (شووشه‌که‌ شکا) ده‌ین کسه‌ن یا هه‌ترێ ئهم شووشه‌یه‌ی شکانه‌ین. گه‌ر ده‌ره‌که‌وت ده‌شتن ده‌برئ و رسته‌که‌ بکێ به‌ (نازاد شووشه‌کی شکانه‌).

پتروه‌ندی نێوان (شووشه‌که‌) و (شکان) له‌ هه‌ردوو حا‌له‌تا هه‌مان شه‌. له‌ هه‌ندێ شتیه‌ یا زماندا ئهم پتروه‌ندییه‌ خۆی له‌ (سه‌ما) دا Surface Structure ده‌ره‌ده‌ا له‌ رتی پتکه‌وتندا به‌م جۆره‌ زمانه‌ یا شتیه‌یه‌ ده‌وترئ ئیترگه‌تیف Egrative.

هه‌ندێ زمان ئیترگه‌تیفی ته‌واوه‌ له‌ هه‌موو حا‌له‌تیکه‌ (به‌رکار) و (فرمان) تیا ریک ده‌که‌ون له‌ کسه‌ و ژماره‌! وه‌ک زمانی باسک Basque هه‌شه‌ نیه‌چه‌ ئیترگه‌تیفه‌ وه‌ک شتیه‌ی کرمانجیی ژووورو که‌ ئهم لایه‌نی تیا هه‌ر له‌گه‌ل کاتی به‌ره‌دو‌دا ده‌ره‌که‌وێ.

سه‌رچاوه‌کان:

١- نه‌وه‌مه‌انی حاجی ماف (١٩٨٧) پتزمانی کوردی - به‌رگی یه‌که‌م - به‌غداد.

٢- جگه‌رخوێن (١٩٦١) ناوا و ده‌ستورا زمانی کوردی - به‌غداد.

٣- صادق به‌ها، الدین (١٩٧٦) پتزمانا کرمانجیی - به‌غداد.

٤- وریا عومەر ئهمین (١٩٨٢) رسته‌ی بکه‌ر نادیار - گۆفاری رۆشنه‌یری نوێ ژ (٩5).

5- وریا عومەر ئهمین (١٩٨٣) لایه‌نیکی جیاوازی - گۆفاری کۆری زانیاری عیراق- ده‌سته‌ی کورد - به‌رگی (١٠).

٦- وریا عومەر ئهمین (١٩٨٣) پتروندیی راناو و فرمان له‌ کرمانجیی ژووورو دا. گۆفاری کارولن ژ (٢).

- ۷- وریا عومەر نەمین (۱۹۸۵) پروونکردنەوهییتیک. گۆڤاری نووسەری کورد - ژ (۲) خولی (۳).
- ۸- وریا عومەر نەمین (۱۹۸) ئالوگۆڤهونی راناو له کرمالنجیی ژووڕودا - پۆژنامەی هاوکاری ژ (۱۰.۳۲) (۱۲ - ۱۲ - ۱۹۸۸).
- ۹- وریا عومەر نەمین (۱۹۸۹) راناو له بکەر نادپاری کرمالنجیی ژووڕودا. پۆژنامەی هاوکاری. ژ (۱۰.۴۶) (۱۰.۱/۱۹۸۹).

بەزمانی ئینگلیزی:

- 10- Amin, W. O. (1979) Aspects of the verbal Construction in Kurdish. Thesis presented to the University of London.
- 11- Comrie, B. (1973) The Ergative - Variations on theme. *Lingua* 32 pp. (239 - 253).
- 12- Mackenzine, D. N. (1961) *Kurdish dialect studies* London.

بەزمانی روسی:

- 13- Bakaev, Ch. (1973) *Izik Kurdov. SSR Maskva.*
- 14- Kurdoev, K. (1978) *Gramatika Kurdska Izika. Maskva.*

• نەم وتارە لە گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق - دەستەی کورد - بەغدا، (مارە (۲۱) ی سالی ۱۹۹۰، لاپەرە ۲۵۲-۲۶۲ پلاوکرلوەتەوه.

مەرج و یاساکانی لە زمانی کوردیدا

رستەى مەرجى، رستەىىكى لىكدراوە^(١). لە دوو رستەى سادە پێک دێت. دەستەپێک یاسا سروشتى دەرکەوتنى جوو و کاتى فرمانى ئەم دوو رستەى دەستىشان دەکەن. لەم پاسەدا بەشێ لەم یاسایانە دەخرێتە روو. بۆ ئەمە ئەبێ کاتەکانى فرمان بزانرێن.

لە بارەى ژمارەى کاتەکان و زاراوەکانیانەوه پرای جیا جیا هەیه^(٢). کاتى واش هەیه سەرچاوەکانى پێزمانى کوردى ناویان ناوەن^(٣). کاتەکانى فرمانى رستەى کوردى^(٤) لە نەخشەى ژ(١) پێزکراون. زاراوەکان بەپێى چەمكى سیمانتىكى پێوانەى زانستى زمان دەستىشان کراون^(٥).

کات Tense	جوو Aspct	یاسا	نموونه
پەردوو Past	سادە Simple	په‌گی پەردوو + پاناوی لکاو ^(٦)	هاتین خواردمان
	بەردەوام Continuous	دە + په‌گی پەردوو + پاناوی لکاو	دەهاتین دەمانخوارد
	تەواو Perfect	په‌گی پەردوو + بوو + پاناوی لکاو	هاتبووین خواردبوومان
	مەرجى Conditional	بە + په‌گی پەردوو + پاناوی لکاو + ایه	بهاىنایه بمانخواردایه
پانه‌پردوو Present	سادە Simple	دە + په‌گی داهاتوو + پاناوی لکاو	دەنوسین دەنووین
	تەواو Perfect...	په‌گی پەردوو + وو + پاناوی لکاو + لە لکەل تێنەپەردا (لە) تەنیا لەکەل کەسى ٣ى تاک دەرەکەوێ.	خواردوو مانە نوستووین

پهږين بشونين	ب + پهگي داهاتوو + پاناوي لکاو	مهرجي ساده Simple Conditional	رانهېدوو Present
هاتبين کردېمان	پهگي راپردوو + ب + پاناوي لکاو	مهرجي تهواو Perfect Conditional	
بنووسه بشز	ب + پهگي داهاتوو + (نه نهگه پهگه به کپ کوتايي هاتين)	داخوازي imperative	

نمونه ټوليز (١)

ياساکاني دارپشتني پرته مهرجي لم نمونه دا پروون کړاوه تهوه:

ياساکاني دارپشتني پرته مهرجي

راپردووي ساده - داهاتووي ساده / داخوازي / نينشاني

- ۱- نهگه (نه) هات] من دهردهچم / دهرناچم
توپرژ / مهرژ
چاوه پتم بکات / نهکات

داهاتووي بهردهوام - داهاتووي بهردهوام / داخوازي

- ۲- نهگه (ده) ^(٧) نويت] من دهردهچم / دهرناچم
خوتنيت (نا) دهرگاهه داخه / دامهخه

- ۳- راپردووي مهرجي تهواو - راپردووي بهردهوام
نهگه (نه) ^(٧) بهاتايه - وای بهسر (نه) دهات

- ۴- راپردووي بهردهوام - راپردووي بهردهوام
نهگه (نه) دهات - خوم دهمزاني چيم دهکرد

مەرجیی داھاتووی تەواو - داھاتووی سادە / داخوای

۵- نەگەر (نە) ھاتین] خۆم قسە لەگەڵ دەکم / ناکم
تۆ خۆت بشارمە / مەشارمە

داھاتووی مەرجی سادە - داھاتووی سادە / داخوای

۶- نەگەر
(نە) (۷) بچیت] پاداشتەکی دەدەم / نادەم
ناگادارم بکە / مەکە

سەرچاوە و پەرەزەکان:

۱- بۆ رێستەیی لێکەوتو Coordinated Sentence و جیاوازیی لە رێستەیی ئالۆز Complex سەیری ئەم سەرچاوە بکە:

Waria Omar Amin (1976) Some Fundamental rules of Kurdish Syntax Structure. London.

۲- بۆ نموونە ھەندێک زمانەوان کاتی وەک (کردوومە - ھاتووین... ھتد) بەرلەردوو لە قەلەم ددەن بەلام بەپێی چەمکی سیماستیکیی پێناسینی کاتەکان ئەمە نێستەیی تەواوە Present Perfect. بۆ پێناسینی چەمکی کاتەکان سەیری ئەم سەرچاوە بکە:

ووبە عومەر ئەمە (۱۹۸۶) ھەندێک یاسای مۆرفۆلۆجیی دارشتنی فرمان - گ. رۆشنبیری نوێ ژ (۱۰۹).

۳- سەرچاوەکانی رێزمانی کوردی ناوی کاتی بەردەوامی تەواو Perfect Continuous ناهەن. یاساکی لە زمانێ کوردیدا بەم جۆرە:

$$\text{لە} + \text{چاوگ} + \text{دا} + \left[\begin{array}{l} \text{(بەو) - رابردوو} \\ \text{(دە + ب) - داھاتوو} \\ \text{(خ) - نێستا} \end{array} \right] + \text{راناوی لکاو}$$

رابردوو - { لە + خۆتندن + دا + بەو + (م، پت، خ، یە، ن، ن) }

داھاتوو - { لە + خۆتندن + دا + دە + (م، پت، پت، یە، ن، ن) }

نێستا - { لە + خۆتندن + دا + (م، پت، ە، یە، ن، ن) }

هردو ها ناوی نم جوړه گاتمش نابین که له نه سپینکتدا Aspect جیاوازه و تاییه ته به کاره نیېدېگان. یاساکانی هم جوړه په:

دایره دو	ساده	که و تمه نیشکردن.
	به رده وام	ده که و تمه نیشکردن.
	ته و او	که و تپو ره نیشکردن.
	مدرجی و خوزگی	بکه و تمایه نیشکردن.
دایره تپو	ساده	ده که و تمه نیشکردن.
	ته و او	که و تپو ره ته نیشکردن.
	مدرجی ساده	بکه و تمه نیشکردن.
	مدرجی ته و او	که و تپمه نیشکردن.

۴- کرمانجی خوارو.

۵- سیری پوراویزی ژ (۲) پکے.

۶- ہو پاساگانی رلناوی لکار سہیری ندم کتیبہ بکہ:

وریا عومیر نهمین (۱۹۸۶) ریزمانی راناوی لکاو - به‌عدا.

۷- [(ده) و (نا)] [(ند) و (ه)] بدکتر لادیمین Mutually Exclusive.

* نهم وتارده له گزلفاری کڼې زانبارې غبرلق - دستمې کورد - بغداد، (ماره ۲۷ و ۲۸) ی سالی ۱۹۹۸، لاپهه ۲۴۱-۲۴۲ پلاوکر لوده توره.

لیکۆلینه و ییتکی مۆرفۆنۆمی

سروشت و سیستەمی کارکردنی پاناوی لکاو بەگشتی و هی کەسی سیتیەمی تاک بە تاییەتی لەلایەنە ھەرە سرک و دژوارەکانی پێزمانی کوردییە، چ لە ناستی مۆرفۆلۆجیدا چ لە ناستی سینتاکسیدا. بەلای کەمی (۱۲) نەلمۆرفی ھەیە. ھەبۆنی نەم ھەموو نەلمۆرفە بۆ کەسی سیتیەمی تاک بەلگە نالۆزییەتی، کە بەشتیکی نەخریتە پال ھۆی پێزمانی و بەشەکی تری نەخریتە پال ھۆی فۆنۆلۆجی.

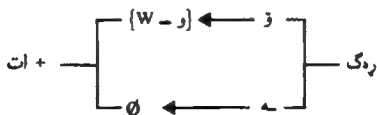
نەم بایە لیکۆلینە و ییتکی مۆرفۆنۆمیکی (۱) خیرای نەو پاناو لکاو یە کە لەگەڵ ڕەگی کارا دەرئەکەوێ بۆ دەرپرینی پێککەوتن (۲) لەگەڵ بکەری کەسی سیتیەمی تاکدا.

یەکەم: لەگەڵ کاری کاتی داھاتوودا

نەو پاناو لکاو یە کە لەگەڵ کاری کاتی داھاتوودا دەرئەکەوێ بۆ دەرپرینی پێککەوتن لەگەڵ بکەری کەسی سیتیەمی تاکدا گەلی شێوی جیاوازی ھەیە. ھۆی وەرگرتنی نەو قالبە جیاوازانە نەو بیئە فۆنۆلۆجییە جیاوازانە یە کە تیا یان دەرئەکەوێ. گەر وەرترین قالبی خۆی بە [ات/پت] (۳) دەرئەخا.

۱- یاسای دەرکەوتنی [ات]

نەگەر ڕەگی داھاتو بە [ۆ] یا [ە] کوتایی ھاتبێ... پاناو لکاو یە کە قالبی [ات] نەگرتە خۆ. کە نەچیتە سەر ڕەگە کە [ۆ] نەبیتە [و] ی کپ [W] consonant و [ە] نەتوتەو.

[خواردن - خۆ] نە + خۆ + ات ← نەخوات axwât

[بەردن - بە] نە + بە + ات ← نەبات abât

ب- یاسای دهرکموتنی [یت]

نەگەر ڕەگی داھاتوو بەھەج فۆنیمی جگە لە /ۆ/ و /ە/ کۆتایی ھاتبێ... ڕاناوھ
لکاوەکە قالیی [یت] نەگرتە خو.

(چون - چ) نہ + چ + یت ← نہ چیت

[شکاندن - شکین] نه + شکین + یت ← نه شکیتیت

ج- یاسای لابردنی [ت]ای به تار و زو Optional

نمشتن [ت] ای [ات - یت] لایبرری به ممرجن بزوتنی له دوا نهیږي، بڼه نوې کار له
پېژماننې پکات... بهم جوړه [ات - یت] هره که له موزفیکي تریان هیه که [ا -
ئ]، وانا [ات - ا] و [یت - ئ] هر یه که له گډل نوې ترا له گزېنې سره پست Free
variation دان.

نہشوات - نہشوا

ثيمات - ثيمات

نہجیت - نہجی

نہاواریت - نہاواری

به لام نه گهر بزوتنی له دواي [ات - یت] هات [ت] که ناشی لایری.

نہر نہ خواتمہ.

نہرو نہ جیتا۔

ئەمۇ ئەپاتە ئەۋى.

نهو نه نیریته لات.

د- یاسای توانه‌وی [ئی] ی [یت]

نه گهر رهگی داهاتو به [ئ] کوتایی هاتی، [ئ]ای راناوی [ت] لئاو [ئ]ای ره گه که نه ترپته وه و راناو که شتیوی [ت] نه گرپته غو.

نہ شکی + یت + نہ شکی

نُصَوِّتِي + يَت + نُصَوِّتِي

هـ- یاسای تواندهوی (ی) + لایردنی (ت)

نه‌گهر یاسای لابرډنی [ت] یه‌سهر نو جوړه نمونانه‌ی سهره‌وه سه‌پتړا... راناوی لکاو هیچ سیماییکې بیزراوی بۆ نامیتنی و به‌مؤرفتمی سیفر Morpheme Zero خوی دهرنه‌خا.

نه‌شکني + یت ← نه‌شکیت - ت ← نه‌شکني
 نه‌مسوتني + یت ← نه‌مسوتیت - ت ← نه‌مسوتني

له نه‌نجاما نه‌وه دهرنه‌که‌وئ که راناوی لکاوی که‌سی سیپه‌می تاک که له‌گهل کاری کاتی داهاتوودا دهرنه‌که‌وئ به‌لای که‌می نم شش نه‌له‌مؤرفه‌ی هه‌یه:

نه‌له‌مؤرف	یاسای دهرکه‌وتنی
ات	نه‌گهر ره‌گ به‌[ژ] یا [ه] کوتای هاتین
یت	نه‌گهر ره‌گ به‌[ژ] یا [ه] کوتای نه‌هاتین
ا	به‌یاسای لابرډنی [ت]
ئ	به‌یاسای لابرډنی [ت]
ت	به‌یاسای توانه‌وه‌ی [ئ]
∅	به‌یاسای توانه‌وه‌ی [ئ] + لابرډنی [ت]

دووه‌م: له‌گهل کاری کاتی رابردوو:

راناوی لکاوی که‌سی سیپه‌می تاک له‌گهل کاری رابردوودا خوی به‌قالی (ی) دهر نه‌خا.
 خواری - بردی - هینای - درووی.

۱- نه‌گهر ره‌گه‌که به‌کپ Consonant کوتای هاتین راناوه‌که به‌یزوتین Vowel دهرنه‌که‌وئ.

کردی - kird-î

رشتی - riş-t-î

ب- نه‌گهر ره‌گه‌که به‌یزوتین کوتای هاتین (ی) راناو خوی به‌کپ [y] دهرنه‌خا.

هینای - hênâ-y

درووی - drû-y

ج- نه‌گەر په‌گه‌که به [ی] کوتای هاتین (ی) پاناو له‌ناو [ی] په‌گه‌که نه‌توتنه‌وه و پاناوه‌که هیچ سیمایکی پونا‌مین.

کری + ی ← کری
زه‌ری + ی ← زه‌ری

د- نه‌گەر کاتی کاره‌که له‌ نیستای ته‌لواودا Present Perfect بیت... له‌ نه‌نجامی رووبه‌روو‌کردنی مؤف‌زولوجی Morphological Identification ددرنه‌کوی که پاناوه‌که قالی (په ... تی) نه‌گریته‌ خو.

هیناو - په ... به ... تی

خواردوو - په ... به ... تی

واتا پاناوی لکاو‌ی کسی سیمای تاک که له‌گه‌ل رابردوی تینه‌په‌را ددرنه‌کوی نه‌م چوار نه‌له‌مؤف‌دی هه‌یه.

نله‌مؤف	یاسای ددرکه‌وتنی
{y}	نه‌گەر په‌گ به بزوتین کوتای هاتین
{i}	نه‌گەر په‌گ به کپ کوتای هاتین
∅	نه‌گەر په‌گ به [ی] کوتای هاتین
په ... تی	نه‌گەر کاته‌که نیستای ته‌لواوین

ه- له‌گه‌ل کاری تینه‌په‌ری رابردودا... کسی سیمای تاک سیمایکی بپنراوی نییبه Zero morpheme (∅)

نه‌وات + ∅

نه‌چوو + ∅

و- له گډل رسته ی جوو تیتراو Copulative که پتر زمانی هندی زمان به (رسته ی ناوی) ی ناوی نه بات... که سی سییه می تاکی کاتی نیستا Present به (ه) خو ی دهر نه خا... وهک له:

من نازاد -م
تو نازاد -یت
هو نازاد -ه
نیسه نازاد -ین
نیهو نازاد -ن
نهوان نازاد -ن

هموو نه له فز مه کانی پاناوی که سی سییه می تاک لم نه خشه یه دا پرون کراونه توه:

کات	یاسای دهر که ورتنی
نیستا	ات - یت - ا - ئ - ت - Ø
پا بردوی تیه پ	y - î - Ø - (پ ... تی)
پا بردوی تیه پ	Ø
رسته ی جوو تیتراو	ه

په راوتزه کان:

- ۱- شیکردنه وی مؤرفؤلژی هه زما نی نه یی به لای که می نم نه رکانه به یی به یی:
- ده ستیشان کردنی که رده هه راوه کانی مؤرفؤلژی زمانه که که مؤرفیته کانی به یی.
- ده ستیشان کردنی پیکه اتنی فونه ته کتیکیی مؤرفیته کان.
- ده ستیشان کردنی نمو یاسیانه ی مؤرفیته کان لیک نه دن بۆ دارشتنی وشه کان.
- ده ستیشان کردنی نه رکی مؤرفؤلژی که رده ناکه رتیه کان suprasegmental.
- ده ستیشان کردنی قالیه جیاوازه کانی هممان مؤرفیم (نه له مؤرفه کانی) که له نه ییامی کار تیکردنی بییه ی فؤلؤلژی جیاوازه سه ره له ده دن. نه مه په یوه ندیی مؤرفؤلژی به فؤلؤلژی به ده نه خاته پرو و یاسا کانی به مؤرفونیمیکیی ناو نه برین.
- به گویه ی ناسانج و سنووی باسه که، نه شی لایه نیکیی یا به شیکیی لایه نیکیی زمانه که ودریگیری و

بهیچی (یەکن یا هه‌موو) نمو نەرگانه‌ی سه‌ره‌وه شی به‌کریته‌وه. بۆ ئه‌وه‌وه گه‌ر بانه‌وه‌ی راناوه‌کانی زمانی کوردی له‌ رووی مۆرفۆلۆجیه‌وه شی به‌کینه‌وه ئه‌بێ ئهم هه‌نگاوه‌ به‌کریته به‌ر:

ا- راناوه جودا و لکاوه‌کانی جیا که‌ینه‌وه... دوور له‌ هه‌موو جوژه‌ نهرکێ.

ب- پشکهاتنی مۆرفۆلۆجییان (واتا مۆرفۆمه‌کانیان) ده‌ستیشان که‌ین.

ج- نه‌له‌مۆرفه‌کانی هه‌ر یه‌کن له‌ راناوه‌کان ده‌ستیشان که‌ین و یاسا مۆرفۆنۆمیه‌کان هه‌ڵه‌نچێ.

بایسێکم له‌ ژماره (١١٥)ی گۆڤاری رۆشنییری نوێی ساڵی ١٩٨٧دا به‌لاکوردیه‌وه به‌ناوی [رێزمانی کوردی - هه‌ندێ شیکردنه‌وه‌ی مۆرفۆلۆجی] تیا یا تا‌مانج و پتیه‌ و ته‌کنیکی شیکردنه‌وه‌ی مۆرفۆلۆجیه‌ی راناوم خسته‌روو چاوه‌کی پێدا به‌خشین^{١٤١}:

تێبینه‌یک له‌ به‌ری رهنه‌هه‌کانی د. ناوهره‌مانی حاجی ماره‌وه که‌ په‌یوه‌ندی به‌مۆرفۆلۆجیه‌وه هه‌یه ، له‌ به‌ری مۆرفۆمیی سه‌ره‌وه‌یه.

د. نوهره‌مان وای پششان ئه‌دات که (وریا عومهر نه‌مێن) مۆرفۆمیی سه‌فری له (عه‌بدوللا حوسێن ره‌سوول)ه‌وه‌ ره‌گرته‌وه (په‌ننه‌ی نا‌ره‌نه - ١٩٩٨ - ل ٤٧).

نه‌مه‌وه‌ی نه‌وه‌ روونه‌که‌مه‌وه که‌ مۆرفۆمیی سه‌فر زاراوه‌یه‌کی زۆر باوی بواری مۆرفۆلۆجیه‌ی رێبازی (به‌نیه‌وه‌ی)ی به‌لوو سه‌له‌یه‌یه . له‌ سه‌ره‌تای سه‌یه‌یه‌کانی سه‌ده‌ی رابردوودا دا‌رێژراوه‌ بۆ نمو مۆرفۆمه‌نه‌ی که‌ ده‌نگیان هه‌یه و ره‌نگیان نه‌یه و بۆ ماوه‌ی زیاتر له‌ چل ساڵ، تا سه‌ره‌له‌دانی رێبازی چۆمه‌سکی له‌ کۆتایی په‌نجاکانا نه‌زه‌رییه‌ی مۆرفۆمیی سه‌فر بواری زمانه‌وانیی داگیر کردیه‌و و له‌ کیشه‌دارترین خاله‌کانی رێبازی بونیوه‌یه‌ت به‌و. له‌ هه‌زاران (هه‌ک سه‌دان) وتار و پاس و لێکۆلینه‌وه‌ و کتێبی زمانه‌وانی له‌ هه‌موو جیه‌مانا به‌گه‌لێ زمان ناوی هاتوه‌ و مونا‌قشه‌ و هه‌رای له‌سه‌ر کراوه‌. یه‌کنه‌که‌ له‌ کلیل و پێ پاکه‌ره‌وه‌کان بۆ سه‌ره‌له‌دانی رێبازی گۆزانه‌وه‌ و به‌سه‌ری ده‌زوی په‌یوه‌ندی نێوان پنج - deep strac ture و سه‌یما surface structure نه‌وه‌یه‌ری و چۆنه‌ سه‌یلا‌نگه‌یه‌ی رێبازی چۆمه‌سکی و دوا‌ی چۆمه‌سکیش ده‌ور و نه‌خی تابه‌تیی خۆی له‌ دارشتنی یاسا مۆرفۆنۆمیه‌کانا هه‌یه... هه‌ت.

(جگه‌ له‌ نامه‌کاغه‌دا... له‌ هه‌فتاکاندا) له‌ سه‌ره‌تای هه‌شتاکانیسه‌وه‌ من زاراوه‌ی مۆرفۆمیی سه‌فرم له‌ ده‌یان وتار و باسه‌دا به‌کارهێناوه‌ بۆ ئه‌وه‌وه:

١- له‌ ساڵی (١٩٨٢)دا له‌ ژماره (٩)ی خولی (٢)ی گۆڤاری نووسه‌ری کورددا.

٢- له‌ ژ (٢٤٩٣)ی رۆژی (١١/٤/١٩٨٤)ی رۆژنامه‌ی (اله‌راق)دا.

٣- له‌ ساڵی (١٩٨٦)دا له‌ ژماره (٤٥)ی گۆڤاری (کاروان)دا. له‌ لا‌هه‌ره (١١)ی ئهم واره‌مه‌دا ئه‌لیتم.

وه‌ک خۆی نه‌یخه‌مه‌ روو:

«ئێستا سه‌یری ئهم ئه‌وه‌نانه‌ به‌که...»

من چو - م

تو چو - یت

هو چو - ڤ

نۆمە چوو - ین

نۆو چوو - ن

نەوان چوو - ن

لە کەسی سێیمى تاکدا... مانا و دەور ھەبە، بەلام قالب نییە.

زانایانی زمان بۆ چارەسەرکردنی ئەم گیروگرفتارە لە دابەشکردن و دەستەشاندنکردنی جۆری مۆرّفەکان بابەتی (تی)یان خستۆتە خانەی مۆرّفیمی بۆش empty morpheme و ئەوی مانا و دەوری ھەب و قالبی فیزیای ئەبەن خستۆیانەتە خانەی مۆرّفیمی سیفر zero morpheme...

قوتابیمان کاک عەبدوللا حوسێن ڕەسوول ئەمەیی خستۆتە ناسەکەیمو (١٩٩٥) و لە لەبەستەیی سەرچاوەکانیدا نای ئەم وتارە و وتاری ترم ئەھتێن کە تەیاپانا نای مۆرّفیمی سەر ئەھتێن. د، ئەورەحمان وای بۆچوو کە عەبدوللا ڕەسوول دانەر و داھێنەری چەمک و زاراوەی مۆرّفیمی سیفر و مەن لەرم وەرگرتوو.

٢- بۆ ڕێککەوتن concord سەیری ئەم باسە بکەن: وریا عومەر ئەمەین (١٩٨٢) ڕێککەوتن لە زماندا. گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ٥ (٩٢).

٣- سەیری ئەم باسە بکەن:

وریا عومەر ئەمەین (١٩٨٥) کە (لت) و کە (یت). گۆڤاری ڕۆژی کوردستان، ٥ (٧٠).

٤- ھەروەھا سەیری ئەم باسانەش بکەن:

١- ڕوونکردنەوەی ڕێک، گۆڤاری نووسەری کورد، ٥ (٥) سالی ١٩٨٥.

ب- ڕەخنەی نارەخە، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ٥ (١٤٠)، سالی ١٩٩٧.

ج- پاشبەندی (ئ) لە ڕەخنەی نارەخەدا... گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ٥ (١٤٢)، سالی ١٩٩٨.

* ئەم وتارە لە گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق - دەستە کورد - بەغدا، ژمارە (٢٩ و ٣٠)ی سالی ٢٠٠٢، لاپەرە ٢٩١-٢٩٧ پلازۆکرانە.

چهند تینبیینیهک له باره‌ی (نهری) وه

نوه‌ی له باره‌ی پیناسینی (نهری) وه باوه نوه‌یه... نهری چه‌مکتیکی سیمانتیکیه وهک که‌ره‌سه‌پینکی سینتاکسی له رسته‌دا ده‌رنه‌که‌وئ، به‌جی نه‌هیتانی نهرکی کاری رسته‌که نه‌گه‌پینتی. شیکردنه‌وه ده‌ری نه‌خا که نهم پیناسینه له زۆر حاله‌تدا هه‌له‌وه‌شیتته‌وه. زۆر جار ده‌رکه‌وتنی نامرازی نهری نهم چه‌مکه ناگه‌پینتی و نهم ده‌وره پیزمانییه ناگه‌پینتی. وهک له:

۱- رسته‌ی پرساری (به‌لنی - نا) yes - no question به‌زۆری به‌شیه‌وی نهری ناراسته نه‌کری... که‌چی لابرندی نامرازی (نهری) هیچ کار له واتا و پیزمانییه‌ی رسته‌که ناگات.

ا- نان ناخۆیت؟

ب- نان نه‌خۆیت؟

ا- نازاد نه‌هات؟

ب- نازاد هات؟

ا- نهم وتاره‌ت نه‌خۆیندۆته‌وه؟

ب- نهم وتاره‌ت خۆیندۆته‌وه؟

(ب) یه‌کان نهرتی (ا) کانن و هاوواتان.

۲- له رسته‌ی

که نا بینم... ره‌نگی زه‌رد هه‌لکه‌را!!

لابرندی نامرازی نهری (نا) هیچ کار له واتا و پیزمانییه‌تی رسته‌که ناگات... واتاکه‌ی وهک خۆی نه‌میتته‌وه.

که بینم... ره‌نگی زه‌رد هه‌لکه‌را.

۳- رسته‌ی

نه‌کمی نه‌تکوژم.

دوو مانای دژیه‌کی هه‌یه:

ا- نه‌که‌ر به‌که‌ی نه‌تکوژم.

ب- نه‌گەر نه‌که‌ی نه‌تکوژم.

له‌ پرستی (ب)دا که خورتیتی (الزام)کردنه‌که نه‌گه‌ییتن نامرازی (نه‌رئ) ده‌رکه‌وتوو...
(واتا نه‌بن بیکا... نه‌ک نه‌یکا).

۴- ده‌رکه‌وتن نامرازی (نه‌رئ) له‌گه‌ل ناوه‌لناوی (پاده) دار Intensifier (زۆر جوان...
گه‌لن دور... هتد) هه‌رگیز واتای نه‌رئ ناگه‌ییتن و تا پاده‌یه‌ک چه‌مکی پتچه‌وانه
نه‌گه‌ییتن. وه‌ک له‌:

نهم کچه‌ زۆر جوان نییه‌.

واتا جوانه‌... به‌لام تا پاده‌یه‌ک...

نه‌رئ و پێناسینی به‌رکار

له‌ پروی نه‌رکه‌وه‌... به‌رکار نه‌و که‌سه‌یه‌ یا نه‌و شته‌یه‌ که‌ پتیشوازی کاری به‌کری
پرسته‌که نه‌کات. یا کاری به‌که‌ره‌که‌ی نه‌که‌وتته‌ سه‌ر. وه‌ک له‌:

نازاد پرزگاری بپنیه‌.

(پرزگار) به‌رکاره‌ چونکه‌ کاری بپنیه‌که‌ که‌ نازاد به‌نه‌جای داوه‌ که‌وتته‌ سه‌ر (پرزگار)
که‌ به‌نراوه‌. به‌لام که‌ نه‌و پرسته‌یه‌ نه‌کری به‌ (نه‌رئ):

نازاد پرزگاری نه‌بپنیه‌.

لێره (پرزگار) هیچ کارێکی له‌ نازاده‌وه‌ بۆ نه‌که‌وتته‌ سه‌ر، بۆیه‌ به‌پنی پێناسینی
سیمانتیکی (به‌رکار) نابن (پرزگار) به‌رکارین.

یه‌کن له‌ نه‌جامة سه‌ره‌کییه‌کانی Klima (۱۹۶۴) که‌ سه‌ر به‌پتیاوی چۆمسکییه‌،
نه‌وه‌یه‌ که‌ پرستی ساده‌ ته‌نیا یه‌ک نامرازی نه‌رئ قه‌بوول نه‌کات. واتا پرستی ساده‌ له‌
یه‌ک نامرازی نه‌رئ زیاتر وه‌رناگرن.

له‌ زمانی کوردییا غۆونه‌ی وا هه‌یه‌ که‌ دوو نامرازی (نه‌رئ)ی تیا به‌رچار نه‌که‌وئ وه‌ک
له‌:

من ناتوانم نه‌چم.

نهم پرسته‌یه‌ مانای زۆر جیا به‌ و پتچه‌وانه‌ی نه‌مه‌ ناگه‌ییتن.

من نه‌توانم به‌جم.

پرستی یه‌که‌م (خورتیتی)ی obligation تیا به‌ که‌چی پرستی دووم (ناره‌زووی)ی

optional تیا به . ثم دوو چه مکه لم نمونانهدا پروون نه بنه وه .

من ناتوانم نه چم (نه بن چم)

من نه توانم نه چم (ناره زوی خومه)

به به کارهیتانی یهک نامرازی (نهری) جیاوازی تر له واتاکان دهر نه که وی .

من نه توانم نه چم .

من ناتوانم نه چم .

به ره چاوکردنی ریبازی گوتزانده وی چومسکی نه بن ثم جوره رستانه له بنجدا deep structure به لیکدراو و نالیز له قه له م بهرین .

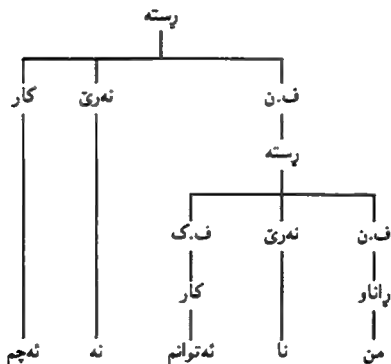
واتا رسته ی (من نه توانم نه چم) له بنجدا نه بن لم دوو رسته یه پتیک هاتبی :

۱- من نه توانم .

۲- من نه چم .

چهن یاسایتیکی گوتزانده وه ... ثم دوو رسته یه لیک نه دهن و رسته ی سیما دپتنه نه انجام .

رسته ی (من ناتوانم نه چم) ثم پنجه ی هیه :

(ثم پنجه زور درشته و زور لایه نی نه خراوته پروو) .

به یاسای (هاولابردن) Equi-Deletion (من) ی پارسته که لاته بری و زنجیره ی پتیک

یاسای گۆزانهوه دوو رسته که لیک ئه‌دا و رسته‌ی سیما دیتته نه‌نجام.
له‌ چوارچێوه‌ی پێژازی گۆزانه‌وه‌دا یاسای نه‌رێ له‌ کوردیدا نه‌شی به‌م جۆره‌ داپێژری.

SI:	x	-	NEG	-	Vs	x
	1		2		3	4
					→	obl
SC:	1		∅		2+3	4

تێبینی: ل (٥٣-٥٩) ی سه‌رچاوه‌ ژماره (١) به‌فراوانی ئهم پروه‌ی پێژمانی کوردی
نه‌خاته‌ پوو.

سه‌رچاوه‌کان:

- 1- Amin, W. O. (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish - London University.
- 2- Klima, E. S. (1964) negation in English. In Foder and Kats (eds).
- 3- Mackenzie, D. N (1961) Kurdish dialect studies V-I - London.

٤- وریا عومه‌ نه‌مین (١٩٨٣) نه‌رێ له‌ زمانی کوردیدا. رۆژنامه‌ی العراق، ژ ٢٢٣٨.

٥- پێژمانی ناخاوتنی کوردی (١٩٧٦)، کۆری زانیاری عێراق - به‌غداد.

* ئهم وتاره‌ له‌ گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق - ده‌ستێی کورد - به‌غداد، ژماره (٣١) ی سالی ٢٠٠٣،
لاپه‌ره ١٥٧-١٦١ به‌لاوکراوه‌ته‌وه‌.

په یوهندی راناو و فرمان له کرمانجی ژورودا

له پال باسکردنی راناو یا فرمان هندی له زمانهوانان وایان له قهلم داوه گویا له کرمانجی ژورودا له رابردوی تپه پدارناوی لکار له گهال فرمانا دهرناکوی، غوونه کانیشیان له پایه تمن.

من خار (من خواردم)

ته خار (تو خواردت) ... هتد

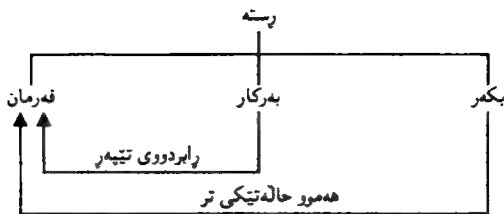
نهم بژچونه راست نییه. له کرمانجی ژورودا فرمان له ههموو حاله تیکا راناوی لکار له گهالا دهرنه کهوی... بهلام لهبر نهوی سهر بهو سیسته مه زمانی یدیه که به ئیرکه تیث Ergative ناو به برتن دهرکه وتن و دهرنه کهوتنی بهرکار دهر نه گسیرئ له دهرکه وتن و دهرنه کهوتنی راناوی لکار له هندی حاله تدا. بژ پروونکردنه وی نه دیارده یه پتویسته راناوه جودا و لکاوه کانی کرمانجی ژورودا لهبر چاوابن.

لکار	جودا			
	۲	۱	کهس	ژماره
م	نمز	من	۱	تاک
ی	تو	ته	۲	
ت/هت	نهو	وی/وئی	۳	
ین	نهم	مه	۱	کتو
ن	هون	وه	۲	
ن	نهو	وان	۳	

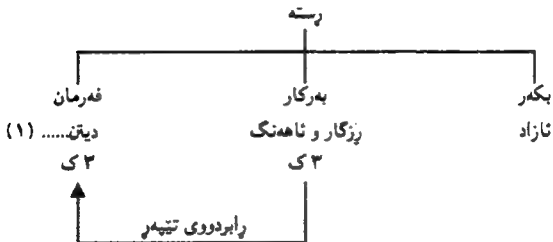
وینهی ژ (۱)

راناوی لکار له کهسی سیته می تاکدا بژ رابردو هیچ نیشانه ییکی نییه له داهاتودا (ت/هت) دهرنه کهوی.

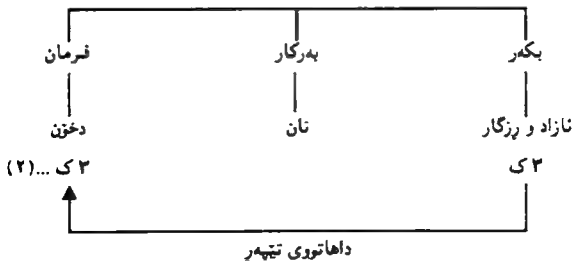
په یوهندی ښکته وتن له نیتوان بهشه بنجیه کانی رسته (بکه - بهرکار - فرمان)، له کرمانجی ژورودا له وینه یه دا پروون کراوده.

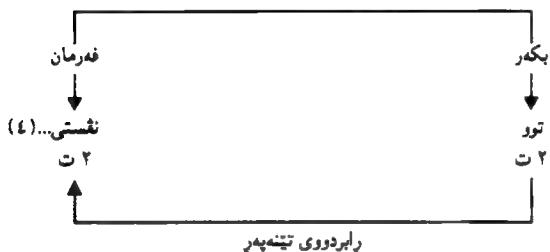
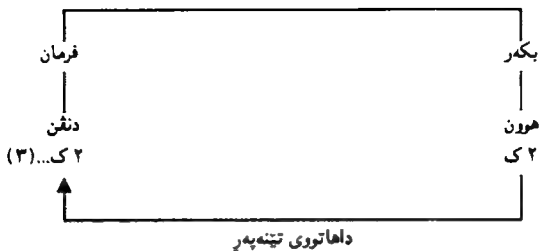

واتا له رابدووی تیه‌ر فرمان راناوتیکی لکاو سهر به‌همان کەس و ژماره‌ی به‌رکار وەرته‌گیرئ.

له ههموو حاله‌تیکي تردا فرمان راناوتیکی لکاو سهر به‌همان کەس و ژماره‌ی بکه‌ر وەرته‌گیرئ.

له رسته ۱) دا (ناهنګ و ړزګار) که بهرګاره لایړی رانوی لکاویش (ن)
له ګه لیا لانه چن و نه بن به.

نازاد دیت (نازاد بیني).

(ن) که رانویکی جودای سدر به کسی به کدی تاکه بهر یته شرتی. فرمان رانوی
لکاوی (م) ورنه ګرځی.

نازاد نهمز دیتم (نازاد منی بیني).

ات ات

له کسی سیمه می تاکدا رانوی لکاو هیچ نیشانه یتکی بۆ رابردو نیسه، بۆه که
بهر ګار له کسی سیمه می تاکدا بیت فرمان هیچ رانویکی لکاوی له ګه لا ورنه ګرځی

من نازاد دیت - (من نازاد دی)

ات ۳ ات ۳

نازاد نهو هنارد - (نازاد نهوی نارد)

ت ۳ ت ۳

وهک له وینهی ژماره (۱) دا دهرنه کهوئ دوو جۆز پاناوی جودا له کرمانجی ژووروو دا هیه ده که و تن و دهوریان له پرستیدا بهستراوه بهکات (پاږدوو یا داهاتوو) و جۆزی فرمان (تیپه پیا تیپه پیا).

۱- له پرستی فرمان تیپه پیا

ا- کۆمهلهی یه کهم له پاږدوو دا وهک بهکر و له داهاتوو دا وهک بهرکار دهرنه کهوئ.

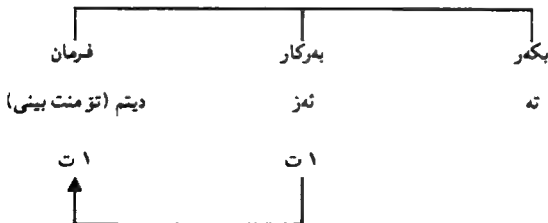
ب- کۆمهلهی دووهم له پاږدوو دا وهک بهرکار و له داهاتوو دا وهک بهکر دهرنه کهوئ.

۲- کۆمهلهی یه کهم هه میسه وهک (بهرکاری ناپاسته وخۆ) دهرنه کهوئ.

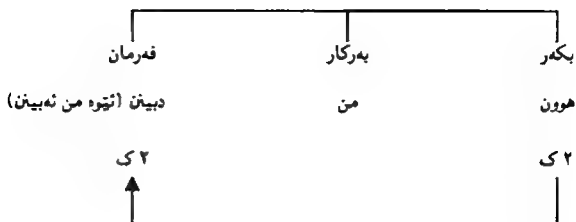
دهوری پاناوه جودا کان لعم وینه یه دا پروون کراوه ته وه:

	پاږدوو		داهاتوو	
	بهکر	بهرکار	بهکر	بهرکار
تیپه پیا	۱	۲	۲	۱
تیپه پیا	۲		۲	

کۆمهلهی یه کهم هه رگیز له گه له فرمانا پیک ناکه وئ. که دهوری بهکری نه بهینئ فرمان له گه له بهرکارا پیک نه که وئ:

که دهوری بهرکاری نه بهینئ فرمان له گه له بهکرا پیک نه که وئ.

سەرچاوەکان:

- ۱- وریا عومەر ئەمین - پێتو له کرمانجیی ژووڕودا - هاوکاری ژ (۶۱۵) [۱۹۸۱/۱۲/۱۰].
- ۲- کۆری زانیاری کوردی - پێژمانی ناخاوتنی کوردی بەغدا (۱۹۷۶).
- ئەم وتارە له گۆڤاری کارولن - ئەمەنداریتی گشتی بۆ پێژمانی و لاولان - هەولێر، ژمارە (۲) ی سالی ۱۹۸۳، لاپەرە ۴۱-۴۳ بۆ لۆکولوتە.

پښتانه زبانه لکلو

۱- نه - تان - نیر - ین (نیمه نیتونه نیتیرین)

بهرکار بکهر

۲- نه - تان - نارد - ین (نیمه تان نه نارد)

نم دوو رسته په له قالبی وشه په کدا پښتوان همدوو بریتین له (بکهر) و (بهرکار) و (فرمان). بکهر و بهرکار تیاپانا بهرناوای لکاو دهرپاون.

رسته ی یکه - کاته کدی داهاتوه

رسته ی دوهم - کاته کدی راپردوه

نوهی سهرنج رانه کیشی نوهیه کاتی فرمانه که دوری (بکهر) و (بهرکار) ی نالوگتو کرد.

نم وتاره هولدانتیکه بووونکردنوهی نم دیارده یی زبانی کوردی و دارشستنی پښتانه کدی.

له زبانی کوردیدا (خواروو) بکهر و فرمان پتک نه کهون له کس و ژماره دا، واتا بکهر له چ کس و ژماره په کدا بیت، فرمانیش راناوکی لکاو سهر به هه مان کس و ژماره ودرنه گرت. بووونکردنوهی نم لایه نه نه بی راناوه جودا و لکاوکان به پیتی کس و ژماره له بهر چاوابن.

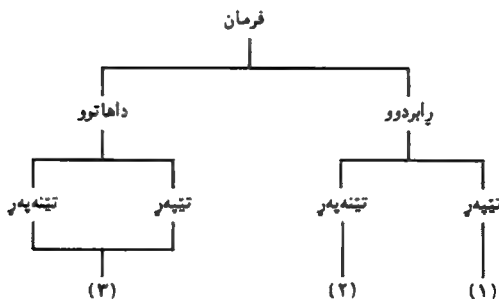
راناوی لکار			جودا	کەس	ژماره
۳	۲	۱	من	۱	تاک
م	م	م	تۆ	۲	
یت	یت	ت	نەو	۳	
ات/یت	-	ی	تیمه	۱	کز
ین	ین	مان	تیوه	۲	
ن	ن	تان	نەوان	۳	
ن	ن	یان			

وتنه ژماره (۱)

هەرچەنده جیاوازی نیتوان کۆمهلی (۲) و (۳) ته‌نیا له کەسی سێیممی تاک دایه. بۆ مەبەستی شیکردنەوە جیا یان نەکەینه‌وه^(۱).

جۆر و کاتی فرمان دەور نەگێڕن له هەلبژاردنی راناوی لکار. (مەبەست له جۆری فرمان تێپەر یا تێنەپەر. مەبەستیش له کاتی فرمان، رابردوو یا داهاتوو).

چۆنییه‌تی دەرکەوتنی راناوی لکار له گەڵ فرمانا بۆ دەرپێنی پێکەوتن له‌م وتنه‌یه‌دا روون کراوه‌ته‌وه.

وتنه ژماره (۲)

واتا: گەر فرمانه که له رابردووی تێپهردا بوو کۆمه‌لی یه‌که‌م وهرنه‌گیرئ.

ئێمه ناسی - مان.

ک۱ ک۱

ئه‌وان خوارد - یان.

گەر فرمانه که له رابردووی تێپه‌ردا بوو بۆ ده‌ریزی رێکه‌وتن له‌گه‌ڵ بکه‌را کۆمه‌لی دووهم وهرنه‌گیرئ.

ئه‌وان نووست - ن.

ک۳ ک۳

ئێمه نووست - یان.

ک۱ ک۱

گەر فرمانه که له‌کاتی داها‌تو‌دا بوو... چ تێپه‌ری چ تێپه‌ری کۆمه‌لی سێهه‌می له‌گه‌ڵ ده‌ره‌که‌وی بۆ ده‌ریزی رێکه‌وتن له‌گه‌ڵ بکه‌را.

ئه‌و نه‌خو - ات.

ت۳ ت۳

ئێمه نه‌نو - یان.

ک۱ ک۱

بۆ هه‌ڵبژاردنی راناوی لکاو بۆ ده‌ریزی رێکه‌وتن یه‌که‌م - سه‌یری وێنه ژماره (۲) نه‌که‌ین. به‌پیتی گات و جۆری فرمانه که کۆمه‌له‌که ده‌سه‌یشان نه‌که‌ین ئینجا به‌پیتی که‌س و ژماره‌ی بکه‌ره‌که، به‌یارمه‌تی وێنه ژماره (۱) راناوه لکاوه‌که نه‌دۆزینه‌وه بۆ نه‌ونه له: ئێمه نارد -.

(نارد) که ره‌گی فرمانه، له رووی جۆره‌وه (تێپه‌ره) و له رووی کاته‌وه (رابردووه). به‌پیتی وێنه ژماره (۲) راناوی لکاو نه‌بێ له کۆمه‌لی یه‌که‌مه‌وه وهرگیرئ. (ئێمه) که بکه‌ره له که‌سی (یه‌که‌می کۆ) داوه. به‌رامبه‌ره‌که‌ی به‌پیتی وێنه ژماره (۱)، (مان)ه. نه‌لکێترێ به‌ره‌گی فرمانه‌که‌وه و رسته‌که نه‌بێته:

ئێمه نارد - مان.

هه‌روا له:

ئه‌وان نه‌نو -.

(نوو) رهگی داهاتووی (نوستن)ه. له رووی جزیره (تینه پره)، له رووی کاتهوه (داهاتو)ه، بهووی وینه ژماره (۲) راناوی لکاو نهی له کومهلی (ستیه م)هوه ودرگیری. (نومان) که یکره له کوسی (ستیه می کت) دایه، بهیتی وینه ژماره (۱) بهرام بهر کهی (ن)ه. رسته که نهی به:

نهوان نهوو - ن.

کی کی

یهکن له تایه تیه تهکانی کومهلی یه که می راناوه لکاو کان وانا کومهلی (م - ت - ی - مان - تان - یان) نهوه به شوینی له رسته دا نه گوتی بهیتی قالبی رسته که. نه که رسته که بهرکاری راسته وخوی هه بو راناوی لکاو به موه نه لکن وک له: نیمه گوت - مان بو نیوه نه نارد.

کهی رسته بهرکاری راسته وخوی نه بو نهوسا راناوی لکاو کومهلی یه که م به بهرکاری ناراسته وخوه نه لکن.

نیمه بو نیوه - مان نه نارد.

به لبردنی بهرکاری ناراسته وخوش، پرپیژیشن نهی به په ناگی.

نیمه بو - مان نه نارد.

به لبردنی پرپیژیشنیش پیشگر نهی به په ناگی:

نیمه نه - مان - نارد.

کهی پیشگریش نه بو، نهوسا بهرگی فرمانه کهوه نه لکن.

نیمه نارد - مان.

به کورتی [کومهلی یه که می راناوه لکاو کان به یه که می نم به شانهی رسته وه نه لکن به م ریزه:

۱- بهرکاری راسته وخو^(۲)

۲- بهرکاری ناراسته وخو

۳- پرپیژیشن

۴- پیشگری یه که م

۵- رهگی فرمان ... یاسا ژماره (۱)

{کۆمه‌لی دووم و سێیه‌م هه‌میشه‌ به‌ره‌گی فه‌رمانه‌وه‌ نه‌لکێن یاسا ژماره‌ (٢)}
 جگه‌ له‌ ده‌وری (به‌که‌ری) ته‌م راناوه‌ لکاوانه‌ ده‌وری (به‌رکاری)ش نه‌بین. به‌رکاری
 راسته‌وخۆ و نا‌راسته‌وخۆ و (ناوی خاوه‌ن) ته‌ش به‌راناوێکی لکاو جێگیر بکێن.
 له‌به‌ر نه‌وه‌ی باس به‌اسی ده‌وری به‌رکارییه‌ بۆیه‌ ته‌نیا نه‌و رێستانه‌ نه‌گرتیه‌وه‌ که‌
 فه‌رمانه‌کانیان تێپه‌ره‌.

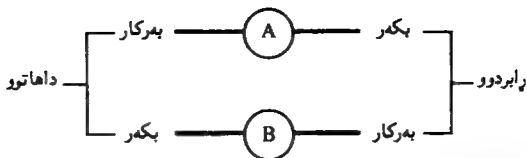
وه‌ک له‌ سه‌ره‌وه‌ پوون کرایه‌وه‌، کۆمه‌لی یه‌که‌م له‌گه‌ڵ رابردووی تێپه‌ر و کۆمه‌لی سێیه‌م
 له‌گه‌ڵ داهاووی تێپه‌را ده‌وری به‌که‌ری نه‌بین. کۆمه‌لی دووم و سێیه‌میش وه‌ک یه‌کن
 ته‌نیا له‌ که‌سی سێیه‌می تاکدا نه‌بن.
 بۆ ده‌وری به‌رکاری، راناوه‌ لکاوه‌کان دا به‌ش نه‌که‌ینه‌ سه‌ر کۆمه‌لی (A) و (B) به‌م
 جوژه‌.

B		A
٣	٢	١
٢	٢	٢
یت	یت	ت
ات/یت	-	ی
ین	ین	مان
ن	ن	تان
ن	ن	یان

کۆمه‌لی (A) که‌ ده‌وری (به‌که‌ری) له‌ رابردوودا نه‌بین... ده‌وری (به‌رکاری) له‌
 داهاوودا نه‌بین.

کۆمه‌لی (B) که‌ ده‌وری (به‌که‌ری) له‌ داهاووی نه‌بین... ده‌وری (به‌رکاری) له‌ رابردوودا
 نه‌بین.

ده‌رکه‌وتنی راناوه‌ لکاوه‌کان وه‌ک ده‌وری (به‌که‌ری) و (به‌رکاری) له‌گه‌ڵ فه‌رمانی تێپه‌را
 له‌م وێنه‌یه‌دا پوون کراوه‌ته‌وه‌:

بۆ جينگير کردنی بهرکاری راسته وخۆ يا ناراسته وخۆ يا ناوی خاوهن بهراناوێکی لكاو
نهم ههنگاوانه نهگرينه بهر:

١- سهیری راناوه لكاوه كه نهكهن كه دهووری بهكهری بهنیهوه له كامه كۆمهڵ بوو بۆ
بهرکاری پوو له كۆمهڵهكهی تر نهكهن. واتا - گهر له كۆمهڵی (A) یهوه بوو بۆ
(بهرکاری) پوو له (B) نهكهن و بهپهتجموانهوه.

٢- بهپیتی كهس و ژماره ی نهو بهشهی جينگير نهكری - بهپارمهتی وینه ژماره (١)،
راناوێکی لكاو ههله بهژيوری.

٣- بهپیتی یاسا ژماره (١) و (٢) شۆتی راناوه كه له رسته كه دا دهسنيشان نهكری.
بۆ نمونه له رستهی:

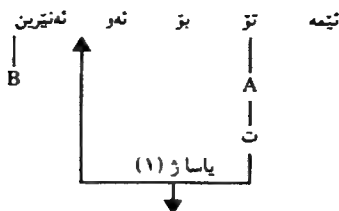
نیمه تۆ بۆ نهو نهپترین.

بهرکاری راسته وخۆ (تۆ) يا ناراسته وخۆ (نهو) يا ههردووکیان بهیهكهوه نهشتن بهراناوی
لكاو جينگير بهكرتن.

١- نهو راناوه لكاوه ی دهووری (پهكهوتن) واتا (بهكهری) ی بهنیهوه (ین) له كۆمهڵی
(B) یهوهیه. واتا - بۆ بهرکاری پوو له كۆمهڵی (A) نهكهن.

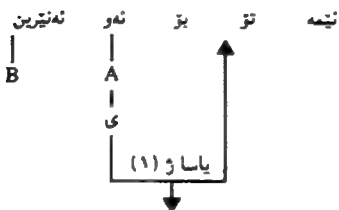
٢- (تۆ) كه له كهسی دوهمی تاكدایه (٢ت) بهپیتی وینه ژماره (١) له كۆمهڵی یهكهم
بهرامبهرهكهی (ت) یه. نهم (ت) یه شۆتی (تۆ) نهكری.

٣- بهپیتی یاسا ژماره (١). (ت) كه له كۆمهڵی یهكهمهوهیه دوا ی لا بردنی بهرکاری
راسته وخۆ به بهرکاری ناراسته وخۆ نهكتن. بهم جۆره رسته كه ناوی لی دی:

نیمه بۆ نهو - ت نه‌نیرین.

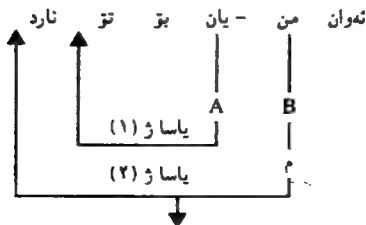
که بهرکاره ناپراسته‌وخۆکه به‌پاناویکی لکاو جیگیر نه‌کری:

نیمه تۆ - ی بۆ نه‌نیرین.

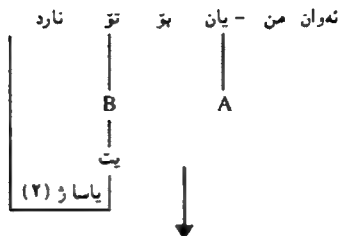
گەر فرمانی پرسته کاته‌که‌ی رابردوو بی:

۱- که بهرکاری پرسته‌وخۆ به‌پاناویکی لکاو جیگیر نه‌کری.

نهوان بۆ تۆ - یان نارد - م.

ب- که بهرکاری ناپاسته و خۆ به پارانایتیکی لکاو دهرنه بئێ.

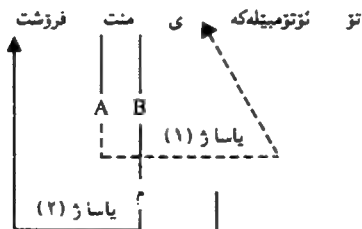
نەوان منیان هۆ نارد - یت.

هۆ جیتیگیرکردنی ناوی خاوهن به پارانایتیکی لکاو سهیری نهم رستهیه بکه:
تۆ نۆتۆمبیلهکهی منت فرۆشت.

(من) که ناوی خاودنه نەشتی بهههسان پهیرهو به پارانایتیکی لکاو جیتیگیر بکری. نهو پاناوهی دهووری بکهری بینیهو (ت) له کۆمهلی (A) یهوهیه. چونکه فرمانهکه رابردووی تیپهپه.

۲- ناوی خاوهن (من) له کەسی یهکهمی تاکدایه له کۆمهلی (B) بهرامبهرهکی (م)ه.

۳- بهپیتی یاسا ژماره (۲) کۆمهلی (۱) و (۲) له پاناوه لکاو دکان ههمیشه بهردگی فرمانهوه نه لکیتن بهم جۆره رستهکه ناوای لی دئ.

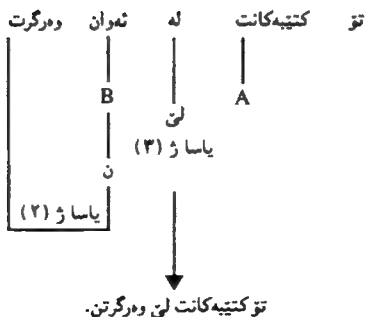
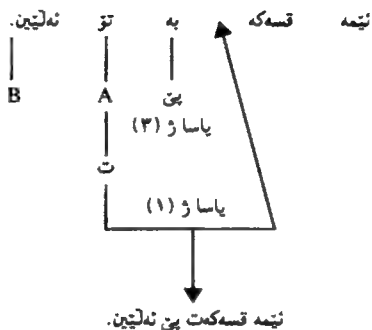

تۆ نۆتۆمبیلهکەت فرۆشتم.

{ی} که دوری به سستی ناوی خاوم به بهرکاری راسته و خۆه ی بینی دوا ی لاچوونی ناوی خاوم دوره کی ناسینی و لاته چن}.

{گهر بهرکاری نا راسته و خۆ بهراناویتی لکاو جیگیر کرا... پرپۆزیشنی (به) نه بین به (بین) و (له) نه بین به (لن)...}

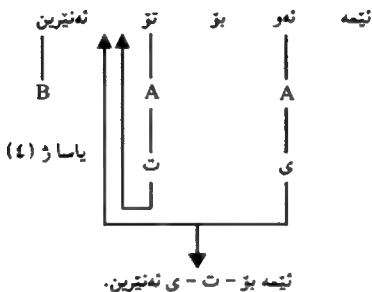
یاسا ژماره (۳)

بەرکاری راستهوخۆ و ناپراستهوخۆ نهشی ههردووک پێکهوه بهپارناوی لکاو جێگیر بکێتن.

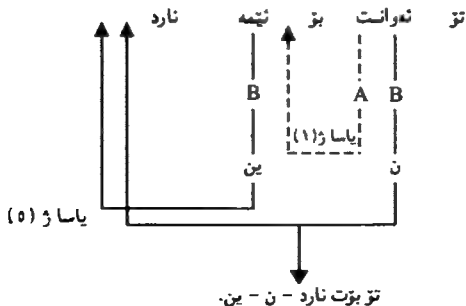
1- گهر فرمانهکه لهکاتی داها توو دا بێ ههردوو پارناوه لکاوهکه بهپریپۆزیشنیهوه نهلکێتن بهم جۆره:

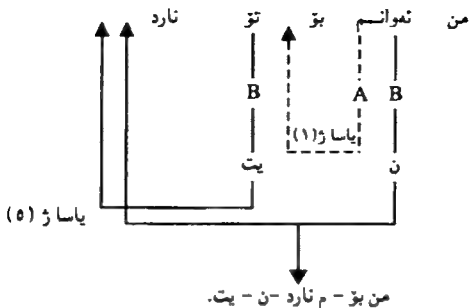
پریپۆزیشن - بهرکاری راستهوخۆ - بهرکاری ناپراستهوخۆ یاسای ژماره (4)

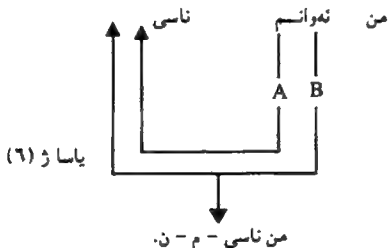
ب- گهر فرمانهکه لهکاتی پارهردودا بێ... ههردوو پارناوه لکاوهکان بهپههگی فرمانهوه نهلکێتن بهم جۆره:

پههگی فرمان - بهرکاری راستهوخۆ - بهرکاری ناپراستهوخۆ ... یاسای ژماره (5)

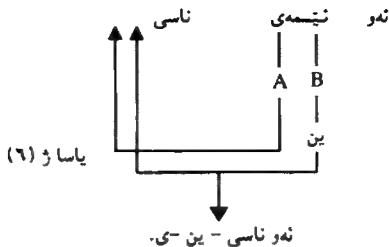

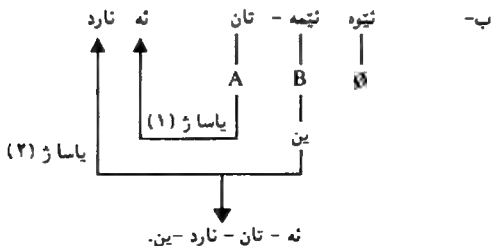
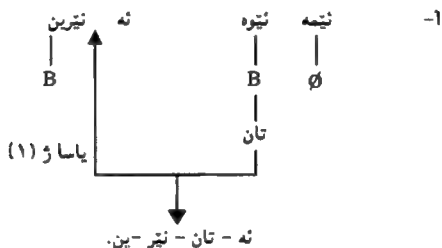
(جینگیرکردنی هەردوو بەرکار پێکەوه بەراناوی لکاو زۆر کەمە لە قسەکردنا)
کە ی دوو راناوی لکاو بەدیکەوه بەرەگی فەرمانەوه لکان یەکتیکیان دەوری (بکەری) و
نەوی تر (بەرکاری) بینی پزبوونیان بەم جۆرە نەبن.
رەگی فەرمان - بکەر - بەرکار
..... یاسای ژمارە (۶)

تەنیا گەر (بکەر) لە کەسی سێیهمی تاکدا بیت. لەم حالەتەدا پزبوونیان بەم جۆرە
نەبن:
رەگی فەرمان - بەرکار - بکەر
..... یاسا ژمارە (۷)

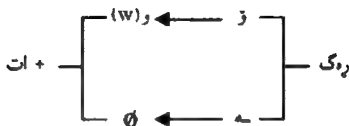

به جتگیرکردنی بهرکاری پاسته و خوی رسته ی ۱ و ب به پیتی نهو یاسایانه ی پیشکش کران روون نه بیته وه بۆ و چۆن دهوری (بکه ر) و (بهرکار) نالۆگۆپ نه بین به گوپینی کاتی فەرمانه که:

پهراویزهکان:

۱- وهک دهرنهکموڤ پاناوی لکاوی کمسی سیتیهمی تاکی کتومهلی سیتیهم خوی به (ات) یا (پت) دهرنهخا. نهگه رهگی کاتی داهاتروی فرمانهکه به (ۆ) یا (ه) کوتایی هاتین نهوه پاناوه لکارهکه قابلی (ات) نهگرتهمخۆ، دواي نهوهی (ۆ) نهی به (واي کونسونات و (ه) نهتوتهمه.

له ههمو حالهتیکي تردا پاناوهکه خوی به (پت) دهرنهخات.

نهوه نههریت.

نهوه نهچیت

نهوه نهنویت... هتد

۲- یا بهو وشانهی له زانستی زمانا به Quantithier ناو نههرین وهک (زۆر، کهم ههندی... هتد) وهک:

من زۆر - م قسه پین وت.

نیمه ههندیگ - مان دیاری بۆ هیتا.

سهراوه:

1- Amin, W. O (1979) Aspects of Verbal construction in Kurdish. London University.

۲- وریا عومهر نهمین (۱۹۸۱) «پاناوه کهرمانجیی خوارووداه رۆژنامهی هاوکاری» ۶۱۶ و ۶۳۷.

۳- کۆری زانیاری کورد (۱۹۷۶) «پهزمانی ناخاوتنی کوردی».

سویاس بۆ کاک عهزیز پهشید ههریری که لهم وتاره و نهوهی له ژماره دووی کاروان بلاقرايهوه نههرکیکی زۆری کیشا...

• نهم وتاره له کۆلاری کۆری کاروان - نهمیندارتی گشتی بۆ پۆشنهیری و لارلن - ههلهر، ژماره

(۸) ی سالی ۱۹۸۳، لاپهه ۶۸-۷۴ بلاقراوهتموه.

فۆنۆلۇجى

فۆنەتيك ئەمۇ لىقەي زانستى زمانە كە لە دەنگەكانى زمان ئەكوليتەۋە.

دەنگەكانى زمان تەشۋى لە سى پروۋە سەپىرىان بىكرى و لىيان بىكولریتەۋە:

۱- لە پروۋى دروستكردەۋە... ئەمە مىكانىزىمىيەتى ئەندامانى ناخاۋتن ئەگریتەۋە.

۲- لە پروۋى گواستەۋەي دەنگەكان لە ھەۋادا بەھۆى ئەمۇ شەپۇلانەي بەرپەرتى باي لە سىيەكانەۋە ھاتوو و جۈۋلانەۋەي بەشەكانى زار دروست ئەكرتن.

۳- لە پروۋى ۋەرگرتتى ئەمۇ دەنگانەۋە بەگۈى و شىكردەۋەيان لە مېشكا. ئەمەيان مىكانىزىمىيەت و فىسۇلۇجىيەتى گۈى و مېشك ئەگریتەۋە.

بەم جۈرە فۆنەتيك بۆتە سى لىقى سەرىخۇ. ھەرىكە پەپەرە و ئامانجى تايەتتى خۇي ھەپە.

لەبەر ھەندى ھۆكە پەپەندىيە سەروشت و ئامانجى زانستى زمانەۋە ھەپە، بەشىۋەيەكى گەشتى بايەخ زىاتەر بەلقى يەكەم دراۋە. دوو لىقەكى تر تازە داھاتوون و پەپەندىيان زۆرتر بەمەيدانەكانى تى زانستەۋەي ۋەك فېزىيا و كۆمپىوتەرەۋە... ھتە ھەپە.

ئەمۇ وتارە ھەۋلدانىكە بۆ پىئاسىنى فۆنەتيك و دەرخستى پەپەندى نىۋان فۆنەتيك و فۆنۆلۇجى.

فۆنەتيك لە كەرەسە (مادى) يە ھەرە خاۋەكانى زمان ئەكوليتەۋە كە ئەمۇ تاكە دەنگانەن بەھۆى ئەندامانى ناخاۋتنەۋە دروست ئەكرتن لە ئەنجامى كۆمەلە جۈۋلانەۋەيىك لە پەردەي ناۋنچەكەۋە دەست پىن ئەكا و سىيەكان و بۆرى ھەناسە و قورگ و بەشەكانى زار و لووت ھەمۇ تىايا بەشدارى ئەكەن.

تايەتتىيەتى ھەر دەنگىك و ھەلۋىستى ئەندامانى ناخاۋتن لە كاتى دروستكرىدا دەستىشان ئەكات.

فۆنەتيك پروۋى ئەكەتەۋە - بۆغۈنە - دەنگى (ب) و (ك)... ھتە چۆن دروست ئەكرتن و چىن ئەمۇ پروۋادانەي ئەندامانى ناخاۋتن كە ۋا ئەكەن ئەمۇ دەنگانە دروست بىكرتن. چىيە (ب) لە (پ) جىا ئەكەتەۋە؟! ھتە.

فۆنەتیک تەنیا لەو دەنگانە ناکۆلیتەوه کە لە نووسینا بەپیت دەرئەمێرێن. بەلکو لەو کەرەسە زمانییانەش نەکۆلیتەوه کە زۆر گرنگن لە زمانا بەلام لە نووسینا هیچ نیشانەیەکیان بۆ دانەنراوە وەک هێز stress، ئاواز intonation تۆن Pitch و Juncture هتد... سروشت و چۆنیەتی دروستکردنی ئەم کەرەسانە دەستیشان ئەکات.

فۆنەتیک لەمانە هەموو نەکۆلیتەوه بێ ئەوەی بایەخ بەوە بدا ئەم دەنگانە سەر بە چ زمانیکن. وانا - فۆنەتیک شتێکی گشتییە.

ئەو یاسایانەی فۆنیمەکانی زمان دەستیشان ئەکەن و لەناو قالیی برگی فۆنەتیکیدا لیکیان ئەدەن بۆ پێکھێنانی برگی فۆنۆلۆجی و هۆی پەیابوون یا توانەوی هەندێ دەنگ لە هەندێ حالتا پێشان ئەدا، ئەمانە هەموو بەیاسا فۆنۆلۆجییەکان ناو ئەمێرێن.

ھەر زمانەوی کۆمەلە یاسایەکی فۆنۆلۆجیی تایبەت بەخۆیەوی هەیە.

۱- فۆنیمەکانی دەستیشان ئەکات.

۲- لەناو قالیی برگی فۆنەتیکیدا ئەم فۆنیمانە لەیەک ئەدا بۆ پێکھێنانی برگی فۆنۆلۆجی.

۳- لە ئەنجامی لەیەکدانێ ئەم فۆنیمانە لە هەندێ حالتا - هەندێ دەنگ پەیا ئەبێ یا ئەتوتەوه.

وانا فۆنۆلۆجی شتێکی تایبەتیە.

بۆ ڕوونکردنەوی جیاوازی نێوان فۆنەتیک و فۆنۆلۆجی. ئەم بەراوردییە ئەخەینە ڕوو.

زمانی کوردی و عەرەبی^(۱) لەم شەش دەنگانەدا ھاوبەشن [ر - پ - س - ص - ل - ج] وەک ئەم فۆنۆنانەدا دەرئەکەوێ:

کوردی	دەنگ	عەرەبی
پەری	ر	برد
رەنگ	پ	حی
سەوز	س	سما
صدگ	ص	صباح
لانگ	ل	لیل
گۆل	ج	نضال

ئەوەی سەرئەج ڕائەکیشتی ئەوەیە لە سیستمی نووسینی زمانی کوردییا (ر) و (پ) جیا

کراونه ته وه که چې له هې غه رهبییا جیا نه کراو ته وه و بۆ هه ردووک یهک نیشانه ته رخان کراوه.

هۆی جیا کردنه و دیان له زمانی کوردییا نه و دیه نه م دوو دهنگه له م زمانه دا دوو شتی جیا و دوو نرخه جیا وازیان ههیه چونکه نه توانن له هه مان بیته دا ده رکمون و کار له مانا بکهن. و دهک له م غوونانه دا ده رنه که وئ

هه رین	هه رین
که ر	که ر
وه رین	وه رین
په ر	په ر

واتا په یوه ندی نیوان (ر) و (ه) وهک په یوه ندی نیوان (س) و (ف) وایه:

که	[س]	کهس
که	[ف]	کهف
که	[ر]	که ر

له نوو سینی غه رهبییا بۆ نه م دوو دهنگه جیا وازه (ر - ه) یهک نیشانه ته رخان کراوه. چونکه به دووان یهک نرخه تیا پیشان نه ده ن. هه یج وشه یین له م زمانه دا نا دۆز رته وه نه م دوو دهنگه ی تیا نالوگۆر بکری مانا یگۆرئ. نه و جیا وازییه ی له نیوانیا نا ههیه نه نجامی کارتی کردنی نه و بیته جیا وازانه یه که تیا یا ده رنه که ون. به م جۆره (ر) و (ه) له زمانی غه رهبییا دوو شتیه ی جیا ی هه مان فۆنیم و له زمانی کوردییا دوو فۆنیمی سه ره خۆن.

فۆنیم	کوردی	دهنگ	عه ره یی	فۆنیم
/ر/	په ر	[ر]	هه رد	/ر/
/ه/	په ر	[ه]	هه ره	/ه/

// نیشانه یه بۆ فۆنیم

[] نیشانه یه بۆ دهنگ

به پێچه وانه وه... دهنگی (س) و (ص) له زمانی کوردییا دوو شتیه ی جیا وازی هه مان فۆنیم... جیا وازی نیوانیا نه نجامی نه و بیته جیا وازانه یه که تیا یا ده رنه که ون. چونکه

هیچ وشه‌پێک له زمانی کوردییا نادۆزێته‌وه به‌ناڵوگۆڕکردنی نهم دوو دهنگه‌ی تیا کار له مانا بکات. که‌چی له زمانی عه‌ره‌بییا نه‌توانن له‌هممان بیه‌ده‌دا ده‌رکه‌ون و کار له مانا بکه‌ن. وه‌ک لهم غه‌ونا نه‌دا ده‌رنه‌که‌وێ.

سلب سلب

عسیر عسیر

سار صار

مس مص

سهر صهر هتد

بهم جو‌ره نهم دوو دهنگه له زمانی عه‌ره‌بییا دوو فۆنیم و له زمانی کوردییا یه‌ک فۆنیم پێک نه‌هێنن.

فۆنیم	کوردی	دهنگ	عه‌ره‌بی	فۆنیم
/س/	سۆز	[س]	سار	/س/
	صدگ	[ص]	صار	/ص/

به‌هممان په‌یره‌و (ل) و (ژ) له زمانی عه‌ره‌بییا دوو شتیه‌ی جیای هه‌مان فۆنیم و له زمانی کوردییا دوو فۆنیم، چونکه نه‌توانن له‌هممان بیه‌ده‌دا ده‌رکه‌ون و کار له مانا بکه‌ن.

چل چل

که‌ل که‌ل

په‌له په‌له

گول گول

فۆنیم	کوردی	دهنگ	عه‌ره‌بی	فۆنیم
/ل/	چل	[ل]	امل	ل
/ژ/	چل	[ژ]	ظلم	

به‌به‌راوردکردنی زمانی کوردی و عه‌ره‌بی لهم شه‌ش ده‌نگانه‌دا له لیستی فۆنه‌تیکی و فۆنۆلۆجی نهم نه‌توانمان ده‌س نه‌که‌وێ.

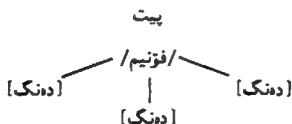
فۆنۆلۆجى فۆنېم	عەرەبى	فۆنەتيك دەنگ	كوردى	فۆنۆلۆجى فۆنېم
/ر/	برد	[ر]	پەرى	/ر/
/ڤ/	حر	[ڤ]	پەڤى	/ڤ/
/س/	سار	[س]	سەوز	/س/
/ص/	صار	[ص]	صدگ	
/ل/	امل	[ل]	چل	/ل/
/ڭ/	ظلم	[ڭ]	چڭ	/ڭ/
۴		۶		۵

واتا ئەم شەش دەنگە ھاوبەشە لە لیڧلى فۆنەتيكىدا، (پىنج) فۆنېم لە زمانى كوردىيا و (چوار) فۆنېم لە زمانى عەرەبىيا لە لیڧلى فۆنۆلۆجىدا پىتك نەھيئن.

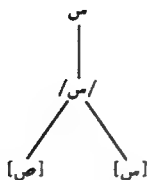
لەژىر تىشكى ئەوې باسكرا... پىتاسىنى فۆنېم و پەيوەندىي بەدەنگ و پىتەوہ بەم جۆرە دەستىشان ئەكرى^(۲).

[كۆمەلە دەنگىكى جىاواز گەر لەناو سىستەمى زمانىكا يەك نرخ پىشان بەدن، ئەم دەنگانە ھەموو لەم زمانەدا يەك فۆنېم پىتك نەھيئن. بۆ ھەر فۆنېمى، بۆ مەبەستى نووسىن، نىشانەيىن دائەنرى بەپىت لە قەلەم نەدرى. واتا پىت دەنگ نانوتىن بەلكو فۆنېم ئەنوتىن فۆنېمىش لەوانەيە كۆمەلە دەنگى بنوتىن. ئەمە ئەوہ ئەگەيەننى كە فۆنېم شتىكى (مجردە).

پەيوەندىي نىوان دەنگ و فۆنېم و پىت لەم وتەنەدا دروون كراوہتەوہ.

وہك فۆنېمى /س/ لە زمانى كوردىيا

وہک لہ سہرہوہ باس کرا... فونولوجی (بہلای گہمی) سہ جڑی یاسا نہنوئین. یہکہم نہوہ بوو باس کرا کہ بہہڑیوہ فونیمہکانی زمان دہسٹیشان نہکرتن.

جڑی دووہمی یاسا فونولوجیہکان نہوانن کہ لہناو قالبی فونہتیکیدا فونیمہکان لہیہک نہدہن بڑ دروستکردنی ہرگہی فونولوجی.

تا نیستہ زانستی زمان بہہمموو قوتابخانہکانیہوہ نہیترانیوہ پیناسینتیکی ہن کہلہہری ہرگہ پتہشکەش بکات. بہشتیوہیگی گشتی دوو جڑی لی جیا کردوہوہ.

یہکہم -ہرگہی فونہتیکی- نہم جڑیہان گشتیہ. ہمموو زمانانی جیہان تیایا ہمشدارن. پەپوہندیی بہفسیولۆجیہتی ہەناسە وەرگرتن و چۆنیەتی کارکردنی ئەندامانی ناخاوتنەوہ ہەپە. لہناو چوارچتوہی نہم قالبہ گشتیہدا زمانەکان جیاوازی پتہشان نہدن لہ چۆنیەتی لہیہکداننی فونیمہکانیان. نہم لہیہکدانہ تایہتیہ ہرگہی فونولوجی -کہ جڑی دووہمہ- پتہک نہہتینی.

لہ ہمموو زمانیتیکا ناوکی ہرگہ فاولیتکہ لہگہل نہم فاولہدا ئەشن چەن کۆنسوانتتی دەرکەوئ. ژمارەئ ئەو کۆنسوانت و جڑی ریزبوون و دەرکەوتیان بەیہکەوہ لہ زمانەکانا جیاوازن. بۆ نمونە لہ ہرگہی زمانی کووردییا لہ یەک تا چوار کۆنسوانت ئەشن لہگہل فاولا لہ ہرگہدا دەرکەوئ. ہەرگیز لہ دوو کۆنسوانت زیاتر ناکەوتتہ لایەکی فاولہکەوہ. لہ ہرگہی زمانی نینگلیزییا ئەشن پتہج کۆنسوانت دەرکەوئ گەورەترینیان ئەوہیہ کہ سییان نەکەوتتہ پیش فاولہکە و دووانیان نەکەوتتہ دولی. لہ ہەر زمانەئ ہەندئ فونیم ہەن ہەرگیز بەیہکەوہ دەرناکەون لہ پیش یا دواي فاولی ہرگہدا... ہتد. ئەو یاسایانەئ دەرکەوتن و ریزبوونی کۆنسوانتەکان لہناو قالبی ہرگہدا دہسٹیشان نہکەن یاسای فونولوجین.

جڑی سییہمی یاسا فونولوجیہکان نہوانن کہ لہ نہغیامی لہیہکداننی فونیمہکان -لہ

هه‌ندێ حاله‌تا - ده‌نگ هه‌یه نه‌توتیه‌وه. وه‌ک توه‌وه‌ی (ه)‌ی ئامرازی پێناسین (ه‌که) که (ان)‌ی کۆی نه‌چیتته‌ سه‌ر.

کو‌رده‌که + ان ← کو‌رده‌کان

حاله‌تی واش هه‌یه له نه‌نجامی له‌یه‌ک‌دانێ فۆنیه‌که‌کان هه‌ندێ ده‌نگ په‌یا نه‌بێ... وه‌ک ده‌رکه‌وتنی (ی) که‌ فه‌رمانی بێ هێز (ه) نه‌چیتته‌ سه‌ر نه‌و وشانه‌ی به‌قاوڵ کۆتاییان دێ.

نه‌و مامۆستا - ه ← نه‌و مامۆستایه

یا په‌یا‌بوونی (تی) که‌ را‌ناوی هه‌یه‌ی که‌سی سه‌یه‌می تاک (ی) و فه‌رمانی بێ هێز (ه) ده‌که‌ونه‌ پاڵ په‌ک.

ه	بر	-	م	-	ه	} نه‌و
ه	بر	-	ت	-	ه	
ه	بر	-	ی	-	ه (تی) - بر	
ه	بر	-	مان	-	ه	
ه	بر	-	تان	-	ه	
ه	بر	-	یان	-	ه	

هه‌ر زمانه‌ی کۆمه‌له‌ یاسایه‌کی ده‌ستنیشان کراوی هه‌یه به‌و په‌یا‌بوون و له‌ناو‌چوونی هه‌ندێ ده‌نگ له نه‌نجامی له‌یه‌ک‌دانێ فۆنیه‌که‌کان. نه‌م یاسایانه به‌یاسای فۆنۆلۆجی ده‌رئه‌پێتن.

په‌راویزه‌کان:

۱- زمانێ عه‌ره‌بیمان هه‌لبژارد به‌و نه‌م به‌راوردیه‌یه‌ چونکه‌ زۆریه‌ی خۆته‌ران شاره‌زای نه‌م زمانه‌ن. هه‌ج دوو زمانیکه‌ تر نه‌شن به‌و نه‌م جۆره‌ به‌راوردیه‌یه‌ هه‌لبژێڕی.

۲- له‌ گۆلاری کۆری زانیاری عێراق - ده‌سته‌ی کورد. به‌رگی نوێم - سالێ ۱۹۸۲ (ل ۴۳۴ - ۴۴۹) وتاریکه‌مان هه‌یه به‌فراوانی له‌ چه‌مکه‌ی فۆنیم و چۆنیه‌تی ده‌ست نیشانکردنی له‌ زمانا نه‌دۆ. به‌و نموانه‌ی نه‌پانه‌وی زیاتر له‌م باسه‌ بکه‌ن.

سەرچاوه‌کان:

- ۱- وریا عومەر نهمین (۱۹۸۲) - ئیسلای کوردی و چەن تیئینییەک - گۆڤاری زانیاری عێراق - دهمە ی کورد. ل (۱۳۴ - ۱۴۰)
- ۲- وریا عومەر نهمین (۱۹۸۲) فۆنیمەکانی زمانی کوردی - گۆڤاری نووسەری کورد ۸ خولی دووهم.
- 3- Abercrombie, D. (1966) Elements of general Phonetics. Edinburgh.
- 4- Robins, R. H. (1979) "General Linguistics. An Introductory Survey. London. Longman.

* نهم وتارە لە گۆڤاری کاروان - نهمینداریتی گشتی بۆ پۆشنهیری و لاولان - ههولنەر، ژمارە (۲۰) ی سالی ۱۹۸۴، لاپههه ۳۴-۳۷ ههلاکوله‌تده

مرفی وشه

نه بوونی (مطلق) هویتی پهرسه ندنی زانست و بیره. هج پیناسینتیک بۆ هج دیارده ییک له هج لقتیکی بیر و زانستا به دهسته وه بگرین... گهر به قولی شی بکه پنه وه و لیتی وردپنه وه که له بهر و که موکوپری تیا هر نه دۆزینه وه. به پیتی نم که له بهر و که موکوپریانه پیناسینتیک تازه بۆ دانه پتۆرئ. نم پیناسین و بۆچونه تازه یه ش هه مان شت گهر زیاتر لیتی وردپنه وه دیسان دهرنه که وئ که پر به پست نییه و بهم جۆره.

هر قوتا به خانه ییکی تازه له هر بوار تکه دا بئ هه ولدانه بۆ پر کردنه وهی که له بهر و که موکوپریه کانی نه وانی پتسوی.

زانستی زمان لهم رووه دا بوار یکی پر کتسه یه. نم وتاره هه ولدانه بۆ دهر خستنی هه ندئ که موکوپری و که له بهری پیناسینی وشه و مؤرقیم و دابه شکردنی زمانه کانی جیهان به پیتی په یوه ندیی نیتوان مؤرقیمه کان له ناو قالبی وشه دا.

وشه

پزیمانی ته قلییدی وشه ی به پنج دانا وه بۆ شیکردنه وهی زمان، به لام نه یه توانیه پیناسینتیک ریک بۆ وشه دار پتۆرئ بشت نه زهریه کی گشتیی له سه ر دابنری و بکری به پتوانه بۆ شیکردنه وهی زمان. (پسته له کۆمه له وشه یه ک پتیک دیت...). (به شه کانی ناخواتن بریتین له چهن کۆمه له وشه ییک)... به لام وشه خۆی چیه و چۆن له زمانا ده ستیشان ده کری... نه مه یان ساغ نه کرا وه ته وه.

نه و پیناسین و په پر وهانی بۆ چه مکی وشه دانراون نه نجامتیکی نه وتۆ به دهسته وه نادمن. گه لی ناویزه و که له بهریان تیا دهرنه که وئ... یا ته نیا بۆ چهن زمانی نه شین (نمایش به نا ته وای).

۱- وشه بریتیه له کۆمه له ده نگتیک: به زار دروستکراو مانا ییک نه به خشی...

به خوتنده وه و نووسینه وه پیاو نه توانی هه زاران وشه به خاته ناو میتشک و لیتیه وه دهر به نتی بئ نه وهی زاری بکهاته وه و نقه ی لیوه یی. نه مه نه وه دهرنه خا که معرج نییه وشه بریتی بئ له ده نگ...

گریبان و پیکه نین کزومه ددگن به زار دروست نه کرتین و ماناش نه به خشن (نازار، ختم، شادی، گالتہ... ہند) چوں بهوشه له قہلہم ئه درین؟

با بلتین (گول)، (گنم)، (پوش)، (با)، (دست)، (گورت)... هتد هریه که وشه یه که و به کۆمه له دنگیکی زار دروست نه کړی و ماناییک نمبه خشن. (گوله گنم)، (پدشه با) و (دستگورت) هریه که چمن و شمن و چمن مانا نمبه خشن؟

(گول)، (گوله که)، (گوله کان)، (گوله کانم) هه‌ریه که وشه‌یه که... نایا له‌ه‌روی ماناودش هه‌ریه که ماناییک نه‌بخشی؟ چ‌پێوانه‌یک واما‌ن لێ نه‌کات بلێن (گول) و (باناخواردنایه) هه‌ردوو‌ک به‌ر چه‌مکی وشه نه‌که‌ون له‌کاتی‌کا (گول) تا‌که مانایه‌ک نه‌بخشی و (باناخواردنایه) مانای پرسته‌یه‌کی به‌بکه‌ر و به‌رکار و نه‌رمان و له‌ه‌روی کاته‌وه ئالۆ نه‌بخشی. لێ‌ره چۆن سنووری نێ‌وان وشه و رسته د‌دست‌یشان نه‌ک‌ریت؟

لہ (گول و موٹی) و (اندزان و مدّان) دا، (حول مدّان) و شعن یا نا؟ گھر وشہ بن نہ بن
چین؟ دہنگن و بہار دروست نہ کرتیں و لہ زمانا بہ کار نہ ہنرتیں۔

(بار) که زیاتر له سانایتیک نه به خشتی و دک له (بارهدارتیک) و (باریکی ناله بار) به بیک یا دوو وشه نعمتیرین؟...

گهلق پرسپیزی تری لهم بابته نهشت ناراسته بکرتین بی نهودی و دلامیتی لهسه مهنتیق دامه زراویان بو بدوزیتهدود، جگه لهمانه ههوهوو، چه مکی (مانا) خۆی شتیکی شارادویه. (مانای مانا) خۆی ساغ نهکارودهتود، نیتیر چۆن نهشتی شتی بکرتی به پیتوانه بو پیتناسینی شتیکی تر که نهو شته خۆی شارواد بی و ساغ نهکارابیتهدود.

ههچ ههولدا نیک بو پیتاسینی وشه به پیتی مانا هیچ نه نجامی به دهسته وه نادات.

۲- وشه هر دانه ییکی سر به خویه له زمانا بترانی (له هندی بیندا) دهوری پسته ییکی تهاو بگپرت. (من) وشه ییکه چونکه له ولامدانودی (کڅ خواردی؟) نه لئی (من). (من) دهوری پسته ییکه تهاوای گپیروده و کورتکراودی پسته یی (من خواردم).

نہمہ گویا لہ گہل پاشگر و پیشگری وک (دود، ن، دا، دا، ہل، ودر...
 ہند) ناگری۔ بویہ نہمانہ بوشہ لہ قہلہم نادرین۔

نەمەش ناشن بکړی به پتوانه بو پتیناسینی وشه له بهر نهم هوپانه:

۱- نه‌شن پرسپاری و دارتیزی و دلامه‌کی پاشگری یا پیشگری و دک له (دوا پاشگری

وشه‌ی -کردنه‌وه- چیه؟) له وه‌لاما نه‌لن (هوه)... یا بیه‌نوسه و بیه‌سه چی لیه‌ره نووسراوه؟

ب- دیه‌ها وشه و پریپۆزیشنی وه‌ک (به‌لام) چونکه، که‌ی، بۆ، تا، له‌گه‌ل... هتد) ناشن بکرتن به‌وه‌لامی پرسیار.

۳- له هه‌ندئ زمانا به‌پتوانه‌ی فۆنۆلۆجی وشه‌ ده‌ستیشان نه‌کرت. بۆ غۆونه زمان هه‌یه له وشه‌کانیا هیه Stress نه‌که‌وێته سه‌ر دوا برکه‌ی وشه‌وه. واتا شوێنی هیه‌ر نه‌ین به‌سنووری وشه‌ وه‌ک له زمانی کوردیدا، نه‌مه‌ش هه‌موو وشه‌یه‌ک ناگرتنه‌وه و گه‌لن ناوێزی تیا دهرنه‌که‌وێ وه‌ک (به‌لاه - چونکه -... هتد).

زمانی تورکی و هه‌نگاری له لێقلی فۆنۆلۆجیدا سه‌ر به‌سیسته‌می (ئاوێل هارمۆنی) Vowel Harmony. له‌م جۆره زمانانه‌دا ئاوێلی ره‌گ چ جۆز بێ ئاوێلی پێشگر و پاشگریش سه‌ر بۆ هه‌مان جۆز دانه‌نوێتن... واتا گۆڕینی شێوه‌ی ئاوێل گۆتزان وه‌یه له وشه‌یه‌که‌وه بۆ وشه‌یه‌کی تر. له‌م جۆره زمانانه‌ش گه‌لن ناوێزه ده‌ستیشان نه‌کرت و نه‌م به‌په‌روه ناشن بکرتن به‌پتوانه‌ بۆ پێناسین و ده‌ستیشانکردنی وشه‌ ته‌نانه‌ت له‌م زمانانه‌شدا.

ئه‌وه‌ی وترا نه‌وه نه‌سه‌لمێتن که‌ هیه‌چ پتوانه‌یه‌کی سیمانه‌یه‌کی یا فۆنۆلۆجی نییه‌ بۆ پێناسینی وشه‌ بشن بکرتن به‌بنج بۆ شیکردنه‌وه‌ی زمان بۆیه زانایانی زمان پوویان له وشه‌ وه‌رگێت و له جێگه‌ی (به‌دیل) تر گه‌ران. یه‌کتی له‌م جێگه‌یه‌وه (مۆرفیم) بوو.

مۆرفیم

مۆرفیم به‌جۆرێکترین دانه‌ی واتاداری زمانه‌ له فۆنیم یا زیاتر پێک دێت و ده‌وریکی له رێزمانا هیه. به‌گۆڕین و لا‌بردنی هه‌ر فۆنیمیه‌کی یا به‌له‌ته‌له‌تکردنی، مانا و ده‌وره نه‌سه‌لیه‌که‌ی تیا نه‌چن... واتا مۆرفیم سن پووی هه‌یه.

۱- قابلیتی فیزیای - فۆنیمه‌کانی

۲- ماناییک

۳- ده‌وریک له رێزمانا

بۆ غۆونه وشه‌ی (مانگ) له زمانی کوردیا یه‌ک مۆرفیمه‌ چونکه:

۱- قابلیتی فیزیای هیه که فۆنیمه‌کانیه‌تی (م-ا-ن-گ) ئه‌وه‌یه که له قسه‌کردنا

به ددنگ نه بیسترتن.

ب- مانایه کی هیه (نهو که ره سه ناسمانیه که... هتد).

ج- نه توانی دور له ریزمانی کوردیا بیینی. بۆ نمونه نه توانی له لیقلی سینتاکسیدا وەک (بکه) یا (به کار) ی رسته دور که وی.

مانگ هلات

من مانگ نه بینم

به لابرانی ههچ فونیکسی یا به له تله تکرانی. قالب و مانا نه سلییه کی تیا نه چن. (م-انگ). (ما-نگ) (مان-گ). (م-ان-گ)... ههچ مانا و دهوریکیان له زمانی کوردیا بۆ نادۆزیته وه په یوندهیی به مانا و دهوره نه سلییه که یه وه ههین، بۆیه مانگ یهک دانیه ساغه لهم زماندا و یهک مۆرفیمه.

په یابوونی مانا بۆ هندی له له ته کانی مۆرفیم په یوندهیی به مانا نه سلییه که یه وه نابن و مه سه له ریکه وه. بۆ نمونه له ته نجاسی نهو له تله تکرانیه مۆرفیمی (مانگ) وەک له سه ره وه پیشکهش کرا نم دوو له ته (مان-ان) مانا و دهوریان له ریزمانی کوردیا هیه (مان - چاووکه) و (ان - نامرازی کۆیه).

دیاره که نم دوو دانیه ههچ په یوندهیه کیان به مانای (مانگ) وه نییه.

له ته نجاسدا مۆرفیمیش وەک وشه سه ری نه گرت و نه شیا بین به پیتوانه بۆ شیکردنه وهی زمان له بهر نم هۆپانه:

۱- نهو زمانانهی به تهاوه Fusional ناو نه برتن مۆرفیمه کان له ناو قالبی وشه کانیا نا له ناو یهک نه توینه وه و ده ستیشان نا کرتین. بۆ نمونه له زمانی عه ره بیدا (ون) مۆرفیمی کۆیه له گه له هندی ناو ده رنه که وی (معلم - معلوم، قادر - قادرون... هتد) به لام سه ده ها وشه ی تیا به مۆرفیمی کۆیان هه رگیز تیا ده ست نیشان نا کرتیت (طالب - طلاب، عالم - علماء، أمة - أمم، علم - اعلام... هتد). چۆن لهم وشانه دا مۆرفیمه کان ده ستیشان نه کرتین و چۆن نم زمانه به ییتی مۆرفیم شی نه کرتیه وه.

۲- ته نانه ت لهو زمانانه شدا که مۆرفیمه کانی وشه کانیا به ناسانی ده ستیشان نه کرتین حاله تی وا دپته ناراه پیتناسین و چه مکی مۆرفیمه کان له گه لا نه گونجی. بۆ نمونه له زمانی کوردیا، که راناوی هه یی که سی سیتییه می تاکی (ی) و فهرمانی کاری بوونی که سی سیتییه می تاکی کاتی نیستا (ه) پیکه وه ده رنه که ون (تی) په یا نه بین:

ناک

کەس

۱- برا - م - د

۲- برا - ت - د

۳- برا - ی - د (تی)

کۆ

۱- برا - مان - د

۲- برا - تان - د

۳- برا - یان - د

نەم (تی) یە قالبێکی فیزیایی هەیە و لە لیشتی فۆنۆلۆجیدا نەشتن دەورنکی پێ
بەپێڕی... بەلام مانای چیه؟
نیستا سەیری ئەم غۆزانە بکە...

من چوو - م

تۆ چوو - یت

ئەو چوو -

ئێمە چوو - ین

ئێوە چوو - ن

ئەوان چوو - ن

لە کەسی سێهەکی تاکدا... مانا و دەور هەیە بەلام قالب نییه.

زانایانی زمان بۆ چارەسەرکردنی ئەم گێڕگرفتانە لە دابەشکردن^(۱) و دەستیشان کردنی
جۆری مۆرفیمەکان بابەتی (تی) یان خستۆتە خانەی مۆرفیمی بۆش - empty mor-
pheme نەوێ مانا و دەوری هەبێ و قالبی فیزیایی نەبێ خستوو یانەتە خانەی
مۆرفیمی سەفەرد - Zero morpheme... هەر خوشیان تەلێن... ئەمە هەر بۆشییه.

زمانەوانی سەددی هەژدەم ولیم قۆن ھامبولت و زمانەکانی جیھانی دابەش کردە سەر
سێ جۆر بەپێی پەڕدەیی نێوان مۆرفیمەکان لەناو قالبی وشەدا.

۱- ئەو زمانانەی وشەکانی لە ریزە مۆرفیمیکی پێکدێن و مۆرفیمەکان بەناسانی

دستنیستان نه‌کرتین و لیک جیا نه‌کرتنه‌ود ناوی نان agglutative واتا (نوساو)
(مؤرفیمه‌کان به‌رتیز به‌یه‌که‌ود نه‌روسیتن) و دک زمانی کوردی، تورکی، یابانی،
سواهیلی... هتد.

۲- نهو زمانانه‌ی که مؤرفیمه‌کانی نه‌ناو یه‌کا نه‌توتنه‌ود و به‌ناسانی ددسنیشان ناکرتین و
لیک جیا ناکرتنه‌ود ناوی نان fusional واتا (تواود)، و دک زمانی عه‌ردبی، لاتینی،
گریکی... هتد.

۳- نهو زمانانه‌ی که هر وشه‌ییکی له تاکه مؤرفیمتیک پیکهاتود ناوی نان Isolating
واتا (دوورده‌رتیز)، له‌م جۆره زمانه‌دا هر دانه‌یه‌کی مانا و هر دانه‌یه‌کی پتر زمانی
به‌مؤرفیمتیک سهر به‌خۆ دهرته‌پرئ... و دک زمانی چینی.

دوابن ساغ بوووه که هیچ زمانتیک له جیهانا نییه به‌ته‌واوی به‌ر یه‌کتی له‌م سق جۆره
به‌که‌وئ، له‌هه‌موو زمانتیکا هر سق قالب بۆ داپشتی وشه ددسنیشان نه‌کرتین،
نه‌وه‌نده‌به جۆرتیکان به‌سهر دورده‌کی تر راڻ به‌سق و زمانه‌که به‌مه‌وه ناو نه‌پرئ. بۆ نمونه
زمانی کوردی زمانتیک نووساوه چونکه مؤرفیمه‌کانی وشه‌کانی به‌ناسانی ددسنیشان
نه‌کرتین و لیک جیا نه‌کرتنه‌ود.

کۆده‌کانت ← کۆر - ده‌که - ان - ت

بمانتووسیناوه ← ب- مان - نووسی - ن - ایه

نمونه‌ی دوو جۆره‌کی تریسی تیا به‌پتر دیتیکي کم دهرته‌که‌وئ.

له‌ زمانی کوردییا هه‌موو ده‌گیتیکي فهرمانی راپردوو به‌ (ی) کۆتایی هاتبن نهم (ی)یه
مؤرفیمی کاتی راپردوو.

کاتی راپردوو	کاتی داهاتوو
نووسی	نوو
پرسی	پرس
دزی	دز
ناسی	ناس

... هتد

هەموو فەرمانتیکى پراڤدوى تىپە پە (١) کۆتايى ھاتىن ئەم (٦) مۆرفىمى کاتى پراڤدووە (٢١).

کاتى پراڤدو	کاتى داھاتو
کيتا	کيتل
کيتشا	کيتش
هيتا	هيتن
گيتا	گيتن

لە ھەندى فەرمانا مۆرفىمى کاتى پراڤدو لەناو ڤدگى کاتى ئىستا تواردەتەو و دەستيشان ناکرئ و جيا ناکرئەتەو.

گوشت ← کوژ + مۆرفىمى کاتى پراڤدو
 ھات ← ئ + مۆرفىمى کاتى پراڤدو
 ھيشت ← ھيتل + مۆرفىمى کاتى پراڤدو
 ... ھتد

ئەمانە ئموونەى (تواردە) ن لە زمانى کوردىيا.

ئموونەى (دوررەپەرتز) یش Isolating ئەو وشە يەک مۆرفىمىيانەن کە ھيچ ياشگر و پيشگر و درناگر و ناچنە سەر ھيچ. وەک (چونکە، بەلام، تا، پۆ؟، گەي... ھتد).
 ژمارەى ئەم دوو جۆرەى دوايى زۆر کەمەن بەگوتىردى جۆرى يەکەم، بۆيە زمانى کوردى بەنوسا agglutinative لە قەلەم ئەدرئ.

پەراويزەکان:

(١) مۆرفىم لە چەن ڤووەکەو دابەش نەکرئ.

ا- مۆرفىم (سەرەست) د يا (بەند). مۆرفىمى سەرەست ئەو يە کە بەتەنيا وەک دانەپىکى سەرەخۆ ددرنەکەرئ و وشەپىکى سەرەخۆ پىک ئەھيتن وەک (کچ، چيا، ھنال... ھتد). مۆرفىمى (بەند) ئەو يە کە ھەرگىز وەک دانەپىکى سەرەخۆ ددرناکەوئ و ئەين لەگەل مۆرفىمىکى تر ددرکەوئ. وەک (دکە، ھەل، -نە، -ان... ھتد).

ب- مۆرفىم (ڤدگ) يا (لکار) affix ڤدگ ئەو بەشمى وشەيە کە دواى لاڤردنى ھەموو بەفەکسەکان (پاشگر، پيشگر، نابگر) ئەھيتنەو. جياکەتەوئ ئەم دوو جۆرە مۆرفىمە کارىکەن. لێزە. بەسبەدەکى گىستى ئەشتى بوترئ کە ڤدگ (پاڤک) ئى دىنە پىک ئەھيتن و لە ئەفەيکەر. ددرنەپەرز و

به‌ژماره زۆرتن له هەر زمانێکدا. ژماردی نه‌فیکسه‌کن (داخراوه) وانا پێگا ناداته‌هی تر بچیتنه‌ ناویانه‌وه. گۆڕینی ژماره‌یان به‌نده‌ به‌گۆڕینی سیسته‌هی (پێژمانی‌ای زمانه‌که‌. بۆ نمونه‌ /اناوه‌کانی هه‌یی (تعلک) له‌ زمانی کوردیدا نهم شهم (م - ت - ی - مان - تان - یان) کۆمه‌ڵێکی داخراوه‌ پێکه‌ نادن به‌هی تر بچیتنه‌ ناویانه‌وه. هەر نه‌مانه‌ن لای هه‌موو قسه‌که‌ریکی نهم شتیوی زمانی کوردی. که‌چی مۆرفیمی ره‌گ سنوور بۆ ژماردی نییه‌ و ده‌رگای بۆ کروده‌وه‌ هه‌میشه‌هی تازه‌ی بشته‌ ناو. ژماردی هه‌میشه‌ له‌ گۆڕنده‌یه‌ به‌نه‌مان یا په‌یداوه‌تی‌هی تازه‌ و له‌ قسه‌که‌ریکه‌ره‌ بۆ قسه‌که‌ری.

نه‌فیکس سن جۆره‌ (پیشگر، پاشگر، ناوگر) پیشگر نمو نه‌فیکسه‌یه‌ که‌ له‌پیش ره‌گه‌وه‌ ده‌رنه‌که‌وی وه‌ک (هه‌ل - هه‌لگرتن، پ! - پاکردن، نه - نه‌خۆم... هه‌ند). پاشگر نمو نه‌فیکسه‌یه‌ که‌ له‌ ده‌ی ره‌گه‌وه‌ ده‌رنه‌که‌وی وه‌ک (که‌ - که‌ره‌که‌، ده‌وه - خواره‌نده‌وه‌، ن- کێلان... هه‌ند).

هه‌ندێ دانیه‌ پێژمانی هه‌ن له‌ هه‌ندێ زمانا هه‌م پاشگرن هه‌م پیشگر. وه‌ک کۆمه‌له‌ /اناوی (م - ی - ت - مان - تان - یان)

وه‌ک پاشگر	وه‌ک پیشگر
خواره‌ - م	نه - م - خواره‌
خواره‌ - ت	نه - ت - خواره‌
خواره‌ - ی	نه - ی - خواره‌
خواره‌ - مان	نه - مان - خواره‌
خواره‌ - تان	نه - تان - خواره‌
خواره‌ - یان	نه - یان - خواره‌

ناوگر نمو نه‌فیکسه‌یه‌ که‌ له‌ناو ره‌گدا ده‌رنه‌که‌وی (به‌پیتی ژانیاڕی من نهم جۆره‌ نه‌فیکسه‌ له‌ زمانی کوردیا نییه‌). نمو نمونانه‌ی هه‌ندێ نووسه‌ر نه‌یه‌تێن که‌ گوايا ناوگرن ناشی به‌ناوگریان له‌ قه‌له‌م به‌دیه‌ن چونکه‌ به‌ر پێناسینی ناوگر ناگه‌ون. پێوانه‌ بۆ ناوگر نه‌مانه‌ن.

١- ره‌گ به‌سمن (واتا بچیتنه‌ ناو ره‌گه‌وه‌)

٢- به‌ره‌مه‌دار (مته‌ج) بێ بچیتنه‌ سه‌ر ژماره‌ییکی زۆر ره‌گ و هه‌مان ده‌ور بگه‌یترێ نکه‌ تاقه‌ وشه‌ییکه‌... وانا وه‌ک پاسا نه‌یه‌ن گه‌شتی بێ ده‌ره‌که‌وتنی نهم ده‌نگانه‌ له‌وه‌ نمونانه‌ی به‌ناوگری له‌ قه‌له‌م نه‌ده‌ن ه‌وی فۆنۆلۆجیا هه‌یه‌ نکه‌ مۆرفۆلۆجی یا سینتاکسی.

٣- مۆرفیم مۆرفۆلۆجی (اشتقاقی) یه‌ یا سینتاکسی (پێژمانی) یه‌.

مۆرفیمی مۆرفۆلۆجی نه‌وه‌یه‌ که‌ نه‌چیتنه‌ سه‌ر مۆرفیمی تر بۆ دروستکردنی وشه‌ی تازه‌ی حاوه‌ن مانا. تازه‌ وه‌ک (هه‌ل - پ! - دا - ده‌وه‌ ... هه‌ند) له‌گه‌رتن - هه‌لگرتن، کردن - پاکردن، مان - دامن، کردن - کردنه‌وه‌).

مؤلفیسی (پژمانی) نوردیه که تەجەبە سەر وشە بۆ دەربەینی یەبوەندی نیتوان وشەکان لەناو جەراچێوی پستەدا. بۆ نمونە نەر پانۆد لکاواندی ئەگەر تەرجمانا دەرئەگەون لە زمانێ کوردیدا هەموو مؤلفیسی پژمانێ چونکە یەبوەندی نیتوان بگەر و قەرمان دەستیشان ئەگەن.

من نوست - ە

نیمە نوست - ین

لە پستەئێ اکجە حوانە زێردکە هات (ادی اکجە) ە (حوانە) مؤلفیسیکی پژمانیسی دەوری ئەبەکدانی (ناو) و (ناوەنارێ) لەم پستەبەدا یینی، که دەوریکی پژمانیسی.

مؤلفیم لە نەجاسی گەرتیکردنی نەو بیسە جیاوازانی تیا یا دەرئەگەون شێوی جیاواز نەگەرنەخۆ. بۆ نمونە مؤلفیسی (ەگە) - که نامرازی پێناسینە لە زمانی کوردیدا خۆی بەم قالیانە پێشان ئەدا.

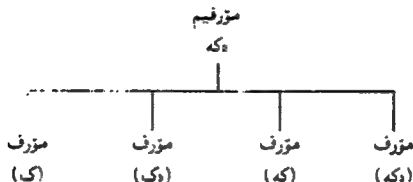
ەگە کوپ - ەگە کوپەگە

کە مامۆستا - کە مامۆستاکە

دک کوپ - ەگ - ین گر، دگا،

ک مامۆستا - ک - ین مامۆستاگان

(ەگە - کە - ەگ - ک) هەموو شێوی جیاوازی هەمان مؤلفیسن... بیسەئێ جیاواز نەو شێوە جیاوازانی دانن. هەر شێوەیەک (مؤلف) یکە شێوەکان (ئەلەمؤلف) ی بەگەستین و سەر بە هەمان مؤلفیسن.

مؤلفیم و وشە:

وشە لە زمانی کوردیدا لە مؤلفیسن یا زیاتر پێک دێت کەم وشەئێ تیا لە پێنج مؤلفیم زیاترە..

۱- وشەئێ یەک مؤلفیسی (ادل / گەلایق / ناردزوو)

۲- وشەئێ دوو مؤلفیسی (بال - دار / نازاد - ی)

۳- وشەئێ سێ مؤلفیسی (نە - حۆ - م / نا - ج - ین)

۴- وشەئێ چوار مؤلفیسی (نە - ی - ناس - م / زام - ەگ - ین)

۵- وشەئێ پێنج مؤلفیسی (هەل - ی - نە - گر - ە / پا - نەر - تە - سێتر - ە)

مۆزفیم و برگه:

مۆزفیم و برگه دور شتی جیان. مۆزفیم سمر بهلایهینی (مانادار - سیمانتنک) ای زمانه. برگه قالب و داریشته و سمر بهلایهینی بن مانای زمانه (فونولوژی). لهناو قالایی برگهکاندا فونیمهکان له یهک نهدرین بۆ دروستکردنی مۆزفیمهکان. په یهودندیی برگه و مۆزفیم له زمانی کوردییای بهم جۆرده.

۱- دور مۆزفیم له برگه یهکدا (خۆ - ت / لا - م).

۲- یهک مۆزفیم له برگه یهکدا (مانگ / سهوز).

۳- یهک مۆزفیم له دور برگه دا (بههار / ناسۆ).

۴- یهک مۆزفیم له سین برگه دا (گهلاویژ / ناردزوو / نهستیره).

(۲) - دان بهر نهم یاسایه ناکهوی. سهیری نهر سهراودیه بکه - (کات و دهگی فرمان) گۆناری رۆژی کوردستان ژ ۶۵ شوباتی ۱۹۸۴.

سهراودکان:

۱ - وریا عومەر نهمین (۱۹۸۲) (وشه) - گۆناری نهم سهیری کورد ژ ۹ - رۆژی ۱۰ م.

۲ - وریا عومەر نهمین (۱۹۸۴) (مۆزفیم) - پۆزناسی العراق ژ ۲ - ۱۰ / ۱۱ / ۱۹۸۴.

۳ - ریزمانی ناخاوتنی کوردی (۱۹۷۶) کۆری زانیاری کورد.

4- Lyons, J. (1971) (Introduction to theoretical Linguistics Cambridge.

5- Fromkin, V and Rodman, R (1974) An Introduction to language. New York.

* نهم وتاره له گۆناری کارولن - نهمینداری گشتی بۆ رۆشنی و لاولان - ههولتەر، ژماره

(۴۵) ای سالی ۱۹۸۶، لاپهه ۸-۱۴ پلاوکرودهتوه

نیشانه‌گانی کات له زمانی کوره‌یدا

پێ‌زمانی لاسایی کە‌ڕدووی چاووگی بە‌ناغە و سەرچاوە داناوێ لێ‌یه‌وێ ڕه‌گی فەرمان بە‌م پێ‌ڕه‌وێ وەر‌ده‌گیرێ.

(بە‌لابێ‌رنی (ن‌ای چاووگ ڕه‌گی ڕا‌بردووی فەرمان وەر‌ده‌گیرێ وەک:

هێنان - هێنا

کڕین - کڕی

بوون - بوو

کە‌وتن - کە‌وت

ناردن - نارد

بۆ وەر‌گیرتی ڕه‌گی دا‌هاتوو، فەرمانه‌که‌ ده‌خ‌ڕێته سەر‌گانی دا‌هاتوو و (ده‌ای نا‌ه‌رازی هه‌میشه‌یی و ڕانازی ل‌کاو ل‌ده‌برین، نه‌وێ ده‌م‌پێ‌تیه‌وێ ڕه‌گی دا‌هاتووێ فەرمانه‌که‌یه وەک:

ده‌خۆم بە‌لابێ‌رنی (ده‌) و (م)

(خۆ) مایه‌وه... نه‌مه ڕه‌گی دا‌هاتووێ (خوار‌دن)

ده‌نوون بە‌لابێ‌رنی (ده‌) و (ین)

(نوو) مایه‌وه... نه‌مه ڕه‌گی دا‌هاتووێ (نوستان) ده‌... هتد

نه‌م پێ‌ڕه‌وێ هێچ ل‌ایه‌نیکی پێ‌کهاتنی مۆ‌رفۆ‌لۆ‌جیی ڕه‌گی فەرمان و په‌یوه‌ندی نێ‌زان به‌شه‌گانی ده‌ر‌نا‌خات...

هه‌م با‌سه‌ هه‌ول‌دانیه‌که‌ بۆ جیا‌کرد‌نه‌وه‌ی کە‌رده‌گانی (ڕه‌گ) و (کات)، ده‌ست‌پێ‌شان‌کردنی نا‌ه‌رازه‌گانی کات له‌ زمانی کۆ‌ڕ‌یدا).

بۆ ده‌ست‌پێ‌شان‌کردنی کە‌رده‌ پێ‌کهاتنه‌ر‌گانی فەرمان:

١- سه‌یری نه‌م دوو ڕسته‌یه‌ بکه‌.

٢- سه‌ر‌ نا‌مه... ده‌نووسی

٣- سه‌ر‌ نا‌مه... ده‌نووسم

پرستی (۱) و (ب) له هه مان کۆمه له کهردسه پینک هاتوون. تاکه جیاوازییهک له نیرانیانا نهوویه کاتی فرمانی (۱) له رابردوو دایه و هی (ب) له داهاتوو دایه.
له نهنجامی پرویه پرووکردنی مورفۆلۆجی Morphological Identification^(۱).
دهردهکهوئ که نهووی کاتهکهی کرد بهر رابردوو ده رکهوتنی (ی)یه له گهڵ رهگی فرمانا.

(من) بهرامیهر (من)

(نامه) بهرامیهر (نامه)

(م) بهرامیهر (م)

(ده) بهرامیهر (ده)

(نوس) بهرامیهر (نوسی)

نهو دانه ریزمانییی کاتی فرمانهکهی له داهاتوو ده کرد بهر رابردوو (ی)یه کهیه. نه مه نهو دهسه لینی که نه م (ی)یه مۆرفیمی که و نیشانهی کاتی رابردوو. ده چیه سه هه ندی رهگی وک (کم - فم - سم - دز - مژ - کۆل - کۆک - ... هتد) و دیانکاته رهگی رابردوو.

کم ده بیته کهی

فم ده بیته فری

سم ده بیته سی

دز ده بیته دزی

مژ ده بیته مژی

کۆل ده بیته کۆلی

کۆک ده بیته کۆکی

... هتد.

شیکردنه ده دهی ددخات که هه موو نهو فرمانانهی رهگی رابردوویان به (ی) کۆتایی دیت چ تیبه چ تیبه به. له هه موویانا بهی ناویزه نه م (ی)یه نیشانهی کاتی رابردوو. به داهاتوو رهگ هیه نیشانه ییک و درناگری Unmarked^(۲) ددشی مۆرفیمی کاتی داهاتوو نه م رهگانه به (سفر) Zero morphem له قه له م بدری.

۲- به هه مان پترده نه م جووته پرستانه شی بکه رده د.

۱- نیه نه رز ده کیلین.

ب- نېسه نهر زمان ددکیتلا.

۱- نهوان دیتگا ددیپون.

ب- نهوان دیتگایان دهپوا.

۱- تو حگهوه دهکیشیت.

ب- تو حگهوه دهکیتسا.

له نه نجامی پرو به پروو کردنی مؤرغولوجی نه جوو ته پستانه ی سمر دوه ددردهکهوئی که (۱) و (ب) له همرویانا له همان کومه له کدرسه پیک هاتوون. تاکه جیاوازیبهک له نیوانسانا نهوه به له (ب) دا فرمان له کاتی پراپردو دایه و له (۱) دا له داهاتو دا دایه... نهوه ی کاته که ی له داهاتو دوه کرد به پراپردو ددرکه و تنی (۱) بوو له گهل په گی فرمانا. نهوه نهوه دهه ملتین که نه (۱) د مؤرغیتکه و نیشانه ی یا نامرازی کاتی پراپردو به له گهل په گی وک. (هین - کیش - پیو - کیتل... هتا) دا ددردهکهوئی.

بو داهانو وک نهوانی پتشیو له گهل نه په گانه هیچ نامراز و نیشانه یهک ددردهکهوئی و دشن مؤرغی سغری بهرته پال.

شیکردنهوه دوری دهخات که نهو فرمانانعی په گی پراپردوویان به (۱) کوتایی دت نه گهر تپه پین به لپردنی نه (۱) په په گی داهاتو دست دهکهوئی. نه گهر تپه په پین نیشانه بو کاتی داهاتو سر هلددها وک له په پستانه دا ددردهکهوئی.

۱- نهوان دهگریان.

ب- نهوان دهگریتن.

۱- شیردهکه دهکولا.

ب- شیردهکه دهکولتی.

۱- تو دترسایت.

ب- تو دترسیت.

۱- نهو ده پرووخوا.

ب- نهو ده پرووخی (یت).

له جوو نه پستانه ی سمر دوه (۱) و (ب) له همان کومه له و کدرسه پیک هاتوون. تاکه جیاوازیبهک له نیوانسانا نهوه به په گی پسته کانی (۱) به (۱) کوتایی دت و هی (ب) به کان به (۱). نهو هالوکو سوره کاتی فرمانه که ی له پراپردو ددردهکهوئی کرد به داهاتو و به نه نجامی پرو به پروو کردنی مؤرغولوجی نه جوو ته پستانه ی سمر دوه ددردهکهوئی که (۱) و (ب) له همان کومه له کدرسه پیک هاتوون. تاکه جیاوازیبهک له نیوانسانا نهوه به په گی پسته کانی (۱) به (۱) کوتایی دت و هی (ب) به کان به (۱). نهو هالوکو سوره کاتی فرمانه که ی له پراپردو ددردهکهوئی کرد به داهاتو و به نه نجامی پرو به پروو کردنی مؤرغولوجی نه جوو ته پستانه ی سمر دوه ددردهکهوئی که (۱) و (ب) له همان کومه له کدرسه پیک هاتوون.

به (۱) کۆتایی بیت به گۆرینی نهم (۱) له به (ئ) ږدگه که دهی به داهاتوو. نهمه به لگهی نهودیه که (۱) و (ئ) دوو نیشانهی کاتن له گهل هندی ږدگا دده دکهون.

نهم دوو نیشانه به له فرمانی بکه ر نادیارشا سر هه لده ددن. و دک له:
۱- نهمان ددکوژران.

ب- نهمان ددکوژرین.

به ږو به ږوو کردنی موزفولزجیی نهم دوو ږسته یه دده دکهوئ که نهودی کاتی فرمانه کهی له ږاږدوده کرد به داهاتوو و به پتچمه وانمود نالوگۆږهونی (۱) و (ئ) هوو. که نهمه به لگهی نهودیه (۱) نیشانهی ږاږدوده و (ئ) هی داهاتوو.

۳- لهم جووته ږستانهی خواږوده فرمانی (۱) و (ب) له ههمان که ره سی ږیزمانی پتک هاتوو.

۱- جاران گولم ده چاند.

ب- ئیستا گول ده چینم.

۱- نامه ددنارد.

ب- نامه ده نتریم.

۱- گه غیان ده ږژارد.

ب- گهنم ده ږژرین.

لهم ږستانهی سه روده د کاتی فرمانی ږسته کانی (۱) له ږاږدوو دان و (ب) له داهاتوو دان. جگه له دده که وستی (د) له گهل ږاږدودا.

(۱) له گهل ږاږدوو و (ئ) له گهل داهاتودا لهم ږستانه د سریان هه لده ایهود. نهم دوو نیشانه به هم شتویه له ههمو نهم فرمانانه د دده دکهون که به (د) کۆتاییان دی و (۱) یان هیه. و اتا له گهل هندی ږدگا.

(ئ) نیشانهی کاتی داهاتوو.

(۱ - د) نیشانهی کاتی ږاږدوده.

نهمه له ههمو نهم فرمانانه شدا به رچاو دکهون چ به ږهمن (تیه) بن و دک نارد/نیر - چاند/چین - ږژارد/ږژیر... هتد... چ نهمانهی له تینه په ږدود کراون به تیه په وک (شکاند/شکین - ترساند/ترسین)... چ نهمانهی له ناود سروشتیه که نهم د ږاږیزاون و دک چریکاند/چریکین - نورزاند/نووژین... هتد.

۴- به ږو به ږوو کردنیتکی موزفولزجیی نهم دوو ږسته یه.

۱- ددچم بۆ بازای.

ب- ددچووم بۆ بازای.

دەرددکەوئ که تاکە جیایا زییەک لە نێوانیاندا نەو دیە ، لە (ب) دا (وو) لەگەڵ ڕەگی فرمانا دەرکەوتوو. نەم (وو) د کاتەکی کرد بە ڕابردوو. نەمە بەلگەی نەو دیە که نەم (وو) د نیشانەییە بۆ کاتی ڕابردوو لەگەڵ هەندئ ڕەگا دەرکەوئ. شی کردنەرە دەری دەخات که تەنیا لەو فرمانانەیی تێنەپەڕن (وو) لەگەڵ ڕەگی داهااتوودا دەرناکەوئ. نەو فرمانانەیی ڕەگی ڕابردوویان بە (وو) کۆتایی دیت و تێپەڕن که ددکرتنە داهااتوو .. (وو) لا ناچی. وەک دروون - هەنوون - گروون - سوون .. هتد.

۵- لەم جووتە ڕێستانەیی خوارووە:

ا- تۆ ددخەو تیت.

ب- تۆ ددخەو تیت.

ا- خانووەکی ددفرۆشت.

ب- خانووەکی ددفرۆشیت.

ا- چۆلەکیان ددگرت.

ب- چۆلەکی ددگرن.

ا- قسەیان بە ئێمە ددوت.

ب- قسە بە ئێمە ددئین.

کاتی فرمانی (ا) لە ڕابردوو دایە و هی (ب) لە داهااتوو دایە. ڕەگی فرمان لە ڕێستە (ا) دا بە (ت) کۆتایی هااتوو. لە (ب) دا (ت) نەماو... (جگە لە نەمانی (ت) هەندئ گۆڕانی تریش بەسەر هەندئ لە ڕەگەکان دیت).

نەمە نەو ددسەلێنتی که هەموو نەو فرمانانەیی کاتیان لە ڕابردوو دایە و ڕەگەکانیان بە (ت) کۆتایی دیت، نەم (ت) یە نیشانەییە (یا بەشیکە) لە نیشانەیی ڕابردوو بەلگەش نەو دیە که کاتی فرمانەکی ددکرتنە داهااتوو (ت) نامیتن.

- نەو یاسایانەیی ڕەگی فرمان و نیشانەیی کات لێک ددەن و لەناو یەکیان ددوێننەو بە یاساکانی مۆرفۆفۆنیی ناو ددەڕتن.

گۆژ + مۆرفیمی ڕابردوو —————> کوشت

هین + مۆرفیمی ڕابردوو —————> هینا

مر + مۆرفیمی ڕابردوو —————> مرد

نه‌نجام:

۱- له نه‌نجاما ددرده‌کەوئ که نیشانه‌کانی یا موّرقیمه‌کانی کات له زمانی کوردیدا نه‌مانن.

ښوونه	داهاتوو	ر‌ا‌بر‌دوو	
کړی - کړ	∅	ی	۱-
هینا - هین	∅ (تینه‌ر)	ا	۲-
سووتا - سووتی	ئ (تینه‌ر)		
چاند - چین	د ← ∅	ا + د	۳-
	ا ← ئ		
چوو - چ	∅ (تینه‌ر)	وو	۴-
دروو - دروو	له‌گه‌ل تینه‌ر‌ا هیچ گوږینی ږوونادات		
نیشت - نیش	∅	ت ←	۵-
کوشت - کوژ			

۲- له نه‌نجامی ده‌نیشان‌کردنی نیشانه‌کانی کات ددشی ده‌سته‌یتیک یا‌ما ده‌ستنیشان بکړین به‌ه‌ویانه‌وود ږه‌گی داهاتوو له ر‌ا‌بر‌دوو‌وود وەر‌ی‌گیرئ. که نه‌مانن...

۱) نه‌گه‌ر ږه‌گی ر‌ا‌بر‌دوو به (ی) کوټایی هاتین به‌لا‌بر‌دنی نم (ی) به ږه‌گی داهاتوو ده‌ست دده‌کەوئ بڼ ناو‌یزه.

کړی - کړ

سړی - سړ

پږمین - پږم... هتد.

۲) نه‌گه‌ر ږه‌گی ر‌ا‌بر‌دوو به (ا) کوټایی هاتین نم (ا) ده‌نیشانه‌ی کاتی ر‌ا‌بر‌دوو... به‌لا‌بر‌دنی، ږه‌گی داهاتوو ده‌ست دده‌کەوئ گه‌ر تینه‌ر یوو... نه‌گه‌ر فرمانه‌که تینه‌ر به بڼ (ئ) دخړیته شوینی.

کدلا - کتیل - تپهپر

سووتا - سووتتی (تینهپر)

تینا نهم پتتی ناویزیهم دوزیهوه.

دا - دد / ما - مین / دا / نا - نی / ژیا - ژمی / همل سا - س.

۳) نهگه پرگی رابردوی فرمان به (د) کوتایی هاتین بۆ وەرگرتنی پرگی داهاتوو (د) لادهری و (ا)ی فرمانه که دهکرتته (ئ)...

چاند - چین

نارد - نیر

له ههموو فرمانه (د) یهکان تینا نهم چوار ناویزیهم بهرچاو کهوت (بوورد - بوور / مرد - مر / سهند - سهن، سین / خوارد - خو).

لهم ناویزاننش تینا (خوارد) له راستییا به ناویزه دۆمیرتی... له سینه کهی تر وک ههموو فرمانه دالییهکان (د) لادهری... نهوهندیه لهمانه دا (ا) نییه تا بگۆزی به (ئ).

۴) نهگه کاتی رابردوی فرمانه که به (وو) کوتایی هاتین و تینهپر بن به لابرانی نهم (وو) پرگی داهاتوو دهست دهکوتی.

چوو - چ

بوو - به

نهگه تپهپر بوو پرگی داهاتوو وک رابردو وایه.

دروو - دروو

گروو - گروو

ههنوو - ههنوو

۵) نهگه فرمان به (ت) کوتایی هاتین به لابرانی نهم (ت) یه له بهشیکیانا پرگی داهاتوو دهست دهکوتی.

ههنت - ههنت

خهوت - خهوت

کهوت - کهوت

له بهشیکی نهم فرمانانهی پرگی رابردویان به (ت) کوتایی دی. جگه له لابرانی (ت) کۆرینی ترشیان بهسرا دی... وک:

خواستن - خواست - خواز / (س) بوو به (ز)
 کوشتن - کوشت - کوژ / (ش) بوو به (ژ)
 ناشتن - ناشت - نیژ / (ش) بوو به (ژ)
 ... هتد

۳- له نهنجامی بهراورکړدن و ږووبه ږووکړدنې (۲۴۲) فرمانی ږدسمنی ودرنه گیرای
 ساده ی بن پینشگر و پاشگر له دوو کاتی رابردو و داهاتوډا، بوم ددرکهوت که ږگی
 داهاتووی له سهډا ۸۵.۹۵٪ یان به یاسا له ږگی رابردوویانه وده ودرده گیري - وډک له
 نهخشه یهډا ږوون کړاودته وده.

ږه رمان	ژماره	به یاسا	ږتړه	ناوږتړه	ږتړه
۱	۱۱۱	۱۰.۶	٪۹۵.۴۹	۵	٪۴.۵۱
ی	۷۶	۷۶	٪۱۰۰	-	-
ت	۳۴	۱۱	٪۳۲.۳۵	۲۳	۶۷.۶۵
د	۱۳	۹	٪۶۹.۲۳	۴	٪۳۰.۷۷
وو	۸	۸	٪۱۰۰	-	-
هموړ	۲۴۲	۲۱۰	٪۸۵.۹۵	۳۲	٪۱۳.۱۵

نه گهر نه و فرمانه تیپه ږانه ی له تیپه په ږه وده ودرگیراون وډک (شکاند - ږژاند) و
 نه وانه ی له ناوی سروشتیه وده ودرگیراون وډک (قیراند - چریکاند) و نه و فرمانانه ی
 به هژی پینشگر و پاشگرده د ډږتړاون وډک (ږایمړی - هه لپمړی - په ږیه وده... هتد)
 ږدچا و بکړین ږتړه ی ودرگرتنی ږگی داهاتو له رابردو وده گاته ژوور ۹۷٪.

هیز وډک نیشانه ی گات

ږسته ی (درهخته که سموز بوو)

له ږووی کاته وده دوو مانای جیای ددرختیه پال:

۱- نه گهر هیز که وته سهر (بوو) نه مه نه وده ده گه ییتنی که درهخته که نیستا سموزه و له
 رابردو وده سموز نه بوو.

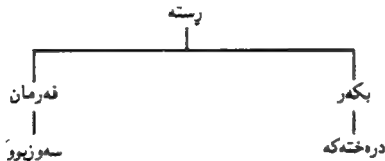
۲- نه گهر هیز که وته سهر (سموز) نه مه نه وده ده گه ییتنی که درهخته که نیستا سموز نییه و

له ډاډر دودا سیفه تی سهوزی پتوه بووه.

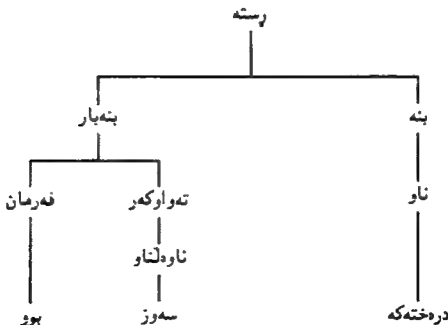
هزی نهم جیاوازیسه دهخښته پال پتکھاتی موزفلوژی و شهکانی پسته که و سروشتی په یو نندی نیتوانیان له ناو چوارچیتودی پسته که دا.

بزمای یه کهم پسته که له دوو وشه پتک دیت (درهخته که + سهوزبوو).

وشه (سهوزبوو) وشه پتکی لیکدراوه له (سهوز + بوو) پتک هاتووه. (بوو) لیره پاشگریکی موزفلوژیسه چوته سهر (سهوز) که ناوه لئاوه و فرمانپکی لیکدراوی تینه پهری پتک هیناوه. وشه (سهوز) هیزی خوی دوزاندووه و چوته سهر (بوو) که دوا پرگه ی وشه لیکدراوه که یه. چونکه له وشه زمانی کوزیدیدا هیز له سهر دوا پرگه دا سهر هلده دا. په یو نندی پسته یی نیتوان وشه کانی نهم پسته یه بزمای و اتایه بهم جوزه یه.

بزمای دووهم پسته که له سی وشه پتک دیت (درهخته که + سهوز + بوو). په یو نندی پسته یی نیتوانیان بهم جوزه یه.

لنږه (سوز) و (بوو) همره که وشه يتيکی سهره خويه و نهرکی سينتاکسي خوی هديه.
 (سوز) تهاوکه ری (بوو) ه بويه و دگ وشه يتيکی سهره خو هيزدکه ی خوی پاراستود.
 همان شت لهم رسته يی خواره ده:

کانيه که پر بوو

نکه ر هيز خرايه سر (بوو) واتای نه ده دکه يتيکی که کانيه که نيستا پر و پيشتر پر نه بوو.

کانيه که پر بوو.

() نيشانه ی هيزه نکه ر وشه ی (پر) هيزی خوی پاراست. واتای نه ده دکه يتيکی که له کاتيکی ابردودا کانيه که پر بوو و نيستا (له وانه يه) به تال يی.
 کانيه که پر بوو.

پدراويزه کان:

۱- بۆ زانياری زياتر له باره ی پيمروي دو بهروردنی موزفولجي سه يری ل (۶۵-۷۷) ی سه رچاوه ژماره (۴) بکه.

۲- بۆ نه م باه ته سه يری ل (۷۹) ی سه رچاوه ژ (۵) بکه.

سه رچاوه کان:

۱- پزمانی ناخواتی کوردی (۱۹۷۶) کورې زانباری کورد.

۲- وریا عومەر نمین (۱۹۸۴) کات و په کی فرمان - گۆلاری رۆژی کوردستان ژ ۶۵.

۳- وریا عومەر نمین (۱۹۸۶) چهند ياسا يتيکی دارشتنی فرمان گۆلاری رۆشنییری نوی ژ ۱۰۹.

4- Gleason H. A. (1965) An Introduction to descriptive linguistics.

5- Lyons. J. (1971) Introduction to theoretical linguistics

6- Mathews P. H. (1974) Morphology - Cambridge University

* نه م وتاره له گۆلاری کاروان - نه مینداری گشتی بۆ رۆشنییری و لوان - هه لته ر، ژماره (۹۲) ی سالی ۱۹۹۲، لاپه ره ۸۸-۹۲ پلاکراوه ته ره

کات و رهگی فرمان

کات له پټزمانا نه بڼې جيا بکړيتموه له کاتي فزيواي چونکه له زور حالتا يک ناگرنوه. که لږ جار فرمان له رسته دا رهگه که ي به پټي شيکرندو دي پټزمانی له کاتي رابردو دايه که چي رووداوه که له کاتيکي داهاتودا روو نه دا و به پټچه وانه وه. يو نمونه له رسته ي: به ياني که هاتم کټي به کت يو نه هاتم.

فرمانی (هاتم) له رووي دارشتي پټزمانيه وه کاته که ي رابردو به لام رووداوه که واتا (هاتنه که) له کاتيکي داهاتودا روو نه دات که (به ياني) به.

حالتی واش هيه فرمانه که به رهگی داهاتو دانه پټري که چي رووداوه که له کاتيکي رابردو رووي داوه. وهک له فرماني رسته ي بکهر نادياردا. له رسته ي: پياره که دويني کوژا.

فرمانی (کوژا) به رهگی داهاتوي فرماني (کوشتن) که (کوژا) داپټراوه که چي رووداوه که له کاتيکي رابردو دا رووي داوه که (دويني) به. که لږ نمونه ي تری لهم بابه ته نه شي بخريته به رچاو يو ساغکرندوه و سه لماندنې نه وي که کاتي داهاتو رابردوي فزيواي جيا به له هي پټزمانی.

له پټزمانی کوردييا... دوو رهگی جياواز يو فرمان دهنشان کراون نه وانه که پټيان نه و تري (رهگی کاتي داهاتو) و (رهگی کاتي رابردو) همسو کاته پټزمانيه کان بهم دوو رهگه دانه پټرين.

پټزمانی ته قلیدی چاووگی کردوه به سرچاوه لټيه وه رهگی رابردو ودرنه گري به لابردي (ن) ای چاووگ. (همسو چاوگي له زماني کوردييا به (ن) کوژايي ديت... به لابردي نم (ن) اه رهگی رابردوي فرمان دهن نه که وي).

چاووگ	رهگی رابردو
نوست	نوست
کردن	کرد
پژمین	پژمی

به لام په یوه نډی مورفولوژیی نټوان رهگی رابردو داهاتووی دهسپشان نه کړدوه. وانا نهو یاسا مورفونیمانه ی نه خستو ته پروو که به هیانه وه رهگی داهاتووی فرمان له رابردووی ودریگری.

لهم وتاره دا هډول نه دهین په یوه نډی مورفولوژیی نټوان رهگی کاتی رابردو رهگی کاتی داهاتووی فرمانی کوردی بخینه پروو. وانا نهو یاسایانه ی نه شتی به هیانه وه رهگی کاتی داهاتو له هی رابردو ودریگری.

یاساکانی ودریگری رهگی کاتی داهاتو له رابردو

همه سوو چاوو کیتک له زمانی کوردیدا به (ن) کوتایی دیت. پیش (ن) په کتی لهم پینج فونیمانه ددرنه که وی (ی - ا - و - د - ت).

ی	برین - پرسین - خزین
ا	سووتان - کیلان - گه ران
و	بوون - سوون - جوون
د	کردن - ناردن - خویندن
ت	گرتن - خستن - کهوتن

۱- گه ر هات و چاوو که که (یانی) بوو وانا (ی) تیا پیش (ن) ددرکهوت رهگی داهاتووی به لابرډنی (ی) په که دهس نه که وی.

چاووگ	رهگی کاتی رابردو	رهگی کاتی داهاتو
نووسین	نووسی	نووس
مالین	مالی	مال
پژمین	پژمی	پژم

۲- گه ر چاوو که که نه لفی بوو.

۱- له که ل تیپه را رهگی داهاتو به لابرډنی (۱) که دهس نه که وی.

چاووگ	رهگی رابردو	رهگی داهاتو
هینان	هینا	هین
کیلان	کیلا	کیل
کیشان	کیشا	کیش

ب- گهر فرمانه که تینه پهر رهگی داهاتووی به گزینی (۱) به (ئی) دس نه که وئی.

چاووگ	رهگی رابردوو	رهگی داهاتوو
سووتان	سووتا	سووتی
گریان	گریا	گری
ترسان	ترسا	ترسی

نهم چند چاووگه نه لگیه یهک برهگی بیانه پهر نهم یاسایه ناکه ون.

چاووگ	رهگی رابردوو	رهگی داهاتوو
دان	دا	ده
مان	ما	مین
(دا) نان	نا	نی
ژیان	ژیا	ژی
هه(ل) سان	سا	س

۳- گهر چاووگه که وای بوو...

۱- له فرمانی تینه پهر رهگی رابردوو و داهاتوو یه کن.

چاووگ	رهگی رابردوو	رهگی داهاتوو
دروون	دروو	دروو
سوون	سوو	سوو

ب- له فرمانی تینه پهر... رهگی داهاتوو به لبردنی (وو) دس نه که وئی.

چاووگ	رهگی رابردوو	رهگی داهاتوو
چوون	چوو	چ
بوون	بوو	ب

۴- گهر فرمانه که دالی بوو.

۱- نهو فرمانه رهگی رابردوین به (ارد) یا (اند) کوتایی دیت... بو وهرگرتنی رهگی

داهاتوین (د) لاته بری (۱) نه کری به (ئی).^(۱۱)

<u>چاووگ</u>	<u>رهگی رابردوو</u>	<u>رهگی داهاتوو</u>

ناردن	نارد	نیر

ژماردن	ژمارد	ژمیر

چاندن	چاند	چین

فرمانی (خواردن) ناویره به یر نهم یاسایه ناکه‌وئ. رهگی داهاتووی (خو)یه.

ب- نمو فرمانه‌ی رهگی رابردوویان به (رد) کوتایی دیت و پیش نهم (رد)ه فاولی کورتی

(i) دهرکه‌وئ. رهگی داهاتوویان به‌جیگیرکردنی (سه) له شوتنی (رد) دهستی نه‌که‌وئ.

<u>چاووگ</u>	<u>رهگی رابردوو</u>	<u>رهگی داهاتوو</u>

کردن	کرد	که

بردن	برد	به

فرمانی (مردن) بهر نهم یاسایه ناکه‌وئ. (مر) رهگی داهاتوویه‌تی.

بۆ چاووگه (دالی)یه‌کانی تر ناشن یاسای وا دابنری به‌هۆیه‌وه یا به‌هۆیانوه‌وه په‌یودندیی

مۆرفۆلۆجیی نیوان رهگی رابردوو داهاتوو ده‌سنیشان بکرت...

5- گهر فرمانه‌که (تانی) بوو... بۆ وه‌رگرتنی رهگی داهاتوو له‌هی رابردوو نهم چهن

یاسایه نه‌شن دس نیشان بکرت...

گهر رهگی رابردوو به‌(-هوت) کوتایی هاتین... رهگی داهاتووی به‌لاردنی (ت) دس نه‌که‌وئ.

<u>چاووگ</u>	<u>رهگی رابردوو</u>	<u>رهگی داهاتوو</u>

خه‌وتن	خه‌وت	خه‌و

سره‌وتن	سره‌وت	سره‌و

ب- گهر رهگی رابردوو به‌(ست) یا (شت) کوتایی هاتین بۆ وه‌رگرتنی رهگی داهاتووی

(س) نه‌کرتی به‌(ز)، (ش) نه‌کرتی به‌(ژ) و نمو فاولی له‌پیشیشان دهرنه‌که‌وئ (له

هه‌ندی حاله‌تا) نه‌به‌ی به‌(ئ).

<u>چاووگ</u>	<u>رهگی رابردوو</u>	<u>رهگی داهاتوو</u>

ناشتن	ناشت	نیش

پشتن	پشت	پیش

گواستن	گواست	گوینز

نم یاسایه گهلی ناویزه‌ی تیا ددرنه‌که‌وئ وک (نوسن - نوو) (شوشن - شو) (کوشن - کوژ) ... هتد.

ج- گهر ره‌گی رابردو به (ب) یا (پ) ددستی پئ کردبین و به (ست) کوتایی هاتبین... ره‌گی رابردو و داهاتو ههمان شتن.

چاووگ	ره‌گی رابردو	ره‌گی داهاتو
بیستن	بیست	بیست
پدرستن	پدرست	پدرست

له نه‌نجاما ددرنه‌که‌وئ که نه‌شتی یاسای رتیک و گشتی ددست نیشان بکرتیت بژ ودرگرتنی ره‌گی داهاتو له رابردووه‌ود.

لیسته‌یه‌کی (۲۴۱) (۲۱) چاووگیم له‌بر ده‌ستایه. به‌داهش کردنیان به‌سهر پینج به‌ش به‌پیتی نه‌و فونیمانه‌ی ره‌گی رابردوویان کوتایی پئ دئ و به‌ددستنیشان کردنی ژماره‌ی نه‌وانه‌ی له ههر به‌شیکا نه‌که‌ونه به‌ر یاساکانی ودرگرتنی ره‌گی داهاتو له هی رابردو و ژماره‌ی ناویزه‌کان و پتزه‌یان نه‌م نه‌نجامانم ددست کهوت که ههمو له‌م نه‌خشیه‌دا پروون کراونه‌ود.

چاووگه	ژماره	به‌ر یاسا نه‌که‌ون	پتزه	ناویزه	پتزه
ا	۱۱۱	۱۰۶	%۹۵.۴۹	۵	%۴.۵۱
ی	۷۶	۷۶	%۱۰۰	-	-
ت	۳۴	۱۱	%۲۳.۳۵	۲۳	%۶۷.۶۵
د	۱۳	۹	%۶۹.۲۳	۴	%۳۰.۷۷
وو	۷	۷	%۱۰۰	-	-
گشتی	۲۴۱	۲۰۷	%۸۶.۷۲	۳۲	%۱۳.۲۸

به‌پیتی نه‌م لیکتولینه‌وه‌یه %۸۶.۷۲ ی فەرمانه‌کانی کوودی نه‌شتی ره‌گی داهاتوویان له رابردوودوه به‌یاسا ودریگیرئ. ژماره‌ی چاووگه‌کان بیتگومان نه‌گوتئ، له‌وانه‌یه گه‌لیکی تر هه‌بن نه‌هاتینه خه‌یالم بیانخه‌مه ناو لیسته‌که‌ی به‌رددستم. به‌لام به‌شیتویه‌کی گشتی گوترنی ژماره‌که کاریکی نه‌وتو له پتزه‌که ناکات.

یاساکانی ودرگرتنی ره‌گی داهاتو له‌هی رابردو نه‌شتی له‌م نه‌خشیه‌دا پروون بکرتیه‌ود.

هه‌روا لیستی فه‌رمانه ناویزه‌کان خراوته به‌رچاو. به‌شیوه‌یه‌کی گشتی هه‌چ فرمانی له لیستی ناویزه‌کانا نه‌بوو به‌یاساکان ره‌گی داهاتویان ودرنه‌گیری.

ناویزه‌کان

دان - ده	بووردن - بوور
مان - مین	مردن - مر
(دا) نان - نین	سەندن - سەن. سین
ژیان - زین	خواردن - خۆ
(هەل)سان - س	بزووتن - بزوو
دیتن - بین	رستن - رێس
فروشتن - فروش	گه‌ستن - گەز
گه‌لوفتن - گه‌لوف	خواستن - خواز
گوته‌ن - لێ	پشکووتن - پشکوێ
وته‌ن - لێ	نیشتن - نیش
هه‌شتن - هه‌یل	لیستن - لێس
هاتن - ئێ	کوشتن - کوژ
هاوێشتن - هاوێ	کرۆشتن - کرۆژ
نوستان - نو	بزووتن - بزوو
پالاوته‌ن - پالێو	گرتن - گر
خستن - خه	هاژووژتن - هاژوو

په‌راویزه‌کان:

- 1- نه‌مه هه‌ممو نه‌و فرمانه تێپه‌رانه‌ش نه‌گه‌رتمه‌وه له تێنه‌په‌رپه‌وه وهرنه‌گیرین وه‌ک (مردن - مراندن). هه‌روا نه‌و فه‌رمانانه‌ش نه‌گه‌رتمه‌وه که له ده‌نگه سروشتیه‌که‌نه‌وه به‌یاشگری (اند) دانه‌پێژین وه‌ک (قه‌یژه - قه‌یژاندن، چریکه - چریکاندن) لهم لیکۆلیته‌وه‌یه نه‌م چۆره فه‌رمانانه نه‌خراونه‌ته پێژوه.
- 2- چاووگی لیکه‌دراوی وه‌ک (پاکردن - هه‌لکردن - کردنه‌وه... هه‌تد) نه‌خراونه‌ته ناو لیسته‌که‌وه.

سه‌رچاوه‌کان:

- 1- Amin, W. O. (1979) "Aspects of the verbal construction in Kurdish" Thesis pre sented to/the University of London.
 - 2- Mackenie, D. N. (1961) "Kurdish Dialect Studies".
- 3- پێژمانی ناخواتنی کوردی (١٩٧٦) کۆری زانیاری کورد.

* نه‌م وتاره له گۆڤاری پێژی کوردستان - کۆمه‌ڵهی پلانتیمیری کورد - به‌هه‌دا، ژماره (٦٥) سالی ١٩٨٤، لاپه‌ره ٧٨-٨٢ به‌لاوکراوه‌مه‌وه.

ياساينكى فۇنۇلۇجى

لە زامانى كوردىدا ئەو پرىپوزىشنامى لەگەل ئەو جۆرە فرمانانە دەرئەكەمۇن كە چەمكى كۆتۈرۈنەدە ئەگەيەنن Dative Case وەك (چوون بۆ... دان بە... ھتەد). ئەشتى پرىپوزىشنامە بەپاشگىرى فرمانى (ە) جىگىر بەكرىت.

ئىمە ھاتىن بۆ سلىمانى.

ئىمە ھاتىن - ە سلىمانى.

ئەوان داياپان بە ئازاد.

ئەوان داياپان - ە ئازاد.

تۆمان ئارد بۆ لاي ئەو.

تۆمان ئارد - ە لاي ئەو.

گەر كاتى فرمانەكە لە ئىستەي تەواودا^(۱) بىن Present Perfect، پاشگىر فرمانىيەكە قالىي (تە) ئەگرىتەخۇ.

ئىمە ھىتاومانە بۆ ئىرد.

ئىمە ھىتاومانە تە ئىرد

مىن ئاردوومە بۆ بەغا.

مىن ئاردوومە تە بەغا.

گەر رەگى فرمانەكە بەكۆنسۇنانت كۆتايى ھاتىن... بەنەمانى راناوى لكاو لەگەل رەگى فرمانەكە (وو) ئەبى بە (ۆ) و فرمانى بىن ھىز (ە) ئەتۈتتەو^(۲).

ئىمە ئاردوومانە بۆ بەغا.

ئىمە ئاردوومانە تە بەغا.

ئىمە ئازاد - مىن ئارد ۆ تە بەغا.

ھەمان شت گەر فرمانەكە تىنەپەر بوو و بەكەرى رىستەكە لە كەسى سىيەمى تاكدە بىن - وەك باس كرا (وو) ئەبى بە (ۆ) و فرمانى بىن ھىز (ە) ئەتۈتتەو^(۳).

ئەو رۆشتوود بۆ ھەولتەر.

ئەو رۆزىتىق تە ھەولتير.

بەرزق بوو بە پياو.

بەرزق بۆق تە پياو.

لە رووی پەيوەندىي نىوان پرىپۆزىشەن و ئەو جۆرە فرمانانە و جىگىرکردنىيان بەپاشگر.
فرمانەکان ئەبىن بە سى بەشەو.

بەشى يەكەم: ئەوانەن كە پرىپۆزىشەنكەيان (بۆ) يە و ھەمىشە ناوەلکاری لە دوا دى. وەك:

ھاوتىشتم بۆ ناسان ————— < ھاوتىشتم ناسان.

رۆزىشتم بۆ سلىمانى ————— < رۆزىشتم سلىمانى.

بردم بۆ قوتابخانە ————— < بردمە قوتابخانە.

ھىنام بۆ ھەولتير ————— < ھىنامە ھەولتير.

فرىم بۆ ناسان ————— < فرىمە ناسان.

پەرى بۆ چاوم ————— < پەرىيە چاوم.

خزى بۆ خوارەو ————— < خزىيە خوارەو.

بەشى دووم: ئەوانەن كە پرىپۆزىشەنكەيان (بە) يە و ناوەكەى دواى نەشتى چەمكى
(كەسى) (۳) پىوڊەين.

بەخشىم بە ئەو ————— < بەخشىمە ئەو.

بووم بەمامۆستا ————— < بوومە مامۆستا.

کردم بەپياو ————— < کردمە پياو.

بەشى سىيەم: ئەوانەن كە ھەرگىز پرىپۆزىشنىيان لەگەلا دەرنەكەوئى... تەنيا بەھۆى پاشگرى
فرمانىيەو ئەم ھالەتەى پىن دەرنەبەئى. وەك:

خستە ناو دۆلەكە.

رشتە سەر نەرز.

كەوتقە ناو چالەكە.

پەراوێزەكان:

۱- نىستەى تەواو ئەو كاردەيە كە لە رابردودا دەست پىن نەكاو نەپىتەو بەلام تەنسىرى تا سەردەمى
قسەكردن ئەمىتىن... وەك پىتە پلىم (فەرموو نان بەخۆ) تەلتى (بەسىم نىيە خوارەوومە). خوارەنەكە لە
رابردودا دەستى پىن كەردوو و پراوئەو بەلام تەنسىرى تا كاتى قسەكردن ماو. ياساى دارشتى ئەم
كاتە لە زمانى كوردىيا بەم جۆرەيە.

۷- که تیتھ پښت.

م	پښتو
ت	پښتو
ی	پښتو
(تی)	پښتو
ه +	پښتو
حان	پښتو
تان	پښتو
یان	پښتو

که ښاندي لکاري کسي سيده مي تاک (ی) چ دهوري هديي (تخلک) بگتېږي چ پټکه وتڼ... له گڼل لرماني پښ هيز (ه) دهرکه وي... موزفيمي پوښ empty morpheme (تی) درای فرمانه پښ هيز که دهر نه که وي.

هليي

نهو	پرا	م	ه
نهو	پرا	ت	ه
نهو	پرا	ی	ه
نهو	پرا	حان	ه
نهو	پرا	تان	ه
نهو	پرا	یان	ه

پټکه وتڼ

من	خوارد	وو	م	ه
تو	خوارد	وو	ت	ه
نهو	خوارد	وو	ی	ه
نهو	خوارد	وو	حان	ه
نهو	خوارد	وو	تان	ه
نهو	خوارد	وو	یان	ه
ب	گمر	فرمانه که	تیتنه پښت.	

م	پښتو
یت	پښتو
ه	پښتو
پښ	پښتو
ن	پښتو
ن	پښتو

۲- نەر فرمانه لىكدراوانه ي به پاشگري (هه)ى وهك (كرد نهوه - خوارد نهوه... هه) دانهرترترين ،
لهكاتى نهسته تهاودا پاشگري (هه) قالبي (تهوه) نهگرتته خو.

من هاتهوه (پايردوى ساده)

من هاترومه تهوه (نهسته تهاو)

۳- ناو چه مكى كه سى تياين وهك كه ره سه يتيكى سيمانيكى... نهو ناوانه نهگرتتهوه كه سى بنوئين...
وهك نازاد - برا - نهو... هه.

* نهم وتاره له گوتارى رازى كوردستان - كۆمهلەى رۆشنهههه كورد - بههههه، ژماره (۶۶) سالى
۱۹۸۶، لاپههه ۵۱-۵۲ هلاوكراوهتهوه.

نامرازه‌گانی به‌ستن

یه‌کنی له نامانجه‌گانی پێزمان ده‌ستیشانکردنی په‌یوه‌ندی نیتوان به‌شه‌گانی پێسه‌یه رووتیکی نهم په‌یوه‌ندییه له‌چۆنیه‌تی له‌یه‌کدانی وشه‌کاندا به.

له‌ زمانێ کوردیدا... سێ نامرازی به‌ستن Conjunction هه‌یه. (ناو و ناو) و (ناو و ناره‌لناو) له‌ناو چوارچێوه‌ی پسته‌دا له‌یه‌ک نهدن که‌ نه‌مانن (و - ی - ه). هه‌ریه‌که ئه‌رکی تایبه‌تی خۆی هه‌یه و له‌ حاله‌تیکێ تایبه‌تیدا ده‌رنه‌که‌وێ.

یه‌کێ له‌ یاساگانی پێزمانی کوردی نه‌وه‌یه بکه‌ر یا به‌رکار (پراسته‌وخۆ و ناپراسته‌وخۆ... هتد) له‌ ناویک یا زیاتر پێک دێت. نامرازی له‌یه‌کدانی نهم ناوانه (و) یا (ی) به. واتا هه‌موو ناوه‌ لیکدراوه‌کان به‌هۆی نهم دوو نامرازه‌ نه‌توان ده‌وری به‌شیکێ بنجیی پسته‌ی وه‌ک بکه‌ر و به‌رکار... هتد پێین. جیاوازی نیتوان نهم دوو جوژه‌ لیکدانه‌ له‌وه‌دا به، نه‌و ناوانه‌ی به (و) له‌ یه‌ک ئه‌درتێن هه‌موو به‌شداری له‌ پروداوی فرمانه‌که‌ نه‌که‌ن به‌پیتی نه‌و ئه‌رکی له‌ناو چوارچێوه‌ی پسته‌که‌دا پێیان سپێراوه. وه‌ک لهم‌ غۆوانه‌دا ده‌رنه‌که‌وێ:

ا- نازاد و پرگار و ناواز و ناهه‌نگ... هاتن.

ب- من نازاد و پرگار و ناواز و ناهه‌نگ نه‌بینم.

ج- من نامه‌ بۆ نازاد و پرگار و ناواز و ناهه‌نگ نه‌نێرم.

نهم چوار ناوه (نازاد - پرگار - ناواز - ناهه‌نگ) به‌نامرازی به‌ستن (و) لیکدراون. له‌ پسته‌ی (ا) ده‌وری بکه‌ری پسته‌که‌ نه‌بین هه‌رچواریان له (هاتن) دا به‌شداری.

له‌ پسته‌ی (ب) ده‌وری به‌رکاری پراسته‌وخۆی پسته‌که‌ نه‌بین. هه‌رچواریان به‌شداری له‌وه‌ی که‌ نه‌بینن.

له‌ پسته‌ی (ج) ده‌وری به‌رکاری ناپراسته‌وخۆی پسته‌که‌ نه‌بین... هه‌رچوار به‌شداری له‌وه‌ی که‌ نامه‌یان بۆ نه‌نێرن.

له‌لایه‌کی ترووه‌ نمو ناوانه‌ی به (ی) لێک ئه‌درتێن په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ڵ یه‌کتهدا له‌سه‌ر بناغه‌ی هه‌یی دایه (Possessive). ته‌نیا ناوی یه‌که‌م پروداوی فرمانه‌که‌ به‌پیتی نه‌و ئه‌رکی له‌ناو چوارچێوه‌ی پسته‌که‌دا پیتی سپێراوه‌ به‌جێ نه‌هێن. نهم ناوه‌ش سه‌ر به‌ناوی دووهم نه‌بێ و ناوی دووهم سه‌ر به‌ناوی سێهه‌م نه‌بێ و به‌م جوژه‌... وه‌ک لهم‌ غۆوانه‌دا ده‌رنه‌که‌وێ:

د- برای ماموستای کوپی خوشکم هات.

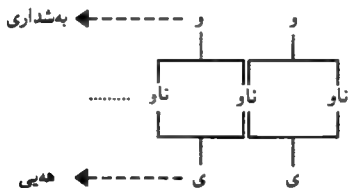
ه- من برای ماموستای کوپی خوشکم نه‌بینم.

و- من نامه بۆ برای ماموستای کوپی خوشکم نه‌نیرم.

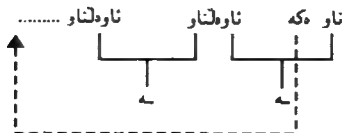
لهم رستانه‌دا... (برا - ماموستا - کوپ - خوشک) هه‌موو ناوێ به‌نامرازی به‌ساق (ی) له‌یه‌ک دراوێ. له‌ رسته‌ی (د) هه‌موو به‌یه‌که‌وه‌ ده‌وری به‌که‌ری نه‌بین له‌ رسته‌ی (ه) ده‌وری به‌رکاری راسته‌وخۆ و له‌ رسته‌ی (و) ده‌وری به‌رکاری ناپراسته‌وخۆ نه‌بین.

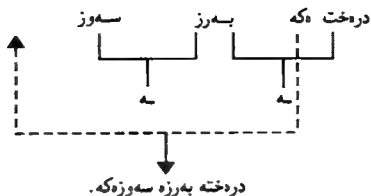
له‌ هه‌موویانا تنیا (برا)یه‌ رووداوی فرمانه‌که به‌پێی نه‌و نه‌رکه‌ی له‌ناو چوارچێوه‌ی رسته‌که‌دا پێی سپێرراوه‌ به‌جێ نه‌هێن. تنیا (برا)یه‌ له‌ رسته‌ی (د) هاتوه‌ و له‌ (ه)دا نه‌بێژی و له‌ (و)دا نامه‌ی بۆ نه‌نیرزی. نه‌م (برا)یه‌ هێ (ماموستا)یه‌ و (ماموستا) هێ (کوپ)ه‌ و (کوپ) هێ (خوشکم)ه‌.

یاسای له‌یه‌کدانی ناوه‌کان لهم وتنه‌یه‌دا پرووێن کراوه‌ته‌وه‌:

له‌ناو چوارچێوه‌ی به‌شه‌ بنجیه‌کانی رسته‌ هه‌ر ناوه‌ی نه‌شن ناوه‌لناوی یا زیاتری له‌گه‌لا ده‌رکه‌وێ. گه‌ر هات و ناوه‌که‌ نامرازی پێناسین (که‌)ی له‌گه‌لا بوو. ناوه‌که‌ به‌ناوه‌لناوی یه‌که‌م و ناوه‌لناوه‌کان به‌یه‌که‌وه‌ به‌نامرازی به‌ساق (ه) له‌یه‌ک نه‌درێن. نامرازی پێناسین (که‌) لهم خاله‌ته‌دا نه‌چێته‌ سه‌ر دوا ناوه‌لناوه‌وه‌.

نامرازی کز (ان) هه میشه به (هکه) ی پیتناسینه وه نه لکن.

درخته کان

درخته بهرزه کان

درخته بهرزه سهوزه کان

پاناوی نیشاندهانش (نهمه - نهوه - نهمانه - نهوانه) چه مکی ناسینیان هه ده ، چونکه به پیتی لوجیک که په نجه بۆ شتی رانه کیشی پیتی نه ناسینی... بۆیه گهر له گهل ناوا دهرکه وی ناو و ناوه لئاوه کان به نامرازی (سه) له یهک نه درتین. که ناو یا ناو و ناوه لئاو نه چنه سهر پاناوی نیشاندهان... نه بهنه دوو بهش بهم جتۆری خواره وه:

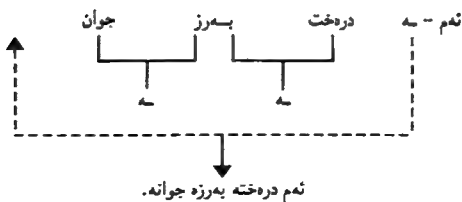
نهم — سه

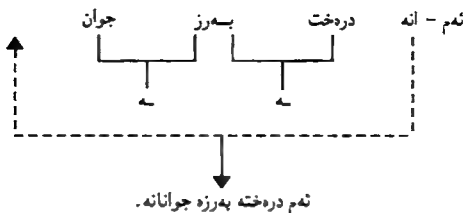
نهوه — سه

نهم — انه

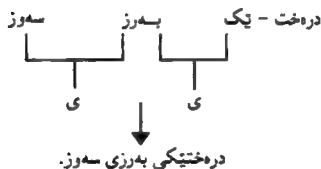
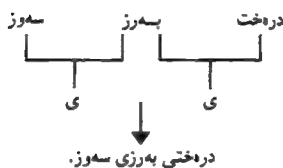
نهوه — انه

ناو و ناوه لئاوه کان نه چنه نیتوانیا نه وه

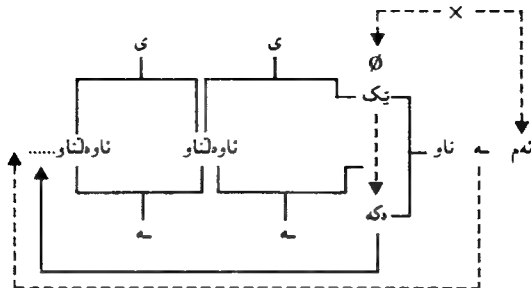
له ههموو حاله تیکی تره ناو و ناوه لناو به (ی) له یهک نه درین.

تپهینی: نامرازی پیتاسین (هکه) و پیت نه ناسین (یتک) و (پرانای نیشاندان)... هه رگیز هیچ کامیکیان له گهل نهوانی ترا دهرناکهوئی.

x نیشانهی له گهل یه کتر دهرنه که وتنه (نیشانهیه بو نهوهی که ناو هیچ نامرازیکی له گهلا دهرناکهوئی.

یاساکانی له یه کدانی ناو و ناوه لناو ههموو له م وینه یه دا کو کرانه ته وده.

گەر بەرگەر لە چەند ناویکا پێتک هاتیی نەمە نمود نەگەیهنئێ گە (بکەر) و (فرمان) ی چەن پستەیی هەمان شت و بەهەمان پەیرەو لایراون. وەک لە پستە ی. من تۆ و پزگار و نازاد نەبینم.

بناغەکی نەم پستە یە یە.

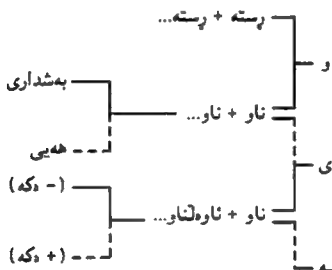
من تۆ نەبینم و من پزگار نەبینم و من نازاد نەبینم.

چونکە بکەر لە زمانی کوردیدا لە سەردتای پستە دەرئەکەوئێ... بۆیە بکەری پستە ی بەکەم بەجێ نەهێلئێ و ئەوانی تر هەموو لائەبێن تا لە پستە تازەکەدا شوێنی سروشتیی خۆی بگرن. چونکە فرمان لە کوتایی پستە ی کوردیدا دەرئەکەوئێ... بۆیە فرمانی پستە ی بەکەم و دووهم لائەبێ و هی دوا پستە بەجێ نەهێلئێ... تا لە پستە تازەکەدا شوێنی سروشتیی خۆی بگرن.

من تۆ نەبینم و من پزگار نەبینم و من نازاد نەبینم.

من تۆ و پزگار و نازاد نەبینم.

نامرازەگانی بەستن هەموو بەیتی ئەرکیان لەم نەخشەیەدا پوون کراونەتەوه.

سەرچاوه گان:

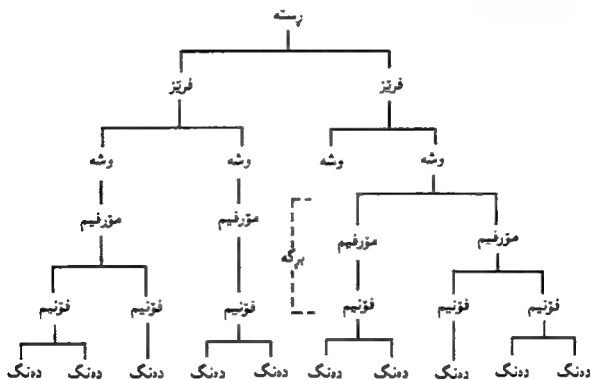
- 1- Huddleston, R. (1976) An Introduction to English Transformatinal Syntax. London.
- 2-Smith, N. and Wilson, D. (1979) Modern Linguistics, London.
- 3- Simpson, J. M. Y. (1979) A first course in Linguistics, Edinburgh.

٤- پێزمانی ناخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆری زانیاری کورد - بەغدا.

* نەم وتارە لە کۆتاری پزوی کوردستان - کۆمەڵەی پزۆشەبیری کورد - بەغدا، (٦٧) سالی ١٩٨٤، لاپەرە ٢٨-٣١ پلازاکراوەتەوه.

رێزمان چیه

بچووکترین و سادەترین کەرەسە لە زمانا نو تاکە دەنگانەن کە بەهۆی ئەندامانی ناخاوتنەوه دروست ئەکەیتن. گەورەترین و ئالۆزترین دانەش لە (رێزمانی) زمانا رێستەیه. پەیوەندیی نێوان دەنگ و رێستە لەسەر پەڕەویکی هەردەمیی ئەم جۆرە دامەزرێوه.

واتا: بەهۆی ئەو نرخانەی تاکە دەنگەکانی زمان لەناو چوارچێوەی زمانیتکی تایبەتیدا پێشانی ئەدەن فونیمەکانی زمانە کە دەستیشان ئەکەن. لەناو قالبی پرگەکاندا... بەفونیمی یا زیاتر مۆرفیم پێک دێت (مۆرفیم بچووکترین دانە و اتاداری زمانە). بەمۆرفیمی یا زیاتر وشە پێک دێت بەوشەیی یا زیاتر فریز پێک دێت... چەند فریزنکیش رێستە پێک نەهێت. دەستیشان کردنی سروشت و چۆنیەتی پێکهاستی ئەم کەرەسانە (دەنگ - فونیم - پرگە - مۆرفیم - وشە - فریز) و پێشاندانی جۆری پەیوەندیی نێوانیان و چۆنیەتی لەیهکدانیان لەناو چوارچێوەی رێستەدا رێزمانی زمانە کەیه.

* ئەم وتارە لە گۆڤاری رۆژی کوردستان - کۆمەڵەی رۆژنەویی کورد - بەغدا، ژمارە (٦٩) سالی ١٩٨٦، لاپەرە ٢٥ پلاکراوەتەوه.

کهی (ات) و... کهی (یت)

پاناوه‌کانی زمانی کوردی (کرمانجی خواروو) لعم خسته‌یه‌دا پروون کراونه‌تیه‌وه...

ژماره	کهس	جودا	پاناوی جودا		
			۱	۲	۳
تاک	۱	من	م	م	م
	۲	تۆ	ت	یت	یت
	۳	ئه‌و	ی	-	ات/یت
کۆ	۱	ئینه	مان	ین	ین
	۲	ئینه‌و	تان	ن	ن
	۳	ئه‌وان	پان	ن	ن

ئه‌رکی سه‌ره‌کیی پاناوه‌ لکاوه‌کان^(۱) ئه‌وه‌یه‌ له‌گه‌ڵ فرمانا دهرنه‌که‌ون بۆ دهرپه‌ینی
په‌که‌وتن له‌گه‌ڵ به‌که‌را -واتا فرمان پاناوێکی لکاوی سه‌ر به‌هه‌مان که‌س و ژماره‌ی
به‌که‌ری له‌گه‌ڵا دهرنه‌که‌وئ و به‌م جۆره‌:

کۆمه‌لی یه‌که‌م له‌گه‌ڵ تێپه‌ری پابردوو.

کۆمه‌لی دوو له‌گه‌ڵ تێپه‌ری پابردوو.

کۆمه‌لی سێهه‌م له‌گه‌ڵ تێپه‌ری و تێپه‌ری داهااتوو.

له‌ کۆمه‌لی دوو له‌ سێهه‌ما... نه‌شت (ت) ی که‌سی دوو له‌ سێهه‌می تاک لایه‌ری گه‌ر
په‌په‌ژیشن به‌پاشه‌ندێکی فرمانی دهرنه‌په‌رین^(۲).

به‌چینه‌ بۆ هه‌ولێر

نه‌چینه‌ بۆ هه‌ولێر. (ت) لایه‌را

نه‌چینه‌ هه‌ولێر. (ت) لایه‌ری

ئه‌وه‌ی سه‌رنج پاته‌کێشتی ئه‌وه‌یه‌ (پاناوی لکاوی که‌سی سێهه‌می تاک) کۆمه‌لی سێهه‌م

دوو قالیبی ههده... (ات) و (یت) یا (ا) و (ئ) گەر (ات) لایرا. واتا (ات) و (یت) دوو نەلمۆرفی هەمان مۆرفین ئە دوو بیسەمی فۆنۆلۆجیی جیاواژ دەرئەکەون. یاسای دەرکەوتنیان بەم جۆرەیه.

گەر ڕەگی داهاتووی فرمان بە (ۆ) یا (ه) کۆتایی هاتین، ڕاناوێ لکاوهکه قالیبی (ات) نەگرتە خو... لەم حالەتەدا (ۆ) نەبێ بە (و) ی کپ (w) و (ه) نەتوتەوه.

چاووگ	ڕەگی داهاتوو	نێستا کەسی سێهەم
خواردن	خۆ	نەخۆ - ات ← نەخوات
ڕۆیشتن	ڕۆ	نەڕۆ - ات ← نەروات
کردن	که	نەکه - ات ← نەکات
بردن	بە	نەبە - ات ← نەبات

لە هەموو حالەتیکی تردا ڕاناوی لکاوی کەسی سێهەمی تاک لەگەڵ کاتی داهاتووی فرمانا بە (یت) دەرئەکەوی...

چاووگ	ڕەگی داهاتوو	سێهەمی تاک
پرسین	پرس	نەپرسیت
چوون	چ	نەچیت
مردن	مر	نەمریت
شکان	شکن	نەشکیت
نوستن	نوو	نەنوویت

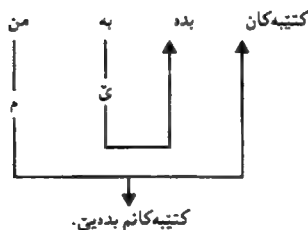
پەرەوێز و سەرچاودگان:

- سیستەمی کارکردنی ڕاناوێ لکاوهکهکان لە لایەنە هەرە ئالۆژەکانی ڕێزمانی کوردییە سەیری ئەم وتارنامە بکەن تیايانا هەول ئەدەم تیشکی بەخەمە سەر ئەم لایەنە ڕێزمانی کوردی:
- لایەنیکی جیاوازی، گۆفاری کۆپی زانیایی عێراق، دەستە کورد، ژمارە (١٠) سالی ١٩٨٣ ل ٢٥٤-٢٧٦.

ب- ڕێزمانی ڕاناوی لکاو، گۆفاری کاروان، ژمارە (٨) سالی ١٩٨٣.

یاسای دەرکەوتنی (ر)

لەگەڵ فرمانی (دان) دا نەگەر بەرکاری ناپاستەوخۆ بەرپاناویکی لکاو دەرپر^(١) پێشەندی^(٢) (بە) دەبیته پاشەندیکی فرمانی^(٣) و قالبی (ئ) دەرگرتەخۆ.

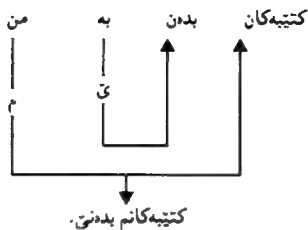

لێره دوو بزوتنی (ه) و (ئ) هاتنه پال یەک (ی) ی کپ له نێوانیاندا دەرکەوت و بوو بە (بەدین) له هەندێ شێوهدا لهجیاتی ئەم (ی) یه (ر) دەرئەکەوت و دەبیته: کتیبه کەم بەدین.

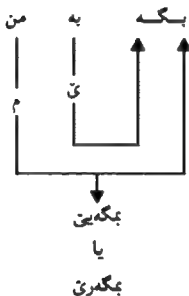
گەر بەرکاری راستەوخۆ (کتیبه کان) لا پرا ناوێد لکاوێکە دەجیته سەر پێشگری (ب) و دەبیته:

نە: رێ.

فەرمانه‌که داخوازی تاکه. گهر بکریته کۆ نامرازی کۆی داخوازی (ن) له دواى ڕه‌گی
 فەرمانی (ده) ده‌رده‌که‌وێ. نه‌وسا پێویست به‌م (ی) یا (ر) به‌ ناکات.

هه‌مان شت له‌گه‌ڵ فەرمانی (گه‌یشتن، خستن) ڕه‌دن... هتد.

په‌راویزه‌کان:

- ١- بۆ ده‌وری به‌رکاري ڕانه‌وه لکاوه‌کان سه‌پری نه‌م وتاره‌م بکه‌ن.
- پێژماني ڕانه‌وی لکاوه - کۆتاری کاروان ژ (١٩٨٣). ل ٦٨-٧٤.

2- Preposition

3- Verbal Postosition.

* نه‌م وتاره له کۆتاری ڕۆژی کورده‌ستان - کۆمه‌ڵی ڕۆژنهمی کورد - به‌غدا، ژماره (٧٢) سالی
 ١٩٨٦، لاپه‌ره ١٩-٢٠ پلاوکروه‌نه‌وه.

زانستی زمان

نادهمیزاد له و د تی همبووه و بیرری کردو ته و د سهری له بوونی خوی سورماوه. ویستوویه تی بزانی چییه و بو ههیه. نم سروشتهی دوروبه ری چییه و چۆن پهیدا بوود. سهر د تا چۆن بووه.

نم ناره زووه به تینهی هه ز له خونا سینکردن پالی پتووه ناوه به شوین خویا بگهړی. بویه نه بینن نم مهسه لهیه له ههمو نایینیک و میسزلزجیا یینیک و فلهسه فیه یینیک دهنگی داوه ته و د. هر یه که چیرۆکی تایه تیبی خوی دهریاره مهسه لهی بوون ههیه. فلهسه سووفان به دریزایی میژوو له مهسه لهیه یان کۆلیوه ته و د و لیکیان داوه ته و د همولی وه لامدانه و دی نم پرسیاره سهره کیان نه یان داوه.

سروشت یه گجار فراوان و ئالوز و چووه ناویه که. سنورداریی ته من و توانای ندهمیزاد پتگی نه و دی ئی بریوه بتوانی بیر له ههمو لایه نیککی نم سروشته بکاته و د بویه نادهمیزاد پشت له دوی پشت دابش بوته سهر سه ده ها کۆمه لی جیاجیا. هر کۆمه لهی خه ریکی شیکردنه و د تیگه یشتنی لایه نیککی یا به شیککی لایه نیککی نم سروشته یه - سوپاس بو نووین و چاپه مه نی که ته جره به و دهسکه وته کانی پشته رابردو دهکان به داها تو دهکان نه گه یه نی.

هه ولدانی نادهمیزاد بو به کاره تانی هتیز و دیارده کانی سروشت بو به رژه و دندی خوی دوریککی بالای بینیه له ناشکرکردنی گه لی له نه تیه کانی. بو نمونه نه وانه ی نه بن به پزیشک نه یانه و ئی له چۆنه تی پتکهاتن و کارکردنی له شی نادهمیزاد بگن و نه و یاسا و نیزام و په یوه ندیانه ی له تیوان نه نداسه کانداهن بدۆزنه و د. تا نه گهر گیر و گرفت له ته ندروستیدا رووی دا چاره سهر بکړی. له وانه یه مه بهستی راسته وخوی زۆریه ی زۆری نه وانه ی نه بن به پزیشک مرۆقا یه تی یا مادده بن. به لام له پال نه مه دا مه به سستیککی مه زنی تری دور، له ژوو نه مه مه دا ههیه. به کاره یان زانیاری دهریاره ی چۆنه تی پتکهاتن و کارکردنی له شی نادهمیزاد کۆ نه کړته و د... نه مه هه ولدانیکی ژوو هوشیه Un-conscious بو تیگه یشتن و زانیی لایه نیککی نم سروشته که به شداری نه کات له و دی تیشک بخاته سهر یه کن له نه تیه کانی. ههمو لقیکی تری زانست بهم جوړه

نامانجیکى دور و ناراسته و خوى ههیه ئه‌ویش هه‌لدانه‌وى په‌رده‌ى نه‌تییه‌کانى سروشته و گه‌یشته وه‌لامى پرسىارى بوونه.

به‌سایه‌ى تیکۆشانى ناده‌میزاد خوى ملیونه‌ها پرسىارى سه‌رسوپه‌یتنه‌ر ده‌رباره‌ى خوى و نه‌م سروشته‌ى ده‌رویه‌رى ئیمه‌رق به‌ناسانى و له‌سه‌ر بناغه‌یه‌کى مه‌تتیقى وه‌لامیان نه‌درتته‌وه که جارێ و وه‌لامه‌کانیان له‌سه‌ر بناغه‌ى نه‌فسانه‌یى نه‌درایه‌وه. چه‌ندى پێ چوو تا مرۆڤ گه‌یشته ئه‌و پادیده‌ى توانى بزانى شتوێ نه‌م زه‌مینه‌ى له‌سه‌ر بایه‌ چۆنه و شۆتى له جیهانا و په‌یوه‌ندیی له‌گه‌ڵ مانگ و هه‌تا و نه‌ستیره‌کاندا چیه؟ نه‌مه‌ چه‌رۆکه‌ى یه‌گجار به‌تامه ئه‌وه نه‌هیتى هه‌ریه‌که نه‌ختى خوى به‌زانستى فه‌لک خه‌ریک کا تا لاپه‌ره‌کانى گمشى تیکۆشانى ناده‌میزاد له‌پیتا و ناسینی خۆی بۆ ده‌رکه‌وێ.

با بێینه‌وه سه‌ر ناده‌میزاد که بوونی یه‌کیه‌که له هه‌ره سه‌رسوپه‌یتنه‌ره‌کانى نه‌م سروشته. بریتیه له سه‌ده‌ها سیسته‌مى ئالۆز و چووه ناویه‌ک. ئه‌و زاناپانه‌ى خه‌ریکی ئه‌وه‌ن بزان ناده‌میزاد چیه دابه‌ش بوونه‌ته سه‌ر گه‌لێ کۆمه‌لێ جیاجیا. هه‌ر کۆمه‌له‌ى له سووچیکه‌وه خه‌ریکی لایه‌نیکه‌یتى. به‌شى به‌ته‌نگ ئه‌وه‌دان بزانن ناده‌میزاد چۆن په‌یدا بووه. به‌شى نه‌یانه‌وێ ئه‌و قوناغانه ده‌سنیشانکه‌ن که ناده‌میزدا له به‌رى به‌یانی په‌یدا بوونییه‌وه پیاپاندا تێپه‌ریوه. به‌شى خه‌ریکن له‌و په‌رگه‌زه جیاوازانه (په‌رگه‌زى ره‌ش، سپى، زه‌رد، سوور) نه‌کۆلنه‌وه. به‌شى خه‌ریکن له ناده‌میزاد بگه‌ن وه‌ک هه‌یه... هتد.

ئه‌وانه‌ى نه‌یانه‌وێ له ناده‌میزاد بگه‌ن وه‌ک هه‌یه نه‌یانه‌وێ له چۆنیه‌تى پێکهاتن و کارکردنى له‌شى بگه‌ن. چا و چۆن نه‌بینی؟ گوێ چۆن نه‌بیستى؟ هه‌ناسه چۆن وه‌رنه‌گیرى؟ خوێن چۆن نه‌سووریتته‌وه؟... هتد. پاره‌گای هه‌لسووراندنى هه‌موو نه‌م ده‌زگایانه مێشکه. واتا هه‌ر سیسته‌میکى له‌ش مێشک به‌شه‌کیه‌تى. جگه له‌وه‌ى مێشک هه‌موو نه‌ندامانى له‌ش به‌رپوه نه‌بات سه‌رچاوه‌ى بێرکدرنه‌وه و شۆتى پاراستنى زانیاربشه. هه‌ریه‌که له ئێمه چهن شت نه‌زانى، چهن شۆتن و که‌سه نه‌ناسى، چهن کاره‌ساتى به‌سه‌را هاتروه... چهن خوشى و شادیی بێنیوه هه‌موو له‌م مێشکه به‌چوکه‌دا پارێزراوه. که‌ى باسى شتى کرا هه‌موو نه‌و شتانه‌ى په‌یوه‌ندییان به‌و شتوه هه‌یه یه‌کسه‌ر دێته یاد و به‌رچاو. نه‌مه‌ چ توانایه‌که؟ نه‌م زانیارییه‌نه له‌ رێی هه‌سته‌کانه‌وه نه‌چیتته ناو مێشک و له‌ رێی زمانه‌وه ده‌رنه‌هێنێ.

واتا گه‌ر ئێمه له‌ سروشتى زمان بگه‌ین له‌وانه‌یه تا پادیده‌کى زۆر له‌ سروشت و

چۆنیه تی کارکردنی میتشک بگهین. که ی له چۆنیه تی کارکردن و سروشتی میتشک که یشتین نه وه له یه کتی له نه تییه کانی لایه نیککی هه ره گرنگی نه م سروشته گه یشتین. لیره گرنگیتی زمان دهر نه که وئ. نه وه به شی زانست که ته رخا کراره بۆ تیگه یشتی میتشک له پتی زمانه وه به (neuro Linguistics) ناو نه برئ. باشه زمان خۆی چیه و چۆن په یدا بووه؟ بۆ یه ک زمان له جیهاندا نییه؟ بۆ هه موو زمانتی چهند شتو دیه کی هیه؟ بۆ هه ندی زمان سه ره رای دوری جوغرافییان له یه ک زۆر له یه ک نه که ن و هه ندی زمان سه ره رای دراوسیه تیان زۆر جیاوازن؟ چۆن ناده میزاد نه توانی نه م بیر و خه یالانه ی له میتشکیا هه ن یه که سه ر بکاته پیره ده نگیتک و گو تگر - که سه ر به هه مان زمان بی - تی نه گات بی نه وه ی شته ی پشتر بیستنی یا وتیه تی یا زانییه تی... هه د. نه وه به شی زانست که شوقن وه لامی نه م پرسیاران ه که وتوه زانستی زمانه Linguistics. واتا زانستی زمان نه وه به شی زانسته که هه ول نه دا بزانی زمان چیه. لیره که نه لێن (زمان مه به ستان زمانه به گشتی وه ک دیارده یه کی نیسانی) نه ک زمانیککی تایه تی. چونکه هیچ کۆمه له ناده میزادی نییه له جیهاندا زمانی نه بی. هه مووش هه مان نه رک به هه مان پتگه به جی نه هین، نه ویش گواسته وه ی نه وه بیر و خه یالانه ی له میتشکا هه یه به وه ی کۆمه له ده نگیتکی به زار دروستکراو بۆ به رامبه ر. نه مه نه وه نه سه ملینتی که هه موو زمانانی جیهانی له هه مان پله ی په ره سه ندندان و هه موو به قه د یه ک ئالۆزن و نه و زمانانه ی گویا پییان نه و تر پیانی بوونیان نییه. واتا یه ک بیئاغه ی بنجی هه یه هه موو زمانانی جیهان له سه ریا دامه زراوه. یا کۆمه له یاسایه کی بنجی هه ن هه موو زمانانی جیهان تیایاندا به شدارن و به وه یانه وه کار نه که ن. نه رکی زانستی زمان تیگه یشتی سروشتی نه م بیئاغه گشتیه یه و دۆزنه وه ی نه و یاسا بنجیه یانه یه که هه موو زمانانی جیهان تیایا به شدارن و به وه یانه وه کار نه که ن.

هه ر دیارده یه کی سروشتی به لای که مییه وه له چوار لایه نه وه لێی نه کۆلرته وه .

۱- باری نیسته ی چۆنه و چۆن کار نه گات. نه مه لایه نی وه سفی نه گرتیه وه .

۲- نه و پله و قوناغانه ی پیا تییه ریوه. نه مه لایه نی میژووی نه گرتیه وه .

۳- که لی سیسته می ته هه ن له سروشتا... به م چوو و جیاوازی لێی به راورد نه کترین نه مه لایه نی به راوردی نه گرتیه وه .

۴- له سه ره تادا وه ک دیارده یه کی سروشتی چۆن په یدا بووه (واتا نژادی).

زمانیش لہم یاسا گشتیہ بہدہر نییہ۔ لہم چوار پرووہوہ سہیری نہکرت و لیتی نہکۆلرتیہوہ۔ واتا زانستی زمان وەک ههموو لیتیکی تری زانست چوار لقی گشتی لئی نہہیتہوہ۔

۱- زانستی زمانی وەسفی Discriptive Linguistics

نەم لقه بايەخ بەشیکردنەوہ و پیتشاندانی شتوہ و چۆنیەتی کارکردنی زمان نەدات، کە لەلایەن کۆمەڵتیک خەلکەوہ لە کاتیکی دەسنیشانکراوا بەکار نەهێنریت.

کاتەکە نەشی نیتستا بچ و نەشی راپردووین. ئەو زمانانە ی هشتا خۆیان نەخستۆتە ناو چوارچێوەی نووسین بێگومان ناکرێ شتووی پیشوویان پیشان بدرێ. ئەوانریت باسی شتووی قوناغە راپردووەکانی زمان بکری و لیتی بکۆلرتیەوہ کە ی نووسراوی ئەو قوناغانە بەدەستەوہ بوون.

لیکۆلینەوہی زمان لەسەر بناغە ی زانستی زمانی وەسفی بايەخ بەزمانەکە نەدات تەنیا لەو ساتە تاییەتیەدا. واتا، لەم جۆرە لیکۆلینەوہیدا نابێ باسی هیچ قوناغیتیکی تری زمانەکە بکری. هەروا نابێ باسی هیچ زمانیکی تر بکری چ دوو چ نرێک. زانستی زمانی وەسفی بەگرنگترین لقه‌کانی زانستی زمان نەژمیری، چونکە بەین بەجیهێنانی نەم لقه‌کانی تر بەجێ ناهێنرین.

۲- زانستی زمانی مێژوویی Historical Linguistics

لیکۆلینەوہیە لە پەرەسەندن و گۆڕینی زمان بەتێپەڕینی کات و ڕێگە و هۆی نەم گۆڕنەنە لە کاتیکی کەوہ بۆ کاتی و دۆزینەوہ و دەسنیشانکردنی ئەو هۆیانە ی کار ئەکەنە سەر زمان و نە یگۆڕن.

نەم جۆرە لیکۆلینەوہیە نەبێ لەسەر بناغە ی پیتشاندانی لایەنە لەیەکچوو و جیاوازیەکانی هەمان زمان یا شتوہ لە دوو یا چەند قوناغیتیکی جیاوازا دامەزرابن.

۳- زانستی زمانی بەراوردی Comparative Linguistics

لە زانستی زمانی بەراوردیدا یا دوو یا چەند زمانی یا شتوہی یا هەمان زمان یا شتوہ لە دوو قوناغی جیاوازا لە یەک یا چەند روویەکەوہ بەراورد ئەکری.

زانستی زمانی بهروردی دوو لقه:

۱- بهروردکردن له سهر بناغهی په یوهندی میژوویی له نیوان دوو یا کومه لیک زمان بز دوزینهوی رادی په یوهندی میژوویی و خزمایه تی نیوان نم زمانه و دووری و نزیکیان له یک و دوزینهوی نم زمانانای سر به یک بنه مالن Gentic classification.

ب- بهروردکردنی دوو یا چند زمانی بز پیشاندانی لایه نه جیاواز و له یه کچو دکانیان بن نهوی گرنګیتی بدرتیه په یوهندی میژوویی نیوانیان. مه به ست له جوره بهروردکردنه دوزینهوی نم کهرسه و یاسایانه یه که کومه له زمانی تیایا به شدارن. نم جوره دابه شکردنه به Typological Classification ناو نه بریت.

۴- نژادی زمان The origin of language

نم به شعی زانستی زمان هول نه دا بزانی له سهره تادا زمان چۆن په یدا بووه. لیسه نه لیتن (زمان) نهک (زمانیکی تاییه تی). وانا په یدا بوونی زمان به گشتی وهک دیارده یه کی سروشتی و نیسانی، نهک زمانی کوردی یا عهره بی... هتد. جیاوازی هدی له نیوان (نژادی زمان) و (نژادی زمانی کوردی) هر وهک چۆن جیاوازی هدی نه نیوان (نژادی ناده میزاد) و (نژادی من یا تو...)

زمان په یوهندی له گهل گهل لایه نی نم ژبان و سروشته هدی. له رووی هه موو نم لایانانه وه نه شتی شی بکریته وه و لیتی بکولریته وه. بهم جوره زانستی زمان په گجار فراوان بووه. جگه له لقه انهی باس کران گهلن لقی تری وهک نموانی خواروه دهنیشان نه کرتن:

۱- زانستی زمانی ددروونی Psycholinguistics

۲- زانستی زمانی کومه لایه تی Sociolinguistics

۳- زانستی زمانی دهماری Neurolinguistics

... هتد

به لام نم چوار لقه ی سهرده له هه مووان گرنګترن چونکه هول نه دن له چه مکی زمان بگن وهک دیارده یه کی سروشتی.

* نم وتاره له کوفاری پښتو، ژماره (۸۸) سالی ۱۹۸۱، لاپره ۹۲-۳۱ پلاوکرلوته وه.

پښتانه وټن له زماندا

له گڼې زماناندا... هندی له بهشکاني پرسته له گڼ یهک پښتانه وټن له پرووی یهک یا زیاتر له چه مکی گرامه ری وهک کهس Person، ژماره Number، جنس Gender و دڅ Case. نم وتاره هولدانیته که بز پیشاندانی سروشتی پښتانه وټن Agreement له زماندا به گشتی و شونی زمانی کوردی له ناو میسته می پښتانه وټندا.

۱- کهس: یه کهم و دوهم و سټیم دهنیشانکراون.

۱- یه کهم: قسه کهر ده گرتیه وه (من، نیمه و، هه مو نو وشانه ی ده توان له پرسته دا جټیان بگرن).

ب- دوهم: قسه بز کراو ده گرتیه وه (تو، نیتو و، هه مو نو وشانه ی ده توان له پرسته دا جټیان بگرن).

ج- سټیم: قسه له سرکراو ده گرتیه وه (نهو، نهوان و، هه مو نو وشانه ی ده توان له پرسته دا جټیان بگرن).

۲- ژماره: له ژماره دا تاک Single و جورت dual و سیانی Trial و کو Plural دهنیشان ده کرت.

تاک: نه ویه وشه که له پرووی چه مکی سیمانتیکیه وه نیشاره ت بن بز تاکه شتی یا که سن. (پهره، تو، نهو...). له هندی زماناندا کو له دووه وه دس پی دهکات وهک له زمانی کوردی و تورکی و ینگلیزی.

کو	تاک	
نیمه	من	کوردی
biz	ben	تورکی
We	I	ینگلیزی

له هندی زماناندا کو له (ستی) وه دس پی دهکات وهک له زمانی عهره بی و سه نه گرتی و چند زمانیکی سلوقانیکی. وانا له جوره زمانانه له پرووی ژماره وه تاک و جورت و کو دهنیشان ده کرت.

تاک	جوت	کو
ولد	ولدان	اولاد
انت	انتما	انتم

زمانی واش هههه کوی له چوارهوه دس پین دهکات. وانا لهم جۆره زمانانه تاک و جوت و سیانی و کو دهسپشان دهکرتین. وهک له زمانی فیجینی Fijian و تیگری Tigre^(۱).

۳- جنس: سی جۆر جنس له زمان دهسپشان کراود.

۱- نیر Masculine ب- من Feminine ج- بن لایمن Nuter

زمانه جیاوازهکانی جیهان جیاوازی پیشان ددهن له پروی ههپون و نهپون و چۆنیهتی درکهوتنی جنس تیتیاندا له ههندی زماندا جنس هیچ جیا ناکرتیهوه وهک له زمانی تورکی. زمانی واش هههه له ههندی شوینیدا جنس جیا دهکرتیهوه وهک له زمانی ینگلیزی که تهنیا له رانای کهسی سییهمدا جیا دهکرتیهوه (he - نیر، she - من، it - بن لایمن) ههههه نهههه مانای (هههه) دهگهههتن.

له کوردیی خوارووشدا له نیدادا Vocative نهبن جنس جیا ناکرتیهوه. (کوره، مامه، بهرامهر کهچن، پووری).

له ههندی زماندا نیر و من جیا دهکرتیهوه وهک له زمانی عههههه.

	هههههه	نیرنه
هههه	هی	هو
کاتب	کاتبه	کاتبه

ههندی زمانیش له پروی جنسههه وهههههه دابهش نهههه سههه نیر و من و بن لایمن وهک زمانی پروسی.

نیرنه	هههههه	بن لایمن
Titrad	Kniga	Akno
دههههه	کتههه	پهههههه
Stol	Karta	Mesto
هههه	خههههه	شوتین

۴- دۆخ: له هەندى زماناندا (دەور) له رسته دا شتوويه کى تاييه تى به وشه دهبه خشى پىتى دەوترى دۆخ. بۆ نموونه له زمانى عەربىي ئەگەر ناو دەورى فاعلى Subjective بىنى له حالتى مەرفوعىدا Agentive دەبى. که نيشانه کى ئەويه پىتى دەوترى (ضمه). گەر ناوه که له دەورى مەفعولىدا بو ئەوه له دۆخى مەفعولىدا Objective دەبى و نيشانه کى ئەويه که پىتى دەوترى (فتحه) ... هتد.

زمانانى جيهان جياوازن له پرووى پيشاندانى تەم حالت تانە. زمانى فەلەندى Finish (۱۵) حالتى هەيه. پرووى (۶)ى هەيه له نینگليزدا (۳) هەيه ئەويش تەنيا له راناودا.

جۆره کانى رىککەوتن:

له هەندى زماناندا، لەناو چوارچێوهى بەشه بنجيه کانى رسته (ناو) که به (ناووک)ى head بەشه که دەوترى دۆخى له چ کەس، ژمارە، جنس يا دۆخى کدايى، ئەو ناوى نيشاره و ناوه لئاو (يا ناوه لئاوانە)ى له گەلێشيدا دەر دەکەون سەر بۆ هەمان کەس، ژمارە، جنس يا دۆخ دادەنۆتىن. بۆ نموونه له زمانى عەربىدا، له رستهى:

جاء الولدُ (کۆره که هات)

وشى (الولدُ) ناوه دەورى فاعلى بىنيوه له حالتى (مەرفوعى) دايه، نيشانه کى ئەو (ضمه) يەيه که له دواييدا دەرکەوتووه. له پرووى ژماره وه (تاک) ه و له پرووى جنسه وه (نيزينه) يە. گەر ناوى نيشاره يان ناوه لئاوى (يان زياتر) يان هەموو ئەمانەى بەيه که وه له گەلدا دەرکەوت، ئەمانيش سەر بۆ هەمان ژماره و جنس و حالت دادەنۆتىن.

جاء هذا الولدُ الذكى.

له رستهى:

رايت البنين.

وشى (البنين) ناوه دەورى (مەفعولى) بىنيوه له پرووى ژماره وه (جوت) ه و له پرووى جنسه وه (مى ينه) يە. گەر ناوى نيشاره يان سيفه يى (يان زياتر)ى له گەلدا دەرکەوت. ئەمانيش سەر بۆ هەمان ژماره و جنس و حالت دادەنۆتىن.

رأيتُ هاتين البنين الذكيتين الجميلتين.

له هەندى زماناندا رىککەوتن لەناو چوارچێوهى بەشه بنجيه کانى رسته تەنيا لەنێوان ناو و ناوى نيشاره دا دەر دەکەوێ. ئەويش تەنيا له ژماره دا. وه که له زمانى نینگليزدا.

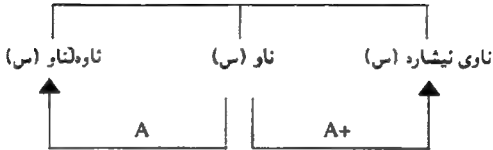
This beautiful girl came.

نم کچه جوانه هات.

These beautiful girls came.

نم کچه جوانانه هاتن.

نم وینهیه چه‌مکی رتککه‌وتن له‌ناو چوارچیتوی به‌شه بنجییه‌کانی رسته یوون ددکاته‌وه.

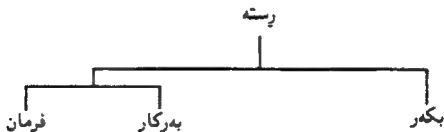
(س) نیشاره‌ته بۆ یه‌کێ یان زیاتر له‌مانه (کەس، جنس، ژماره، حالت).

(+) نیشاره‌ته بۆ نه‌وه زمان هه‌یه ته‌نیا ناوی نیشاره تیتیدا له‌گه‌ڵ ناودا رتک ده‌که‌وێ.

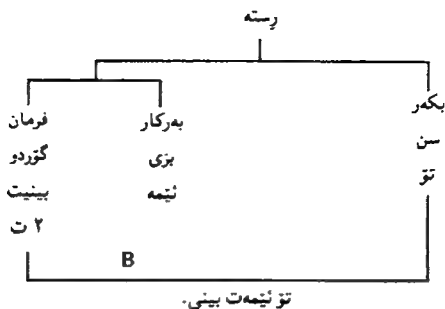
زمانیش هه‌یه ناوی نیشاره و ناوه‌لناو له‌گه‌ڵ ناودا رتک ده‌که‌وێ.

نه‌و جوژه زمانانه‌ی رتککه‌وتن ته‌نیا له‌ناو چوارچیتوی به‌شه بنجییه‌کانی رسته‌ی هه‌یه لیره‌ به‌جۆری (A) له‌ قه‌ڵه‌م ده‌ده‌ین. وەک زمانی ئینگلیزی.

نه‌وه‌ی تا ئیستا باس کرا رتککه‌وتن بوو له‌ناو چوارچیتوی به‌شه بنجییه‌کانی رسته. جوژێکی تری رتککه‌وتن هه‌یه، نه‌ویش رتککه‌وتنه له‌نێوان به‌شه بنجییه‌کانی رسته‌دا. بۆ نم لێکۆڵینه‌وه‌یه (بکه‌ر) و (به‌رکار) و (فرمان) وەک سێ به‌شی بنجییه‌ی رسته‌ جیا ده‌که‌ینه‌وه.

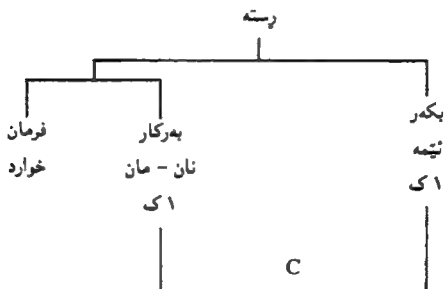

زمان هه‌یه تیتیدا (بکه‌ر) و (فرمان) رتک ده‌که‌وێ. وەک له‌ زمانی تورکیدا بکه‌ر و فرمان له‌ کەس و ژماره‌دا رتک ده‌که‌وێ.

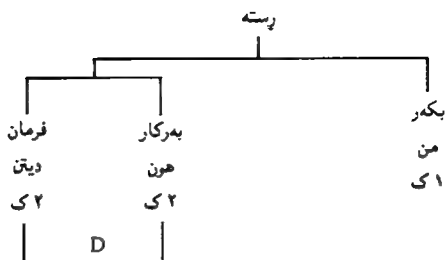
ئەو زمانانە ی پێککەوتن تێیاندا لەنێوان بکەر و فرماندا دەردەکەوێ بەجۆری (B) لە قەلەم دەدەین.

زمان هەیه (بکەر) و (به‌رکار) تێیدا پێک دەکەون. وەک زمانی سنهالی Sin-halese^(۷) کوردیی (خوارووش) لە رابردوودا ئەم دیاردەیه پیشان دەدات.

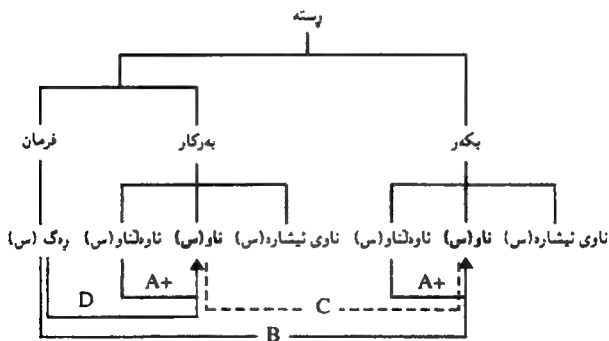
ئەو زمانانە ی پێککەوتن لەنێوان (بکەر) و (به‌رکار)دا پیشان دەدات بەجۆری (C) لە قەلەم دەدەین.

زمانی وا هەیه پێککەوتن تێیدا لەنێوان (به‌رکار) و (فرمان)دا دەردەکەوێ. وەک زمانی باسک. گرمانجی ژوورووش لە کاتی رابردوو بەر ئەم جۆرە زمانانە دەکەوێ.

(من نیتوم دیت)

نەر زمانانە ی رێککەوتن تێیاندا لە نیتوان بەرکار و فرماندا دەردەکەوێ بەجۆری (D) لە قەلەم دێدەین. نەم جۆرە زمانانە. لە زانستی زماندا بە Ergative ناوبراون. جۆرەکانی رێککەوتن هەموو لە یەک وێنەدا ڕوون دەکریته‌وه.

(س) نیشاردە بۆ یەکێتی یا زیاتر لەمانە (کەس، ژمارە، جنس، دۆخ).

لە گەلێ زماناندا زیاتر لە یەک جۆر رێککەوتن تێدا دەردەکەوێ. بۆ نمونە: زمانی عەرەبی جۆری (A) و (B) پێشان دەدات لە هەموو باریکدا واتا بە پێتی نەم لێکۆڵینەوەیە زمانیکی (AB) یە.

له زمانى ئىنگلىزى جۆزى (A) ى ھەيە تەنيا لەنتوان ناو و ناوى ئىشارەدا دەردەكەوى
و جۆزى (AB) لەگەل کارى بووندا (Verb to be) و کە پکەر لە کەسى ستيه مى تاکە لە
کاتى داھاتوو.

I am a student.

من قوتابيم.

We are student.

ئيمه قوتابين.

He goes at eight oclock

سەعات (A) دەروات

بەم جۆرە زمانى ئىنگلىزى جۆزى (A) (B) پيشان دەدات. A و B خراونە تە ناو دوو
کەوانە مانای ئەو دەگەيەن بەتەواوى A و B نيه.

بەم جۆرە و بەپیتی ئەم لیکۆلینەو ھەيە بۆمان دەردەكەوى کە کرمانجی خواروو و کرمانجی
ژووروو دوو سیستەمى جیاواز لە ڕوى پێککەوتنەو پيشان دەدن.

کرمانجی خواروو جۆزى (C) (B) ە.

کرمانجی ژووروو جۆزى (D) (A) ە.

پەرێزەگان:

۱- زمانى فیجینی سەر بەنەمالەى (مەلایز - پۆلینیزیەن) ە. لە یەکن لە دوورگەکانى ئۆقیانۆسى
پاسفیکى قەسى پین دەکرێت.

زمانى تیگرى زمانىکی سامیە لە باکووری ئەسیوویا قەسى پین دەکرێت.

۲- زمانى سنهالی سەر بەگروپی (ئیندیک) ە Indic، گە سەر بەنەمالەى ھیند و ئەوروپییە. لە
دوورگەى سیرلانکە قەسى پین دەکرێت.

سەرچاوە:

1- Lewis (G. L. (1978) Turkish. Hodder and Stoughton.

2- Lyons, J. (1968) Introduction to theoretical Linguistics.

Cambridge University Press

3- Palmer, F(1972) Grammar. Pelican.

۴- ڕوبا عومەر نەمەن (۱۹۸۱) غونەبێنک جیاوازی لەنتوان کرمانجی خواروو و ژوورودا. گۆفاری
کۆلیجی ئەدەبیات - زانستگای بەغدا ژ (۲۴).

* ئەم وتارە لە گۆفاری پۆشتەپیری نوێ، ژمارە (۹۲) سالی ۱۹۸۲، لاپەرە ۱۶-۱۹ پلازکراوەتەر.

هزمايهتی له زماندا

هه‌بونی ژماره‌ییکی زۆر زمانی جیاواز جیاواز و نه‌بونی تاکه زمانی بۆ هه‌موو ناده‌میزادانی سه‌ر رووی زه‌مین، هه‌ر له زووده سه‌رنجی مرۆفی راکیشاو و بیری خه‌ریک کردوو. ئه‌و نه‌زه‌ریانه‌ی هه‌زاران سال پێش نیه‌مڕۆ ده‌ریاره‌ی ئه‌م دیاردیه هه‌بوو، به‌لگه‌ی بایه‌خ پێدان و خه‌ریک‌بونی بیری ناده‌میزاده به‌م مه‌سه‌له‌یه‌وه. بۆ گه‌ران به‌شوتن لیکدانه‌وه‌ی ئه‌م جوژه دیاردانه... وه‌ک هه‌ر نه‌ه‌تیکی سه‌روشتی تر - له‌ به‌ی دسه‌لاتیا په‌نا نه‌برایه به‌ر نه‌فسانه.

ته‌ورات که مه‌ژووی نه‌گه‌یه‌وه نه‌زیکه‌ی هه‌زار سال پێش زاین ئه‌م چه‌ڕه‌که نه‌گه‌یه‌وه: «سه‌رده‌می ناده‌میزاد هه‌موو به‌یته‌ک زمان نه‌دان... گه‌یه‌شبوونه لووتکه‌ی شارستانییه‌ت... یه‌ک شت مابه‌و به‌که‌ن... نه‌ویش نه‌وه‌بوو به‌گه‌نه‌ لای خوا... بۆ ئه‌م مه‌به‌سته و یه‌ستیان ته‌لاریکی به‌رز دروست که‌ن... خواه، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌مه‌یان بۆ نه‌کرێ، سه‌زای دان... زمانی شتواندن، هه‌ر یه‌که به‌جوژی قسه‌ی کرد. ئیتر له‌یه‌ک نه‌گه‌یه‌شت... ئه‌مه بوو هۆی ئه‌وه‌ی نه‌توان ئه‌م پرۆژه به‌جی به‌یتن...».

ئه‌مه یه‌که‌ته‌که له‌و چه‌ڕه‌کانه‌ی هه‌ول دده‌ن ئه‌م دیاردیه لیک به‌ده‌نه‌وه. تا سه‌ده‌ی هه‌ژده‌میه هۆی له‌یه‌که‌چوونی دوو یا کوومه‌له زمانی ددرايه پال کار له‌یه‌که‌کردن و له‌یه‌که ودرگرتن و ڕیکه‌وت.

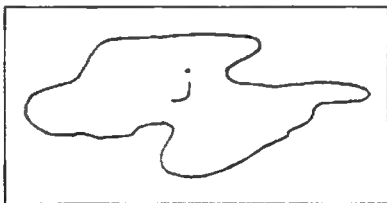
سیر و لیه‌م جوئن - زمانه‌وانیکی به‌رستانی سه‌ده‌ی هه‌ژده‌مه - له‌ هیند دژیا شاره‌زاییکی ته‌واوی زمانی گریکی و لاتینی هه‌بوو. که‌ فیری زمانی سه‌نسه‌کریتی بوو، بیه‌ی ئه‌م سێ زمانانه زۆر له‌یه‌که ده‌که‌ن له‌ رووی دارشتنی ڕه‌گی فرمان و ناو و پێزمانیا نه‌وه. له‌ سالی ١٧٨٦دا و تارکی بلا‌وکرده‌وه ئه‌م لیکدانه‌وه‌یه‌ی تیا پێشکه‌ش کرد. «گریمان لاتینی و گریکی له‌یه‌که ده‌که‌ن، چونکه له‌ رووی جوغرافییه‌وه گه‌لی له‌مه‌ژ دروستین و کاربان له‌یه‌که کردوو... ئه‌ی زمانی سه‌نسه‌کریتی، که هه‌زاران میل لێیا نه‌وه دووره ئه‌م له‌یه‌که‌چوونه‌ی چۆن په‌یا کرد؟ به‌هیچ جوژه ناشی ئه‌م دیاردیه به‌خه‌رتنه پال ڕیکه‌وت. هه‌بێ و نه‌بێ ئه‌م سێ زمانانه له‌ یه‌که سه‌رچاوده هه‌لقولاون...».

ئه‌م ڕایه تازیه ددرگاییکی فراوانی له‌ ناسۆی زمانه‌وانیدا کردوه. وای له‌ زمانه‌وانانی

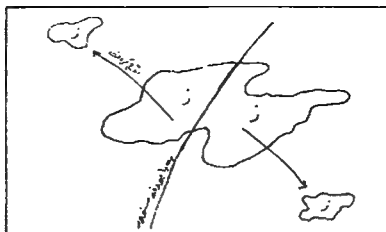
جیهان کرد لهسەر نهم بناغیه له زمان بکۆلنهد. کهوتنه شیکردنهد و بهراوردکردنی زمانان بهو ناواته پهیوندی و جوړی خزمایهتیی نیتوان زمانهکانی جیهان بدۆزنهد... سهدها زمان که هیچ شتی ددریادی نژاد و پهیوندییان نهدهزانرا، له نهجمای نهم جوړه لیکۆلینهودیه، شونتیان لهناو زمانانی جیهان بهتهواوی ددستیشان کرا.

نهم جوړه لیکۆلینهودیه له کاتیکیدا باویو که نهزورییه پهرهسەندنی داروین (۱۸۰۹- ۱۸۸۲) کاری له ههمو لایهنتیکی زانست دهکرد. زانستی زمانیش لهم کارتیکردنه بئ بهش نهبوو. له نهجمایا نهم راستیه سهری ههلهدا (چهمکی گۆرینه هۆی ههبوونی ژمارهتییکی زۆر زمانی جیاواز جیاوازا).

گۆرین یاسایتیکی نهزولی نهم سروشتهیه باری نیتستی هه شتی جیایه لههی هه سردهمیتیکی تری. بیسه environmentد دورتییکی بالا نهگتیت له ناراستهکردنی شتیوی گۆرین... واتا گهر ههمان سیستم خرایه دوو بیسهی جیاوازه پاش ماوهتیک شتیوی جیاواز نهگرته خو و نهی پهدوو سیستمی جیاوازا. زمانیش وهک دیاردهتییکی سروشتی لهم یاسا گشتیه بهدهر نییه. نهگۆرئ بهتیهپرینی کات. باری جوغرافی و نابووری و کۆمهلاپهتی و کهلهچهری و پهیوندی لهگهله زمانانی تر دور دهگشترن له چۆنیهتی شتیهگرتنی نهم گۆرینه. بۆ روونکردنهدی نهم لایهنه پابلتین کۆمهله خهکتی بهزمانی (ز) دههوان له ناوچهی.

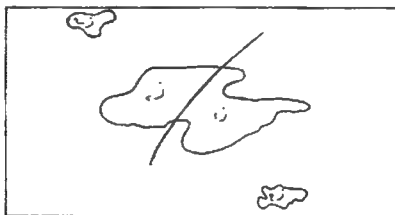

بهتیهپرینی کات نهم زمانه دهگۆرئ. نهگهر قسهکهردکانی ههمو بهیهکهوه مانهد و پهیوندیی جوغرافی و کۆمهلاپهتی نیتوانیان نهپچرا، نهوه گۆرینهکه له ههمو بهشهکانیا ههمان شتیه دهگرتته خو، چونکه بههمان بیسه نابلقه دراوه. بهلام نهگهر هات و نهم کۆمهله خهکه لهیهک دایران و بوون بهچهند بهشتی چ له نهجمای کۆچکردن یا پهیاوونی سنوورتیکی سروشتی یا دسکرد له نیتوانیاندا.

په یو نډی نښان د پچړۍ له کاتې له پک د ایران، بنگومان، همرو هممان شپوې قسه گردیان دین. دوی جیابو ته و دیان هریکه ده که و ټه بیته تابه تی تازه خویه ده. زمانه که ده گوزی، به لام چونکه نه مجاره به شکانی به یکه وه نین گوزینه که له هر به شکیدا شپو دیکې جیواز له وانی تر دا ده گریته خو... هریکه به پیتی نهو بیته په تازه یی که و ټو ته ناوی. پاش ماو دیک دین به چنډ شپو دین.

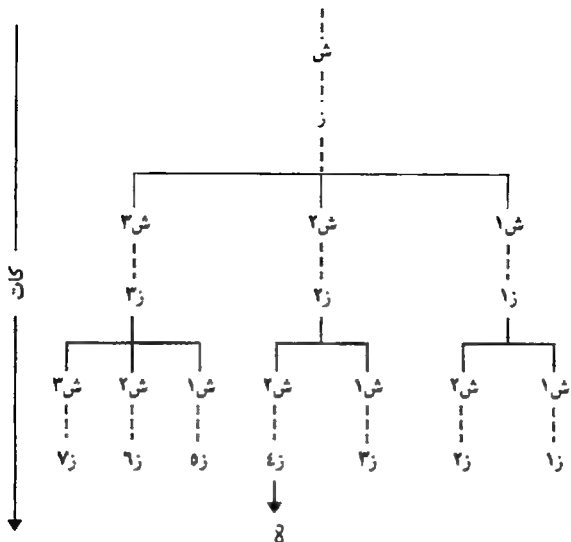
چنډ زیاتری به سورا تیپه پری جیواز یی نښان زو تر دین تا ده گاته راد دیک نستر له پک ناگن. به جوره زمانی (ز) دوی چنډ پشتن نه پ به جوار زمان.

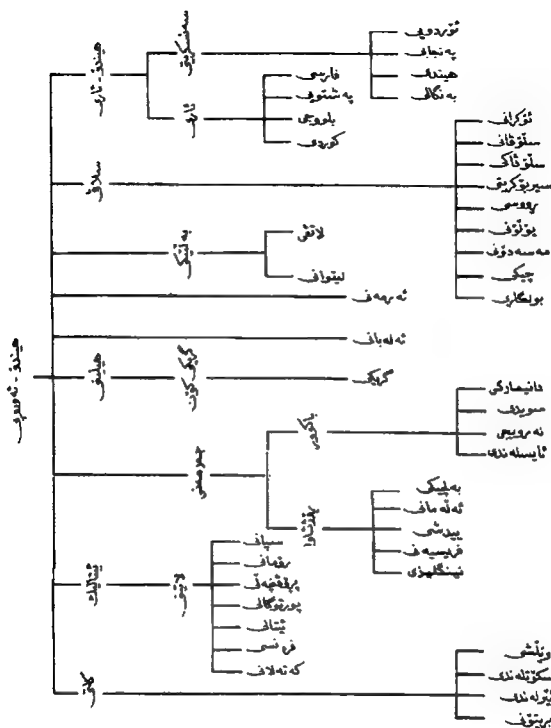
زمانی (ز) خوی وک زمانیکې زیندوو نامینی (له وانه یه له نو سینا بیاریزی. بهم جوره زمانانه نهوتری زمانی مردو).

نهو زمانه تازه دیسان به هممان رپرو تیده په پرموه و به هممان جوره دین به چنډ زمانیکې تر و بهم جوره.

(۱)، (۲)، (۳) و (۴) خوشکن (ز) دایکیانه. بهری (ز) دین به پورزی بهری (ز) ... و بهم جوره. (ز) دین به بنه ماله.

جا که ده‌تین فلاته زمان و فلاته زمان سر به‌همان بنه‌مالن. نه‌وه ده‌گه‌په‌نی که نم دوو زمانانه - بهو جزو‌ی باس کرا - له‌یک سه‌رچاوه‌وه هاتونه‌ته خواره‌وه و په‌یوه‌ندی خزمایه‌تی (دوور یا نزدیک) له نیوانیاندا هه‌یه. بو‌غوونه زمانی کوردی و نینگلیزی و نوردو و پشتو. هم‌وو سر بهو بنه‌مالن که به‌هیند و - نه‌وروپی ناوبراوه. کوردی و پشتو خوشکن - هه‌ردووک به‌ری هم‌ان زمانن که به (ناری) ناوبراوه. نوردو و پورزایانه - واتا دایکی نوردو که (سه‌نسه‌گریتی) به و دایکی کوردی و نوردو که (ناری) به خوشکن. دایکی (ناری) و (سه‌نسه‌گریتی) یش به (هیند و ناری) ناوبراوه. نینگلیزی زمانیکی (جه‌رمه‌نی) ی‌پوژئاواییه. جه‌رمه‌نی پوژئاواییش له جه‌رمه‌نییه‌وه هاتوته خواره‌وه... (جه‌رمه‌نی) و (هیند و ناری) خوشکن هه‌ردووک به‌ری هم‌ان زمانن که به (هیند و نه‌وروپی) ناوبراوه. په‌یوه‌ندی نیوان نم چوار زمانانه و هندی له زمانه‌کانی تری هیند و نه‌وروپی لهم وینه‌یدا پرون گراوته‌وه.

هه صورو زمانه کانی تری جیهان بهم جوره، له سر بناغی په یوهندی خزمایه تی و هاوره گزی، هر کومه له ی دهیته بنه ماله بییک.

له بهر جیوازی و پتیک نه هاتن له سر پیتاسینی چه مکی و زمان و په یوهندی زمان به شپوه و گزینی ژماره یان به تپه پوونی کات زور زهحه ته ژماره ی زمانانی جیهان به تهاوی ده نیشان بکریت. را جیاوازه کان له تیوان سن هزار و چار هزار و پتج سه دا

دهخولیتنهوه. له لم وتاره جیتی نهمه نابیتنهوه به فراوانی له م مهسه له یه بکولریتنهوه.
جگه له بنه مهاله ی هیند و نورووی چهند بنه مهاله بیتکی تر و زمانه به ناوپانگه کانی
تیا یانا پتشکesh دهکین.

بنه مهاله	هندی له زمانه کانی
سامی حامی	عبریهی، نهمه هاری، ههوسه، عبری، سؤمالی.
نهل تایکی	یابانی، تورکی مهغولی، کوری...
دراکیدى	تامیل، تېلهگو، مه له یاله م، که ننادا...
نؤزالی	قله نندی، هنگاری، نیستروانی...
قه فقاسی	نه فار، جورجی...
سینو تیبیتی	بورمی، که نتانی، مه ندرانی، تیبینی...
نؤسترز - نه شیتیک	که مېودی، قیتنامی...
نؤسترز - تای	جاری، نه نده نووسی، مه له گاسی، ته له گوک، تایله نندی...
نایجر کردو فانی	سوایلی، نیگیو، زولور، یوروبا.
هینده سکریکی	نهره باهو، نوجیبا، نه پاچن، ساری، مایا، پیما، موهاقی، هون...

نایا نهم بنه مهاله نش - له قوئاغی یا چهند قوئاغیتکی ژوورتردا دهگه نه وه یهک؟
که یشتنه وه ییکیان نهمه نه گه یه نن که هه سوو زمانانی جیهان له یهک سه رچاوه وه
هه لقولون. که نه مه ساغ بکریته وه گریه کی یه گجار نالوز له نه پتیه کانی سروشتان بز
نه کریته وه. چونکه زانینی نژادی زمان تیشک ده خانه سر زانینی نژادی ناده مزاد.
سه رچاوه:

- 1- Crystal, D. (1971) Linguistics.
- 2- Kondratov, A (1969) Sounds and signs Mir publishers Moscow.
- 3- Gleason. H. A (1965) An Introduction Descriptive Linguistics.
- 4- Bynon, T. (1977) Historical Linguistics Cambridge.
- 5- Fromkin, V. (1974) An Introduction to language.

* نهم وتاره له گوفاړی رښتیری نوښ، ژماره (۹۴) سالی ۱۹۸۲، لاپهره ۲۶-۴۱ پلاوگراوه تهره.

رسته‌ی بکر نادیار

گرامه‌ری ته‌قلیدی به‌گشتی بایه‌خ به‌وشه و داپشتنی وشه نه‌دات. هر وشه‌یتک له زمانا قالبه‌کانی چین و له ج‌ر‌دگ و پاشگر و پیشگر و پتکه‌ها توده و نژادی و نمو قوئاغانه‌ی پی‌سیا تپسه‌پوه و مانا‌کانی چین... هتد. بن‌نوه‌ی ده‌وری په‌یودندی نیوان به‌شه بنجیه‌کانی رسته. له ده‌ستیشانه‌کردنی قالبه جیاوازدکانی وشه دهرنه‌خات.

یه‌کنی له سه‌خست‌ترین و نالۆزترین لایمن له زمانا جیا‌کردنه‌وی لیقلی مۆرفۆلۆجی (داپشتنی وشه) و لیقلی سینتاکسه (داپشتنی رسته). نهم سه‌ختیه - له زمانی کوردییا - لهم نمونه‌یه‌دا هۆی دهرنه‌خات:

نایا (نه‌یانینین) رسته‌یه یا وشه‌یه؟

۱- گهر رسته‌بن پتناسینی وشه چییه؟

۲- گهر وشه‌بن پتناسینی رسته چییه؟

بن‌نوه‌ی خۆمان به‌خینه گتژاوی نهم مه‌سه‌له‌یه‌ود، لهم قوئاغه‌دا وای له قه‌لهم نه‌ده‌ین که گۆپینی قالبی وشه دوو هۆی هه‌یه:

۱- هۆی مۆرفۆلۆجی: هه‌ندئ (نه‌فیکس) (پیشگر و پاشگر و ناوگر) نه‌خرته سه‌ر‌ر‌دگ و وشه‌ی زمانه‌که‌وه بۆ دروست‌کردنی وشه‌ی تازه‌ی تری خاودن مانای تازه، بن‌نوه‌ی نهم نه‌فیکسانه هه‌یج په‌یودندیکی وشه‌که به‌به‌شیتکی تری رسته‌وه ده‌رپن‌ر‌دک (هه‌ل-), (ر-), (-ه‌وه), (-ن) هتد.

گرتن - هه‌لگرتن - ر‌اگرتن

خواردن - خواردنه‌وه

نوشت - نوشتنه‌وه... هتد.

۲- هۆی سینتاکسی: هه‌ندئ نه‌فیکس نه‌خرته سه‌ر‌ر‌دگ و وشه‌وه بۆ ده‌رپینی په‌یودندی نیوان نهم‌ر‌دگ و وشانه به‌به‌شه‌کانی تری رسته‌وه. (ودک ر‌اناوه لکاودکانی په‌یودندی نیوان بکه‌ر و فرمان ده‌رنه‌پرن).

بۆ جیا‌کردنه‌وی نهم دوو لایمنه سه‌یری نهم نمونه‌یه بکه‌.

(ن‌ای) (نوشتن) له رسته‌ی

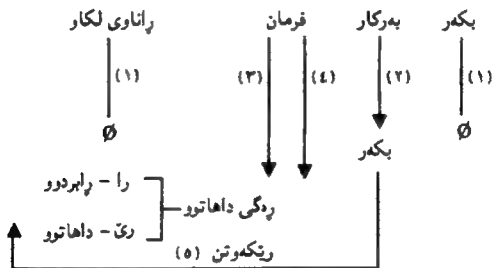
نەوان نوشتن.

جیایه له (ن)ی (نوستن) له رستهی

نوستن خوژه

(ن)ی یه کم په یو دندی نیوان بکه و فرمانی دهر پری (واتا پاشگریکی سینتاکسیه)
(ن)ی دوو خرایه سهر دهگی فرمان یز دروستکردنی ناو. (واتا پاشگریکی
موزفولوزجیه).

بهم جوړه نه بېن قالبه جیاوازه کانی وشه له ناو چوارچیتو هی رسته دا د سنیشان بکری
چونکه هندی دارشتن و گوزین به ستراوه به گوزینی په یو دندی وشه که به به شه کانی تری
رسته و. په کئی له لایه نانه، له دارشتنی نه و جوړه فرمانانده دهر نه که وئی که به (فرمانی
بکه نادیار - المینی للمجهول) ناو نه بریت. یاسای گوزینی رستهی بکه دیار یز بکه
نادیار:

واتا:

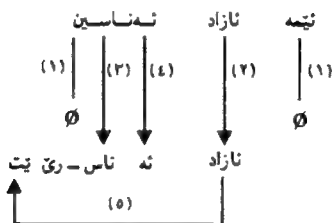
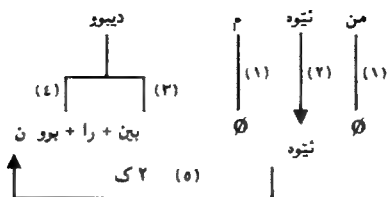
۱- بکه و راناوی لکاو لانه بریت.

۲- بهرکار دیته خوار و جیتی بکه نه گری به لام چه مکی (بهرکاری)ی خوی نادوړتی.

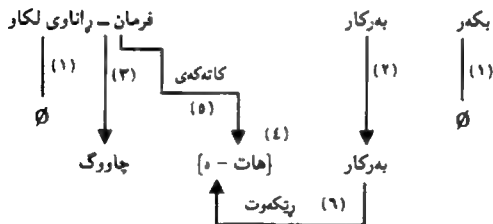
۳- دهگی داهاتووی فرمانه که وهر نه گری و گهر کاته که له راپردودا بو (را)ی دهک
پاشگری نه خرته سهر، گهر کاته که داهاتو بو (ری).

۴- نیشانی جزوی کات (مهمست لعمه (نه)ی همیشه یی و (بو)ی راپردووی تهر او...
هند) شوینی خوی نه گری.

۵- به پیتی کس و ژماره ی بهرکاره که راناویکی لکاوی نه خرته سهر - فرمانه که دهک
تینه پهر خوی نه نوینی.

کرمانجی سەروو سیستەمێکی جیاوازی لەم ڕۆژەودە پیشان ئەدات.

واتا:

۱- بکەر و راناوی لکاو لانه‌برێن.

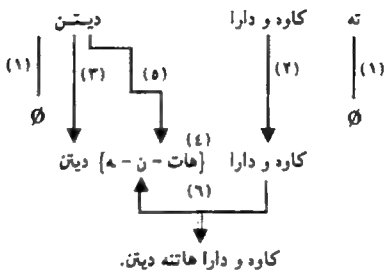
۲- بەرکار دیتە خوا.

۳- چاووگی کارەکه وەرته‌گیریت.

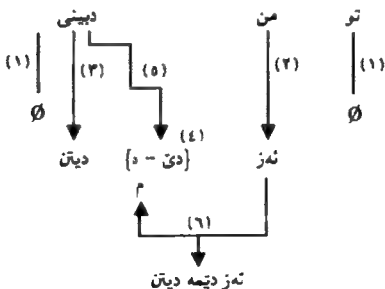
۴- (هاتن ، دید-کریئ -حیییه پئشی فرمانه به‌چا‌و‌و‌گ کراوده‌که.

۵- ک‌سی فرمانه‌که له‌بەر فرمانی (هاتن) نه‌ک‌ریئ.

۶- به‌پیتی ک‌س و ژماره‌ی به‌رکاره‌که راناوتیکی لکا‌و به‌فرمانی (هاتن) ده‌ه له‌ک‌ئیت‌ریت. وه‌ک:

تێبێنی: گەر فرمانه‌که له‌ کاتی داها‌ت‌و‌دا‌یێ و به‌رکار به‌رانا‌و ده‌ر‌پ‌ایێ نه‌وه راناوه‌که له‌ کۆمه‌لی (من - ته... هتد) نه‌بێ. که‌ رسته‌که‌ گۆزایه‌ رسته‌یێکی به‌که‌ر نادیار راناوه‌که نه‌بێ بگۆزیت به‌کۆمه‌لی (ته‌ز - تو... هتد).

* نهم واره له گۆلاری رۆشنه‌ری نوێ، ژماره (۹۵) سالی ۱۹۸۲، لاپه‌ره ۳۴-۳۵ به‌لا‌و‌ک‌را‌وه‌ته‌وه.

زمان و ماتماتیک

قسه کردن یه کتیکه له سه برترین و نالۆزترین دیاردەکانی ئەم سروشتە. نهختی بیری لێ بکێتێوه ئەم سه بری و نالۆزییهی ده رنه که وێ.

«من که له گهه تۆ قسه نه کهم» کۆمه له زانیارییهک له مێشکه ههیه (چۆن پارێزراوه...؟) ئەم زانیارییهت بۆ نه گوازمه وه به هۆی کۆمه له دهنگی که به نه نامانی ناخواتنه وه دروستیان نه کهم. تۆ ئەم دهنگانه به هۆی گوێره نه بیستی و مێشکه شیان نه کاته وه (تێیان نه گهیت) و تیا یا نه پارێزرت.

تۆ دیسان نه توانی ده ری به رته وه به هه مان به پرده. واتا زمان سێ جوړ توانینی به یهک به ستراو نه نوتنی.

۱- توانینی ده برین: ئەمه یان میکانیکییه تی نه نامانی ناخواتن نه گرتیه وه که به هۆیه وه ریزه دهنگی دروست نه کری و مانا کانیان تیهه لکێش نه کریت و به هۆیه وه بۆ گوێگر نه گوێزرتیه وه.

۲- توانینی وه رگرتن: ئەمه یان فسیۆلۆجیه تی گوێ و بیستن نه گرتیه وه.

۳- توانینی شیکردنه وه و تێگه یشتن و پاراستن: ئەمه یان فسیۆلۆجیه یهت و میکانیزییه تی مێشکه نه گرتیه وه.

ئەم مێشکه (که برتییه له و پارچه گوشته) چ میکانیزییه تیکی نالۆز و سه بری ههیه که پیاو به هۆیه وه نه توانی بهم خیرایییه ئەم دهنگانه شی کاته وه و بیانکات به زانیاری و بیانپارێزی و ده ریان برتیه وه... هه ریه که له تیهه چهند شت نه زانی... چهند کهس و شۆین نه ناسن چهند زمان نه زانی...

چهند شتی خۆتندۆتیه وه و بیستیه وه... هه د هه مرو ئەمانه به وینه وه له م مێشکه (به چوکه) دا پارێزراون... که ی باسی شتی کرا، هه موو ئەوانه ی به یوه ندییان به م شته وه ههیه یه که سه ر دینه یاد و به رچاو و قسه که ر نه توانی هه مووی به رتکۆپتیکی وه ک زنجیره دینیکی به یهک به ستراو به ته سه ل سو لیک یی زه مه نی و مه نتیقی بگێرتیه وه هه چ دیاردیه تیک نا به م را ده یه نالۆز و سه بری، بێگومان نه بیته مایه ی سه رنج راکێشانی که لێ خه لک و زانیان. که لێ به سو رپا و لێکدا نه وه ی جیا واز ده ره ری چۆنیه تی به دابوون و

کارکردنی نهی...

یەکێ له سیما ههردە سەر سوڕمێتهکانی زمان نهوێه پیاو نهتوانی ههمیشه مانا و بیری تازە پێشتر نهیستراو و نهزانراو دهبرێ و تن بگات. نمو شتانهی نێسته بۆ نێوده باس نهکەم (لهوانهیه) پێشتر نهتانیهستی، واتا مانا و چه مکه که ی بۆ نێوده تازەیه بهلام هه بهو کۆمهله وشانه دهبراون که ههموو مان تیا یا هاوێهشین و ههموو دهم له قسه کردنی رۆژانه ماندا به کاریان نههێنین.

شاعیرێک دێ جوانترین نهندی شه و مانا که گهس هه به خه یالیا نهی... نهیخاته ناو قالبی چهند وشه یێک که نێمه دهیه ها جار له قسه کردنی رۆژانه ماندا به کاریان نههێنین.

سه یا ههزار کهس بێته ههموو زمانی کوردی و عه ره بی باش بزانی... دهقیکی کوردی و دهقیکی عه ره بیان بهرێ، کوردیه که بهکن به عه ره بی و عه ره بییه که بهکن به کوردی هه هه زاریان بهراورد بهکیت دووانیان نادۆزێتهوه له دوو پرسته دا به ته واوی وک یهک بن. توانینی ناده میزاد له ده برینی ژماره یێکی بێ دوا یی مانا و بیر و توانینی له ده برینی هه مان مانا و بیر به ژماره یێکی بێ دوا یی قالب و دا م شق هه بهو کۆمه له وشانه ی له فهرهنگی زمانی میشکییا هیه (که ژماره یان سنوورداره) له سه ره بناغه یێکی ماتماتیکی لێک نه درێتهوه.

ماتماتیک سیسته میتکی بریتی له ژماره یێکی کهم و سنووردار (نیشانه) و (یاسا) یه که به هۆیا نه وه ژماره یێکی بێ دوا یی (نرخ) ده ر نه برێ. بۆ نموونه سه بری نهم دوو لای نه بکه.

۱- نیشانه (۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، سفر)

۲- یاسا - خانه ی تاکانه و ده یانه و سه دانه و هه زارانه...

هتد.

تاکانه	ده یانه	سه دانه	هه زارانه	∞

تهنیا بهم دوو لای نه زۆر سنوورداره ژماره یێکی بێ پایان (نرخ) دروست نهکریته. هه ره خانه یێکی بچوو که تر که ژماردی بوو به (ده) نهم (ده) یه نهکری بهیه که نه که ویتته

خانمی ژوورتر و بهم جوړه... نهمه نهوه ننگه پهنی که دوا ژماره نییه... ژماره که هر چند گوره بن نشی یه کیتی تری بخړته سر.

نرخه هر (نیشانه یه ک) یش له ناو چوارچتو دی نهم یاسایه دا به هوی شوتنه کی و جوړی په یوه ندی له گهل نیشانه کانی ترا دهنیشان نه کړی. هه یونی ژماره یی کی بی دوا بی نیحتمال بز نهم جوړه په یوه ندی به له نیوان نهم نیشانه هوی به توانی دهر پری ژماره یی کی بی پایان (نرخ).

بز روونکر د نهوی چه مکی ژماره یی کی بی دوا بی نیحتمال سه یرتکی نهم نمونه به بکه:

$$3 \text{ ص} + 2 \text{ ع} + 1 \text{ ن}$$

نهم هاوکیشه به (معادله) نرخ کی تایه تی هه به که (ن ۱) نهم نرخه دهنیشان کراوه به هوی جوړی په یوه ندی هر نیشانه یی که له گهل نیشانه کانی تر و شوتی به گوتردیان له ناو چوارچتو دی نهم هاوکیشه دا. گهر شوتیان بگوتی و نالوگوتی بکرتی نرخه که ش نه گوتی وهک:

$$3 \text{ ص} + 2 \text{ ع} + 1 \text{ ن} = \text{نرخه که گوتی}$$

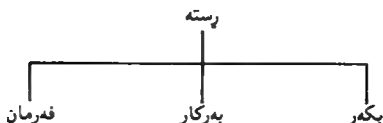
$$3 \text{ ص} + 2 \text{ ع} + 1 \text{ ن} = \text{نرخه که گوتی}$$

بهم جوړه نه بنین ژماره یی کی یه کجار زور نیحتمال هه به بز نالوگوتی کردنی نهم چوار نیشانه به (س ص ع ل). گهر شوتی ژماره کان بگوتی نیحتماله که دوو نهوه ندی لی دی.

نیشانه یی کی تری وهک (م) زیاد بکرتی نیحتماله که ده به جار زیاتر نه بی.

نیحتمال با به راوردیک بکه بی له نیوان نهم شتانه ی باس کران و زمان، نمونه کانیشمان له زمانی کوردیه وه نه بی.

بکه و بهرکار و فرمان سی به شی بنجی رسته ی هر زمانیتکن. په یوه ندی نیوانیان له زمانی کوردیدا لهم ویتیه دا روون کراوه ته وه.

نہو یاسا یانہی بکھریان پئی دائرہ پتریت ہمانن کہ بھرکاریشیان پئی دائرہ پترئی۔
 شرتنیان لہ رستہ دا دورہ کہ بیان دستیشان نکات۔ ژمارہی یاساکان گھلین لیرہ تہنیا
 دووانیان نخہنہ بہرچاو بۆ مہہستی یاسہ کہمان۔ یہ کم بکھر (یا بھرکار) لہوانہیہ لہ
 ناوی یا زیاتر پتیک بیت۔

بکھر ← (ناو..... ∞) یاسای ژ (۱)

(∞) نیشانہی (ہی دواہی) یہ

لیرہ کہ نلین (زیاتر) مہہست ژمارہ پتیک ہی دواہیہ۔ ہیچ یاسا پتیک نیہ لہ
 پترمانی ہیچ زمانیکا بلتی نہہی ژمارہی نہو ناوانہی لہ بکھر یا بھرکاری رستہ دا
 دہرہ کہوی لہ وندہ زیاتر نہہن بیتگومان ژبانی رۆژانہ مان پتہوستی بہرستہی وا نیہ
 ژمارہی ناوہکانی بکھر یا بھرکار یہ کجار زۆرین نہہ لہ روی عمہہ لیہوہ بہلام لہ روی
 نہزہریہوہ پتگا ہدیہ بۆ ژمارہ پتیک ہی دواہی ناو لہ بکھر و بھرکاری رستہ دا دہرکہون
 (نہہ لہ گھل چہمکی دوا ژمارہ لہ ماتماتیکا بہراورد بکھ)

من (نازاد و رزگار و ناواز و ناہنگ....) نہہینم۔

نازاد من نہہین۔

(نازاد و رزگار و ناواز و ناہنگ و....) من نہہین۔

من (نازاد) نہہینم۔

ہر ناوہش نہہی ناوہل ناوی یا زیاتری لہ گھلا دہرکہوی - یاسا ژمارہ (۱) بہم جۆرہ
 فراوان نہکرت۔

بکھر ← [ناو (ناوہل ناو..... ∞) یاسا ژ (۲)]

تہستا ہا لہ ناو چوارچتہوی نم یاسا ہدا نم رستہیہ داپترین و لہ گھل نہو ہاوکتشہی
 پتشر باسماں کرد بہراوردی بکھین گہر:

کوپ = ۳، کچ = ۲، کورت = س، قزن = ص لاواز = ع، چاوشین = ل

کوردييا هه بيم سي و شمش (٣٦) فونيمه داپترارون. بيتگومان ريگه کراوده وه تا ژمارديتيکي بين دوايي بو دارشتني وشي نوئ. له هه زمانه کومه له ياساييکي تاييه تي به زمانه که وه هه يه که به هويانه وه فونيمه کاني له يه که نه درين بو دوستکردني پرگه. له ناو چوارچيتوي قالبی نهم پرگانه ژمارديتيکي بين دوايي نيحتمال هه يه بو پريزون و له يه کداني نهم فونيمانه. هه بوني نهم ژماره بين دواييه نيحتمال. ديارديتيکي ماتماتيکيه.

سه رچاوه کان:

1- Bullock, A. and Stallybras (1977) ed.

The fontana dictionary of modern thought.

2- Bott, M. F. (1970) Computational Linguistics. in New Horizons in Linguistics ed. John Lyons.

٣- رۆزنال، م. و. يۆدين، ی (١٩٨٠) الموسوعة الفلسفية.

* نهم وتاره له گۆلاري رۆشنهيري نوئ، ژماره (٩٧) سالي ١٩٨٣، لاپهره ٣٤-٣٧ بهلاوکرلوه نه وه.

تینه‌پەر فرمانتگی بکەر نادیاره

به پیتی نمو پیتناسینانه‌ی باون... فرمانی تینه‌پەر نه‌ودی به که نه‌توانی بهرکار وەرگری وەک له رسته‌ی (من نه‌خۆم) فرمانی (نه‌خۆم) تینه‌پەر، چونکه نه‌توانی بهرکاریکی وەک (سێو) وەرگری و رسته‌که بهی به (من سێو نه‌خۆم).

فرمانی تینه‌پەریش نه‌ودی به که بهرکار وەرناگری، وەک له رسته‌ی (ئینه‌م نوستین) دا. نه‌ودی نمو پیتناسینانه هه‌له‌موشینیتته‌وه و که‌له‌به‌ریان تیا په‌یدا نه‌کات پیتناسینی (بکەر) و (به‌رکار) و سروشتی په‌یوه‌ندیی سیمانتیکییانه به‌فرمانا له‌ناو چوارچێوه‌ی رسته‌دا. بکەر نمو که‌سه‌یه یا نه‌و شته‌یه که کاره‌که نه‌کات و به‌رکار نمو که‌سه‌یه یا نه‌و شته‌یه که پیتشوازیی کاره‌که نه‌کات... واتا کاره‌که‌ی دکه‌وێته سەر. به‌پیتی نمو پیتناسینانه له‌رسته‌ی: ناهه‌نگ گۆل نه‌چنی.

(ناهه‌نگ) بکەر، چونکه نیشه‌که نه‌کات... (گۆل) یش به‌رکاره، چونکه نمو نیشه‌ی که ناهه‌نگ نه‌یکات کار له‌ گۆله‌که نه‌کات که (چنین) به‌تی. له‌ رووی کاته‌وه‌ش بکەر دهمت پیتشخه‌ری نه‌کات.

نیه‌سته به‌پیتی نمو پیتناسین و هه‌نتیقه رسته‌ی:

ناهه‌نگ ده‌نگی رزگار نه‌بیه‌ستی.

شی بکه‌رده‌وه و بزانه بکەر و به‌رکار کامانه‌ن؟

گەر بکەر نه‌وه بهی که کاره‌که نه‌کات و به‌رکار نه‌وه بهی که کاره‌که‌ی نه‌که‌وێته سەر و دهمت پیتشخه‌ریش له‌لایه‌ن بکه‌رده‌وه بهی... لهم رسته‌دا نه‌بی (رزگار بکه‌ری) و (ناهه‌نگ) به‌رکاری. چونکه یه‌که‌م (رزگار) نیشن نه‌کات که (قه‌م‌کردن) نه‌بێجا کار له (ناهه‌نگ) نه‌کات که (به‌ستن) ده‌که‌یه. گەر رزگار قسه نه‌کات ناهه‌نگ ناییه‌ستی.

هه‌مان شت له‌گه‌ل فرمانی (به‌ین) له‌ رسته‌ی (من تو نه‌بینم)... نه‌بی (من) به‌رکار و (تو) بکه‌ری... چونکه (تو)ی کارت له (من) کردووه... (تو) نه‌بی (من) نایینم.

له‌ژێر تیشکی لێکه‌دانه‌ودی مانای نمو دوو رسته‌یه‌ی خواره‌وه (بکەر) و (به‌رکار) چۆن به‌ن ناسری؟

۱- نازاد کتبیکی له شیرکو وەرگرت.

۲- شیرکو کتبیکی دا به نازاد.

له ههردووکیاندا په یوهندی سیمانتیکی نیتوان (شیرکو) و (نازاد) به تموای و دک یک وایه... که چی له رووی په یوهندی پززمانیهوه له رسته یی کهمدا (نازاد) بکه ره و (شیرکو) بهرکاری ناراسته وخویه... له رسته یی دووهدا (شیرکو) بکه ره و (نازاد) بهرکاری ناراسته وخویه...

که له نمونه یی تری لهم بابه ته نه دوزریته وه له زمانا تیایانا چه مکی بکه ره و بهرکار و په یوهندی سیمانتیکیان به فرمانه وه به پیچه وانهی نه و پیناسینه به بویان دانراوه.
گویا فرمانی تینه پهر نه ویده که بکه ره و نه گرئ و بهرکار و نه ناگرئ... بۆ نه مهش نمونه یی لهم بابه ته نه هتیریته وه:

داره که شکا.

داره که: بکه ره

شکا: فرمانه

که بهروری له رووی ماناوه لهم رسته یی بکۆلینه وه و شی بکه پنه وه نه بین نه وه یی تیایا به بکه ره له قه له م نه دری له راستیدا چه مکی بهرکاری بهر نه که وئ، چونکه دار یا هه چ شتیکی تر هه رگیز له خویه وه ناشکی. نه بین هتیری کاری تیکرد به و شکانه بیتی... نه و هیزه نه بین بکه ره که بین.

بۆ زیاتر روونکردنه وهی نه م لایه نه نه م رسته یی خواره وه له رووی مانا و په یوهندی نیتوان وشه کانیانوه بهر اوورد بکه.

۱- داره که شکا.

۲- یا داره که یی شکانه.

۳- نازاد به تهور داره که یی شکانه.

ناشکرایه که په یوهندی مه نتیقی نیتوان (داره که) و (شکان) دا له هه رسح حاله دا یه که... (داره و شکاوه)... له کاتیکا به یی شیکردنه وه یی زمانی - که باوه - داره که له رسته یی یه که ما بکه ره و له رسته یی دووهما بهرکاری راسته وخویه و له رسته یی سیه ما بهرکاری ناراسته وخویه (چونکه نازاد یه که م دهستی له تهوره که داوه وانا تهور نه بین بهرکاری راسته وخویه).

به پیتی نهم لیکن دانه و دیه ددرنه که وئی، که بکهری ههموو فرمانتیکي تینه پهر له بناغه دا بهرکاره... چونکه هیچ گیانه بهرئی یا شتی نییه بکهری یا بجوولیتته ووه یا بخه وئی بئ هز (دهری بئ یا ناوی)... نهم هژی بهکهره راسته قینه که یه.

هنده ئی دیارده ههیه روودانیان له ژوور ددهسه لاتی سروژ دایه... وک (مردن، خزین، کهوتن، پژمین... هتد)... بکهری نهم رووداوانه (فرمانانه) له ژیر کارتیگردنی هینزیکي نادیار ههلسوکه وئی تهمنویتن... نهم هینزه نادیاره بکهره سیمانتیکیکیه که یه نه وئی له پژمانا به بکهری تینه پهر ناو نه برئی له راستیدا چه مکی بهرکاری بهرنه که وئی، که یه هینزه که زانرا چیه... به یاسایه مکی پژمانی تیجه پری فرمانه که دائه پژرئی و بکهره راسته وخوکه پیشان نه درئی^(۱) وک:

مناله که نوست. (له خو به ووه - سروشت نواندی)

ئاواز مناله کی نوواند. (کهر ناواز نهبا مناله که لهو ساته تایه تییه دا نه نه نوست... وانا ئاواز بوو به هژی نوستی).

کهر نهم دیاردهیه بهراورد بکرت له گهل فرمانی (بکهر نادیار) دا... ددرنه که وئی که فرمانی بکهر نادیار تیجه پهر نه کهری به تینه پهر له بهر نه زانیی یا شارده وئی بکهره راسته قینه که یه نه وئی بهسهر بهرکارا دیت له ژوور ددهسه لاتیسیا نه بئ. نهم به لگهی سیمانتیکي...

به لگهی (پژمانی) یش نه ویه که فرمانی تیجه پهر نه کهری به بکهر نادیار... خوی وک فرمانتیکي تینه پهر پیشان نه دات له رووی په یوه ندی بهراناوی لکاوه ووه. له رابردودا کۆمه لی.

(م، یت، و، ی، ن، ن) وهرنه گری...

من: م

تۆ: یت

نهو: نوست -

نیمه کوزرا: ی

نیوه: ن

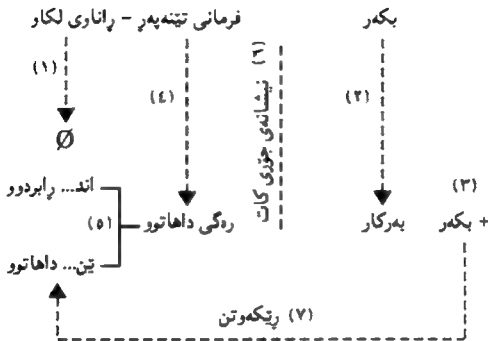
نهوان: ن

به مه ددرکهوت که فرمانی تینه پهر له رووی په یوه ندی سیمانتیکیکیه ووه به بکهره

پرتزمانییه که یه وه فرمانتیک بکهر نادیاره.

به بهر اورد کردنی یاسای کردنی پرستی فرمان تینه بهر بهی تیه بهر له گهل یاسای کردنی پرستی بکهر دیار بهی بکهر نادیار، دهرته که وی که نم دوو دیار دیه پیچه وانهی به کترن...

1- یاسای گزینی پرستی فرمان تینه بهر بهی تیه بهر.

واتا:

- 1- راناوی لکاو لانه بری.
 - 2- بکهر شوتنی بهرکار نه گری.
 - 3- بکهر زیاد نه گری.
 - 4- رهگی داهاتوو فرمانه که وهرته گیر.
 - 5- گهر کاتی فرمانه که رابردووین (اند) و داهاتووین (تین) ده خرته سهر. (2)
 - 6- نیشانی جزوی کات (نه - بوو - هتد) شوتنی خوی نه گری.
 - 7- به پیتی کس و ژماردی بکهره زیاد کراوه که راناویکی لکاو نه خرته سهر فرمانه که و به پیتی یاساکانی راناوی لکاو شوتنی خوی نه گری.
- غرونه: گهر یانه وی پرستی:
- مناله کان نوستبوون

بکھین بهرسته يه کی فرمانی تیهه... به پیتی یاساکان نه یی:

۱- راناوی لکاو لایبری.

مناله کان نوستبوو

۲ و ۳ - بکهر شوتنی بهرکار بگری و بکهر یکی تازهی بهخریته سهر

نهو مناله کان نوستبوو.

۴- رهگی داهاتووی فرمانه که وهه بگیری

نهو مناله کان نوو

۵- فرمانه که راپردوو (اند)ی بهخریته سهر

نهو مناله کان نوواند

۶- نیشانهی جۆری کات شوتنی خۆی بگری، لیره (هوا) نیشانهی راپردوو تهواو.

نهو مناله کان نوواندبوو

۷- به پیتی کهس و ژماره ی بکهره زیادکراوه که راناوی یکی لکاوی نهخریته سهر و به پیتی

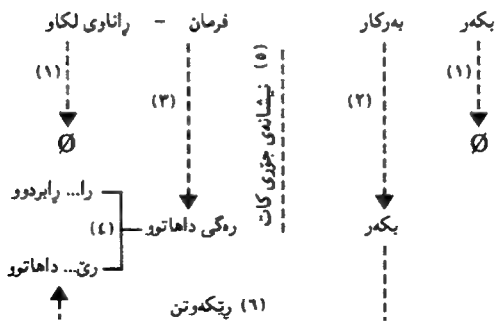
یاساکانی راناوی لکاو شوتنی خۆی له رسته دا نهگری:

هۆ کهسی سییه می تاک له گه ل فرمانی راپردوو (ی) ده رنه کهوئ... گهر بهرکار هه بین

پیهوه نه لکئ... رسته که له نه عیاما نه یی به

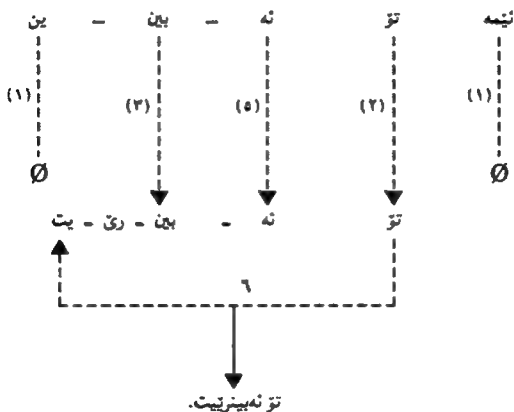
نهو مناله کان - ی نوواندبوو

ب- یاسای گۆنئی رسته ی بکهر دیار بهی بکهر نادیار.

واتا:

- ۱- بکەر و راناوی لکاو لانه برین.
- ۲- بهرکار شوونی بکەر نه گری... (به لام چه مکی بهرکاری خوی له پرووی واتاوه نادۆرینی).
- ۳- رهگی داهاتووی فرمانه که ودرنه گیرئ.
- ۴- گهر کاتی فرمانه که رابردووی (را) و داهاتووی (ری) نه خریته سهر. (۳)
- ۵- نیشانهی جوژی کات (نه - بوو - هتد) شوینی خوی نه گری...
- ۶- به پیتی کەس و ژماره ی بکەر تازه که راناویکی لکاو نه خریته سهر فرمانه که وهک فرمانیکی تینه په.

به بهر اوورد کردنی یاسای گۆرینی رستهی فرمان تینه په بهی تیه په له گه له یاسای گۆرینی رستهی بکەر دیار بهی بکەر نادیار دهرنه که وئ که نه و دوو دیاردهیه پیچه وانهی به گترین...

کردنی تینه‌په‌ی به‌تیپه‌ی	کردنی بکه‌ر دیار به‌بکه‌ر نادیار
۱- بکه‌ری سیمانتیکی نییه. نه‌خریته رسته‌که‌وه و به‌یاسایه‌کی مؤزفولژی فرمانه‌که نه‌کری به‌تیپه‌ی.	۱- بکه‌ری سیمانتیکی هه‌یه لانه‌بری و به‌یاسایه‌کی مؤزفولژی فرمانه‌که نه‌کری به‌تیپه‌ی.
۲- له‌ پرووی ریککه‌وته‌وه فرمانه‌که نه‌و کۆمه‌له‌ راناوه ودرنه‌گری که تایسه‌ته به‌تیپه‌ی.	۲- له‌ پرووی ریککه‌وته‌وه فرمانه‌که نه‌و کۆمه‌له‌ راناوه ودرنه‌گری که تایسه‌ته به‌تیپه‌ی.

په‌راویزه‌کان:

۱- فرمانه تینه‌په‌ره‌کانی کوردی له‌ پرووی بونیان به‌تیپه‌ی نه‌کری به‌چوار به‌ش.

(نه‌وانه‌ی نا‌کری به‌تیپه‌ی چونکه تینه‌ی به‌رامبه‌ریان هه‌یه وەک:

که‌وتن - خستن

هاتن - هینان

بوون - کردن

ب- نه‌وانه‌ی نشن بکری به‌تیپه‌ی سه‌ره‌رای هه‌بوونی تینه‌ی به‌رامبه‌ریان. له‌م حاله‌ته‌دا مانای تینه‌ی به‌رامبه‌ر و به‌تیپه‌ی کراوده‌که وەک یه‌ک نابن. وەک (مردن) تینه‌ی به‌رامبه‌ری (کوشتن) و نه‌کری به‌(مراندن). به‌لام له‌ پرووی ماناوه (مراندن) و (کوشتن) جیان.

پیاوه‌که خۆی کوشت - لیڤه‌ مردووه.

پیاوه‌که خۆی مراند - لیڤه‌ نهمردووه.

هه‌مان شت له‌گه‌ل (چوون) و (چواندن) دا

نه‌و سکی چوو.

نه‌و سکی چواند.

ح- نه‌وانه‌ی که نا‌کری به‌تیپه‌ی وەک (گه‌نین - پشکووتن -زان)... هتد) لیکه‌نده‌وی مه‌نشی بژ نه‌مه نه‌ویه‌ی روودانیان له‌ ژوو ناره‌زو و دمه‌لاتی مرۆفدایه. هه‌چ هه‌زیکی دیار ده‌ستیشان نا‌کری به‌بکه‌ری نه‌م جوژه فرمانانه... دارێ نه‌شکی منیش نه‌توانم بیه‌شکێتم... منالێ له‌ خۆمه‌وه نه‌نوی منیش نه‌توانم بیه‌نوتیم...

به‌لام هه‌رگیز ناتوانم و دمه‌لاتی نه‌ووم نییه‌ گۆلێ بیه‌شکوێتم... که‌سێ بیه‌شکێتم... هتد. بۆیه (پشکواندن و زانیدن و گه‌ناندن)... نییه.

د- نه‌وانه‌ی نه‌کری به‌تیپه‌ی هه‌موو نه‌وانه‌ن که به‌ر سق به‌شه‌که‌ی تر نا‌گون.

۲- گه‌ر ره‌گی داهاتووی فرمانه تینه‌په‌ره‌که به‌ (ئ) یا (ۆ) کۆتایی هاتبێ. به‌خسته‌سه‌ری (اند) و

(ئىن)، (ئى) نەتوتتەسە و (ۆ) نەين بە (و) ى كپ. وەك (شكان و رۆيشتن) دا رەگى داهاتوويان (شكىن) و (رۆ) يە كە (اند) و (ئىن) يان نەجىتە سەر نەين بە (شكاند - شكىن) و (رۈاند - رۈين).
۳- لە كردنى فرمانى بگەر ديار بھى بگەر ناديار... گەر رەگى داهاتووي فرمانى تتيھەر بە (د) يا (ۆ) كۆتايى ھاتين... بەختەسەرى (را) و (پى)... (د) نەتوتتەسە و (ۆ) نەين بە (و). وە لە:

كردن - كە نيشكە كرا / نەكۆن
خواردن - خو نانە كە خورا / نەخوړن

سەرچاوەكان:

- ۱- وریا عومەر نەمین - تتيھەر و تتيھەر - رۆژنامەى عىراق ژ (۲۵۳۴). م ۳۰/۵/۱۹۸۴.
- ۲- وریا عومەر نەمین - رستەى بگەر ناديار. گۆڤارى رۆشنپیری نوێ ژ (۹۵) - ۱۹۸۲.
- ۳- نووسینەگانى د. ناوڕەحمانى حاجى مەرف و د. کوردستان مەكرىانى و مامۇستا نوری عەلى نەمین.
- ۴- گۆڤرى زانپارى كورد - رۆژمانى ناخاوتنى كوردی ۱۹۷۶.

5- Fillmore C. J (1968) "The case for case" in Bach and Harms.

6- Smith, N and D- wilson (1979) "Modern linguistics" Penguin Books.

* نەم وئارە لە گۆڤارى رۆشنپیری نوێ، ژمارە (۱۰۷) سالى ۱۹۸۵، لاپەرە ۱۹۶-۲۰۰.
پلاوكرلو، تەرە.

چەند ياسايتىكى مۇرۇلۇبىسى ۋاپىتىنى فرمان

فرمان و ياساكانى ۋاپىتىنى گىرگىتىن لايەنى پىزىمانى. زانىنى زىمانى تا رادەيەكى زۆر بەستراۋە بەزىنىن و جىياكرىنەۋى چەمكە جىياۋازدكانى كاتەكانى ئەۋ زىمانە و پەيۋەندىيان بەكاتى (فىزىياۋى) يەۋە.

ئالۋىزى سىستەمى كات و چەمكى جۆرەكانى و ژماردىان دەگۆرۈن لە زىمانىكەۋە بۆ زىمانى. زىمان ھەيە لەم پروۋە ئالۋىزىيەكى زۆر پىشان دەدا، ھەشە زۆر سادەبىن.

پەلى ئالۋىزى سىستەمى كات پەيۋەندى بەدەرىپىنەۋە نىيە. ھەج كاتىك بە ھەج زىمانىكى سىستەمى ئالۋىزى دەرىپىن، ھەج زىمانىكى سىستەم سادەش دەتوانى بەيارمەتى ئاۋەلكارەۋە دەرى پەي. بۆ ئىۋىنە ئەم سى چەمكە لە زىمانى ئىنگىلىزىدا يەك قالىپان لە زىمانى كوردىدا ھەيە:

دەچم

I Will go (داھاتو)

I go (سادە)

I am going (بەردەۋامى)

بۆ جىياكرىنەۋى ئەم سى چەمكە لە ھالەتى يەكەمدا ئاۋەلكارىكى ۋەك (بەيانى) و لە دوۋەمدا (ھەمۇو رۆژ) و لە سىيەمدا (ۋا) ئەشە بەكار بەيتىرتىن.

بەيانى دەچمە قوتابخانىە. (ئائىندە)

ھەمۇو رۆژ دەچمە قوتابخانىە. (سادە)

ۋا دەچمە قوتابخانىە. (بەردەۋامى)

كاتى (پىزىمانى) دەپىن لەكاتى (فىزىياۋى) جىياكرىتەۋە، چۈنكە لە زۆر ھالەتدا يەك ئاگرىنەۋە. گەلىن جار رەگى فرمانى رىستە (بەپىتى شىكرىنەۋى پىزىمانى) رابىردوۋە كەچى پروۋادەكە لە داھاتوۋدا پروۋەدا و بەپىچەۋانەۋە. بۆ ئىۋىنە لە رىستە:

بەيانى كە ھاتم كىتتەكەت بۆ دەپتىم.

كاتى فرمانى (ھاتم) لە پروۋى ۋاپىتىنى پىزىمانىيەۋە رابىردوۋە، بەلام پروۋادەكە ۋاتا

(هانتکه) له کاتیکی داهاتووی (فیزیای) دا پروودات که بهیانییه.

حالتی واش هیه فرمانه که بهرگی داهاتو دادپژیری کهچی پرووداوه که له کاتیکی رابردودا پرووی داوه. وک له فرمانی بکر نادیاردا له رستهی: پیاده که دوتنی کوژا.

فرمانی (کوژا) بهرگی داهاتووی فرمانی (کوشقا) که (کوژا) داپژراوه کهچی پرووداوه که له کاتیکی رابردودا پرووی داوه که (دوتنی) یه.

گدلی غونوی تری لم بابه ته نشی بخړسته بهرچاو بز سه لاندنی نهوی که کاتی داهاتو و رابردووی پزمانی جیا به له هی فیزیای و په یوندی نیوانیان له پروه هره نالوزه کانی پزمانه و هر زمانه ش به پتی مەنتیقی تاییه تی خوی نم په یوندیه پیشان دودات.

له پزمانی کوردیدا دوو رهگی جیاواز بز فرمان دس نشان کراون نهوانه که پشان دوتنئ رهگی داهاتو Present Stem و رهگی رابردو Past Stem. هه موو کاته پزمانیه کان بهم دوو رهگه داده پژرتن.

چاووگ کراوه به سرچاوه لپیه وه رهگی رابردو به لبردنی (ن) ی چاووگ ودرده گیرئ. (هه موو چاووگیک به (ن) کوتایی دیت).

چاووگ	رهگی رابردو
خواردن	خوارد
پژمین	پژمی
کردن	کرد

پزمانی کوردی په یوندی مۆرفۆلۆجی نیوان رهگی رابردو و داهاتووی دسپشان نه کړدوه. واتا نو یاسایانه ی نه خستوته پرو که به هوانه وه رهگی داهاتووی فرمان ودرده گیرئ. بز نم مه بهسته په نا دهباته بهر سه لپقه ی قسه کمر. فرمانه که ده خاته کاتی نیست و پتشرگی (ده) و (راناوه لکاوه که) لادها... نهوی دهنیتسه وه رهگه داهاتووه که یه. بهم په پره وه ناشی په یوندی مۆرفۆلۆجی نیوان رهگی رابردو و داهاتو به پتی یاسای پزمانی دسپشان بکړئ. جاری هه ول ددین نم په یوندیه بهینه پرو نینجا یاسای دارشتنی کاته کان پروون ده کهینه وه. یاساکانی وهرگرتی رهگی داهاتو

چاووگ له زمانى كوردیدا په (ن) كوتايى دیت. پيش نهم (ن) ده كنى لم پينج فونيمانه ددردهكوى (ى - ۱ - وو - د - ت).

ى	پژمین - سهرین - دزین
۱	هینان - گهړان - ژيان
وو	بوون - چوون - دروون
د	کردن - چاندن - بردن
ت	كهوتن - شوشتن - هاتن

۱- گهر چاووگكه (ياني) بوو واتا (ى) ى تيدا پيش (ن) ددركهوت - رهگى داهاتووى بهلابردنى (ى) يهكه ددس دهكهوى.

<u>چاووگ</u>	<u>رهگى رابردوو</u>	<u>رهگى داهاتوو</u>
پرسین	پرسى	پرس
فهرین	فهرى	فر
دزین	دزى	دز
مالین	مالى	مال

۲- گهر چاووگكه نهلفى بوو.

۱- لهگهل فرمانى تپهپه را رهگى داهاتوو بهلابردنى (۱) دكه دست دهكهوى.

<u>چاووگ</u>	<u>رهگى رابردوو</u>	<u>رهگى داهاتوو</u>
هینان	هینا	هین
کینلان	کیتلا	کیتل
کیشان	کیشا	کیش

ب- گهر تینهپه ر بوو بۆ ودرگرتنى رهگى داهاتوو (۱) دهكرئ به (ئ).

<u>چاووگ</u>	<u>رهگى رابردوو</u>	<u>رهگى داهاتوو</u>
سووتان	سووتا	سووتئ
گریان	گریا	گریئ

نهم پينج چاووگكه يهك پرگه ييبه ناوتيزدن و بهر نهم ياسايه ناكهون:

<u>چاروگ</u>	<u>رهگی رابردو</u>	<u>رهگی داهاتو</u>
دان	دا	ده
مان	ما	مین
(دا)نان	نا	نن
مان	ما	مین
(هه)سان	سا	س

۳- گهر چاووگه که (واوی) بوو:

۱- له تینه په را رهگی داهاتو وک هی رابردو وایه.

<u>چاروگ</u>	<u>رهگی رابردو</u>	<u>رهگی داهاتو</u>
دروون	دروو	دروو
سوون	سوو	سوو

ب- له تینه په را (وو) لاده بری.

<u>چاروگ</u>	<u>رهگی رابردو</u>	<u>رهگی داهاتو</u>
چوون	چوو	چ
بوون	بوو	ب

۴- هژ چاووگه (دالی) په کسان ناشن یا سایه کی گشتی دابنریت. نم چن یا سایه ده ستیشان کران.

۱- گهر رهگی رابردو به (ارد) یا (اند) کوتایی هاتین... (د) لاده بری و (ا) ده کړی به (ی) ^(۱۱).

<u>چاروگ</u>	<u>رهگی رابردو</u>	<u>رهگی داهاتو</u>
ناردن	نارد	نیر
ژماردن	ژمارد	ژمینر
سپاردن	سپارد	سپیر

فرمانی (خواردن) بهر نم یا سایه ناکه وی. رهگه داهاتو ده که ی (خو) یه.

ب- نوو فرمانانته ی رهگی رابردو یان به (رد) کوتایی دیت و پتش نم (رد)ه فاوولی کورتی (ا) هه یی... رهگی داهاتو یان به لاردنی (رد) و جیگیر کردنی به یه (ه).

چاووگ	رهگی رابردوو	رهگی داهاتوو
کردن	کرد Kird	که
بردن	برد bird	به

بۆ چاووگه (دال) یه کانی تر ناشی یاسای وادابنری به هۆمه وه په یوه ندی میوزفولوژیی نیتوان رهگی رابردوو و داهاتوو پیتشان بدری.

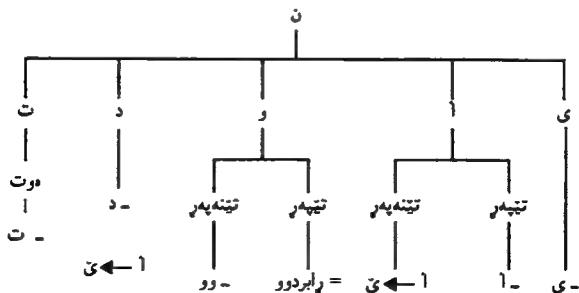
۵- گهر فرمانه که (تانی) هو.

۱- گهر رهگی رابردوو به (-هوت) کوتایی هاتی. رهگی داهاتوو به لا بردن (ت) دست ده که و.

چاووگ	رهگی رابردوو	رهگی داهاتوو
کهوتن	کهوت	کهو
خهوتن	خهوت	خهو
سرهوتن	سرهوت	سرهو

لیسته یه کی (۲۴۹) (۲۱) چاووگیم لهر دستایه. گهر نهو یاسا لا به لایانه ی که هردوو سن فرمانیان به رده که و پشنگوی بخترین و نه مانیش بخرتنه ناو لیسته ی ناوتزه کانه وه، ژماره ی ناوتزه کان ده بیته (۳۸). به پتی نه م لیکۆلینه وه و بۆچونه نه شی رهگی داهاتوو ی ۸۴.۳٪ فرمانی کوودی به یاسا وه ریگیر. (۲۱)

یاساکانی وهرگرتنی رهگی داهاتوو لهم وینه یه دا پروون کرلو ته وه.

هه هج فرمانتیک له لیسته‌ی ناویزه‌کاندا نه‌بوو بهو یاسایانه‌ی سه‌ره‌وه ره‌گی داهاتووی
وه‌رده‌گیری.

ناویزه‌کان

پالاوتن - پالتیو	دان - ده
خستق - خه	مان - مین
پستق - پتس	نان - نی
گهستق - گهز	ژیان - ژمی
پشکووتن - پشکوئ	(هه‌ل)سان - س
نیشتن - نیش	ه‌وردن - ه‌وور
گواستق - گوئز، گواز	خواردن - خو
گرتن - گر	سه‌نلن - سمن - سین
نوستق - نوو	کردن - که
بیستق - بیست	بردن - به
ناشتق - نیث	ه‌زووتن - ه‌زوو
پشتق - پئژ	مردن - مر
خواستق - خواز	دیتن - دین
هاژووژتن - هاژو	وتن - لتی
کپ‌وشتق - کپ‌وژ	ووتن، گوتن - لئ
کوشتق - کوژ	ه‌یشتن - ه‌یل
لیستق - لیس	هاتن - ئی
کل‌وشتق - کل‌وف	هاو‌یشتن - هاوئ
که‌یشتن - که	فروشتن - فروش

کاته‌کانی زمانی کوردی لهم خشته‌یه روون کراوه‌ته‌وه:

پەراوتزەکان:

۱- ھەمىو نەو فەرمانە بەتتېپەر کىراوتەى وەک مىراندن - گىراندن... ھتە (و نەوانەى لە دەنگە سروشتىيەکانەو بەپاشگرى (اندەى وەک قىژاندن - چىرکەندن... ھتە) داپتزاوون بەر نەم ياسايە دەکەون.

۲- نەو فەرمانەى لە پەراوتزى ژمارە (۱) دا باس کرا و نەخراوتە نەم پتژەيمو.

۳- سەيرى نەم وتارەم بکەن:

پتزمانى راناوى لکاو - گۆفارى کاروان ژ (۸) نايارى ۱۹۸۳ ل ۶۸ - ۷۴. ياساکانى راناوى لکاو دەست نیشان نەکات.

سەرچاوەکان:

۱- پتزمانى ناخاوتنى کوردی (۱۹۷۶) گۆزى زانیارى کوردی.

۲- وریا عومەر ئەمىن (۱۹۸۴) کات و پەگى فەرمان. گۆفارى پۆزى کوردستان ژ (۶۵).

۳- نووسىنەکانى مامۆستایان نوری عەلى ئەمىن، د. نەسرین فەخرى، د. کوردستان سوکریانى و د. ناوڕەحمانى حاجى مارف.

4- Mackenzie, D. N. (1961) Kurdish dialect Studies. London.

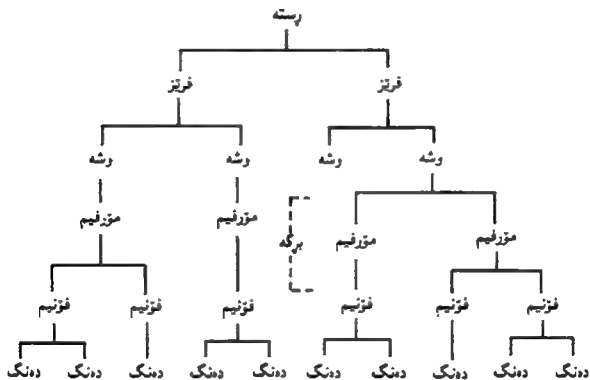
5- Lyons, J (1968) "Introduction to theoretical Linguistics" Cambrige university Press.

* نەم وتارە لە گۆفارى پۆشنەيرى نوێ، ژمارە (۱۰۹) سالى ۱۹۸۶، لاپەرە ۲۵۸-۲۶۴

بەلاوگرلوەنەو.

بناڤه‌ی ساده‌ترین رسته‌ی کورده‌ی

رسته گه‌وره‌ترین دانه‌ی (پێژمانی)‌ی زمانه. نامانجی هه‌ره سه‌ره‌کیی پێژمان پێناسینی رسته‌یه رسته‌ش پێ ناسریت پێ پێناسین و ده‌ستیشانکردنی سروشت و چۆنیه‌تی هه‌موو نه‌و که‌ره‌سانه‌ی دروستی ده‌که‌ن و جۆزی په‌یوه‌ندیی نێوانیان له‌ناو چوارچێوه‌ی رسته‌دا. ساده‌ترین که‌ره‌سه‌کانی زمان نه‌و تاکه ده‌نگانه‌ن که به‌هۆی نه‌ندامانی ناخواتنه‌وه دروست ده‌کړین. گه‌وره‌ترین و ئالۆزترین دانه‌ی (پێژمانی)‌ش رسته‌یه. په‌یوه‌ندیی نێوان ده‌نگ و رسته له‌سه‌ر په‌یوه‌تیکی هه‌ره‌میی ئهم جۆره دامه‌زراوه.

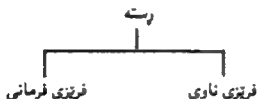
واتا: به‌هۆی نه‌و نرخانه‌ی تاکه ده‌نگه‌کانی زمان له‌ناو چوارچێوه‌ی زمانیتکی تایبه‌تیدا پێشانی ده‌ده‌ن فۆنیمه‌کانی زمانه‌که ده‌ستیشان ده‌کړین. له‌ناو قالیی برگه‌کاندا به‌فونیمی یا زیاتر مۆرفیم پێک ده‌یت. به‌مۆرفیمی یا زیاتر وشه پێک ده‌یت. به‌وشه‌یی یا زیاتر فریز پێک ده‌یت. چهند فریزیکیش رسته پێک ده‌هێن. ^(١)

دهستيشانکردنی سروشت و چۆنیه‌تی پتیکهاتنی نهم که ره‌سانه (دهنگ، فۆنیم، برگه، مۆزفیم، وشه، فریز) و چۆنیه‌تی له‌یه‌کدانیشان له‌ناو چوارچێوه‌ی رسته‌دا ریزمانی زمانه‌که‌یه.

نهم باسه سینتاکسییه. دانه‌ی سه‌ره‌کیی (سینتاکس) وشه‌یه... بۆیه توخون دهنگ و فۆنیم و برگه و مۆزفیم ناکه‌وین. ^(۲) رسته له‌هر زمانیکدا له‌چهند به‌شیتکی بنجی (ریشه) پتیک دیت... هر دانه‌یتکی ریزمانی بترانێ ده‌وری به‌شیتکی بنجیی رسته بگێرێ (فریز) پتیک ده‌یت. ساده‌ترین رسته له‌ دوو فریز پتیک دیت:

۱- فریزی ناوی Noun phrase (ف. ن. بۆ کورت‌کردنه‌وه).

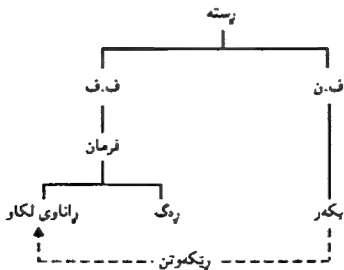
۲- فریزی فرمانی Verb phrase (ف. ف.).

پێزبوونیان له‌ رسته‌ی زمانی کوردیدا بهم جۆره‌یه:

ساده‌ترین فریزی ناوی له‌ ناویک (یا راناویک) پتیک دیت.

ساده‌ترین فریزی فرمانی له‌ زمانی کوردیدا له‌ ده‌گی فرمان و راناویکی لکاو پتیک دیت، نه‌رکی راناوی لکاو ده‌رپینی پتیکه‌وتنه له‌ نێوان بکه‌ر و فرماندا. ^(۳) نهم وینه‌یه بناغه‌ی ساده‌ترین رسته‌ی زمانی کوردی دوو ده‌کاته‌وه.

به دهستانیشانکردنی یاساگانی داپشتنی (فریزی ناوی) و (فریزی فرمانی) ریزمانی ساده‌ترین رسته‌ی کوردی دهستانیشان ده‌کری.

۱- فریزی ناوی

فریزی ناوی له ناوی یا زیاتر یتک دیت. (که ده‌لین زیاتر واتا ژماره‌ییکی بن کوتایی).

ف.ن ← ناو + ناو ← ∞ یاسا ژماره (۱)

نهم ناوانه به (و) یا (ی) له یه‌ک ده‌رتن. جیاوازی نتوان نهم دوو جوړه له یه‌کدانه له‌وه‌دایه، نهم ناوانه‌ی به (و) له یه‌ک ده‌رتن هم‌وو به‌شداری له پروودای فرمانه‌که ده‌کن به‌پتی نهم نه‌رکه‌ی له‌ناو چوارچتیه‌ی رسته‌که‌دا پتیا سپیترراوه. وه‌ک له‌م نمونانه‌دا دهرده‌که‌وئ:

۱- نازاد و رزگار و ناواز و ناهه‌نگ... هاتن.

ب- من نازاد و رزگار و ناواز و ناهه‌نگ... ده‌بینم.

ج- من نامه‌ی بۆ نازاد و رزگار و ناواز و ناهه‌نگ ده‌نیرم.

نهم چوار ناوه (نازاد - رزگار - ناواز - ناهه‌نگ) به‌نامرازی (و) له یه‌ک دراو. له (۱) دا ده‌وری به‌کاری رسته‌که ده‌بین، ههر چواریان له (هاتن) دا به‌شدارن.

له (ب) دا ده‌وری به‌کاری راسته‌وخۆی رسته‌که ده‌بین. ههر چواریان به‌شدارن له‌وه‌ی که ده‌بینر.

له (ج) دا ده‌وری به‌کاری ناپراسته‌وخۆ ده‌بین، ههر چواریان به‌شدارن له‌وه‌ی نامه‌یان بۆ ده‌نیرر.

له‌لایه‌کی ترمه‌وه نهم ناوانه‌ی به (ی) له یه‌ک ده‌رتن په‌یوه‌ندیان له‌گه‌ل یه‌کتردا له‌سه‌ر بناغه‌ی (هه‌یی) Possessive دایه. تنه‌یا ناوی یه‌که‌م پروودای فرمانه‌که به‌پتی نهم نه‌رکه‌ی له‌ناو چوارچتیه‌ی رسته‌که‌دا پتی سپیترراوه به‌جی ده‌هتی. نهم ناوه‌ش سه‌ر به‌ناوی دووهم ده‌بن و ناوی دووهم سه‌ر به‌هی سیتیهم ده‌بن و سیتیهم سه‌ر به‌چوارهم و به‌م جوړه. وه‌ک له‌م نمونانه‌دا دهرده‌که‌وئ.

د- برای ده‌زگیرانی کچی پوورم ده‌ناسم.

ه- من برای ده‌زگیرانی کچی پوورم ده‌ناسم.

و- من نامه بۆ برای ده‌زگیرانی کچی پوورم ده‌نیرم.

لەم پرستانەدا (برا - ده‌زگیران - کچ - پوور) هەموو ناوێ بەنامرازی بەستێ (ی) لەبەک دراوێ لە (د) دا دەوری بەکەری و لە (ه) دەوری بەرکاری پراستەوخۆ و لە (و) دا دەوری بەرکاری ناپراستەوخۆ دەبین.

لە هەر سێ حالەتدا تەنیا (برا) یە پروو داوی فرمانەکە بەپێی ئەو نەرکە ی لەناو چوارچێوەی پرستانەکاندا پێی سپێراوە، بەجێ دەهێنێ تەنیا (برا) یە لە (د) دا هاتوو و لە (ه) دا ناسراوە و لە (و) دا ناهێی بۆ دەنیرێ. ئەم (برا) یە هێ (ده‌زگیران) ه و ده‌زگیران هێ (کچ) ه و کچ هێ (پوور) ه.

لە پرووی نەزەرییەوه هێچ هێزێ نییه بێت ژمارە ی ئەو ناوانە ی لە بەکەر و بەرکاردا دەرەکەون نابێت لەوەندە رەت بێ. ژمارە ی ناوەکان هەرچەندێ بێت دەشت ناویکی تری بخرێتە سەر.

لە پرووی عەمەلییەوه... ژبانی رۆژانە هەرگیز پێویستی بەم جۆرە پرستانە نییه ژمارە ی ناوەکان ی بەکجار زۆر بێ.

ناو دەشت ئەم نامرازانە ی لەگەڵدا دەرکەوت:

(ان) ی کۆ:

(هکە) ی پێناسین:

(یک) ی نەناسین (یا تاکیتی singularity).

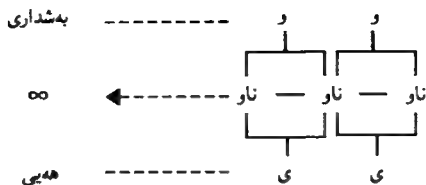
(ان) و (یک) هەرگیز پێکەوه دەرناکەون.

گەر (ان) و (هکە) پێکەوه دەرکەوتن ریزبونیان بەم جۆرە دەبێ:

هکە — ان — هکان

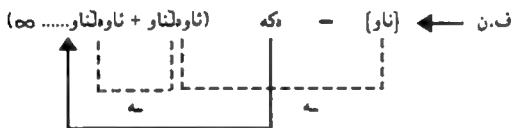
کۆر — هکە — ان — کۆره‌کان

یاسای لێکدان ی ناوەکان بۆ پێکەیتانی فرێز لەم وێنەیەدا روون کراوەتەوه.

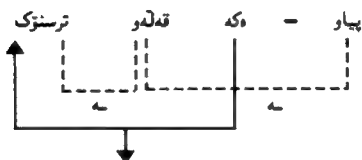

یاسای ژ (۲)

هەر ناوهی دهشی ناوه‌لناوی یا زیاتری له‌گه‌لدا ده‌رکه‌وێ. (دیسان ژمارهی ناوه‌لناوه‌کان بێ سنووره). گه‌ر هات ناوه‌که نامرازی پێناسینی (ه‌که‌ی له‌گه‌لدا بوو. نه‌وه ناوه‌که به‌ناوه‌لناوی یه‌که‌مه‌وه و ناوه‌لناوه‌کان به‌یه‌که‌وه به‌هۆی نامرازی به‌ستن (ه‌) لێک ده‌درێن و (ه‌که‌) ده‌چێته سه‌ر دوا ناوه‌لناوه‌وه.

یاسا ژماره (۳)

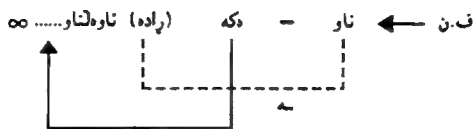

پیاوه قه‌له‌وه‌ ترسنۆکه‌که.

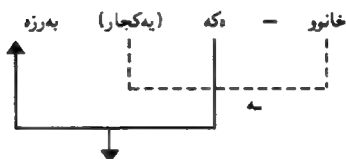
هەر ناوه‌لناوه‌ش دهشی (را‌ده‌) یه‌تکی intensify له‌گه‌لدا ده‌رکه‌وێ... (مه‌به‌ست له‌ را‌ده‌ نه‌م جۆره و شانهن: ژۆر - که‌می - هه‌ندی - یه‌که‌جار... هتد) را‌ده‌ پێش ناوه‌لناو ده‌که‌وێ.

جوان - زۆر جوان

بهرز - يه کجار بهرز

ياسا ژماره (4)

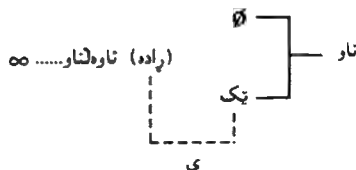

خانوو بهرزه په کجار بهرزه ده

گهر ناو (دهکه) ی له گه لدا نه بهو ناو و ناوه لئاو ده کانه بهو ی ناو راوی به ستن (ی) لیک
ده درتن، (لیک) ی له گه لدا به ی ناو.

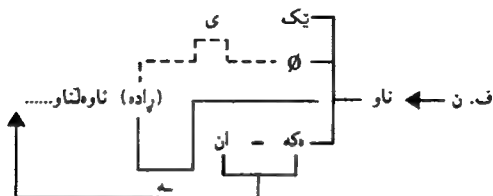
کوری زیره کی ناوا - کوری زیره کی ناوا

پیاوی ژیری دلسوز - پیاوی ژیری دلسوز

ياسا ژماره (5)

Ø نیشانه یه (هیچ) واتا دهرکهوتنی ناو بهیڼ (هکه) و (یک). یاسا ژ (۴) و (۵) له یهک یاسا کو دهرکینهوه.

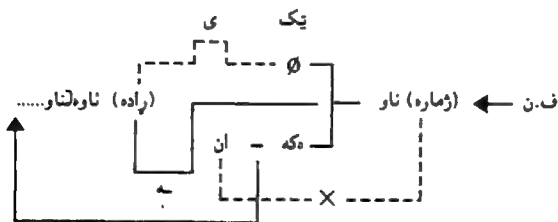
یاسا ژماره (۶)

هر ناوې دهن ناوېکی ژماره ی له گه لدا دهرکهوئ
ناوې ژماره ههمیشه پیش ناو دهرکهوئ.

پینج پیاو...

دوو سه د و بیست قوتا بی.

به شیو ییکی گشتی (ناوې ژماره) و نامرازی کو پیکه وه له گه ل ههمان ناو دا دهرناکه ون
(x) نیشانه ی له گه ل یهک دهرنه کهوتنه.

یاسا ژماره (۷)

ده منالی یه کجار ساوا (به نامرازا)

ده پیاو ییکی زور نازا (له گه ل یک)

حه رت کتیه زور کوته که. (له گه ل هکه).

هەر ناوه‌ی ده‌شتی... ناویکی نیشاره‌ی له‌گه‌لدا ده‌رکه‌وێ. ناوه‌کانی نیشاره‌ نه‌مانه‌ن:

دوور	نزیك	
نه‌وه	نه‌مه	تاك
نه‌وانه	نه‌مانه	كه‌ز

كه‌ له‌گه‌ل ناوا ده‌رده‌كه‌ون ده‌بن به‌دوو له‌ته‌وه به‌م جۆره‌:

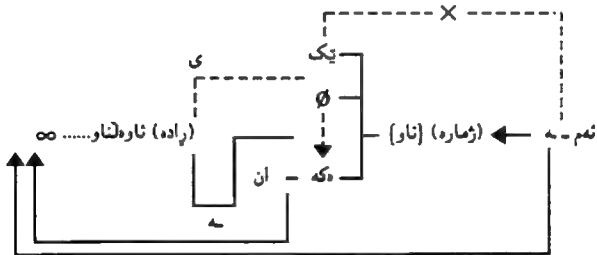
نهم — نه‌م — انه

نه‌و — نه‌و — انه

(ناو) و هه‌موو نه‌وانه‌ی له‌گه‌لیدا ده‌رده‌كه‌ون ده‌كه‌ونه نه‌وان نهم دوو به‌شانه‌وه. (ناوی نیشاره) و (ه‌كه) و (تیک) هه‌رگیز له‌گه‌ل به‌کتر ده‌رناکه‌ون.

فریز له‌ گوردیدا یه‌ك جار نامرازی كه‌وی ده‌چیتته سه‌ر. له‌گه‌ل ناوی نیشاره‌دا ناو و ناوه‌لناوه‌كان به‌هۆی نامرازی به‌سقی (ه) لێك ده‌درێن (وه‌ك له‌گه‌ل (ه‌كه) دا)... چونكه‌ ناوی نیشاره‌ش چه‌مكه‌ی پێتاسێن ده‌گه‌یه‌نێ.

یاسا ژماره (٧) به‌م جۆره فراوان ده‌کری

یاسا ژماره (٨)

ناو خراوه‌ته ناو دوو که‌وانه‌ی {} . واتا ناو (ناووکێ) head فریزی ناوییه و ده‌بن obligatory له‌ پرسته‌ی بناغه‌دا ده‌رکه‌وێ. ناوی نیشاره و ژماره و ناوه‌لناو و راده خراوه‌ته ناو دوو که‌وانه‌ی {} واتا ده‌شتی ده‌رکه‌ون optional. ده‌رکه‌وتن و ده‌رنه‌که‌وتنیا‌ن کار له‌ پێزمانییه‌تی پرسته‌که‌ ناگات.

۲- فریزی فرمانی

ناوکی فریزی فرمانی له زمانی کوردیدا له رهگی فرمان و راناوکی لکاو پتیک دیت. ریزمانی کوردی دوو رهگی جیاوازی بۆ فرمان دهستیشان کردوو. نهوانه که پتیکان دهوتری (رهگی رابردو) و (رهگی داهاتو) ... ههههه کاته ریزمانیهکان بهم دوو رهگه داده پتیرین.

چاووگ کراوه بهسه رچاوه لیشه وه رهگ وهرده گیرئ. رهگی رابردو به لابر دنی (ن) ی چاووگ دهست دهکهوئ. بۆ وهرگرتنی رهگی داهاتو چهند پاساپتیک دهستیشان کراوه په یوهندیی مۆرفۆلزجیی نیشان رهگی رابردو و داهاتو پروون دهکاتهوه^(۴) نیشانهی (ده) دههین له گهڵ رهگی داهاتوودا دهکهوئ.

له زمانی کوردیدا بهکهر و فرمان له کەس و ژماره دا پتیک دهکهون. واتا رهگی فرمان راناوکی لکاو ی سهر به ههمان کەس و ژماره ی بهکهر وهرده گیرئ. راناوه جودا و لکاوهکان به پتیی کەس و ژماره یان له م و تنه یه دا پروون کراوه تهوه.

لکاو			جودا		
۳	۲	۱	کەس	ژماره	
۴	۲	۳	من		۱
پت	پت	ت	تۆ	تاک	۲
ات/پت	-	ی	نهو		۳
پن	پن	مان	نچه	کۆ	۱
ن	ن	تان	نیه		۲
ن	ن	یان	نولان		۳

جزو و کاتی فرمانه که دور دهگهین له هه لبراردنی راناوی لکاو (ههههههست له جزو، تتههر و تنه بهره - له کاتیش - رابردو و داهاتوه).

دهکهوتنی راناوه لکاوهکان له گهڵ رهگی فرماندا بۆ دهبرینی رتیکههوتن بهم جزویه:

تتههر	تتههر	
۲	۱	رابردو
۳	۳	داهاتو

پەر او یزە کان:

۱- (چەند رستە پەکیش رستە ی لیکندراو یتیک دەهتینی). ئەم چاسە تەنیا دەریاری سادەترین شتیوی رستە ی سادە پە.

۲- بۆ ئەمانە سەیری ئەم وتارنە بکەن.

۱- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۲) وشە، گۆلاری نووسەری کورد. ژ (۹) خولی دوویم.

ب- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۴) مۆرفیم - رۆژنامە ی عیراق ژ ۲۴۹۳.

ج- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۴) فۆنۆلۆجی، کاروان ژ (۲۰).

۳- بۆ زیاتر زانیاری دەریاری ئەم دیاردە پە ی زمان سەیری ئەم وتارە بکە:

وری عومەر ئەمەین (۱۹۸۲) پتیکەوتن لە زماندا. گۆلاری پۆشنییری نوێ ژ (۹۱).

۴- بۆ زیاتر زانیاری سەیری ئەم وتارە بکەن وریا عومەر ئەمەین ۱۹۸۴ کات و دەگی فرمان - گۆلاری پۆژی کوردستان ژ ۶۵.

سەرچاوە کان:

۱- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۳) زمان و ماتماتیک، گۆلاری پۆشنییری نوێ ژ ۹۷، ل ۳۴-۳۷.

۲- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۴) نامرازەکانی بەستن، گۆلاری پۆژی کوردستان ژ ۶۷، ل ۲۸-۳۱.

۳- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۵) پتزمان چیه، گۆلاری پۆژی کوردستان ژ ۶۹، ل ۲۵.

۴- پتزمانی ناخاوتنی کوردی (۱۹۷۶) کۆپی زانیاری کورد.

5- Radford A, (1981) Transformationl syntax. Cambridge.

6- Huddleston. R, (1976) An introduction to English transformational syntax Longman.

* ئەم وتارە لە گۆلاری پۆشنییری نوێ، ژمارە (۱۱۱) سالی ۱۹۸۶، لاپەرە ۱۸۳-۱۸۹

پلاوکرۆتەمەر.

بیرکاری له زمانا

نامانجی هه ره سه ره کیمی زانستی زمانی تازه، دهستیشانکردنی نو و یاسا و مهنتیه گشتیهیه، که هه مو زمانانی جیهان بههۆپانه وه کار ده که نه و هه له ده سوو رین. دهستیشانکردنی نو یاسا و مهنتیه گشتیه ده بیهته بناغه بهۆ تینگه یشتنی چه مکی زمان وه که دیارده ییکی گشتی و چۆنه تی کارکردنی (عه قلی) ای میتشک، چونکه نو مهنتیهی زمان بههۆپانه وه کار ده کات په یوه ندیی راسته وخۆی به مهنتیهی کارکردنی (عه قلی) ای میتشک وه ههیه. بهم یاسا و مهنتیه گشتیه ده وترن پترمانی گشتی Universal Grammar

تا نیستا هیچ کۆمه لتی نه دۆزروه توه زمانی نه بی. واتا له کوێ مروڤ هه بی زمانی ههیه. نو زمانانه هه مو هه مان نه رک به هه مان په یرو به جی ده پین نه ویش گواسته وهی نو زانیاریانه په که له میتشکا پارێزاون بهۆ بهرام بهر بههۆی نو پیزه دهنگانه په نه نامانی ناخواتنه وه دروست ده کړین.

له نه جیامی لیکۆلینه وه و بهراورد کردنی سه دان سالی هه زاران زمان، ساغ بهۆته وه که نو جیاوازیانه ی له نیوان زمانه کانا به دی ده کړن دیوی ده ره وه یان ده گرتنه وه. نه گینا له بناغه دا هه مو په کن. (ده توانین بلین) جیاوازی نیوان دوو زمان وه که جیاوازی نیوان دوو کهس وایه. که سه پریان ده کهیت سه ر و سیما یان له په ک ناکات به لام له رووی ته مریحی و باپۆلۆجی و چۆنه تی کارکردنی نه نامه کانی له شیان و جوړی په یوه ندییان و دروست بو نیان... هه رگیز هیچ جیاوازی به دی ناکړیت.

به مه زمان بو به په لکه یه کی به هیز و یه که جار گرنگ له پتیه وه ده مه لترینی که مروڤ هه مو سه به هه ج ده کهز و شارستانییه ت و ناوچه یه کی جوگرافی ی... هه مو له هه مان په ی په ره سه ندندان.

یه کن له دیارده هه ره سه یر و سه رسو په تهره کانی زمان هه مووی نه وه یه پیاو ده توانن هه میشه مانا و بیری تازه ی پتشته نه بیسترا و نه زانراو ده رپن و تی بگات هه ره به کۆمه له وشانه ی فهره نه کی میتشکی. نو شتانه ی نیستا من باسیان ده کهم (له وانه یه) پتشته نه تانه بیستی، واتا - واتا و چه مکه که ی بو نیوه تازه یه که چی هه ره به وشانه

دەرپرځون که همومومان تیا یا به‌شدارین و هموو دم له قسه‌کردنی رڼانه‌مانا به‌کاریان ده‌هینین. شاعیرتیک دی جوانترین و ناسکترین نه‌ندیشه و مانا که کهس به‌خه‌یا لیا نه‌ی... ده‌یخاته ناو قالبی چهند وشه‌یتیک که همومومان ده‌یه‌ها جار له قسه‌کردنی رڼانه‌مانا به‌کاریان ده‌هینین. هزار کهس بینه هموو دوو زمان به‌باشی بزانن بابلتین کوردی و عهره‌بی - تیکستیکی کوردی و تیکستیکی عهره‌بیان به‌ری کوردیه‌که بکه‌ن به‌عهره‌بی و عهره‌بییه‌که به‌کوردی... هر هزاریان به‌راورد بکه‌یت دوانیان نادوزیته‌وه له یه‌ک رسته‌دا به‌ته‌واوی وه‌ک یه‌ک بن.

توانینی سرژ له دەرپرځنی ژماره‌یتیکي بن دوا یی مانا و بیر و توانینی له دەرپرځنی هممان مانا و بیر به‌ژماره‌یتیکي بن دوا یی قالب و دارشتن هر به‌و کومه‌له وشانه‌ی فهره‌نگی میتشکی (که سنوورداره). له‌سهر بناغه‌یتیکي بیرکاری (ماتماتیکي) لیک ده‌دیته‌وه.

بیرکاری سیستمیکي بریتی له ژماره‌یه‌کی کم و سنووردار (نیشانه) و (یاسا) یه‌که به‌هویانه‌وه ژماره‌یه‌کی بن دوا یی (نرخ) ده‌ده‌پرځی. بۆنونه سه‌یری نهم دوو لاینه‌ به‌که.

۱- نیشانه (۱ - ۲ - ۳ - ۴ - ۵ - ۶ - ۷ - ۸ - ۹ - سفر).

۲- یاسا (خانە یه‌کان - ده‌یان - سەدان - هزاران... هتد).

یه‌کان	ده‌یان	سەدان	هزاران		و

ته‌نیا به‌م دوو لاینه‌ زۆر کم و سنوورداره ژماره‌یه‌کی بن پایان نرخ دروست ده‌کرت. هر خانه‌یتیکي بچو‌کتر که بوو به‌ (ده) نهم (ده) یه‌ ده‌بی به‌یه‌ک و ده‌کویته‌ خانە ی ژورتر و به‌م جزره. نهمه‌ نه‌وه ده‌گه‌یه‌نتی که دوا ژماره‌ نییه. ژماره‌ چهن گه‌وره بن ده‌شن یه‌کیکی تری به‌خترتسه‌ سه‌ر. جگه‌ له‌سه‌ هر نرخیکیش ده‌شن به‌ژماره‌یه‌کی بن دوا یی جزور ده‌ده‌پرځی. بۆنونه نرخ ی (۱) ده‌کاته...

$$100 - 99 = 1$$

$$3 - 2 = 1$$

$$1 = 2/1 + 2/1$$

$$1 = 6/1 + 6/2 + 6/3$$

تا

نرخى ھەر نىشانىدەك لەناو چوارچىنەى نەم ياساينەدا بەھۆى شۈتەكەى و جۆرى پەيۋەندىي بەنىشانەكانى ترەۋە دەست نىشان دەكرتت. ھەبۋونى ژمارەيكى بىن دۋاىي نىحتىمال بۆ نەم جۆرە پەيۋەندىيانە لە نىتوان نەم نىشانانە ھۆيە بۆ تۋانينى دەرپرېنى ژمارەيكى بىن پايان نرخ و دەرپرېنى ھەمان نرخ بەژمارەيىكى بىن پايان قالب و دەرپرېن. نەم دياردەيە لە ھەموو لىقلەكانى زمانىشا دەست نىشان دەكرتت.

ئاستەكانى زمان :

يەككى لە دەسكەوتە ھەرە گىرنگەكانى زانستى زمانى تازە دەست نىشان كىردنى لىقلەكانى زمانە. چەن بىرۋاۋەتكى جىيا ھەن دەرپارەى ئەو لىقلانە... ھەر جۆرە شىكرەندەۋە و قوتابخانەيكىش دابەشكردىن تايپەتتى خۆى ھەيە. قوتابخانەى (بىنۋى) كە پەيۋەندىي بەم باسەۋە ھەيە لىقلەكان بەم جۆرەى خوارەۋە دەست نىشان دەكات.

بىن مانا	فونىتىك	دەنگ
	فونۇلۇجى	فونىم
بەمانا	مۇرفۇلۇجى	بەرگە
		مۇرفىم
	سېنتاكس	ۋشە
		فرىز
		رستە

۱- لە ئاستى فونۇلۇجىدا

ھەر زمانەى ژمارەيىكى دەست نىشان كرا و فونىمى ھەيە. زۆرى لە نىتوان (۲۵-۴۰) دايە. بۆ نمۇنە زمانى كوردى ۳۶ فونىمى ھەيە^(۱). زمانى عەرەبى ۳۳ زمانى توركى ۲۹ زمانى ئىنگلىزى ۳۳... ھتە. فونىمەكان زمان لە پروى ئەركەۋە دوو جۆرن.

۱- بزۋىن vowel ۲- كپ Consonant. ژمارەى بزۋىنەكان كەمن. بۆ نمۇنە لە ۳۶ فونىمى كوردى ۸ى بزۋىن^(۱) لە عەرەبىيا ۶ى بزۋىن^(۲) لە ئىنگلىزىا ۹ى بزۋىن^(۳) و لە توركىا ۸^(۴).

له ههموو زمانیکا بزۆین ناوکی برگه پێک دێنێ. له ناو قالبی برگه ی فۆنه تیکیدا له گه ل نه م بزۆینه فۆنیمیکێ کپ یا زیاتر ده رده که وێ بۆ پێکهێنانی برگه ی فۆنۆلۆجی⁽⁵⁾. وهک له م نمونانه ی خواره وه ده رده که وێ.

بزۆین	برگه
i	kird, kic, zin
î	zîn, pîr, tîz...
ê	zêr, lêz, sêr...
a	kas, dast, gast...
â	sâl, gâz, dâw...
u	kurd, kurt, qul...
û	dûr, pûs, tûk...
o	do, bro, xoş...

به م جوړه ژماره یه کی بێ دوا یی نه یحتمال هه یه بۆ ده رکه و تێ فۆنیمه که به کان له گه ل بزۆینه کانا بۆ داړشتنی برگه. واتا ده رگا کراوه ته وه بۆ داړشتنی ژماره ییک یی دوا یی برگه هه ر به و چهند فۆنیمه سنوورداره.

۲- له ناستی مۆزفۆلۆجیدا

مۆزفیم به جوو کترین دانه ی واتا داری زمانه له فۆنیم ی یا زیاتر پێک دێت⁽⁶⁾.

وهک بهیتر له ناو قالبی برگه کانا ژماره یه کی بێ دوا یی نه یحتمال هه یه بۆ به یزبون و لێکدان ی فۆنیمه کان. واتا ژماره یه کی بێ دوا یی نه یحتمال هه یه بۆ داړشتنی مۆزفیم له ناو قالبی برگه کانا.

ژماره ی مۆزفیمه کانی هه ر زمانن هه ر چهند زۆر بێ سنوورداره. به لām به پیتی چه مکی شیان (احتمالات) ده رگا کراوه ته وه تا ژماره ییک یی بێ دوا یی لێ داړژرێ.

به مۆزفیم ی یا زیاتر وه⁽⁷⁾ پێک دێت. (گرتن - هه لگرتن - هه لگرتنه وه - نه گرتن هه لنه گرتی هه لنه گرتنه وه - تێ گرتن - تێ نه گرتن - تێ گرتنه وه - راگرتن - راگرتنه وه - پانه گرتنه وه - داگرتن - دانه گرتن - دانه گرتنه وه ... هتد).

ژماره ی وه کانی هه ر زمانن هه ر چهند زۆر بێ سنوورداره ... به لām ڕیگا کراوه ته وه به پیتی چه مکی شیان (احتمالات) تا ژماره ییک یی بێ دوا یی لێ داړژرێ.

۳- له لیږتلی سینتاکسیدا

به ده مان جوړ ژماره يکې يې دوايي نيتاحمال هه يه يو ده رکه وتن و پيزيووني وشه کان له ناو چوارچينوې به شه بنجييه کاني رسته دا.

يو روونکردنه وي نم لايه نه با نم هشت وشه يه به ده سته وه بگريڼ (چواريان ناو و چواريان ناوه لئاو) و بزانيڼ له ناو قالبې رسته يې له بکهر و بهرکار و فرمان پتيک هاتېڼ چنه نيتاحمال يو پيزيوونيان هه يه.

ناو	ناوه لئاو
کوړ	قژن
کچ	جوان
منال	پاک
ژن	قه له و

يه که م: گهر کوړ بکهر يې.

بکهر بهرکار فرمان

کچتيک

ژنتيک

منالتيک

کچتيک و ژنتيک

کچتيک و منالتيک

کچتيک و منالتيک و ژنتيک

منالتيک و ژنتيک

کچتيکي جوان

کچتيکي قژن

کچتيکي پاک

کچتيکي قه له و

کچتيکي جواني قژن

کچتيکي جواني قه له و

کچتيکي جواني قه له وي قژن

کچتيکي پاکي قه له و

ده بيني

کوړتيک

کچیتکی پاکی قرزن
کچیتک و منالیتی جوان
کچیتکی جوان و منالیتک
کچیتکی جوان و منالیتی قهلهو
تا سه دهه دهروا

گەر (كچ) بکری بهبکەر همان ژماره نیحتمال یۆ ریزوونیان ههیه... گەر (کوو و کچ) بکرتین بهبکەر گەر (ژن) بکری بهبکەر گەر (مانال) بکری بهبکەر... هتد نیحتماله که ده گاته ههزاران... نهمه تهنیا به ههشت وشه...

بہ زیادہ کردنی ناوی یا ناوہلناویٰ نیمحتمالہ کہ سہ دان جار زیاتر دہی...
ہر زمانہ ہزاران و دویان ہزار و شہی تیا...
ہر زمانہ ہزاران و دویان ہزار و شہی تیا...

واتا ژماره‌یکې ټی دوايي نښتال هه‌یه بۆ درکه‌وتن و پزېښونې وشه‌کان له‌ناو چوارچټوې یا سا سینتاکسیایې هر زمانې... هر پزېښونیکېش (نرغې) واتا (مانایې) دېه‌خشن. بېم جوړه هم‌وو نو مانایانې نښتال هه‌یه بېته‌ خدایالې مرؤف ده‌کونه ناو چوارچټوې نهم ژماره ټی دواييېه‌دا.

بەگورتى: لە ھەر زمانىكا لە كاتىكى تايەتيدا ژمارەيتىكى سنووردار فونىم ھەيە. بەپىتى چەند ياسايتىكى فونولۇجىي تايەت بەزمانەكەو، نەم فونىمانە لەناو قالايى پرەكانا لىك دەرتىن بۆ دارشتى مۆرفىمەكانى زمانەكە. ژمارەيتىكى بىن دوايى نىحتمال ھەيە بۆ لىكدان و رىزبونى نەم فونىمانە لەناو قالايى پرەكانا بۆ دارشتى مۆرفىمەكان.

مؤرفیمانه به پیتی یاسا مؤرفؤلوجیه کانی تاییت به زمانه که وه لیک دهرین. وشه کانی زمانه که پتیک دهیئن ژماره یکی بی دوا بی نیحتمال هیه بۆ لیکدان و پزینونی نهم مؤرفیمانه بۆ دارشتنی وشه کان.

له هر زمانیکا له کاتیکي تایه تیدا ژماره یه کی سنوودار وشه هدی. له ناو چوارچیه یی
 قالبه سینتاکسیه کاند ژماره ییک یی دوا یی نیحتمال هدی بۆ ریزوونی وشه کان بۆ
 دارشتی رسته واتا ژماره ی رسته گانی هر زمان یی دوا ییه هر چه مک و مانا ینیکش
 بیه خدیالی مرؤث ده که وته ناو چوارچیه یی نم ژماره یی دوا ییه.

پەراوێژەکان:

- ۱- بۆ قۆنیمەکانی زمانی کوردی سەیری ئەم وتارە بکە.
- ۱- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۲) نەملا کوردی و چەند تەبیینیک، گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق، دەستە کورد، ۹.
- ب- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۲) قۆنیمەکانی زمانی کوردی، گۆڤاری نووسەری کورد، ۸، خولی دوو.

2- Tritton, A. S. (1978) "Arabic" teach yourself books. Hodder and Stoughton.

3- Gleason H. A. (1965) "An Introduction to descriptive Linguistics".

4- Lewis G. L. (1978) "Turkish" Teach yourself books. Hodder and Stoughton.

۵- بۆ چەمکی بەرگە سەیری ئەم سەرچاوە بکە وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۴) فۆنۆلۆژی - گۆڤاری کاروان ۲۰.

۶ و ۷- بۆ مۆرفیم و وشە سەیری ئەم وتارە بکەن. وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۲) (وشە) گۆڤاری نووسەری کورد ۹، خولی دوو.

۸- دێمان (لە کاتێکی تاپەتدا) چونکە ژمارە فۆنیم و مۆرفیم و وشەکانی هەر زمانێک لە گۆریندا.

سەرچاوەکان:

- ۱- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۳) ماتماتیک و زمان گۆڤاری پۆشەبەری نوێ ۹۷، ل ۳۴-۳۷.
- ۲- وریا عومەر ئەمەین (۱۹۸۳) لایەنێکی جیاوازی گۆڤاری کۆری زانیاری عێراق، دەستە کورد ۱۰، ل ۲۵۴ - ۲۷۶.

زانستی زمان گۆڤاری نووسەری کورد خولی سێیم ل ۴۲ - ۴۳.

4- Lyons J. (1977) Chomsky - Fontana / Collins. Glasgow.

5- Fromkin V. and Rodman R. (1978) "An Introduction to Language". Newyork.

• ئەم وتارە لە گۆڤاری پۆشەبەری نوێ، ژمارە (۱۱۳) سالی ۱۹۸۷، لاپەرە ۲۲۶-۲۲۹
پۆڕکۆرە.

پۆزماڻى ۋاناۋ ھەندى شىكرەنەۋەى مۇرفۇلۇجى

شىكرەنەۋەى تەۋاۋى مۇرفۇلۇجى ھەر زماڻى دەپ نەم سىن نەركە بەجىن بەيتىن:

۱- دەستىشانكردى كەرەسە خاۋەكانى (دانه سەرەككەيەكان) مۇرفۇلۇجى كە مۇرفىمەكانە.^(۱)

۲- دەستىشانكردى چۆنەتە پەزىۋون و لىككانى نەم مۇرفىمانە لە دارىشتى گەرەتردا (ۋشە... ھتد).

۳- دەستىشانكردى مۇرفەكانى^(۲) ھەر مۇرفىمى ۋانا بەستىنى مۇرفۇلۇجى بەفۇنۇلۇجىيەۋە^(۳).

نەم ۋتارە ھەلەدانه بۆ شىكرەنەۋەى ھەندى لايەنى مۇرفۇلۇجىيە ۋاناۋەكانى (شىۋەى خوارۋى) زماڻى كوردى.^(۴)

لە زماڻى كوردىدا سىتتىك ۋاناۋى جودا و (بەرۋالەت)^(۵) دوو سىت ۋاناۋى لكاۋ ھەيدە. ۋەك لەم ۋتەيدەدا ۋوون كراۋەتەۋە.^(۶)

لكاۋ		جودا	كەس	ژمارە
B	A			
م	م	من	۱	تاك
يت	ت	تۆ	۲	
ات/تت	ى	نەو	۳	
ين	مان	ئىمە	۱	كۆ
ن	تان	ئىۋە	۲	
ن	يان	نەۋان	۳	

ۋاناۋى جوداى كەسى يەكەم و دوۋەم و سىيەمى تاك يەك مۇرفىمىن. كەسى يەكەم و دوۋەم و سىيەمى كۆ ھەريەكە لە دوو مۇرفىم پىتكەتۋەدە.^(۷) يەكەم و دوۋەم لەو حەزەن كە

به supplative ناوده‌برئ مۆرفیمی کەس و کۆبان تێدا لێک جیا ناکرێته‌وه. کەسی سێهه‌می کۆ له مۆرفیمی کەسی سێهه‌می تاک (ئه‌و) و نیشانه‌ی کۆ (ان) پێکهاتوه (ئه‌و - ان).

پاناوه لکاوه‌کان

هه‌ر پاناویکی لکاوه‌کان چهند مۆرفیکی هه‌یه‌ به‌پیتی ئه‌و بێشه‌ فۆنۆلۆجیانه‌ی تێیاندا دهرده‌که‌وێ.

بۆ ڕوونکردنه‌وه‌ و پێشکه‌شکردنی شێوه‌ جیاوازه‌کانی هه‌مان مۆرفیم (واتا مۆرفه‌کان) ده‌بێت په‌نا به‌رینه‌ و به‌ر ئه‌لف و بیتی فۆنۆتیکی phonetic transcription ، چونکه‌ (ی)ی کپ consonant (Y) له‌ هی بزۆین (i) vowel جیا‌ده‌کاته‌وه‌ و نیشانه‌ی بۆ بزۆینی (i)ی هه‌یه‌.

کۆمه‌لی (A)

١- مۆرفیمی کەسی یه‌که‌می تاک (م)، دوو مۆرفی هه‌یه‌.

١- گه‌ر ئه‌و دانه‌ پێزمانییه‌ی ئه‌م پاناوه‌ی پێوه‌ لکا به‌بزۆین کۆتایی هاتبێت پاناوه‌که‌ قالیی (m) ده‌گرێته‌خۆ.

هه‌تاه‌m -henā

ناسیم m -nasî

ده‌مخوارد m-xwârd-da

ب- گه‌ر ئه‌و دانه‌ پێزمانییه‌ی ئه‌م پاناوه‌ی پێوه‌ لکا به‌کپ کۆتایی هاتبێت و پاناوه‌که‌ بوو به‌ده‌واوکه‌ری به‌رگه‌ قالیی (im) ده‌گرێته‌خۆ.

کردم im -kird

هه‌لم گرت im -girt -haî

نام خوارد im-xârd-nân

٢- کەسی دووه‌می تاک (ت) به‌ر هه‌مان یاسا‌کانی کەسی یه‌که‌می تاک ده‌که‌وێ... نه‌میش دوو مۆرفی هه‌یه‌.

١- گه‌ر ئه‌و دانه‌ پێزمانییه‌ی لکا به‌بزۆین کۆتایی هاتبێت قالیی (t) ده‌گرێته‌خۆ.

هه‌تات t-henâ

ده‌ت خوارد t-xwârd-da

ب- گەر بەکپ کوتایى هاتىن به (it) دەرده کهوئ

xwârd-it خواردت

hâl-it - girt هەلت گرت

۳- کەسى سىيەمى تاک (ى)

۱- گەر نمو دانه رێزمانييهى پتووى لکا بەکپ کوتایى هاتىن. نەم راناوه شىووى بزوين

دەگرێتە خو (î)

xwârd-î خواردى

hal-î-girt هەلى گرت

ب- گەر بەرزوين کوتایى هاتىن شىرهى کپ دەگرێتە خو (y)

henâ-y هەنای

da-y-xwârd دەى خوارد

۴- کەسى يەکهەمى کو (مان).

له دوو مۆزفيم (م - ان) پتکها تووه. له پرووى فۆرمهوه يەک شىوه و له پرووى

دارشتى برگه‌يييهوه دوو شىوهى هه‌يه.

۱- گەر وهک برگه‌يىکى سه‌يه‌خۆ دەرکهوت

henâ-mân هەنامان

hal-mân-girt هەلمان گرت

ب- له هەندئى بێشه‌دا (ma) دهبسته برگه‌يىک و (n) دهبسته بهشى يەکهەمى برگه‌ى

داهاتوو

henâ-mâ-nît هەنامانىت

۵- کەسى دووهم و سىيەمى کوژش هەمان شت هه‌يه‌که له دوو مۆزفيم پتکها تووه و له

پرووى فۆرمهوه يەک شىوه و له پرووى دارشتى برگه‌يييهوه دوو شىوه پيشان ده‌دەن.

tân (t-ân)

yân (y-ân)

henâ-tân هەناتان

henâ-tâ-nîn هەناتانين

henâ-yân هیتایان

henâ-yânîn هیتنا یانین

کڑمہلی (B)

۱- کد می، به کد می تاک (م)

وهك كهسى يه كه مى تاكي كومه لى (A) دوو هورفى ههيه. (m و im) به پتي نهو پينه فونلزيجيانه ي تياندا دهرده كه وي

nôsi-m

nust-im

۲- کسمه، دووهمه، تاک (یت)

جوار مؤرفی ھدیہ (y) (i) (yt) (it)

گه نه و دانه پټمانیښه ی نهم راناوهی پټوه لکا به بزین کوتایی هاتیښ شتیوهی (yt) ده گرتنه خو.

سوتایت sûtâ-yt

دی یت de-yt

گەر بە کەپ کوتایە هاتین شیوهی (It) ده‌گرتە خو.

دەنوسیت danús-ît

daç-î داجیت

د مرکوتنی (ت) ی نم راناوه لهو جزویه که له زانستی زماندا پټی دوتری optional وانا (اختیاری) لاهردنی له همدنی حالتدا کار له پترمانییه تی و ماناکه ی ناکات. بویه نم راناوه دوو مؤرفی تری هدیہ (y) و (î)

سوتای sutâ-y

de-y دتی

ده نووسی، danus-î

dapirs-î داپیرسی

۳- کسی سنجی تاک (ات / یت). چوار مؤنثی ههیه (â) و (et) و بهلابردنی (ت) (â) و (e).

نم راناوه بدهرگی کاتی رانه پردوی فرمانموه دهلکتی نهگهر رهگه که به (ژ) یا (ه) کۆتایی هاتبن راناوه که قالبی (ât) یا (â) دهگریته خو لم حالتدا (3) دهبیته (و) ی کپ (w) و (ه) ی دهتوتیه وه. له ههموو حالتیکی تردا راناوه که قالبی (et) یا (e) دهگریته خو.

daxw-ât da-xo-ât دهخوات

daxw-â دهخوا

da-ka-ât dak-ât دهکات

dak-â دهکا

dapirs-et دهپرسیت

dapirs-e دهپرسی

۴- کهسی یه کهمی کۆ (ین). سنی مؤرفی ههیه.

۱- گهر نمو دانه ریزمانیییه ی پتویه لکا به کپ کۆتایی هاتبن قالبی (în) دهگریته خو.

hât-în هاتین

daç-în دهچین

ب- گهر به بزوتن کۆتایی هاتبن قالبی (yn) دهگریته خو.

sûtâ-yn سووتاین

daxo-yn دهخۆین

ج- گهر نمو دانه ریزمانیییه ی نم راناوه ی پتویه لکا به (î) کۆتایی هاتبن راناوه که قالبی (n) دهگریته خو.

فرین Firî-în (firîn) (ema)

له پروی دارشتنی برگیییه وه، بهشی یه کهم له هه ندی حالتدا دهبیته تهواوکه ری برگه و دووم دهبیته سه ره تای برگه ی داهاتوو.

nâsî-nî ناسینی

daçî-na (awe) دهچینه (نمو)

dey - na (awe) دیینه (نمو)

۵- کهسی دوومه ی کۆ (ن) دوو مؤرفی ههیه

۱- گهر نمو دانه ریزمانیییه ی نم راناوه ی پتویه لکا به بزوتن کۆتایی هاتبن راناوه که قالبی

(n) ده‌گريته خۆ.

tirsâ-n ترسان

de-n دین

ب- گەر بەکپ کوتایی هاتین و بوو بەتمواوکەری بەرگە قالبی (in) ده‌گريته خۆ.

hât-in هاتن

daç-in دەچن

٦- کەسی سێبەممی کۆ (ن). نەمیش وەک هی دووهمی کۆ نەم دوو مۆرفە ی هەیه (n) و (in).

هەموو مۆرفەکانی راناوەکان و دارشتنی بەرگەییان لەم وێنانه‌دا ڕوون کراوەتەوه.

A	مۆرف	نمونه	مۆرف	نمونه
م	m	henâ - m	im	xwârd - im
ت	t	henâ - t	it	xwârd - it
ی	y	henâ - y	i	xwârd - i
مان	mân	henâ - mân	mâ-n	bînî-mâ-nît
تان	tân	henâ - tân	tâ-n	bînî-tâ-nin
یان	yân	henâ - yân	yâ-n	bînî-yâ-nîn

B	نمونه	نمونه	نمونه	نمونه	نمونه	نمونه	نمونه	نمونه	نمونه
م	m	sutâ-m	im	hât-im	-	-	-	-	2
یت	yt	sutâ-yt	ît	hât-ît	î	hât-î	y	sûtâ-y	4
ات/یت	ât	suta-at	et	hat-et	â	daxw-â	e	daç-e	4
ین	yn	sûtâ-yn	în	hât-în	n	firî-n	-	-	3
ن	n	sûtâ-n	in	hât-in	-	-	-	-	2
ن	n	sûtâ-n	in	hât-in	-	-	-	-	2

په راویزه کان:

۱- موزفیم بچو وگړي دانه و اتاداري زمانه له فونيم يا زياتر پيك دېت و دورېكي له پترماندا هيه. به گوين و لاېرني هر فونيميكي يا به له ت له تکردي ماناو دوه نسلېه کې تېدا ده چې.

بؤ زياتر زانباري دهر بارې موزفيم و جتړه کاني سهېري نم سرچاويه بکېن. وريا عومر نمين (۱۹۸۶) مردني وشه - گوزاري کاروان کاروان ژ ۵۵، ۸۷-۱۴.

۲- موزف: موزفيم، له نه نجامي کارتيگردي نو بېنه جياوازي تېيدا دهر دهکوي شتوه و قابلي جياواز دهر گېته خو بؤ نمونه موزفيمي (هک) که ناصرازي پتناسينه له زماني کورديدا خوې بهم چوار قابله پيشان ددها.

هک	کور - هک	کور هک
که	ماموستا - که	ماموستا که
هک	کور - هک - ان	کور هک کان
ک	ماموستا - ک - ان	ماموستا کان

(هک - که - هک - ک) هه موو شتوي جياوازي هه مان موزفيم. بېنه جياواز نم شتوه جياوازي دانه. هر شتويک (موزف) تکه شتوه کان نلم موزفي يه کترين و سر به هه مان موزفيم.

۳- زارلوه ناوتکه له چه مکن دهر... نم تا که وشه پتناسين نيه تا ساناي چه مکه به تهر و بگيه ين و هه موو لايمنيكي روون کاته وه. گرنگترين شت له زارلوه ا پتکهاته لهر به کاره تاني. خوې له ناو قابله فونولزجيه کاني زمانه که ده توتته وه و دسوي و سروشتي زمانه کې لن دنينش. فوالت، نه مېتر، فهردي و هه زاران زارلوه تري مهيداني زانست هه موو ناوي خلک و زاناي نو مهيدانن... دېن چ په يوه نديک له نيوان نم ناوانه و نو چه مکه هه بېن که نم ناوانه ديه گيه ين. کوردي مه سله ي گونجاني زارلوه له گه له نو چه مکه ديه گيه ين به مه سله ي مهرکزي له پترمان و ليکوليه وي زمانه وانيدا خو به توتکل خريک کرده.

پاناو نو به بؤ نو کومه وشانه له کهرمي سيمانتتيکي (کس و ژماره) دا هاوېشن. جا (پاناو) بېن (جېناو) بېن... گرنگ پتکهاته لهر.

۴- گرنگترين مهرجي ليکوليه وي زانستي خو به په يوه به سته وه و داناني سنوره بؤ باس. خاوه باس دېن له سره تاي باس کېدا نم نه خشي دېن و ليبي لانه دا.

ليتره که ده لېم نم وتاره هه لده به بؤ شي کرده وي پاناو کاني زماني کوردي (خوارو - زماني نووسين) له ليکلي موزفولزجيدا دېن پاناو کاني نم شتوه به په ووتي به ده سته وه بگر و هر له ليکله دا شيان بکه موه. گه باس نمرک و به راوردی شتوي و ميژوي و پتداچونه وم کرد نموه له گرنگترين مهرجي ليکوليه وي زانستيم لادا.

بهم دواييه کتېتيکي د. ناوهر حمان حاجي مارف به ناوي (پترماني کوردي - موزفولزجيا - جېناو) وه که وته به ردمست نم کتېته کهرمه يتيکي زوري تېدايه و موزکي خو پتوه هيلاک کورديکي زوري پتوه دياره. بهلام ناوه کې له گه له ناوهر وکه کې ناگوچي. خوې به ناوي موزفولزجيا به که چې ناوهر وکه کې باس پاناو دهکا له هه موو رووتکه وه - پتداچونه وه، سېنتاکسي، به راوردی شتوي

میژوی... هتد)... به ده گهمن نه بئ تخون مۆزقۆلۆجیا ناکمۆی. نهم کتیبه ناوی مۆزقۆلۆجیای لسه نه با له رووی په پرموی زانستیهوه گولجاوتر ده بوو. ههرچۆنیکه بئ نهمه له نرخ ناوهرۆکه که ی کم ناکاتمهوه و شوقی تایبه تی خۆی له نووسینی پێژمانی کوردیدا داگیر دهکا.

شایانی باسه نهوش روون به گرتمهوه که له ۵۲ ی نهم کتیبه د. ناوهرحمان راگهی خۆی له بهاری وتاریکمهوه که به ناوی (لایه نیکه جیساوازی) یهوهیه و له گۆلاری کۆژی زانیاری کورد ژ (۱۰) سالی ۱۹۸۳ هلاوکراوه تهمه دووباره ی کردۆتهوه، وای بوو روونکردنهوه یه نیکم دهباره ی له گۆلاری نووسه ی کورد ژ (۲) خولی (۳) سالی ۱۹۸۵ هلاوکردمهوه تهنیدا دهرم خست که نهم به یچوونه ی د. ناوهرحمان له بهاری دابهشکردنی راناوه جسداکانی کرماسنجی ژوو روو به یچی دۆخ ههله یه و دووباره کوردنهوه ی ههله کانی کوردۆنیف و به کایهفه... هتد.

د. ناوهرحمان لهم کتیبه یدا ناوی نهم وتاره ناھتین و هیچ هه لۆیستتیک بهرامبه ر بهروونکردنهوه کهم پشان نادا.

۵- و تان بهروالته، چونکه نهم باسه په یهوه نده ی به نه رکمهوه نییه. که ی له لیقلی سینتاکسیدا راناوهکان شیکرا نهوه نهوسا دابهشکردنی تایبه تی خۆی ده بئ به یچی سروش لیکنۆلینهوه که نهو په پرموی که زمانه که ی بئ شی ده گرتمهوه.

بۆ نه رکه کانی راناوه لکاوهکان سه یری نهم سه رچاوه یه بکه.

وریا عومهر نهمین (۱۹۸۶) پێژمانی راناوی لکاو

۶- وایاوه که (تهمه) کۆی (من) و (تهوه) کۆی (تۆ) یه... هتد. وردبوونهوه و شیکردنهوه وای دهرنخا که ناش (تهمه) به کۆی (من) و (تهوه) به کۆی (تۆ) له قه له م به رتی. چونکه (من) ههر نهم و ههر گه یز نام به دوو و سن تا کۆ به گرتمهوه له (تهمه) دا (من) نه به نوته ی کۆمه له خه لکن (من) به کتیکم له وان. (تۆ) ده بیته نوته ی کۆمه له خه لکن (تۆ) یه کتیک له وان... هتد.

۷- ژۆر دانه ی زمانی تری وهک (چهند) که ی، نهم... هتد) به راناو یا جیناوه له قه له م دراو. نهم باسه ته نیا نهو کۆمه له که ره سه زمانیه یانه ده گرتته خۆ که به ر پیناسینی وردی راناو ده که ون، نهویش به شداری یانه له دوو که ره سه ی سیمانتیک (کس و ژماره)

سه رچاوهکان:

۱- د. نهوهرحمانی حاجی مارف (۱۹۸۷) پێژمانی کوردی، وشمانزی جیناوه. بهغا.

۲- وریا عومهر نهمین (۱۹۸۶) مردنی وشه، گۆلاری کاروان ژ (۴۵).

۳- وریا عومهر نهمین (۱۹۸۶) پێژمانی راناوی لکاو. بهغا.

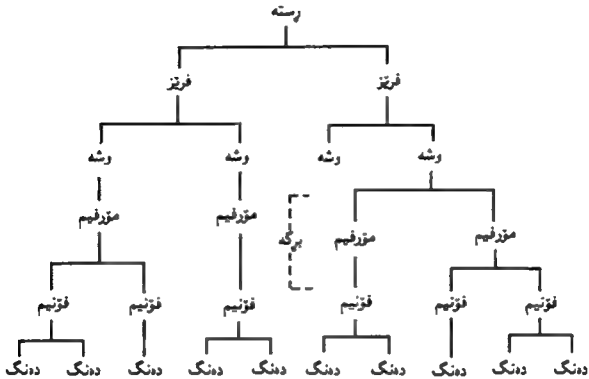
4- Mathews (1970) "Morphology" in new Horizons in Linguistics ed. J. Lyons. Penguin

5- Mathews P. H. (1974) "Morphology" Cambridge university Press.

• نهم وتاره له گۆلاری رۆشنیه ی نوێ، ژماره (۱۱۵) سالی ۱۹۸۷، لاپه ره ۱۹۳-۱۹۸ هلاوکراوه تهمه.

لینگدانی وشەگان

سادەترین کەرەسەى زمان ئەو تاکە دەنگانەن کە بەهۆى ئەندامانى ناخاوتنەوه دروست دەکړن... ئالۆزترین دانەش لە زماندا رسته يه. په یوه نډى نیتوان ئەم دوو دانە يه لسه پر په یوه ویکى هه ره مېی ئەم جوړه دامه زراوه.

واتا لە هەر زمانیکدا کۆمەڵە دەنگێ ههیه کە بەهۆى ئەندامانى ناخاوتنەوه دروست دەکړن. ئەم دەنگانە سیستەمى فونۆلۆجى زمانە کە پێک دهێت. ^(١) بەهۆى دەستە یێک یاسای تری دیسان فونۆلۆجیه وه ئەم فونیمانه لەناو قالبى پرگەى فونەتیکی یەک دهگرن پرگەى فونۆلۆجى پێک دهێت. ^(٢) لەناو قالبى پرگەى فونۆلجیدا... بەفونیمیک یا زیاتر مۆرفیم ^(٣) پێک دێت. بەمۆرفیم، یا زیاتر وشە پێک دێت... بەوشە یێک یا زیاتر فریز ^(٤) پێک دێت. چەند فریزیکیش رسته پێک دهێت.

دەستشێشانکردنى سروشتى پێکهااتى ئەم کەرەسە خاوانە و زانینى یاساکانى لینگدانیهان لەناو ئەم پێکهااتە هه ره مېیه بۆ داڕشتنى دانەى گهوره تر... ئینجا گه وده تر، تا

دهگاته لووتکه‌ی هه‌ر مه‌که (که رسته‌یه) ریزمانی زمانه‌که‌یه.

له‌هه‌ر (ناست) لیکدا^(۵) یاسای تاییه‌تی هه‌یه بۆ لیکدانی دانه‌کان. نهم باسه هه‌ولدانه بۆ ده‌ستیشانکردنی نمو نامرازانی وشه‌کان له‌ناو قالبی فرژو رسته‌کاندا لیک - ده‌دهن.^(۶)

یه‌کێ له‌ ناما‌ج‌ه‌کانی ریزمان ده‌ستیشانکردنی په‌یوه‌ندی نیتوان به‌شه‌کانی رسته‌یه. پرووینکی نهم په‌یوه‌ندییه له‌ چۆنیه‌تی له‌ یه‌کدانی وشه‌کاندا‌یه. له‌ زمانی کوردیدا... سێ نامرازی به‌ستن Conjunction هه‌یه. (ناو و ناو) و (ناو و ناوه‌ل‌ناو) له‌ناو چوارچێوه‌ی رسته‌دا له‌ یه‌ک ده‌دهن که ئهمانه‌ن: (و - ی - ه). هه‌ریه‌که ئه‌رکی تاییه‌تی خۆی هه‌یه و له‌ حاله‌تیکێ تاییه‌تیدا ده‌رده‌که‌وێ.

یه‌کێ له‌ یاسا‌کانی ریزمانی کوردی نه‌وه‌یه بکه‌ر، یا به‌رکار (پاسته‌وخ‌و و ناراسته‌وخ‌و)... هتد له‌ ناو‌یک، یا زیاتر، پێک دێت. نامرازی له‌ یه‌کدانی نهم ناوانه (و) یا (ی)یه. واتا هه‌موو ناوه‌ لیک‌دراوه‌کان به‌هۆی نهم دوو نامرازه ده‌توانن ده‌وری به‌ش‌یکێ بنجیبه‌ رسته‌ی وه‌ک بکه‌ر و به‌رکار... هتد بیهێن. جیاوازی نیتوان نهم دوو چۆره‌ لیک‌دانه له‌وه‌دا‌یه، نمو ناوانه‌ی به‌ (و) له‌ یه‌ک ده‌درێن هه‌موو به‌شداری له‌ پرو‌دا‌وی فرمانه‌که‌دا ده‌کهن به‌پیتی نمو ئه‌رکی له‌ناو چوارچێوه‌ی رسته‌که‌دا پێیان سپێ‌راوه. وه‌ک لهم نمو‌ونه‌دا ده‌رده‌که‌وێ:

ا- نازاد و رزگار و ناواز و ناهه‌نگ... هاتن

ب- من نازاد و رزگار و ناواز و ناهه‌نگ ده‌بینم.

ج- من نامه‌ بۆ نازاد و رزگار و ناواز و ناهه‌نگ ده‌نێرم.

نهم چوار ناوه (نازاد، رزگار، ناواز، ناهه‌نگ) به‌نامرازی به‌ستن (و) لیک‌دراون. له‌ رسته‌ی (ا) ده‌وری بکه‌ری رسته‌که ده‌بین هه‌رچواریان له‌ (هاتن)دا به‌شداری. له‌ رسته‌ی (ب) ده‌وری به‌رکاری راسته‌وخ‌وی رسته‌که ده‌بین هه‌ر چواریان به‌شداری له‌وه‌ی که ده‌بینرێن. له‌ رسته‌ی (ج) ده‌وری به‌رکاری ناراسته‌وخ‌وی رسته‌که ده‌بین... هه‌ر چواریان به‌شداری له‌وه‌ی نامه‌یان بۆ ده‌نێرێ.

له‌لایه‌کی تره‌وه نمو ناوانه‌ی به‌ (ی) لیک ده‌درێن په‌یوه‌ندییان له‌گه‌ل یه‌کت‌ر‌دا له‌سه‌ر بناغه‌ی هه‌بی دا‌یه (possessive) ته‌نیا ناوی یه‌که‌م پرو‌دا‌وی فرمانه‌که به‌پیتی نمو ئه‌رکی له‌ناو چوارچێوه‌ی رسته‌که‌دا پیتی سپێ‌راوه به‌جێ ده‌هێنێ. نهم ناوه‌ش سه‌ر به‌ناوی

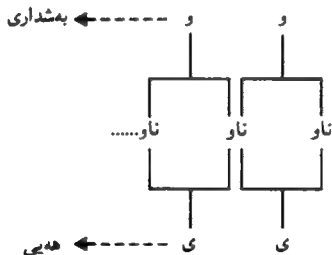
دووم دهیت، ناوی دووم سهر بهناوی سستیهم دهیت و بهم جتوره... وهک لهم غونوانه‌دا درده‌کوی:

د- برای ماموستای کوپی خوشکم هات.

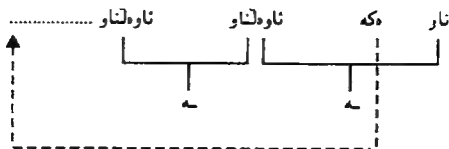
ه- من برای ماموستای کوپی خوشکم دهینم.

و- من نامه بۆ برای ماموستای کوپی خوشکم دهنیرم.

لهم پستانه‌دا... (برا- ماموستا- کوپ- خوشک) هموو ناون و بهنامرازی بهستن (ی) له‌یهک دراون. له رسته‌ی (د) دا هموو به‌یه‌که‌وه دوری به‌کری ده‌بین له رسته‌ی (ه) دوری به‌رکاری راسته‌وخۆ و له رسته‌ی (و) دوری به‌رکاری ناپراسته‌وخۆ ده‌بین. له هموو‌ی‌اندا تهنیا (برا) به‌رووداوی فرمانه‌که به‌پیتی نمو نهرکه‌ی له‌ناو چوارچینوی رسته‌که‌دا پتی سپی‌راوه به‌جق ده‌هتینی. تهنیا (برا) به‌یه له رسته‌ی (د) دا هاتوو و له (ه) دا ده‌بینی و له (و) دا نامه‌ی بۆ ده‌نیرری. نمو (برا) به‌یه هی (ماموستا) به (ماموستا) هی (کوپ) و (کوپ) هی (خوشکم)، یاسای له‌یه‌کدانی ناوه‌کدانی ناوه‌کان لهم وته‌یه‌دا پروون کراوه‌ته‌وه:

له‌ناو چوارچینوی به‌شه بنجییه‌کانی رسته ههر ناوه‌ی دمش ناوه‌لناوی یا زیاتری له‌که‌لدا درکه‌وی. گهر هات و ناوه‌که نامرازی پیتاسین (ه‌که) ی له‌که‌ل دابوو. ناوه‌که به‌ناوه‌لناوی به‌که‌م و ناوه‌لناوه‌کان به‌یه‌که‌وه به‌نامرازی به‌ستن (ه) له‌یهک ده‌درین، نامرازی پیتاسین (ه‌که) لهم حاله‌تدا ده‌چیتته سهر دوا ناوه‌لناوه‌وه.

دره‌خته سه‌وزه به‌رز هکه

نام‌رازی کو (ان) گهر ده‌ر کموت هه‌میشه به (هکه) ی پیتناسینه‌وه ده‌لکت.

دره‌خته‌کان

دره‌خته به‌رز هکه‌کان

دره‌خته به‌رز سه‌وزه‌کان

پاناوی نیشان‌دانیش (نهمه - نه‌وه - نه‌مانه - نه‌وانه) چه‌مکی پیتناسینی هه‌یه، چونکه که نام‌اره بۆ شق ده‌کری... پین ده‌ناسری به‌پیتی لۆجیک که په‌نجه بۆ شتی راده‌کشتن پیتی ده‌ناسیتی... بۆیه گهر له‌گه‌ل ناودا ده‌ر کموت ناو و ناوه‌لناو‌کان به‌نام‌رازی (هه) له یه‌ک ده‌درتن. که ناو، یا ناو و ناوه‌لناو ده‌چنه سهر پاناوی نیشان‌دان. ده‌بئه دوو به‌ش به‌م جۆره‌ی خوا‌ره‌وه

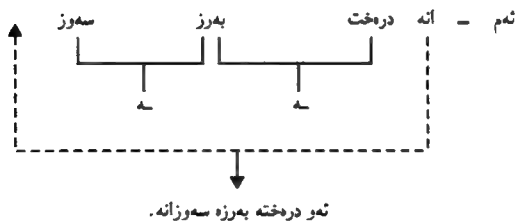
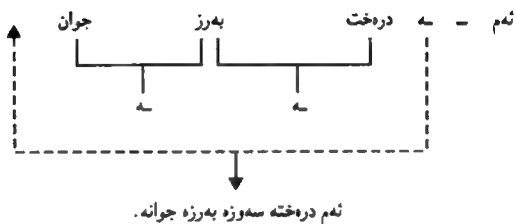
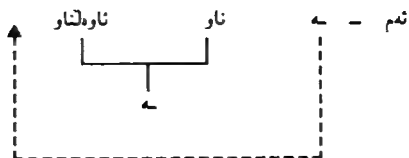
نهم — هه

نه‌و — هه

نهم — انه

نه‌و — انه

ناو و ناوه‌لناو‌کان نه‌چنه نیرانیانه‌وه.

تیبینی: نامرازی (هکه) و (یک) و (پاناوی نیشاندان)... همرگیز هیچ کامتیکیان لهگهل
نهوانی ترا ده رناکهوی.

له هه موو حاله تێکی تر دا ناو و ناوه لئاو به (ی) له یەک نهدرێن

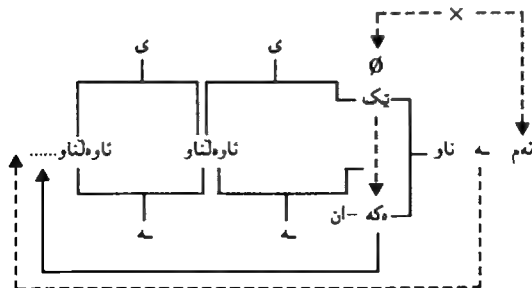

درهختی بهرزی سهوز

درهختیکی بهرزی سهوز

× نیشانهی له گهڵ یه کتر ده رنه که و تنه (Ø) نیشانهیه بۆ نهوهی که ناو هیچ نامرازیکی له گهڵ ده رناکهوێ. یاسا کانی له یه کدانی ناو و ناوه لئاو له ناو چوارچێوهی (فریزی ناوی) noun phrase هه موو لهم وێنه یه دا کوکراونه تهوه.

نەوێ سەرنج رادهگێشتن نەوێه، ئامرازێ لهیهکدانێ (ناو و ناو) و (پسته و پسته) هەر (و) یه. هۆی نەمه نەوێه نەم دوو جۆره لهیهکدانه یهک پنجیان هیه، له یهکدانێ ناو و ناو نەجاسی لایردنی بهمشه هاو نەمرکه له یهکچووهکانه Equi له چەند پستهیهکی لهیهکدراو بهیاساییتکی تابووێ. بهپیتی نەم بۆچوونه پستهی:

من و نازاد و رزگار هاتین.

له بناغهدا نەم سێ پستهیهیه.

من هاتم و نازاد هات و رزگار هات.

نەم سێ پستهیه به (و) لهیهکدراون.

فرمانی (هاتن) له ههرسیکیاندا دووباره بۆتهوه. بۆ خۆلادان لهم دووباره بوونهوێه تهنیا ییتکیکیان بهجێ دههێلرێ و ئهوانی تر لادههرین. لهبهر نەوێ له زمانێ کوردیدا ههمیشه فرمان له گۆتایی پستهدا دێ، فرمانی دوا پسته بهجێ دههێلرێ و ئهوانی تر لادههرین، تا له پسته تازهکه فرمان له شوێنی سروشتی خۆی بچینی پاناوی لکاوی دوا فرمانیش لادههری، سێ بکههرکه یهک دهگرن ههموو بهیهکهوه دهبن به (من و نازاد و رزگار). ئهمانه ههموو بهیهکهوه شوێنی (ئێشه) دهگرن، بۆ پێکهوتن پاناویکی لکاو بهفرمانهکهوه دهلکێترێ بگرنجێ لهگهڵ کەس و ژمارهێ تازهکه.

من و نازاد و رزگار هاتین.

گهر بهرگار له چەند ناویک پێک هاتبێ نەمه نەوه دهگهیهنێ که (بکههر) و (فرمان) ی چەند پستهین ههمان شت و به ههمان پهیرهو لایراون، وهک له پستهی، من و تۆ و رزگار و نازاد دهبینم.

بناغهکی نەم پستهیهیه، (من تۆ نهبینم و من رزگار دهبینم و من نازاد دهبینم)، چونکه بکههر له زمانێ کوردیدا له سههرهتای پستهدا دهردهکهوێ... بۆیه بکههری پستهی یهکههه بهجێ دههێلرێ و ئهوانی تر ههموو لادههرین تا له پسته تازهکهدا شوێنی سروشتی خۆی بگرێ. چونکه فرمان له گۆتایی پستهی کوردیدا دهردهکهوێ... بۆیه فرمانی دوا پسته بهجێ دههێلرێ... تا له پسته تازهکهدا شوێنی سروشتی خۆی بگرێ.

(من تۆ دهبینم و من رزگار دهبینم و من نازاد دهبینم)، دهبیته (من تۆ و رزگار و نازاد دهبینم). ناوهناوهکانی (خههرای)^(٧) پستهی (کاری بوون)یش^(٨) ههر به (و) لێک دهدرتێ. بۆ نمونه پستهی:

(نەم درهخته چەند گەش و سهوز و بهرزه) بهپیتی نەم بۆچوونه له بنجدا پستهییتکی

لیکندراود و لهم سنی رسته ساده یه پیکهاتووه:

۱- نهم درخته چند گمشه.

۲- نهم درخته چند سموزه.

۳- نهم درخته چند بهرزه.

لههر لیکچووهی Equi... یهکیک دهمینیتیهو و شویتی سروشتی خوی له شارستهکدا
main sentence داگیر دهکات.

نهم درخته (هیتدا)ی ههر سنی رستهکویه. له هی دووم و سیتیهدا لادهچن و له هی
یهکهم دهمینتی، چونکه (هیتدا) له رستهی کوردیدا له سهرهتادا دهردهکوی. چند
(راده)ی^(۹) ناوهلناوکهانه... راده ههمیشه پیش ناوهلناو دهکویت، بویه هی یهکهم
دهمینیتیهو و هی دووم و سیتیهم لادهچن.

(له)ی یهکهم و دووم لادهچن. هی سیتیهم دهمینیتیهو، چونکه فرمان له رستهی
کوردیدا دهکویتیه دواوهی رستهک.

۱- نهم درخته چند گمشه. (له) لادهچن.

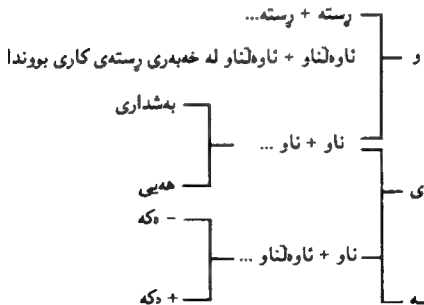
۲- نهم درخته چند سموزه. (نهم درخته) و (چند) و (له) لادهچن.

۳- نهم درخته چند بهرزه.

له نهنجاما رستهک دهیتیه

نهم درخته چند گمش و سموز و بهرزه.

نامرازهکانی بهستان ههموو لهم ویتیهدا پروون کراونهتوه.

پەرلویژ: هکان:

۱- فونیم... دانه ییکی موجهه ده abstract چهند دهنگیک دهنوتنن که هممو هیکمه ورختیک پیشان ددهن له زمانیکی تاییه تیدا. بیسه جیماواز نم شتیه جیماوازه یان پی دیه خشن. بۆ غوونه دوو دهنگی (س) و (ص) له زمانی کوردیدا سر بههمان فونیم چونکه له زمانه دا هیچ وشه ییک ناوۆرتیه وه بهئالوگۆر کردنی نم دوو دهنگه مانا بگۆرئ. کهچی له زمانی عهره بیدا دوو فونیمی جیان، چونکه نم زمانه گهلی وشه ییکی هیه گهر نم دوو دهنگه یان تیدا ئالوگۆر بکری مانا دهگۆرئ وهک (سلب - صلب / عسیر - عصیر / سار - صار... هتدا) به پیچه وانه وه دوو دهنگی (ر - پ) له زمانی کوردیدا دوو فونیمی جیان (برین - برین / کهر - که / وهرین - وهرین... هتدا). له زمانی عهره بیدا سر بههمان فونیم، چونکه هیچ وشه ییکی عهره یی نییه بهئالوگۆر کردنی نم دوو دهنگی تیا مانا بگۆرئ.

بۆ زانیاری زیاتر له بهاری فونیمه وه سهیری سهراچاوه ژ (ه) بکه.

۲- بره: تا نیستا هیچ قوتا بهانه ییکی زانستی زمان و فونۆلۆجی نهیتوانیه پهناسینیکی ریکی بن که له بهاری بره پیشکش بکات. به شیه ییکی گشتی دوو جۆری لی دهستیشان کراوه:

۱- برهگی فونیه ییکی نم جۆریان گشتیه و هممو زمانانی جیهان تیدا بهشدارن. پهروهندی به فسیۆلۆجیه ته ههناسه وهگرتن و سروشتی کارکردنی نهمه امانی ناخاوتنه وه هیه. له ناو چوارچێهه یی نم قالبه گشتیه دا زمانه کان جیماوازی پیشان ددهن له چۆنه تی لیکدانی فونیمه کان. نم لیکدانه تاییه تیه برهگی فونۆلۆجی پیک دههتئن.

ب- برهگی فونۆلۆجی: له هممو زمانیکدا بزۆن vowel ناوکی بره پیک دههتئن. له گهڵ نم بزۆینه دا دهش چهند فونیمه ییکی کپ consonant دهکهوئ. ژماره ی فونیمه کههکان و جۆری پزۆیون و دهکه و تنیان به یکه وه له زمانه کاند جیماوازی. بۆ غوونه له برهگی زمانی کوردی له پیک نا چوار کپ له گهڵ بزۆینه دا له بره یکه دا دهکه وه و ههگیز له دوو زیاتر ناگه یته لایهکی بزۆینه که وه.

له زمانی نینگله زیدا تا پینج کپ له بره یکه دا دهکه وه... له زمانی عهره بیدا تا دوو کپ دهتوانن له بره یکه دا دهکه و... نم جیماوازی به برهگی فونۆلۆجی پیک دههتئن. نو یاسایانه ی فونیمه کان له ناو قالبی بره کاند لیک ده دا به یاسا کانی فونۆلۆجی ناو ده برتن.

۳- مۆرفیم: به چوگهترین دانه و اتاداری زمانه له فونیمه ییک یا زیاتر پیک دئ و دهوئ له پزۆماندا دههتئن، بۆ غوونه (دهیانیم) له مۆرفیمانه پیکهاته وه.

۱- /ه/ دوو فونیمه - چه مکی بهردهوامی دهگه ییتئن.

۲- /یان/ سن فونیمه - راناوی لکاوی کسی سیه می کۆیه.

۳- /بین/ سن فونیمه - دهگی کاتی نیستای (یهتئ). ده.

۴- /م/ بهک فونیمه - راناوی لکاوه... کسی به کهم تاک دهگه ییتئن.

وشه ی (که لاوێژ) مۆرفیمه ییکی حوت فونیمه.

بۆ چەمكى وشە و پەيوەندىي بەمۆزفەيم و قۇتئەمە سەيرى سەرچاۋە ژمارە (۶) يەكەن.

۴- وشە پىتك يان زياتر پتوانن دەورى بەشتىكى بەنجى لە رستەدا (يەكەر... بەرکار... ھتد) بېيىن فرىزىتەك پىتك دەپتەن. بۆ ئۇونە لە رستەي:

[نازاد لە سالى ھەزار و نۆ سەد و ھەشتا و سىدا نەم خانوۋە جوانى دروست کرد].

(نازاد): فرىزىتەكە لە يەك وشە پىتك ھاتوۋە، چونكە بەتەنیا دەورى يەكەرى رستەكە دەپتەن.

(لە سالى ھەزار و نۆ سەد و ھەشتا و سىدا) فرىزىتەكە لە ھەوت وشە و سى ئامرازى بەستەن پىتكەھاتوۋە ھەموو پىتكەھە دەورى ئاۋەلكارى كاتى لە رستەكەدا دەپتەن.

(نەم خانوۋە): فرىزىتەكى ئاۋىيە لە دوو وشە پىتكەھاتوۋە دەورى بەركارى لەم رستەدا دەپتەن.

(دروست کرد): فرىزىتەكى فرمانىيە لە دوو وشە پىتكەھاتوۋە... فرمانى رستەكە.

۵- ئاستەكانى شىكردنەمە Levels of analysis. زمان دياردەپىكى لە رادەبەدەر فرلوان و ئالۆز و چوۋە ئاۋىيەكە... ھەرگىز ناشى ھەر لە سوۋچىتەكە سەيرى يەكەرى و شى يەكەرتەۋە، بۆيە زانايان (لە بولارى ۋەسەيد) چەند ئاستىتەك بۆ شىكردنەۋەى دەستتشان دەكەن. دۆزىنەۋەى ئاستەكانى زمان لە دەسكەوتە ھەرە گرنگەكانى مەيدانى زمانەۋانىيە. ھەر ئاستەى سەروشت و پەيرەو و پەيگە و تەكەپكى تاييەتى خۇي ھەيە بۆ شىكردنەۋە. ھەر قوتابخانەش بۆچوۋنى خۇي ھەيە لە دەستتشانەكردنى ئاستەكان و سەروشتى پەيوەندىي ئىتوانيان و شىكردنەۋەيان...

ھەر كارتەكى زمانەۋانى ۋەسفى يەن... بەراۋردى يەن... مەژۋىي يەن... نەگەر ئاستەكان لە شىكردنەۋەدا رەچاۋ نەكات تەكەل و پىتكەل دەرەدەچەن... ئۆنەتەك و ئۆنەلۆجى و مۆزفولۆجى و سىنەكسى و بەراۋردى و مەژۋىي و ۋەسفى ھەموو تەكەل بەيەكتر دەپن و كارەكە ھىچ نەنجامەتىكى پەكەپىك بەدەستەۋە نادات و ناكەۋىتە بەر پەيرەۋى زاتەستى.

۶- نەم باسە تاييەتە بەكرەمەنجى خواروۋ (زمانى نوۋسەن).

۷- مەبەست لە خەبەرى رستە (predicate)د.

۸- رستەى كارى بوۋن بەرامبەر (الجملة الاسمية)ى عەربىي و (verb to be)ى ئىنگلىزىيە. ھەندىن زمانەۋان (م، پت، ە، يەن، ن، ى) بەكارى بوۋنى كاتى ئىستە لە قەلەم دەدەن.

I am	م	مەن
you are	پت	تۆ
he is	ە	ئەو
tired		ھىلاكى
we are	يەن	ئىيە
You are	ن	ئىۋە
They are	ن	ئەۋان

۹- (زۆر، تەختى، تۆزى، لەرادەبەدەر، يەكجار تۆزى... هەند) نەم وشانە سەر يەو كۆمەلەن كە لە زانستى زمانا بە intensify ناو دەبرى. واتا (رادە) و (پەلە)... چونكە رادە و پەلە ناوەلناو پەشان دەدەن... (زۆر جوان... تەختى ئال... يەكجار قورس... تۆزى تال... هەند)... من (پەلە)م وەك زاراوە بۆ بەكارهێنا.

سەرچاوەكان:

۱- عبدالرحمن معروف (۱۹۷۹) رێزمانى كوردى - بەرگى يەكەم - بەشى يەكەم. كۆپى زانبارى عێراق - بەغداد.

۲- رێزمانى ناخاوتنى كوردى (۱۹۷۶) كۆپى زانبارى كورد - بەغداد.

۳- وریا عومەر نەمین (۱۹۸۳) لايمنىكى جیباوازی... گۆفاری كۆپى زانبارى عێراق - (۱۰) ، بەغداد.

۴- وریا عومەر نەمین (۱۹۸۴) نامرازەكانى بەستەن - گۆفاری پۆزى كوردستان ژ (۶۷) بەغداد.

۵- وریا عومەر نەمین (۱۹۸۴) فۆنۆلۆجى - گۆفاری كاروان ژ (۲۰).

۶- وریا عومەر نەمین (۱۹۸۶) مردنى وشە - گۆفاری كاروان ژ (۴۵).

۷- نوری عەلى نەمین (۱۹۶۰) رێزمانى كوردى

8- Hudleston R. (1977) An Introduction to English transformation syntax. Longman.

9- Lyons. J. (1968) Introduction to thetical Linguistics.

* نەم وتارە لە گۆفاری پەشتەمى نوێ، ژمارە (۱۱۸) سالى ۱۹۸۸، لاپەرە ۱۴۲-۱۳۷

بلازكروەتمو.

بئج و سىما و ياساكانى گوتىزانمە

زماناس و فەيلەسوفان دەمىكە ھەل دەدەن ياسا و كەرسەدى گشتى ھاوبەش لە نىوان زمانەكانى جىھاندا بدۆزنەد. زۆرى زۆرى زماناسانى ئەم سەردەمە لايەنگىرى رېتازى گشتى universality لە زماندا دەكەن.

لە سەرەتاي سەدەى ھەقەدەدا. فەيلەسوفى ئەلەمانى (ئەلەستىد)، بۆ يەكەم جار لە مېژووى زانستى زماندا زاراوى (پۆزمانى گشتى) بەرامبەر بە (پۆزمانى تايپەتى) بەكارھێنا و پوونى كەردەو كە ئەركى پۆزمانى گشتى دەستىشانكردنى ئەو ياسا و كەرسەنەى كە ھەموو زمانانى جىھان تىياندا ھاوبەش.

ئەگەر بەپىي مەنتىق سەير بكەين دەپى زمانانى جىھان ھەموو، لە گەلى ياسا و كەرسە ھاوبەش بىن چونكە ھەموو ھەمان دياردەن و ھەمان ئەرك بەھەمان پەيرەو جىبەجى دەكەن، ئەويش دەرھىنانى ئەو زانباريانەى، كە لە مېشكدا پارىزراون، بەھۆى ئەو دەنگانەى كە بەئەندامانى ناخاوتن دروست دەكرىن.

لە ئەنجامى پشكىنەو و شىكرەنەو و بەراوردكردنى ھەزاران زمانى ئەمبەر و ئەوبەرى جىھان دەرگەوت كە:

١- لە كۆى مرۆڤ ھەبى... زمانىش ھەبە. ھىچ كۆمەلنى نىيە و نەدۆزراوئەو زمانى نەبى. ھەج مەدائىك لە ھەج كۆمەل و ڤەگەز و شارستانىيەت و ناوچەيەكى جوغرافى ئەم جىھانە لەدایك بى، زمانى ئەو كۆمەلە بەتەواوى وەرەگرتى كە تىيدا پەرەوردە دەبى. ئەمە ئەو دەگەيتىنى كە ھەر مېشكىك نامادەىە بۆ وەرگرتنى ھەر زمانىكى سروشتى ئەم جىھانە و ئەو ھەسەلمىتىنى كە ئەو جىاوازيانەى لە نىوان زمانەكاندا ھەبە ھۆى بايۆلۆجى نىيە.

٢- ئەو زمانانەى پەردەمەكى primitive ناو دەپرىن بونيان نىيە. ھەموو زمانانى جىھان بەقەد يەك ئالۆزن و ھەك يەك دەتوانن ھەج ئەندىشەيىك و بىرىكى ئەم سروشتە دەپرىن.

ھەموو زمانىك دەرگای بۆ كراوئەو تا بى دوايى وشەى بچىتە ناو. كە شتىكى تازە لە كۆمەلدا پەيابو (مادى) بى يا (مەعنەوى)، ئەو ناوتىكى لى دەنرى ج بەوەرگرتن ج

به‌دراشتن. وشه‌که خۆی له‌ناو یاسا‌کانی نه‌و زمانه‌دا ده‌توتیه‌وه و ده‌سوێ و سه‌یمای زمانه‌که‌ی له‌ی ده‌نیشتی.

ده‌وله‌مه‌ندی و هه‌ژاری زمان له‌ رووی فه‌ره‌هه‌نگه‌وه په‌یوه‌ندی به‌باری مه‌یژوویی و رۆشنه‌یری و کۆمه‌له‌یه‌تییه‌وه هه‌یه ته‌که به‌په‌ر مه‌نده‌وه.

۳- هه‌چ زمانه‌یک له‌ هه‌چ زمانه‌یکی تر قورستر یا ناسانتر نه‌یه. قورسی و ناسانی شتیکی نه‌یه. بۆ کوردیک (بۆ غۆنه) قه‌یه‌وونی زمانی به‌لوجی له‌ قه‌یه‌وونی زمانی چینی ناسانتره‌، که‌چی بۆ کابرایه‌کی چینی قه‌یه‌وونی زمانی بۆمی له‌ قه‌یه‌وونی زمانی به‌لوجی ناسانتره‌.

۴- قسه‌که‌ری هه‌ر زمانه‌یک ده‌توانه‌ت تا ژماره‌یه‌یکی بێ دوا‌یی رسته‌ دا‌هێژیت و تی به‌گات هه‌ر به‌و کۆمه‌له‌ و شانه‌ی که‌ له‌ فه‌ره‌هه‌نگی مه‌شکیدا هه‌یه.

۵- دانای په‌زمانییه‌ وه‌ک:

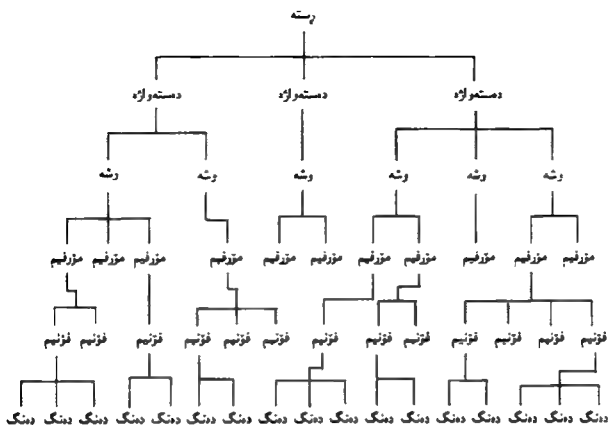
(ناو - ناوه‌لناو - فرمان - ناوه‌لکار - نه‌فی - په‌رسپار... هتد) له‌ هه‌موو زمانه‌یکدا هه‌یه.

۶- نه‌و په‌یوه‌ندییه هه‌ره‌یه‌یه‌ی له‌ نه‌توان ساده‌ترین که‌ره‌سه‌کانی زمان (که‌ تا‌که ده‌نگه‌کانیه‌تی) و ئالۆزترین دانای زمان که‌ رسته‌یه له‌ هه‌موو زمانانی جیهان وه‌ک یه‌ک وایه. نه‌مه گرنه‌گترین به‌لگه‌یه ده‌یه‌سه‌لمه‌تی که‌ یاسا‌کانی په‌زمانییه هه‌موو زمانه‌کانی جیهان لێک ده‌که‌ن و هه‌مان شت.

له هه‌موو زمانه‌یکدا ژماره‌یه‌یکی ده‌ستیه‌شان‌کراو (شیه‌وه) ده‌نگ هه‌یه. به‌پیتی نه‌و نر‌خانه‌ی نه‌م تا‌که ده‌نگانه له‌ناو چوار‌چیه‌ی زمانیکی تاییه‌تیدا په‌تیشانی ده‌ده‌ن، فۆنیه‌کانی نه‌و زمانه‌ پێک ده‌هه‌ین.

له‌ناو قالیی به‌رگه‌ی فۆنه‌یه‌کی فۆنیه‌کان یه‌ک ده‌گرن به‌رگه‌ی فۆنۆلۆجی پێک ده‌هه‌ین.

له هه‌موو زمانه‌یکدا به‌فۆنیه‌یک یا زیاتر مۆرفیم پێک ده‌یت. به‌مۆرفیمی یا زیاتر وشه‌ پێک ده‌یت، به‌وشه‌یه‌یک یا زیاتر ده‌سته‌واژه phrase پێک ده‌یت، چه‌ند ده‌سته‌واژه‌یه‌که‌یش رسته‌ پێک ده‌هه‌ین وه‌ک له‌م وینه‌یه‌دا روون کراوه‌ته‌وه:

زور به‌لگه‌ی تری (سه‌نتیقلی و تجربیی) ای لہم بابہ‌تانه دہشتی ریز بکرتین... هه‌موو دہیسه‌لمیتن که زمانی مرۆائی هه‌موو به‌پیتی هه‌مان په‌پرو کارده‌کهن و هه‌لده‌سوورین نهم جیاوازییه‌ی له نیتواناندا به‌دی ده‌کرت هه‌ر له (سیما) دایه Surface Structure نه‌گینا له (بنج) دا Deep Structure هه‌موو یه‌کن و یه‌ک ده‌گر نه‌وه.

به‌چهند نمونه‌ییک چه‌مکی (بنج) و (سیما) روون ده‌کرتیه‌وه.

رسته‌ی هه‌موو زمانیتیک نهم سن به‌شه پنجیه‌ی هه‌یه:

بکمر (S) Subject

به‌رکار (O) Object

فرمان (V) Verb

بو‌پتزیوونی نهم سن دانیه‌یه نهم شش نیحتیماله هه‌یه:

SOV - ۱

SVO - ۲

VSO - ۳

OSV - ۴

OVS - ۵

VOS - ۶

به پتی بزجونی گرنبرگ Greenberg له رسته ی ناسایی هه موو زمانانی جیهاندا بکه ره هه میسه پتش بهرکار دئ. واتا له م شهش ئیحتیماله ی سهروهه تنیا سیتی یه کهم له زماندا ده ده که وئ... بهم جۆره زمانانی جیهان له م پوهوهه بوونه ته سق جۆر:

۱- جۆری VSO نه وانن که فرمانیان پتش بکه ره ده که وئ وهک زمان عه ره بی.

اشتری	الولد	کتاباً

کری	کوړه که	کتیبتیک

فرمان	بکه ره	بهرکار VSO

۲- جۆری SVO نه وانن که فرمانیان ده که وئته نیتوان بکه ره و بهرکاره وهک زمانی نینگلیزی.

The boy bought a book

کوړه که - کری - کتیبتیک SVO

۳- جۆری SOV نه وانن که فرمانیان ده که وئته دوا ی بهرکار وهک زمانی کوردی.

کوړه که کتیبتیکی کری SOV

په یوه نندی سیمانیکی نیتوان (کوړ) و (کتیبت) و (کری) له هه سق زماندا به ته وای هه مان شته. ئوه بنجه که یه که چی له سیمادا هه زمانی به جۆرتیک ئه م سق دانه یه ی پیز کرد.

۴- ناو له وانه یه نامرازی پیناسین وهرگری. (هه ره ئه م سق زمانه به ده سه ته وه ده گرین). له زمانی عه ره بیدا نامرازی پیناسین (ال) وهک پتیشگر خۆی ده ده خا... له زمانی نینگلیزیدا وهک وشه ییکی سه ره خۆ (the) و له زمانی کوردیدا وهک پاشگر (هکه).

ال - وگد	الولد

the boy

کوړ - هکه	کوړه که

په یوه نډی سیمانتيکي نتيوان نامرزي پټناسين و ناو له هر سټ زماندا به ته واوی وډک يک وان. کمچی له سیمادا هره که به جوړيکي پټشان دا.

نه گهر بؤ هر که رسته و دانتيکي زمانی و بؤ هر جوړه په یوه نډیبه کی سینتاکسی و سیمانتيکي نیشانه يک داپرتی... زمانه کانی جیهان هه موو بخړنه سر نهو زمانه رهمزیه هه موو يک ده گرنه وه. نهو ناسته موجه رده ی نه م په یوه نډیبه سینتاکسی و سیمانتيکيانه ده ستیشان ده کات به (بنج) له قه لدم ددری. نه م به شتیه یه کی گشتی.

له ناو چوارچتوی زمانتيکدا نه گهر يک ده پرین (رسته) دوو مانای جیای به خشی نه وه نه م رسته یه يک سیمای و دوو بنجي هه یه. بؤ غوونه رسته ی:

نازاد نازار له دل دپروتنی.

نه م دوو واتایه ده گه یمنی:

۱- نازاد نازار له دلدا ده چیتنی. (ده خاته دل)

۲- نازاد نازار له دل ده چوتنی. (نا هیلن)

هزی نه م جیباوازیبه نه وه یه وشه ی (دپروتنی) که رانه بردوی (رواندن) ه دوو واتای هه یه. ۱- چاندن ۲- رواندن (تپه پرې پوښتن).

غوونه ی تری له م بابه ته:

هر ده که سم بیڼی.

نه م رسته یه ش دوو مانای هه یه:

۱- که سه کان (ده) بوون و هه مووم بیڼی.

۲- که سه کان له (ده) زیاتریوون و تنیا (ده م) لی بیڼی.

هزی جیباوازی نه وه یه وشه ی (هر) دوو مانای هه یه. ۱- (کل - all) ۲- (فقط - only)

رسته ی (پټم ده خوری) نه م دوو واتایه ی هه یه:

۱- پټی من ده خوری.

۲- به من ده خوری.

رسته ی یه که م سیمایه کی تری هه یه. له نه نجای گوتپنی راناوی جودا (من) ه بدلکاو (پټی من) ده بیتته (پټم)

رسته ی دوو همیش سیمایه کی تری هه یه نه ویش له نه نجای جیگیرکردنی راناوی (من) ه

به لکاو. لهم حالتهدا (به) ده بېته (پن) به پتی نم یاسا پر زمانیه:
(نګر نو دانه پر زمانیه دوی پشېندنه (به) به اناوکی لکاو دهره (به)
ده بېته (پن).

ننجام رسته (بمن ده خور) ده بېته (پنم ده خور).^(۱)
دو یاسای جیاواز دو رسته جیاوازیان له بنجوه گوژایه سیما و رتککوت کردن
به هاوسیم...

هزه کی تر بو نه وې رسته پتک زیاتر له ماناییک به خشن له سروشتی په یو نډی
نیوان به شه کانییه تی له بنجدا وهک لهم نمونه دا درده کوهی:

نازاد و پرزگاری برام هاتن.

نم رسته به دو واتای هیه:

۱- نازاد و پرزگار هر دو برام... هاتن.

۲- هر پرزگار برامه و نازادی له گه لدا... هات.

په یو نډیه جیاوازه کانی نیوان به شه کانی نم رسته به له (بنج) دا ده شتی هم جوړه روون
بکرتیه وه.

۱- (نازاد و پرزگاری) برام هاتن.

۲- نازاد و (پرزگاری برام) هاتن.

نو رستانه زیاتر له مانایه کیان هیه به رسته لیټل ambiguous ناو دهرین.

له لایه کی تر نګر زیاتر له رسته پتک هه مان واتایان بو نه وې نم رستانه هه مو هه مان
(بنج) یان هیه. وهک له:

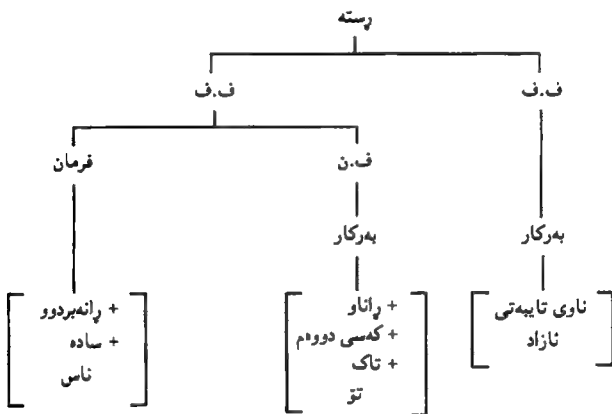
۱- ۱- من نموان دناسم. ب- نموان دناسم. ج- ده یان ناسم.

۲- ۱- نازاد کتیبیکي دا به پرزگار. ب- پرزگار کتیبیکي له نازاد و درگرت.

۳- ۱- همه به‌دهستی قاله کوژرا. ب- قاله همه‌ی گوشت.

۴- ۱- ناوه‌که ساردبوو. ب- ناوه‌که گهرم نه‌بوو.

نم جووته رستانه‌ی سهرهوه هممو هاو واتان واتا - له بنجدا هاویه‌شن و له ههمان بنجهوه وهرگیراون. کهچی له سیمادا زۆر جیاوازن. یو نمونانه‌ی سهرهوه ده‌رکه‌وت که بنج نهو ناسته‌یه level که هممو که‌ره‌سه‌یتکی سیمانتیکی و په‌یوه‌ندییه‌کی سینتاکسی نیتوان به‌ش‌ه‌کانی رسته‌ی تیدا ده‌ستیشان کراوه. هر زمانه‌ی ده‌سته‌یه‌ک یاسای تایه‌تی به‌خۆده‌ی هه‌یه رسته‌کانی له بنجهوه ده‌گۆزیتته سیمایا، پیتیان ده‌وتری یاساکانی گۆزانه‌وه Transformational rules لهم گۆزانه‌وه‌یه‌دا شت هه‌یه ده‌ق‌رتینری... هه‌یه زیاده‌دکری... هه‌یه نالوگۆز ده‌کری... هه‌یه ده‌گۆزیتته... هتد. بۆ نمونه:

(نازاد تۆ دهناسیت) بنجه‌که‌ی شتیکه لهم به‌یه‌ته:

له نه‌نجامی سه‌پاندنی یاسایه‌کی به‌خورتی obligatory لهم بنجه نم سیمایه سهر هه‌لده‌دا نازاد تۆ دهناسیت

چهند یاسایه‌کی تری ئاره‌زوویی optional سیمای تری جگه له‌وه‌ی سهرهوه به‌ده‌رده‌خه‌ن وه‌ک:

۱- یاساییک له زمانى کوردیدا ههیه دهلتى... دهشتى له سیمادا بکه ر لایبیری دواى وەرگرتنى راناوى لكاوى بکه رى. بیه پاندنى ئهم یاسایه:

نازاد تو ده ناسیت. — نازاد تو ده ناسیت.

۲- یاساییکى تر له زمانى کوردیدا ههیه به هۆمه دهشتى راناوى جوداى بهرکارى به راناویکی لكاو جیگیر بگرێ. بیه پاندنى ئهم یاسایه:

نازاد تو ده ناسیت. — نازاد تو ده ناسیت.

بیه پاندنى ههردوو یاساکه ی سه ره وه رسته که ده بیه ته (ده تناسیت)^(۲۱). ئهم رتیه وه له شیکردنه ودا که به رتیه زمانى گوتیه نه وه ناو ده بری له سالى ۱۹۵۷دا له نه نجامى بلبوونه وه ی کتیه که ی چۆمسکی syntactic struce سه رى هه لدا.

ده رچوونى ئهم کتیه به بگرنه گرتین و سه زنه ترین رووداوى میترووی زانستى زمان ده ژمیتريت... ئهم رتیه وه تازه یه هه موو قوتابه خانه کانى پێش خۆی رامالئ و له و ساکه وه هه موو زمانه وان و زانایانى زمان له هه موو جیهانا هه ول نه دهن هه لویتستى خۆیان به رامبه ر ئهم قوتابه خانه یه ده رخنه و زمانى خۆیان به پێی ئهم په یروه شى بکه نه وه.^(۲۲)

له سالى ۱۹۵۷ه وه ئهم رتیه وه له په ره سه نده ندا یه. به چهند قوتابه گیتکا تیه په یوه و گه لئ گۆپینى به سه را هاتوه و په لوپۆی لئ پۆتموه. (له ده رفه تیکى تر دا هه ول نه دهم له میترو و لایه نه کانى ئهم رتیه وه بدویم).

په راویزه کان:

۱ و ۲- بۆ زانیاری زیاته ره باره ی یاساکانى راناو سه یری ئهم سه رچاوه یه بکه ن:

وریا عومه ر نه مین ۱۹۸۶ نه زمانى راناوى لكاو، چاپخانه ی دار الجماهیر، به عداد.

که له سه ر رتیه وه ی گوتیه نه وه یاساکانى نه زمانى راناو ده ستیشان ده کات.

۳- سه رچاوه ی ژماره (۱) و (۲) هه ول ده دهن زمانى کوردی به پێی رتیه وه ی گوتیه نه وه شى بکه نه وه.

* ئهم وتاره له گۆزارى رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۲۱) سالى ۱۹۸۹، لاپه ره ۷۲-۷۵ به لارکراوه نه وه.

نملله مۆرفی ریزمانی

نمویه له باره‌ی پیتاسینی مۆرف morph و نملله مۆرفهوه allomorph باوه نمویه، نملله مۆرفه‌کان شتیوه جیاوازه‌کانی هه‌مان مۆرفیم^(١). ده‌رکه‌وتنی له (هه‌شه‌ی جیاوازا ده‌ شتیوه جیاوازانه‌ی هه‌یه‌خشی. هه‌ریه‌که‌ له‌م شتیوه جیاوازانه (مۆرف) ٲیکه. چه‌ند نمونه‌یی‌ک نم دوو لایه‌نه‌ی زمان و په‌یوه‌ندییان به‌مۆرفه‌یه‌وه پروو ده‌کاته‌وه.

١- مۆرفیمی که‌سی سیتیهمی تاک که‌ له‌گه‌ل فرماندا ده‌رده‌که‌ویت به‌ ده‌رپینی ٲیککه‌وتن له‌گه‌ل بکه‌ردا له‌ کاتی داهاتوودا به‌م چوار شتیوه‌یه‌ ده‌رده‌که‌ویت {ات}، {یت}، {ا} و {ئ}^(٢) به‌پیتی نمو (هه‌شه‌ی په‌ی تیاپاندا ده‌رده‌که‌ویت و به‌م چۆره‌:

١- نه‌گه‌ر ره‌گی فرمان به‌ (ژ) یا (ه) کو‌تایی هاتب، ٲاناوه‌ لکاوه‌که‌ شتیوه‌ی {ات} ده‌گرته‌ خۆ. وه‌ک

شوشتن - شو / ده - شو - ات / - (ده‌شوات)

ٲۆیشتن - ٲۆ - / ده - ٲو - ات / - (ده‌روات)

کردن - که / ده - که - ات / - (ده‌کات)

بردن - به / ده - به - ات / - (ده‌بات)

٢- ره‌گی فرمان به‌هه‌ر فۆنیمیکی تر جگه‌ له‌ (ژ) و (ه) کو‌تایی هه‌، ٲاناوه‌ لکاوه‌که‌ شتیوه‌ی {یت} ده‌گرته‌ خۆ.

مالین - مال - / ده - مال - یت - (ده‌مالیت)

شکاندن - شکین - / ده - شکین - یت - (ده‌شکینیت)

چوون - چ - / ده - چ - یت - (ده‌چیت)

هه‌تان - هه‌تن - / ده - هه‌تن - یت - (ده‌هه‌تنیت)

٣- به‌هۆی یاساییکی به‌ناوه‌زوو optional ده‌شی {ت} ی {ات} و {یت} - له‌ هه‌ندی حاله‌تا نه‌هه‌ن - لایه‌ری، وه‌ک له‌:

نمو کتیه‌که‌ ده‌دات به‌تۆ.

نمو کتیه‌که‌ ده‌دا به‌تۆ. (ت) لایه‌را

نەو کتیبە کە دەداتە تۆ. ناشی (ت) لایبری.
نەو دەجیت بۆ دەوۆک.

نەو دەجی بۆ دەوۆک (ت) لایرا

نەو دەجیتە دەوۆک. ناشی (ت) لایبری.

{ات} و {یت} و {ا} و {ئ} کە چوار شتووی جیای هەمان دانەمی رێزمانین. (بێشە ی جیا
نەو شتووە جیاوازەنەمی پێ بەخشن. هەریەکە لەمانە مۆرفیکە و ئەلەمۆرفی ئەوانی ترە.

{ات} نەلۆمۆرفی {یت} و {ا} و {ئ} یە.

{یت} نەلۆمۆرفی {ات} و {ا} و {ئ} یە.

{ا} نەلۆمۆرفی {ات} و {یت} و {ئ} یە.

{ئ} نەلۆمۆرفی {ات} و {یت} و {ا} یە.

ب- مۆرفیمی پێناسین / هکە / ئەم چوار شتووی هەیە:

۱- {هکە} وەک لە -ژوور - هکە - م / - (ژوورەکم)

۲- {وک} وەک لە - / منال - هک - ان (منالەکان)

۳- {کە} وەک لە - پیاڵە - کە / - (پیاڵەکە)

۴- {ک} وەک لە - / پەنجەرە - ک - ان / - (پەنجەرەکان).

لە (۱) دا نامرازی پێناسین قالیی تەواوی خۆی وەرگرتووە، چونکە ئەم بەر و ئەوبەری
فونیمی (کپ) an consonant.

لە (۲) دا قالیی {وک} ی گرتۆتە خۆ. چونکە لای راستی فونیمیکی کپە (ل). لای
چەپی (ا) یە. (ه) ی دوووەم لەناو ئەم (ا) یەدا تەواوەتەو.

لە (۳) دا قالیی {کە} ی گرتۆتە خۆ، چونکە (ه) ی یەکمەمی لەناو (ه) ی (پیاڵە) دا
تەواوەتەو.

لە (۴) دا قالیی {ک} ی گرتۆتە خۆ، چونکە (ه) ی یەکمەمی لەناو (ه) ی (پەنجەرە) و
(ه) ی دوووەم لەناو (ا) ی (ان) دا تەواوەتەو.

بەم جۆرە، {هکە} و {وک} و {کە} و {ک} چوار شتووی جیاوازی هەمان دانەمی رێزمانین.
وەک دەرکەوت (بێشە ی جیاواز ئەم شتووە جیاوازەنەمی پێ بەخشن. ئەم چوار شتووی سەر
بەهەمان مۆرفیم. هەر یەکە (مۆرف) یکە. هەموو نەلۆمۆرفی یەکترن.

ح- مۆرفیمی کەسی یە کەمی کۆ /ین/ (۳) بەسێ شتووە دەرە کەوێ، بە پیتی پێکھاتنی فۆنەتیکیی ئەو فۆنیمە ی ڕەگی فرمانە کە ی پێ کۆتایی دێ.

۱- {yn} وەک لە (سوروتاین / sûtā-yn) دا، چونکە ڕەگی ئەو فرمانە ی پیتووە ی لکارە بە بزوێن vowel کۆتایی ھاتووە. (ی ای /ین/ شتووە ی کچی گرتە خۆ.

۲- {în} وەک لە (ھاتین / hât-în)، چونکە ڕەگی ئەو فرمانە ی پیتووە ی لکارە بە کپ کۆتایی ھاتووە، بۆیە (ی ای /ین) شتووە ی بزوێنی گرتە خۆ.

۳- {n} وەک لە (نیمە فرین / firîn - firî-în) دا، چونکە ڕەگی فرمان بە (î) کۆتایی ھاتووە.

بەم جۆرە {yn} و {în} و {n} سێ شتووە ی جیاوازی ھەمان دانە ی پێمانین. واتا سێ مۆرفی ھەمان مۆرفیم.

دەرکەوتنی لە (بێشە) ی جیاوازدا ئەم شتووە ی جیاوازانە یان پێ بەخشێ. ھەر یەکە لە مانە ئەو مۆرفی ئەوانی ترە.

وەک لەم شیکردنەوە یی سەر دەرە کەوێ. ھۆی بوونی ئەو شتووە ی جیاوازانە ی ھەمان مۆرفیم ئەو (بێشە) جیاوازانە بوون کە تیا یاندا دەر دەرە کەوێ.

نێستا سەیری ئەم رێستە بەکە و (ا) و (ب) پەرورد بەکە:

۱- ۱- ئەو لە نێمە دە ترسیت.

ب- ئەو لێمان دە ترسیت.

۲- ۱- مە شتە کەم لە ئەوان وەرگرت.

ب- مە شتە کەم لێ وەرگرتن.

۳- ۱- ناگری لە نێمە پەردا.

ب- ناگری تێ پەردا یان.

۴- ۱- ئەوان قسە کە یان بە نێمە وت.

ب- ئەوان قسە کە یان پێ وتین.

۵- ۱- ئەو کتێبە کە ی دا بە نازاد.

ب- ئەو کتێبە کە ی دایە نازاد.

۶- ۱- تۆ کتێبە کە ت دا بە نێمە.

ب- تو کتیه کمت داین.

۷- ۱- من نازادم نارد یۆ ههولیر. (ناردم یۆ ههولیر)

ب- من نازادم نارد-ه ههولیر. (ناردم ه ههولیر)

۸- ۱- نهوم ناردووه یۆ ههولیر.

ب- نهوم ناردۆته ههولیر.

نهم جووته رستانه‌ی سهرهوه هه‌موو هاوتان. (۱) و (ب) بریتین له ههمان که‌رسه‌ی رێزمانی، نه‌وه‌نده‌یه نهو دانه رێزمانیه‌ی دوا‌ی پێشبه‌ند ده‌رده‌که‌وئ له (۱) دا به‌پاناوی جودا و له (ب) دا به‌پاناوی لکاو ده‌رپاوه^(۱).

نه‌وی سه‌رنج را‌ده‌که‌شێ نه‌وه‌یه‌که‌راناوه‌ جودا‌یه‌که‌ ده‌که‌رتیه‌ لکاو شێوه‌ی پێشبه‌نده‌که‌ preposition ده‌که‌وئ.

له (۱) و (۲) دا (له) بۆته (لێ)

له (۳) دا (له) بۆته (تێ)

له (۴) دا (به) بۆته (پێ)

له (۵) دا (به) بۆته /ه/..... (ی) له‌نیوان دوو بزوتندا ده‌رکه‌وتووه

له (۶) دا (به) بۆته (ئ)

له (۷) دا (بۆ) بۆته (ه)

له (۸) دا (بۆ) بۆته (ته).

که‌وێنی شێوه‌ی نهم مۆرفیما‌نه‌ له‌م نمونانه‌ی سهرهوه به‌هیچ جۆر ناشێ به‌خه‌رتیه‌ پال هۆی (پێشی)، چونکه‌:

۱- به‌جۆره‌ی رسته‌ی (۱) هوه، ده‌شتی قالی /مان/ (با به‌مانا‌ییکی تریش بێ) له‌ دوا‌ی پێشبه‌ندی (له) ده‌رکه‌وئ و هیچ کار له‌ شێوه‌ی نه‌کات وه‌ک له:
نه‌وان له‌ مانگرتن ناترسن.

۲- به‌جۆره‌ی رسته‌ی (۲) شه‌وه‌ ههمان شت ده‌شتی /له/ له‌ نیوان (م - گرتن) دا ده‌رکه‌وئ:

من نه‌مم له‌ وه‌رگرتنی پا‌دا‌شتدا پێ با‌شته‌.

۳- به‌جۆره‌ی رسته‌ی (۳) ... ده‌شتی /له/ له‌نیوان (ناگری - به‌رد) دا ده‌رکه‌وئ و شێوه‌ی

ناگۆږى.

ناگرى له بهرد بهردا.

۴- به جۆزى رستهى چوارههوه... دهشتى / به / له نتيوان (يان - وت) دا دهركهوى.

پياوهكه يان به وتى خوش هه لئه له تاند.

۵- به جۆزى رستهى (۵ و ۶ و ۷ و ۸) هوه... هيچ نه گۆږاوه. (پيشه) كان ههروهك خويان ماونه تهوه.

له م نموونانەى سهرهوه ده رده كهوى كه هوى هه بوونى شتوهى جياوازي هه مان مۆرفيم مه رج نيه (پيشى) بن. به لگه شه نه وه به وه هه مان (پيشه) يان بۆ ره خستراو كارى تن نه كردن و شتوهى نه گۆږين. و اتا جگه له هوى فۆنۆلۆجى هوى تر هه ده كار له هه ندئى له مۆرفيمه كانى زمان ده كات و شتوه يان ده گۆږى. به هوى پۆزمانى ناو ده برين - grammat-ically conditioned. هه ر حاله تيكى نهم با به ته شه ليكه دانه وى تا بيه تى خوى هه ده.

بۆ ليكه دانه وى نهم لاينه زمانى كوردى من وای بۆ ده چم كه زمانى كوردى له بوارى (پيشه نه ند) ^(۵) يدا له گۆږين دا به. ^(۶)

په راوێژه كان:

۱- مۆرفيم به چووكترين دانەى زمانه كه مانا ييك يا ده رتكي پۆزمانى ده درتته هال. له فۆنيميك يا زياتر پتېك ديت.

بۆ زانبارى زياتر له باره چمكى مۆرفيم و جۆرەكانى سه يرى نهم با سهم به كمن (مردنى وشه - گۆڤارى كاروان - ژماره ۴۵)

۲- { } نيشانهى فۆنه له فۆنۆلۆجيدا و نيشانهى مۆرفه له مۆرفۆلۆجيدا.

// نيشانهى فۆنيمه له فۆنۆلۆجيدا و نيشانهى مۆرفيمه له مۆرفۆلۆجيدا.

۳- بۆ چۆنيمه تى شيكه رده وهى مۆرفۆلۆجى و ده ستيشانكردى مۆرفه كانى را ناوه لكاهه كانى زمانى كوردى سه يرى سه رچاوه ژماره (۱۰) به كمن.

۴- بۆ ياساكانى گۆږينى را ناوى جودا به لكاهه سه يرى سه رچاوه ژماره (۷) به كمن.

۵- بۆ پيشه نه ده كان و پاشه نه دى به را مه ريان و ياساكانيان سه يرى سه رچاوه ژماره (۹) به كمن.

۶- له زانستى زماندا، له بوارى به را لور ديدا لتيك هه ده به Typological classification (التصنيف النمطي) ناو ده برى. ته ركى نهم له قى زانستى زمان ته وه به زمانه كانى جيهان پۆلين ده كات به پيشى

لينكه چوونيان له ناسته جياوازه كاندا levels of analysis (سينتاكسى - مۆرفۆلۆجى - فۆنۆلۆجى - فۆنه تيكى). بۆ نموونه له ناستى سينتاكسيدا زمانه كانى جيهان له روى پۆزبوونى به شه بهنجيه كانى

رسته (به كمر - به ركار - فرمان) كراونه ته سن جۆر:

۱- بکمر - بهرکار - فرمان SOV

۲- بکمر - فرمان - بهرکار SVO

۳- فرمان - بکمر - بهرکار VSO

زمانه‌کانی جهان له پروی پتشیهند و پاشیندهوه سټ جټرین.

۱- زمانه پتشیبندهیکان prepositional languages. له زماناندها دانه‌یکه پټزمانی له پتیش ناو (یا فریزی ناوی) دا دهرکهوئ بټ دسټنیشانکردنی نرکی پټزمانی. وک (الی / فی / من) له عهره‌بیدا و (from / in / to) له ټینگلیزیدا.

عهره‌بی	ټینگلیزی	نرک
الی الیت	to the house	Dative
فی الیت	in the house	locative
من الیت	from the house	ablative

له هندی زماندا بهرامبر نم پتشیبندها دانه پټزمانی هاو نرک هن وک پاشگر دوی ناو (یا ناوی فریزی) دا دهرده‌کون. بهم جټره زمانان دهرتټ پاشبندهی postpositional languages وک زمانی تورکی. بهرامبر نوو غووانه‌ی سه‌روه له زمانی تورکیدا بهم شټویه دهرده‌کوی...

ev - a	Dative	بټ مالوره
ev - da	locative	له مالدا
ev - dan	ablative	له مالوره (هاووم)

(dan - da - a) سټ پاشبندن بهرامبر (الی - فی - من) ای عهره‌بی و (from - in - to) ټینگلیزی.

زمانی کوردی له لایهندها نه‌ختی ناوټز و ټیکه‌له له هردوو جټری ټیدا دهرده‌کوی. پاشبنده‌کانی به‌فرمانده ده‌لکټن نه‌ک په‌ناووه. وک له:

دوتن چووم بټ هولټر.

دوتن چووم-ه هولټر

له لایه‌کی تره هندی پتشیبنده به‌پاشبندهوه نهرکه‌کی دسټنیشان ده‌کړئ. بټ غوونه پتشیبندهی (له) نرکی Locative ده‌بینن گهر پاشبندهی (دا) له‌دوی ناووه دهرکهوئ (له ناساندا). نرکی - abla-tive ده‌بینن له‌گټ پاشبندهی (وه) دا... (له ناساندهوه).

نم ټیکه‌لیه نه‌وه دهرده‌ها که زمانی کوردی له قوئاغټیکی تیری گټویندایه. دسټنیشانکردنی به‌روه‌ی نم گټوینه پټستی به‌لټکولټنه‌وه‌یکه میټروویه. من وای بټ چووم که له زمانیکی پتشیبنده‌وه به‌رو پاشبندهی ده‌روا.

دشټن نوو زمانه ټیکه‌لانه به‌جټری سټیهم له قه‌لهم بدرټن.

- 1- Bazell, C. E. (1958) "Linguistics Typology" - London.
- 2- Elson, B. and V. Pickett (1962) An Introduction to morphology and syntax. Santa Ana.
- 3- Lyons, J. (1968) Introduction to theoretical Linguistics. London and New York Cambridge University Press.
- 4- Matthews, P. H. (1970) "Recent developments in morphology" in New Horizons in Linguistics (ed.) J. Lyons.
- 5- Matthews, P. H. (1974) "Morphology" - Cambridge University Press.
- 6- Robins, R. H. (1971) General Linguistics. Longman.

۷- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٣) پێژمانی پێناوی لکار، گۆڤاری کاروان، ژماره (٨).

٨- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) مردنی وشە، گۆڤاری کاروان، ژماره (٤٥).

٩- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) پێشبیندەکان، گۆڤاری کۆچی زانیاری عێراق، دەستەی کورد، ژماره (١٥).

١٠- وریا عومەر ئەمین (١٩٨٧) پێژمانی پێناوی لکار، هەندێ شیکردنەوەی مۆرفۆلۆجی، گۆڤاری پۆشنەری نوێ، ژماره (١١٥).

١١- کۆچی زانیاری کورد (١٩٧٦) پێژمانی ناخاوێنی کوردی.

* ئەم وتارە لە گۆڤاری پۆشنەری نوێ، ژماره (١٢٢) سالی ١٩٨٩، لاپەرە ١٦٦-١٦٩

بلازکەرۆهەمە.

شەبۆلەکانی شیعری کوردی

تا نیتسا گەلێ باس و لیکۆلێنەوی باش و ڕەسەن لە بارەى کیش لە شیعری کوردیدا بلایبۆتەوه. هەریەکە لە سووچێکەوه هەول ئەدات ئەم لایەنەى شیعری کوردی ڕوون بکاتەوه و گێڕوگرێکەى گەشتێشان پکات. ئەم پاسە هەولداوە بۆ پێناسین و دەرخستنی سروشتی کیش وەک دیاردەىێکی گشتی و ڕوونکردنەوی تایبەتییەتەکانی لە شیعری کوردیدا بەپێیازێکی سووک و ئاسان دوور لە ئالۆزی و، پێشنیارێکە بۆ بەکارهێنانی هەندێ زاراوه که تا نیتسا کێشەیان لەسەرە.

لە مێژووی شیعری کوردیدا سێ جۆر کیشی جیاواز دەستیشان دەکری:

۱- کیشی عمرۆزی.

۲- کیشی خۆمالی.

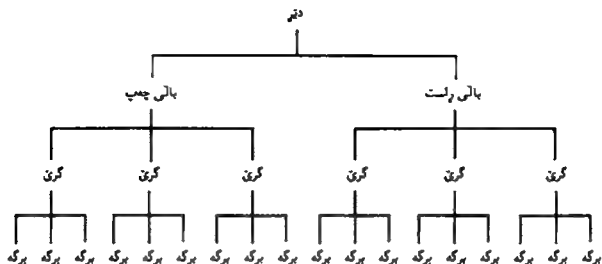
۳- کیشی شیعری نازاد.

هەریەکە لەمانە بەپێی بارودۆخی مێژوویی تایبەتیی خۆی سەری هەلداوه و جیاوازی لە نیتوانیاندا ناکرێ. سەرەرای ئەو جیاوازییەى لە نیتوانیاندا بەدی دەکری و سەرەرای جیاوازی نیتوان ئەمانە و کیشی شیعری ئەدەبی میللهت و زمانانی تر... شیکردنەوه دەری دەخا که هەموو شیعری جیهان یەک بناغەى گشتی لە سروشتی پێکھاتن و دارشتنی کیشی شیعردا هەیە.

ئەم پاسە هەولداوەتێکە بۆ دەستینشانکردنی ئەم بناغە گشتییە و خستنه‌رووی تایبەتییەتەکانی کیشی شیعری خۆمالی کوردی.

کەرەسە و دانەى unite سەرەکیی کیش لە شیعری ئەدەبی هەموو میللهتانی جیهان بەرگەى syllable. بەپێی چەند یاسایێکی فۆنۆلۆجی ئەم بەرگەنە یەک دەگرن و دانەى گەورەتر پێتک دەهێنن، بە (گرن)یان ناودەبەین. گرتییەکانیش یەک دەگرن دانەى گەورەتر پێتک دەهێنن. بە (بال)ی ناودەبەین. بەدووبال دێر پێتک دێت.

واتا پێتەندیی نیتوان (بەرگە) و (دێر) لەسەر بناغەىێکی هەرەمی دامەزراوه وەک لەم وێنەیدا ڕوون کراوەتەوه.

واتا (دڼې) له دوو (بال) پټک دیت. هر باله له چند (گرڼ) پټک و هر گریڼه له چند (هرگه) پټک دیت.

مهرجه گشتیه‌گان:

۱- ژماره‌ی گریڼه‌کانی بالی چپ ده‌بن به‌قده هی بالی راست ېن. واتا گهر له بالی راستا سڼ گریڼ هه‌بوو ده‌بن له بالی چه‌پیشا سڼ گریڼ هه‌بن. چوار بوو نه‌بن نه‌میش چوار ېن...

۲- ژماره‌ی هرگه‌کانی هر گریڼه‌کی بالی چپ ده‌بن به‌قده ژماره‌ی هرگه‌کانی گریڼ به‌رامبه‌ری بالی راست ېن. واتا گهر گریڼی یدکه‌می بالی راست سڼ هرگه‌یی بوو ده‌بن گریڼی یدکه‌می بالی چه‌پیش سڼ هرگه‌یی ېن. گریڼی دوو‌می بالی راست چوار هرگه‌یی بوو ده‌بن گریڼی دوو‌می بالی چه‌پیش چوار هرگه‌یی ېن... و به‌م جوړه.

۳- سروشتی هرگه‌ی هر گریڼه‌کی بالی چپ نه‌بن وک هی هرگه‌ی به‌رامبه‌ری گریڼ به‌رامبه‌ری بالی راست ېن. واتا نه‌گهر هرگه‌ی یدکه‌می گریڼی یدکه‌می بالی راست کورت بوو، نه‌بن هرگه‌ی یدکه‌می گریڼی یدکه‌می بالی چه‌پیش کورت ېن. هرگه‌ی سټیه‌می گریڼ چوارمی بالی راست درټر بوو... نه‌بن هرگه‌ی سټیه‌می گریڼی چوارمی بالی چه‌پیش درټر ېن و به‌م جوړه.

۴- شوننی هټزی stress سهرکی و لاوه‌کی secondary هر گریڼه‌کی بالی چپ نه‌بن وک هی گریڼی به‌رامبه‌ری بالی راست ېن.

له‌ناو نه‌م یاسا موجه‌رده گشتیه‌ی سه‌خته هر زمانه‌ی تاییه‌تیه‌تی خوی هه‌یه و له

لایه نیکدا و بهرا ده بیکی سنووردار نهرمی پیشان ددها. بۆ نمونه له کیشی شیعرى کوردی خۆمالیدا کورتی و درێژی برکه ره چاو ناگرت که چی له عهرووزی عه ره بیدا نهم لایه نه ره چاو دهکړی، بهلام بهرا ده بیکی زۆر له پتی (زحاف و علل) وه پتی دراوه نهرمی پیشان بدری.

لهوێ رابورد ده ده کهوێ که بۆ تیگه یشتی کیش ده پتی بزانی:

- ۱- برکه چیه و جۆرهکانی چین.
- ۲- چۆن نهم برکانه لیک دهوێن و گرتهکان پیک دههین.
- ۳- چۆن نهم گرتهانهی بال پیک دههین.

برکه:

تا نیستا زانستی زمان نه پتوانیوه پێناسینیکی پتی که له بهری برکه پێشکهش بکات. بهشیره بیکی گشتی دوو جۆری لێ جیا دهکاتهوه:

۱- برکهی فۆنه تیکی: نهم جۆر دیان گشتیه. نهم قالبیه که ههموو زمانانی جیهانی تیا بهشدارن، پتو نه دیی به فسیؤلۆجیه تی هه ناسه وه رگرتن و میکانیزمیه تی کارکردنی نه دمانانی ناخاوتنه وه هیه. له ناو چوار چیهی نهم قالبیه گشتیه دا زمانهکان جیاوازی له چۆنه تی لیکدانی فۆنیه کانیان پیشان دهه. واتا ههر زمانه یاسای تایبه تی بهخۆیه هیه بۆ لیکدانی فۆنیه کانی له ناو قالبی برکهی گشتی (فۆنه تیکی). نهم لیکدان و دارشته تایبه تیه برکهی فۆنۆلۆجی پیک دههین (که جۆری دووهه).

بچووکترین برکه له بزوتنیک vowel پیک دیت. نهم بزوتنه ناوکی uncless برکه پیک دههین. له که لیا دهش چهند دهنگیکی کپ consonant ده کهوێ. ژماره و چۆنه تی بزوتن و هاو ده که و تنیان cooccurrence له ههر زمانه ی جۆرێکه. بۆ نمونه له برکهی زمانی کوردیدا له یک تا چوار کپ ده ده کهوێ و هه رگیز له دوو زیاتر نا کهوێته لایهکی بزوتنه که. یاسای دارشته برکهی زمانی کوردی له م و ینه یه دا پروو کراره وه:

(C) (C) {V} (C) (C)

Vowel V - بزوتن

Consonant C - کپ

{ } — نهمی نیتوانیان ده پتی ده کهوێ obligatory بهخو رتیه.

() — نهمی نیتوانیان دهش ده کهوێ optional بهناره زووه.

واتا - بزوتین ناوکی برگه‌یه و برگه بین بزوتین نابیی و بچووگترین برگه له بزوتینیک پتیک دیت. له‌گه‌لیا یک تا چوار کپ دهشتی دهرکه‌وئ. بهم جۆره نو ئیحتمال بۆ داپشتنی برگه‌ی کوردی هه‌یه.

خوارد	CCVCC	Xwârd
ژوان	CCVC	ˆZwân
برا	CCV	Brâ
تۆ	CV	to
شهو	CVC	şaw
ئه - خۆم	V	a-xom
ناش	VC	âş
نه‌رک	VCC	ark
ده‌ست	CVCC	dast

له هه‌ندێ زماندا دهشتی سنوور له‌نیتوان برگه‌ی کورت و درێژدا دابهرئ و برگه‌ی کورت له درێژ جیابکێته‌وه وەک له زمانی عه‌ره‌بیدا. چونکه بزوتنه‌کانی دوو جۆرن (کورت) و (درێژ) و ژماره‌ی بزوتنه کورته‌کان (الفتحة - الضمة - الکسرة) به‌قهد بزوتنه درێژه‌کانه (الالف - الواو - الیا) و له دوو کپ زیاتر له برگه‌دا دهرناکه‌وئ و له دوو ئیحتیمال زیاتری نییه بۆ داپشتنی برگه.

هه‌ر کپیک بزوتینیک کورتی له‌گه‌لا دهرکه‌وئ نه‌وه برگه‌یینکی کورت پتیک ده‌هینئ. ل - س - ك... هتد. له هه‌موو حاله‌تینکی تردا برگه درێژ دهرده‌چی.

که نه‌م جۆزانه‌ی خواره‌وه ده‌گرێته‌وه:

١- کپ + بزوتینیک درێژ / وه‌ک (لا - فی).

٢- کپ + بزوتینیک درێژ + کپ / وه‌ک (ناس - ریم).

٣- کپ + بزوتینیک کورت + کپ / وه‌ک (قُلّ - لَن).

له کیشی عه‌رووزیدا جیاگرده‌وه‌ی برگه‌ی کورت و درێژ زۆر گرنگه و بناغه‌ی داپشتنی یاساکان. نیشانه‌ی (ب) بۆ برگه‌ی کورت و (-) بۆ برگه‌ی درێژ به‌کارده‌هینئ. بۆ نمونه:

١- قال/ قا + ل/ درێژ + کورت (- ب)

ب- سَمَكَةُ / سَ + مَ + كَ + تُنْ / کورت + کورت + کورت + دريژ (ب ب ب -)

ج- السماوات (ا س + سَ + ما + وات / دريژ + کورت + دريژ + دريژ (- ب - -)

له زماني کوردیدا پرگه‌ی کورت له دريژ به‌ياسا جيسا ناکريته‌وه و ناشی سنوور له نيوانياندا بکيشري چونکه:

۱- کوردی ههشت بزوينی ههيه (â - a - û - u - o - e - i - î) له پروی کورتی و دريژيه‌وه ناکريته دوو بهش.

۲- له يەک تا چوار کپ له‌گەل بزوينيکا له پرگه‌دا ده‌رده‌کەون.

له شيعری کلاسیکی کوردی پرگه‌ی کورت و دريژ لیک جیا ددکريته‌وه، چونکه پتیه‌وی عه‌روه‌زی عه‌ره‌بی کردوه له کيشا. به‌لام زۆر جار ده‌بی بزوينی کورت به‌دريژ و دريژ به‌کورت به‌خوتريته‌وه تا له‌گەل قابله‌کانی عه‌روه‌زی عه‌ره‌بی بگنجی و پیکه‌وی. بز نوونه له‌م دتیه‌دا.

به‌سه‌رسامی له‌سه‌ر لووتکه‌ی به‌ندی گه‌نجی وه‌ستاوم

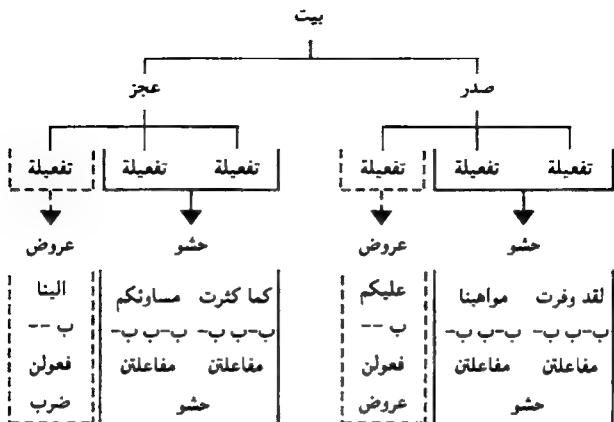
شه‌ریتی عه‌مری رابردووم وه‌کو خه‌و دتیه به‌ر چاوم

نه‌بی (ی) له (سه‌رسامی) دا به‌دريژ و له (گه‌نجی) دا به‌کورت به‌خوتريته‌وه.

ه‌گري:

له‌به‌ر نه‌وه‌ی شيعری کلاسیکی کوردی له کيش و قافیه‌دا پتیه‌وی عه‌روه‌زی عه‌ره‌بی کردوه، به‌کورتی و به‌درستی تيشکێ ده‌خه‌ينه سه‌ر سروشتی پیکهاتنی کيشی عه‌ره‌بی و له‌پتیه‌وه چه‌مکی گري پوون ده‌که‌ينه‌وه.

به‌پتی عه‌روه‌زی عه‌ره‌بی (ديتر - بيت) له دوو (بال - مصراع) پیک ديت. بالی راست (صدر) و بالی چه‌پ (عجز). هه‌ر بالی له چه‌ند گرييه‌ک (تفعيله) پیک ديت. دوا (تفعيله) ی بالی راست (صدر) به‌ (عروض) و دوا (تفعيله) ی بالی چه‌پ (عجز) به‌ (ضرب) ناو ده‌برين. به‌شه‌کانی تری ديتر (حشوان).

کتبی عروزی عمری (سن) گری هیه:

- ۱- گری سنی: له سن برکه پتک دیت.
- ۲- گری چواری: له چوار برکه پتک دیت.
- ۳- گری پتجی: له پتج برکه پتک دیت.

تفعیلة	نیشانهی برکه کان	پتکها تنی برکه یی	ژماره	گری
فعلون	ب --	کورت - دريژ - دريژ	۱	سنی برکه یی
فاعلن	ب -	کورت - دريژ - دريژ	۲	
مفاعیلن	ب - -	کورت - دريژ - دريژ - دريژ	۳	چوار برکه یی
فاعلاتن	ب - -	کورت - دريژ - دريژ - دريژ	۴	
مستفعلن	ب - -	کورت - دريژ - دريژ - دريژ	۵	
مفعولات	ب - - -	کورت - دريژ - دريژ - دريژ	۶	
مفاعلتن	ب - ب - ب	کورت - دريژ - کورت - کورت - دريژ	۷	پتج برکه یی
متفاعلن	ب - ب - ب	کورت - دريژ - کورت - کورت - دريژ	۸	

له‌بەر ڕەچاوکردنی کورتی و درێژی ڕێگە لە کێشی عەر و وزیدا. هەر یەکێ لەو گرتیانەی
سەرەوه چەند جۆرتکی هەیە.

هەشت تفعیله‌کان دهبه سبب و وتد و فاصله بهم جۆری خواره‌وه:

فعلین	ب - -	ب - / - وتد مجموع + سبب خفیف
مفاعیلن	ب - - -	ب - / - / - وتد مجموع + سبب خفیف + سبب خفیف
مفاعلاتن	ب - ب - ب -	ب - / - ب - وتد مجموع + فاصله صغری ب - / - ب - / - وتد مجموع + سبب ثقیل + سبب خفیف
فاعلاتن	ب - -	ب - / - / - سبب خفیف - وتد مجموع + سبب خفیف ب - / - / - وتد مفروق + سبب خفیف + سبب خفیف
فاعلن	ب - -	ب - / - سبب خفیف - وتد مجموع ب - / - وتد مفروق + سبب خفیف
مستفعلن	ب - - -	ب - / - / - سبب خفیف + وتد مفروق + سبب خفیف ب - / - / - سبب خفیف + سبب خفیف + وتد مجموع
متفاعلن	ب - ب - ب -	ب - / - ب - فاصله صغری - وتد مجموع ب - / - / - ب - سبب ثقیل + سبب خفیف + وتد مجموع ب - / - / - ب - سبب ثقیل + وتد مفروق + سبب خفیف
مفعولات	ب - - -	ب - / - / - ب - سبب خفیف + سبب خفیف + وتد مفروق

(تفعیله‌)کان به (١٦) شانزه جۆر (تشکیله) پێکه‌وه ده‌رده‌که‌ون (بهره‌)کان پێک
ده‌هێن که نه‌مانه‌ن:

ژماره	پټکهاټنې برگه یی	نارۍ بحر	ژماره برگه یی پال
۱	فعلون - مفاعیلن - فعلون - مفاعیلن	طویل	۱۴
۲	مستفعلن - فاعلن - مستفعلن - فاعلن	بسیط	۱۴
۳	فاعلاتن - فاعلن - فاعلاتن	مدید	۱۱
۴	مفاعلاتن - مفاعلاتن - فعلون	وافر	۱۳
۵	متفاعلن - متفاعلن - متفاعلن	کامل	۱۵
۶	فاعلاتن - فاعلاتن - فاعلن	رمل	۱۱
۷	مستفعلن - مستفعلن - مستفعلن	رجز	۱۲
۸	مفاعیلن - مفاعیلن	هزج	۸
۹	مستفعلن - مستفعلن - فاعلن	سریع	۱۱
۱۰	مستفعلن - مفعولات - متفعلن	منسرح	۱۲
۱۱	فاعلاتن - مستفعلن - فاعلاتن	خفیف	۱۲
۱۲	مستفعلن - فاعلاتن	مجتث	۸
۱۳	مفعولات - مستفعلن	مقتضب	۸
۱۴	مفاعیلن - فاعلاتن	مضارع	۸
۱۵	فعلون - فعلون - فعلون - فعلون	متقارب	۱۲
۱۶	فعلن - فعلن - فعلن - فعلن	متدارک	۸

نم قالبانه بهم شتویه یی پیشکشم کران زور سهخت و وشکن هدرگیز ناشن به تهواوی پتړه ویان بکړی، بویه به پراډه یی کی فراوان پی دراوه لیبان لایدړی. نم لادانانه به (زحاف) و (عله) ناو ده برین به هوټانه وه ده شتی هندی برگه کورت بکړتیه وه، درق بکړی، بقرتینری، زیاد بکړی... هتد.

دامه زرقنه ری زانستی عهرووز خلیل بن احمد الفراهیدی ^(۱) (۹۴-۱۷۵ ک) ۲۳ زحافی ده ستیشان کردووه. دواي خوږی زوری تری خراوته سر جگه له (علل) اکان که ژماره یان له وان که متر نای. به شکی نم (زحاف و علل) انه له نه خشه یه دا روون کراوه ته وه. نم نه خشه ده توانری فراوانتر بکړی و هه موو (زحاف و علل) پکی بخرته ناو. ^(۲)

الزحاف المفرد

كف	عقل	قبض	عصب	وقصر	طوي	خين	اضمار	
		فَعُولُ ب-ب						فَعُولُنْ ب--
مفاعِلُ ب--ب		مفاعِلُنْ ب-ب						مفاعِلُنْ ب---
	مفاعِلُنْ ب-ب		مُفاعِلَتُنْ ب---					مفاعِلَتُنْ ب-ب-ب
فاعِلَاتُ ب-						فَعِلَاتُنْ ب ب--		فاعِلَاتُنْ ب--
						فَعِلُنْ ب ب-		فاعِلُنْ ب-
مستفعل ---					مستفعلُنْ ب ب-	مُتَفَعِّلُنْ ب-ب		مُتَفَعِّلُنْ ب--
				مفاعِلُنْ ب-ب	مُتَفَعِّلُنْ ب-ب		مُتَفَاعِلُنْ ب--	مُتَفَاعِلُنْ ب ب ب-
					مُفَعَّلَاتُ ب-	فَعُولَاتُ ب--ب		مُفَعَّلَاتُ ب---

الزحاف المركب				علل الزيادة			
	خبيل خبين+طن	خزل اضمار+طن	شكل خبين+كف	نقص عصب+كف	ترقيق	تذليل	تسييع
فَعُولُنْ --ب							
مفاعيلُنْ ---ب							
مفاعِلُنْ ب-ب-ب			مُفَاعِلَتُ ب-ب-ب				
فَاعِلَاتُنْ --ب			فَعَلَاتُ ب-ب-ب				فاعلاتانْ ب-ب-هـ
فاعِلُنْ -ب					فاعِلَاتُنْ --ب		
مُسْتَفْعِلُنْ --ب	مُتَعِلُنْ ب-ب-ب		مُتَفَعِلُنْ ب-ب-ب			مُسْتَفْعِلَانْ ب-ب-هـ	
مُتَفَاعِلُنْ ب-ب-ب		مُتَفَعِلُنْ ب-ب-ب			مُتَفَاعِلَاتُنْ ب-ب-ب	مُتَفَاعِلَانْ ب-ب-ب/هـ	
مَفْعُولَاتُ ---ب							

علله جاريه معجري الزحاف	علل النقص									
	النشيت	الكتف	الوقف	الصلم	الحذذ	يتر	قصر	قطع	القطف	حذف
							فَعُولُ بـ			فَعُو بـ
							مفاعيلُ بـ-هـ			مفاعيلُ بـ-هـ
									مفاعيلُ بـ-هـ	مفاعيلُ بـ-هـ
							فاعِلُ بـ-هـ	فاعِلَاتُ بـ-هـ		فاعِلَا بـ-هـ
								فاعِل بـ-هـ		فاعِلُنْ بـ-هـ
										مُتَفَعِّلُنْ بـ-هـ
					متفا بـ-هـ			مُتَفَاعِلُ بـ-هـ		مُتَفَاعِلُنْ بـ-هـ
		مفعولا بـ-هـ	مفعولاتُ بـ-هـ	مفعو بـ-هـ						مفعولاتُ بـ-هـ

بَر کِشانی هەر دَیَرِیک بە هەژێ عەرۆزی عەرەبی دەبێ:

۱- دَیَرە کە بخرێتە سەر ئیملای عەرۆزی بەلابردنی (شَدە) و (تَنوین) و (الف مقصورة) ... هتد. واتا چۆن دەخوترێتەوه ناوا بنوسێتەوه.

۲- بَرگەکانی هەموو لَیک جیا بکێتەوه.

۳- بەرامبەر هەر بَرگە یێکی کورت نیشانهی (ب) دا بنێ و بەرامبەر هەر بَرگە یێکی درێژ نیشانهی (-).

۴- نەجامة کە دا بەش دەکری بە یێتی ژمارە ی بَرگەکان. نەگەر لە هەر بالە ی (۸) بَرگە هەبوو نەوه دەکریته (۴ + ۴) وەک لەم دَیَرە دا:

صفحنَا عن بنی دُھلٍ وقلنَا القوم اخوان

ب--- مفاعیلن / ب--- مفاعیلن / ب--- مفاعیلن

سەیری لیستە ی بەحرەکان بکەین دەردەکەوێ کە کیشی نەم دَیَرە سەر بە (بەحرای هەج) ه. (مفاعیلن - مفاعیلن).

نەگەر هەر بالە ی (۱۴) بَرگە بوو. نەوه دەکریته (۷ + ۷). گرتی حەوتی نییه. هەر حەوتە ی دەکریته دوو بەش (۴ + ۳) یا (۳ + ۴) بە یێتی سەردتای دَیَرە کە نەگەر بە بَرگە یێکی کورتی رەسەن (واتا زحاف بەکار نەهێنرێن) دەستی پێ کردبێ نەوه دەکریته (۳ + ۴). نەگەر بە بَرگە یێکی درێژی رەسەن دەستی پێ کردبێ نەوه دەکریته (۳ + ۴) وەک لەم نمونانە دا:

اطالت بلایانا سلیمی فدیتهَا

ب---ب / ب---ب / ب---ب

فغدنا بمغناها و طالت معاذیری

ب---ب / ب---ب / ب---ب

نەم دَیَرە هەر بالە ی بریتیه له (۱۴) بَرگە. کرایه (۷ + ۷)، هەر بەشە ی کرایه (۳ + ۴) چونکە دَیَرە کە بە بَرگە یێکی کورت دەستی پێ کردوو. سەیری لیستە ی بەحرەکان بکەین دەردەکەوێ کە کیشی نەم دَیَرە سەر بە (بحرای طویل).

ابسط لنا یا فتی اعذارکم فإذا

ب---ب / ب---ب / ب---ب

لاقت لنا لم ندع في قومكم عوجا

-u u/-u--/-u-/-u--

مستفعلن - فاعلن - مستفعلن - فعلن

همر بالدی بریتیه له (۱۴) برکه. دکرته (۴ + ۳)، چونکه په برکه‌ی درتیز دست یې ددکا. له رقی لیستې (بحر) اکانوه ددرده‌کوی که کیشی نم دتیره سمر به (بحرای (سیط)ه.

نەگەر بەرگە کسورت و دەرژەکان بەتەواوی بەرامبەر دەرچوو لەگەڵ نەویدی لە
(بەر) دکاندا، نەو نەم دێرە ژۆر سوارە و هیچ (زحاف و علل) یەکێ تی نەگەوتوو.
نەگەر جیاوازی یوو سەیری نەخشە (زحاف و علل) دەکەین، بەرگەوت نەو سوارە؛ نەگە
لەنگە. بۆ ئغونە لە دێری (اطالت بلایانا سلیمی فدیتهـا...) تفعیلە چوارەمی بـالی
راست لەجیاتێ (مفاعیلن) بۆتە (مفاعِلن). سەیری لیستە زحافەکان بکەین دەبینین
نەو لادانە پەروایە - و بەر زەحافی (قبض) دەکەوێ کە بەهۆیە (مفاعیلن / ب---) -
دەبیته (مفاعِلن/ ب-ب-).

نیتا سهیری نہم دتیرد ہکھ:

كَيْفَ ذَاكَ الْحُبُّ أَمْسَى خَيْرًا وَحَدِيثًا مِنْ أَحَادِيثِ الْهَوَى

-ب- / -ب- / -ب ب -ب ب / -ب- / -ب-

فاعلاتن فاعلاتن فعلن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

کیشی نم دپره سر به (بحرای (رمل).د. تفعیلہی سیبہمی بالی راست ہوتہ (فعلن).
تفعیلہی یہ کہمی بالی چہپ ہوتہ (فعلائن). لہ پنی نہ خشی (زحاف و علل) دودہ
دردہ کہوئ کہ نم دوو گزوانہ روان بہوئی زحافی (خبن) دودہ.

کملت لکم خطرات ذی وصفت

- پ پ / - پ - پ پ / - پ - پ پ

وإفادني خطر ان ذا وصفنا

-ب ب /-ب- ب ب /-ب-ب ب

کیشی نهم دیره سمر به (بحرای متکامل)ه. تفعیلهی سیه می مالی راست و چپ
 بوونه ته (متفا / ب ب-) بوونی (متفاعلن) به (متفا) نه نجامی تیکه وتنی اعله ای
 (حذذ) و دک له نه خسته می (خاف و علل) دا دهر ده کوئی.

گرتی دووهم بۆته (فعلاتن) لیره زحافی (خبن) ی تیکه وتووہ.

ج- بحر سرب

قوریانی تۆزی پیکه تم نهی بادی خوش مروور
وهی په یکی شارهزا بهه موو شاری شاره زورور
--ب-- --ب-- --ب-- --ب--
قور-ها-ن تو زی پی گه تم نهی-با-د خوش مروور
مستفعلن مستفعلن مستفعلن فعل

۲- کیشی خۆمالی

کیشی خۆمالی کوردی (وهک عمره بی) سنی گرتی ههیه

۱- گرتی سیتی: له سنی برگه پتیک دیت

۲- گرتی چواری: له چوار برگه پتیک دیت

۳- گرتی پینجی: له پینج گری پتیک دیت

کوردی و دیزکی برگه ره چاو ناکریت، بۆیه هه نهم سنی گرتیه پارسه نگی کیشی شیعی
کوردی خۆمالی پتیک دههین.

نهم گرتیه یهک ده گرن (بال) پتیک دههین هه جۆره ده رکه و تپیک (شه پۆل) یک پتیک
دههینی که نه مانه.

۱- شه پۆلی (۵)

نهی بهر خۆله که

نهرم و نۆله که

سپی و خرینی

وهک کولوی لۆکه

(۵)

۲- شه پۆلی (۳ + ۳)

که سنگی کردهوه

که لی له پشتهوه

گردهوی بردهوه

(۳) (۳)

۳- شه پۆلی [۳ + ۴]

نهی فریشتە ی شیعی جووان

کوۆستی که وتووی هه ردوو کمان

گۆزان

(۴) (۳)

۴- شه پۆلی [۴ + ۴]

دونیا هه مووی چاو و راه

فروفتیل و بهند و داوه

راسته راستی هه لگی راه

درۆ خوشه به لیشاوه

(۴) (۴)

۵- شه پۆلی [۳ + ۳ + ۳]

بنۆسه بپرسه هه ترسه

چهند دێری شیعی جوا نت به سه

(۳) (۳) (۳)

۶- شه پۆلی [۵ + ۵]

به ناسمانه وه نه ستیره م دیوه

له باغچه دی به هار گولم چنیوه

(۵) (۵)

۷- شەپۆلى [۳ + ۴ + ۴]

لە پر شىگيا	هەيە شىئەى	چاوى كالى
لە لەرزىنيا	زەردەخەنەى	لىئوى نالى
---	---	---
(۴)	(۴)	(۳)

۸- شەپۆلى [۵ + ۳ + ۳]

كوردستان	جىنگامى	جىنى ھەزار سالەم
پەروەردەى	نەم دۆل و	سەرلوتكە و يالەم
---	---	---
(۳)	(۳)	(۵)

۹- شەپۆلى [۳ + ۳ + ۳ + ۳]

نەى نەندام	وردىلەى	نەرمۆلەى	ئىسك سووك
نەى بەرگى	ساكارت	دلىگىرتەر	لە ھى بووك
---	---	---	---
(۳)	(۳)	(۳)	(۳)

۱۰- شەپۆلى [۴ + ۴ + ۴]

تالە تىشكى	شەوى ئىنى	پەرزەم بووى
خۆزى ناسۆى	گولزەرى بىن	بەھارم بووى
---	---	---
(۴)	(۴)	(۴)

۱۱- شەپۆلى [۵ + ۴ + ۴]

سەردەمىك بوو	دونىاي گىانم	تارىك و چۆل بوو
كام بەرۆچكەى	گەرمە دلم	چەشنى سەھۆل بوو
---	---	---
(۴)	(۴)	(۵)

۱۲- شه پۆلی (0 + 0 + 0)

نەم لا یەك پەلە نەولا یەك پەلە هەوری رەنگاورەنگ
لە ناوەرەستا بە دەم ناسۆدە رۆژی شۆخ و شەنگ

(0)

(0)

(0)

شە پۆلی (0) و [3+3] زۆر كەم بەرچاو دەكەوێ و بە زۆری لەو شیعەرە بەرچاو نەكەون كە سروودی مندالانن. بە گۆتێرە شە پۆلی [3 + 3 + 3] هەر نەم دێرەم بەرچاو كەوت كە وەك نمونە هێناو مەتەوود. بە ناوی (گۆزان) دەوێ و لە دیوانە كەیدا نییە. هەموو شە پۆلەكانی شیعری كوردی بە پیتی ژمارە ی پرگەكان و دابەشبوونیان بەسەر گرتیەكان لەم نەخشەیەدا روون كراوەتەو: ⁽¹¹⁾

دابەشبوونیان بەسەر گرتیەكان	ژمارە ی پرگەكان	
0	0	1
3 + 3	6	2
4 + 3 یا 3 + 4	7	3
4 + 4	8	4
3 + 3 + 3	9	5
0 + 0	10	6
3 + 4 + 4	11	7
0 + 3 + 3	11	8
3 + 3 + 3 + 3	12	9
4 + 4 + 4	12	10
0 + 4 + 4	13 ⁽¹⁰⁾	11
0 + 0 + 0	10	12

سنووری گری و وشه له بالا:

له هه ندی شه پۆله به تاییه تی [5 + 5] سنووری گری هه رگیز وشه ناسمن.

نهمانه هه موو جوانن شیرین

رۆشنکه رهوهی شه قامی ژینا

له شه پۆله کانی تر دا دهشتی سنووری گری وشه بسمی وهک له [4 + 4]

له تاسمانی ژیه نا به بیان

نهمستیره ی گه شم نه پروان

وا در ده که وی نهو شیرانه ی سنووری گری وشه کان ناسمن سوارتر و ره وانترن. نهمه ی
خواره وه دیری دوا ی نهوه ی سه ره و ده، تیا یا سنووری گری وشه کانی ناسمن بۆیه (وهک
من بۆی بچم) ره وانتر و سوارتر دپته گوی.

نهمستیره ی سوور وه کوو پشکو

نهمسپشته ناو گه رووی ناسز

نه گه ر بال له دوو گری زیاتری... هه رگیز ناشی سنووری گری له جاری زیاتر وشه
بسمی^(۱).

۳- کیشی شیعی ناژاد

که ره سه ی سه ره کی کیش له شیعی (ناژاد) یشدا هه بر گه و گریه، جیاوازی نیوان نهم
جو ره شیعه نه وزاده و شیعی خۆمالی و عه رووزی نه وه یه له شیعی (ناژاد) دا چه مکی
بال و دیر نه ماوه و تیک شکاوه. هیچ په ی ره و یا ساییکی نیسه په هۆیه وه ژماره ی
گریه کانی هه دیره ده ستیشان بکری. دیره هه یه له یهک گری... هه یه له دوو هه یه له سن
گری... هند پشک دیت، له وانه یه دیری یه که م یهک گری بی دووم بپشته سن یا دوو یا
یهک ... دووم بپشته سن یا یهک یا دوو... وهک لهم غووانه دا در ده که وی.
چیای په نگین (۱)...

داویتی که ژ نیرگس و گول (۲) ----/----

گرنک له ناو کووشی چه ما نارامی گرت (۳) ----/----

تاسمانی شین (۱)

نهمستیره ی زیوی پرووی سپی (۲)

شەبووبەکی خنجیلانە (٢)

لە سێبەرا (١)

پێتکەنی سەری هەلبەری (٢)

بۆ تیشکی خۆزی گەرم و گۆڕ (٢)

دلتۆپی قەلبەزەیی وەک چۆڕ (٢)

چاوی هوزار (١)

شەنی شەمال... سەروەیی نازدار (٢)

چەمی بێزۆ (١)

کامەران ١٠٤

پەراوێزەکان:

١- (خلیل بن احمد الفراهیدی) یاساگانی عەرروزی عەرەبیی دۆزیسەر. (١٥) (بەرای لێ
دەستیشان کرد. هەر لە سەردەمی خۆیدا (ابو الحسن سعید بن مسعوده الاخنش) بەرێکی تری
خستە سەر بەناری (مەدارک) و پەڕۆن بە (١٦). جگە لەم شانزەه سێ بەری تر لەلایەن غەیری
عەرەبەو داھێنراون (جەدید - قریب - مەشاکل) بۆ ئەمە سەیری سەرچاوە ژمارە ٧، لاپەرە ١٢٩ بکە.

٢- زارلۆهکان هەروەک خۆیان بەکارھێنراون بۆ پێناسەیان سەیری سەرچاوە ژ (٣) بکەن.

٣- مامۆستا علاءالدین سەجادی هەستی بەمە کردووە. لە لاپەرە (١٣٢) ی کتێبەکەمی (ئەدەبی کوردی و
لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردی) دا دەقی:

«کە کەوتە ئەو سەردەمی دوایسە و بەتایبەتی کە بازاری فۆلکلۆر زیندوو کرابوو و گۆرانیسە
نەتەواییەکان کەوتنە پەرە. لەسەر ڕووناکی ئەوانە جۆری ھۆنراوە گۆرا و ئەو کەسە بە داھات کە گواپە
ھۆنراوە دوور کەوتۆتەو لە عەرروزی.

بەلێ دوور کەوتۆتەو: بەلام ناتوانی بوتری بەتەواوی لێی بێ بەشە وەکو ناشتوانی بوتری ئەم
ھۆنراوانە کە لەسەر عەرروزی دەڕۆن بێ بەش لە ژمارە پەنجە».

٤- مامۆستایان عەزیز گەردی و عەبدولمەزاق بێمار کەتیبیان لە بارەیی ئەم لایەنە شیری کوردی دانائە
و بەوردی و فراوانی زۆر شتیان ساغ کردۆتەو. بەداخەو. ئەم کتێبە بەنرخانە ئاستا چاپ
نەکران.

٥- کاکەیی فەلاح لە لاپەرە (٢٢١) ی (کاروانی شیری نوێی کوردی) دا ئەم شیعەری دیلان.

دیسانەو نەوڕۆزە بەھارد گۆلی نالە

شەونم بەقەتیی لەسەر ئەو کە کالە

وێک چاوە چ چاوی کە بەفرمێسک و کەوالە

به (١٤) برگه‌یی له قه‌لم داوه. راسته‌که‌ی نموده هه‌ر دتیری یه‌که‌م (١٤) برگه‌یییه: نه‌وانی تر (١٣)ین. زۆر گه‌رام هیچ شیعریکی (١٤) برگه‌ییم نه‌دۆزیه‌وه.

٦- به‌به‌راوردکردنی شیعره‌کانی کامه‌ران موکری له‌گه‌ڵ ه‌ی شاعیرانی تری هاوچه‌رخ‌ی دهرده‌که‌وئ که له شیعره‌کانی کامه‌ران زۆر باوه سنووری گرێ و شه‌ بسمی... له‌وانه‌یه نه‌مه یه‌که‌ن بێ له‌و ه‌زیانه‌ی وابان کردوه شیعره‌کانی کامه‌ران له‌ رووی تیقاه‌وه نه‌ختی و شک بێته‌ گوئ.

سهرچاوه‌کان:

- ١- د. نیه‌سمان فوناد (١٩٧١) گۆڤاری کۆلیجی نه‌ده‌بیات ژ (١٥).
 - ٢- نه‌حمده هه‌ردی (١٩٧١) کێش له‌ شیعری کوردیدا. گۆڤاری براهه‌تی ژ (١٠).
 - ٣- د. رشید عبدالرحمن العبیدي (١٩٨٦) معجم مصطلحات العروض والقوافي. مطبعة جامعة بغداد.
 - ٤- د. صفاء خلوصی (١٩٧٤) فن التقطیع الشعري والقافية، بیروت.
 - ٥- عه‌بدوله‌زاق بیهار (١٩٨٧) عه‌رووز له‌ هه‌لبه‌ستی کوردیدا گۆڤاری (پۆشنه‌یری نوئ) ژ (١١٣).
 - ٦- د. عزالدین مصطفي رسول (١٩٦٦) الواقعة في الادب الكردي، بیروت.
 - ٧- عه‌لاه‌دین سه‌جادی (١٩٦٧) نه‌ده‌بی کوردی و لیکنه‌ینه‌وه له‌ نه‌ده‌بی کوردی، به‌غدا.
 - ٨- کاکه‌ی فه‌لاح (١٩٧٨) کاروانی شیعری نوئ کوردی - کۆپی زانیاری کورد، به‌غدا.
 - ٩- د. مازف عه‌زه‌نده‌ار (١٩٦٢) کێش و قافیه له‌ شیعری کوردیدا، به‌غدا.
 - ١٠- دیوانی گۆزان (١٩٨٠) کۆکردنه‌وه و ناها‌ده‌کردنی محهمه‌دی مه‌لا که‌ریم.
 - ١١- دیوانی کامه‌ران (١٩٨٧) ناها‌ده‌کردنی عه‌بدوللا عه‌زیز خاله‌ ناگرین.
- * نه‌م وتاره له‌ گۆڤاری پۆشنه‌یری نوئ، ژماره (١٢٦) سالی ١٩٩٠، لاپه‌ره ٤٧-٥٨ به‌لاوکروه‌تموه.

له په یوه نندیسې کانی بکمر نادیار

بکمر نادیار له زمانې کوریدېدا به زوری هر له روانگې موزفلوژیېوه سهیری کراوه و لیتی کولراوه تود. گهلی لایه نی سینتاکسی و تمانهت موزفلوژیې هه له باره نهم لایه نی زمانې کوریدیه وه هیشتا باس نه کراون. له م باسدا هندی لایه نی تری نهم هواړی ریزمانی کوردی دهخریته پرو.

چهمکی بکمر نادیار له ههمو زمانیکدا ههمان شت دهگه ییتنی مه بهست لیتی نهو رسته په یه که (بکمر) که ی وانا نهو کهسه یا نهو شتی نیشی فرمانه که بهجی دهیتنی له سیمادا دهرناکهو، له بهر هر چ هریک بیت.

بویه ههنگای یه کم له ههمو زمانیکدا له گواسته وهی رسته ییکی بکمر دیار بؤ بکمر نادیار دهی بکمر لایرئ و بهرکار جیتی بگری... نیجا هر زمانه ی تایه تییه تی خوی هه یه چ بهگورپنی قالبی فرمانه کی به پیتی یاسا موزفلوژیې کانی چ بهو نامراز و وشانه ی دهرده که ون یا به هردو و پترو.

له زمانې کوریدېدا^(۱) شان بهشان نهو گورپانه ی به سهر په یوه ندی نیوان به شه بنجیه کانی رسته (بکمر - بهرکار - فرمان) دین... قالبی فرمانه کمش دهگورئ...

ههنگاه کانی گواسته وهی رسته ییکی بکمر دیار بؤ بکمر نادیار له کوریدېدا نه مانه:

۱- بکمری رسته و راناوی ریککه وتن لاده برتن.

۲- بهرکار جیتی بکمر دهگری، بهلام چهمکی بهرکاری خوی نادورتن.

۳- پهگی داهاتووی فرمانی رسته که ودره گیری^(۲).

۴- نامرازی بکمر نادیار [ر] دهخریته سر پهگی فرمانه که.

۵- نیشانه ی کاتی دهچته سر (ا) بؤ رابردو و (ئ) بؤ داهاتو.

۶- راناویکی لکاو به پیتی کهس و ژماره ی بهرکار که جیتی بکمری گرتوه دهچته سر فرمانه که. وهک تینه په ر خوی دنوتن^(۳). بؤ نمونه رسته ی:

نیمه تومان یینی

نیمه: بکمره

تۆ: بەرکاری راستەوخۆیە.

مان: پاناوی پتیککەوتە.

بینی: ڕەگی ڕابردووی (بینین)ە.

بەپیتی ھەنگاوی یەکەم و دووەم (ئێمە) و (مان) لادەبێت. (تۆ) کە بەرکارە جێی بکەر دەگرێ.

تۆ بینی

لەو زمانانەی کە فرمان دەکەوتە نێوان بکەر و بەرکار SVO⁽¹⁴⁾ بەرکار دەچیتە دیوەکەی تری فرمان وەک زمانی ئینگلیزی.

لەو زمانانەی کە بکەر و بەرکار دەکەونە تەک پەک (VSO)، (SOV) کە بکەر لادەچێ بەپێ جێگۆڕکێ بەرکار جێی دەگرێ.

بەپیتی ھەنگاوی سێیەم ڕەگی داھاتووی فرمانە کە وەرەگیرێ (بین).

تۆ بین

بەپیتی ھەنگاوی چوارەم نامرازی بکەری نادیار (را) دەچیتە سەر ڕەگی فرمانە کە وەرەگیرێ

تۆ بین + ر

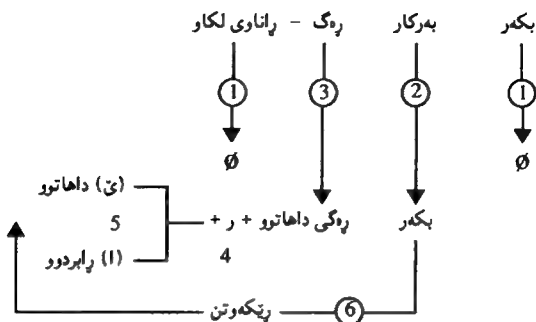
بەپیتی ھەنگاوی پێنجەم نیشانەی کاتی دەچیتە سەر. کاتی فرمانە کە (بینی) لە ڕابردوو دایە (1)ی دەچیتە سەر.

تۆ بین + ر + ا

بەپیتی ھەنگاوی شەشەم فرمانە کە پاناویکی لکاوی بەپیتی کەس و ژمارەی بەرکار کە جێی بکەری گرتووە وەرەگیرێ. لێرە (تۆ)یە لە کەسی دووەمی تاکدا، پاناوی لکاوی بەرامبەر (پت)ە. پستە کە لە ئەنجامدا دەبێت:

تۆ بین + ر + ا + پت ← تۆ بینرایت

یاسای گرتنەوانە ڕستە یەکەکی بکەری دیار بۆ بکەری نادیارە لەم وێنەیەدا ڕوون کراوەتەوە.

بەگوێرەى خالى سىتيم هەندى ناوتزە بەرچاو دەکەوئ. فرمانى بکەر ناديار بەرەگى
پەرودو دادەپێژى ئەک داھاتوو.
وہک:

چاوگ	رەگى داھاتوو	رەگى پەرودو	فرمانى بکەرى ناديار
ويستەن	هوى	ويست	ويسترا
وتن	لئ	وت	وترا
گووتن	لئ	گووت	گووترا
لېستەن	لئس	لېست	لېسترا

بەگوێرەى خالى چوارەم لە ئەنجامى پووبەرووکردنى مۆرفۆلۆجى morphological identification زۆر ناشکرا دەردەکەوئ کە (ر) نامراز بکەرى ناديارىيە ئەک (پ - پئ)
وہک لە بەبەر اووردکردنى ئەم دوو فرمانەدا دەردەکەوئ:

دە - کوژ - ر - ئ - ن

دە - کوژ - ر - ا - ن

لەم فرمانانەدا (ئ) و (ا) کاتەکانیان دەستیشان کرد. بەشەکانی تر هەر یەکە نەرکی خۆی هەیه نەگەر (دە) نامرازی هەمیشەیی بێ و (کوژ) ڕەگی فرمان بێ و (ن) ڕاناوی ڕێککەوتن بێ... دەهێتێتەوه (ر) کە دەبێ نامرازی بکەر نادیار بێ^(ه).

بەگوێرەی خالی یێنجهەم (ا) و (ئ) لە ژۆر شوێنی تر وەک نیشانەی کاتی ڕابردوو و داهااتوو لە زمانی کوردیدا خۆ دەردەخەن. وەک لە (هێن - پێو - کێش - کێل)دا کە ڕەگی داهااتوو (هێنان - پێوان - کێشان - کێلان)ن. نەگەر (ا) ئەلغیان خرایە سەر دەبنە ڕەگی ڕابردوو (هێنا - پێوا - کێشا - کێلا).

لە فرمانە تێتەپەرە ئەلغیەکاندا ڕەگی ڕابردوو بە (ا) و داهااتوو بە (ئ) کۆتایی دێ.

چاوگ	ڕەگی ڕابردوو	ڕەگی داهااتوو
گریان	گریا	گریی
سووتان	سووتا	سووتی
بڕژان	بڕژا	بڕژی
ترسان	ترسا	ترسی

ئەو فرمانانەی ڕەگی ڕابردوویان بە (ئەند) کۆتایی دێ. کوردیان بە داهااتوو (ئەند) دەهێتە (ین) و اتا لە گەڵ لا بڕدنی (د) (ا) دەهێتە (ئ).

چریکەندن چریکەند چریکێن
نواندن نواند نوێن

هەندێ تێبینی:

۱- ئەو فرمانانەی کە ڕەگی داهااتوویان بە (ه) یا (ئ) کۆتایی دێ کە دەکرێتە بکەر نادیار (ه) و (ئ) دەتوێتەوه:

کردن کە کرا
بردن بە برا

(دان)نان (دا)نێ (دا)نرا

ب- نەگەر ڕەگە کە بە (ۆ) کۆتایی هاتبێ (ۆ) دەهێتە (و)

خواردن خو خورا

شوشق شو شورا

ج- (i) ی گرتن ginin دمیته (ی)

گرتن گر گیرا

د- نهگر رهگی فرمان به (ر) کوتایی هاتی به شتیه به کی گشتی (ر) ی بکه نادیار تیاده توتیه وه:

گۆپین گۆپ گۆپ - را - گۆرا

دپین دپ دپ - را - دپا

لیته تینه پری نم فرمانانه (گۆپان - دران) له گهل نم تینه پره به بکه نادیاره کراوانه تیکهل دهن و دهپه یک له پووی مانا و دارشته وه. نم به لگه پیکه نموده دسه لیتن که بکه نادیار فرمانیکی تیه پره کراوته تینه پره.

هگۆپانی راناو له بکه نادیاره

رسته پیکه بکه نادیار نهگر کاتی فرمانه کی له داهاتوودا به و بهرکاره کی به راناویکی لکاو ده پراپ، راناو لکاوه که سر به کۆمه لی (م - ت - ی - مان - تان - یان) دهپ وهک له:

ا- دهمانینیت ده - مان - بین - یت

ب- ده تاندۆز مه وه ده - تان - دۆز - م - وه

له (ا) دا (مان) و له (ب) دا (تان) بهرکارن.

به گواسته وهی رسته ی وا بۆ بکه نادیار، نهو راناو لکاوهی تیا یا دوری بهرکار ده بینیت و جیتی بکه ده گرتی، ده گۆپ به راناوی به رامبه ری سر به کۆمه له کی تر (م - یت - پت - ی - ن - ن) و جیتی خۆی ده گۆپ و ده چیته سر رهگی فرمانه که:

م ← م

ت ← یت (ی)

ی ← یت^(١) (ی)

مان ← بین

تان ← ن

یان ← ن

له رسته ی (ده یانی نیم) دا

ده - یان - بین - م

ده: نامرزی به رده و امییه

یان: به رکاره. که سی سیه می کویه

بین: رهگی داهاتوری (بینین)ه

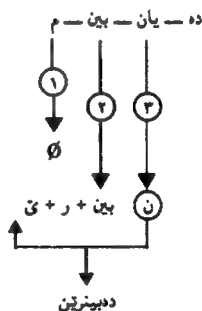
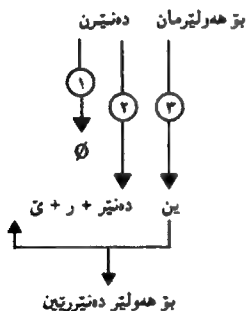
م: بکه ره

که نم رسته به ده گوزر رسته بکه نادیار:

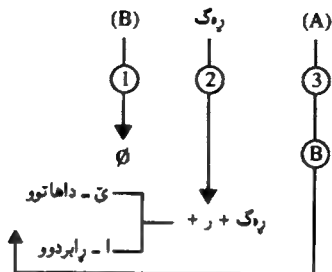
۱- بکه (م) لاده بری

۲- (ر) نامرزی نادیار ی و (ئی) نیشانه ی کاتی داهاتوو ده چنه سهر رهگی فرمانده که.

۳- به رکار (یان) ده گوزر به راناوی به رامبه ری سهر به کومه له که ی تر که (ن)ه و ده چینه سهر رهگی فرمان (وهک پاشگر).

نه که ر A کومه لی یه که م و B کومه لی دووم بی یاسای گوزرینی نه م جوژه رستانه یو بکه نادیار به م جوژه ده بی.

فرمانی تیتنه پهر و چه مکی بکمر نالایاری

پژمانی نیتستان رسته ییکی وهک (شوشه که شکا) بهم جزوه شی ده کاته وه.
شوشه که: بکهره.

شکا: فرمانی تیتنه پهر... کاته که ی رابردوو.

نه گهر بهوردی و قولی بیر له واتا و پدیو ندیی نیتوان به شه گانی نهم رسته یه بکرتیموه
دردده که وئی که نه وئی له رسته یه دا به (بکهر) له قه لیم دراوه بهر چه مکی (به رکاری)
ده که وئی، چونکه هیچ له خویوه ناشکی. نه یی که سن یا هیزئی شکانده ییتی. نه و که سه یا
نه و شته یا نه و هیزه شاراویده که بۆنه هژی شکانندی شوشه که بکهری راسته قینه ی
رووداوه که یه نه گهر دهر که وت و زانرا کتیه یا چیه نه و سا ده شتی به یاساییکی پژمانی
فرمانی رسته که بکرتی به تیتنه پهر و بکهره که ی بخریته روو.

نازاد شوشه که ی شکانده

واتا (شوشه که شکا) له به نه رته دا رسته یه کی بکهر نادیاره کرا به رسته ییکی بکهر
دیار. (بکهره که ی نازاده) به راصیهر به مه نه و رسته یه ی که رووداوه که ی به فرمانی تیتنه پهر
دردده یی، نه گهر نه زانرا بکهره که ی کتیه یا چیه ده شتی رووداوه که به رسته ییکی به بکهر
ده رپی. وهک له

نازاد سیتوه که ی خوارد

نه گهر نه زانرا کتی سیتوه که ی خوارد نه و سا به یاساییکی پژمانی رسته که ده کرتیه بکهر
نادیار.

سټوره که خورا

له یه که ما (بکه) ده دوززیته وه و رسته که ده گری به بکه دیار.
 له دوو ما (بکه) ون ده بی و رسته که ده گری به بکه نادیار
 و انا نم دوو لایه نه پیچمو انه یه کترین نه گهر له یه که ما فرمان تینه په بی ده گریته تیه په
 ده بی له دوو ما فرمان تیه په بی و ده گری به تینه په.
 به لکه ی رتزمانی له زمانی کوردیدا که نمه ده سلینتی راناوی لکاوه.
 که رسته ی بکه نادیار (فرمان تینه په) ده گریته بکه دیار (فرمان تیه په) فرمانه که
 له رابردو ودا نه و ده رسته راناوه و ده گری که له گهل تیه په ی رهنده ده رده که وئ:

م	یت
ت	شکا
ی	شکا څو کردن به تیه په ← شکاند
مان	ین (خوارد)
تان	ن
یان	ن

که رسته یی که بکه دیار (فرمان تیه په) ده گریته رسته یی که بکه نادیار (فرمان
 تینه په) ده گریته رسته یی که بکه نادیار (فرمان تینه په) فرمانه که نه و کومه له راناوه
 و ده گری که له گهل تینه په ی رهنده ده رده که وئ:

م	ت
یت	بینی ی
څ	بینرا ←
ین	مان (نوست)
ن	تان
ن	یان

بکهر نادیار و داپشتنی وشه

فرمان یا چاوگه ساده‌ګانی وګ (کردن - هاتن - خستن - بوون - کموتن - دان - چوون... هتد). به‌شیوه‌ییکی ګشتی له زمانې کوریددا زور نیی^(۷)، به‌لام هر لم ژماره کمه‌وه سدان، به‌لکو هم‌زاران فرمان و چاوګی تری خاوون مانای تریان لټ ودره‌ګیرئ و داده‌پژړئ^(۸) به‌هوی پېشګر و پاشګر و پېشبه‌ند و ناو و ناوه‌لناوه^(۹) هتد. هریه‌که له‌مانه به‌ته‌نیا یا پټکه‌وه له‌ګه‌ل چاوګی ساده‌دا دمرده‌ګه‌ون چاوګی لټکدراو و داپژړاو پټک ده‌پټن. بز نمونه:

- ۱- پېشګر + چاوګ هه‌لکردن
- ۲- چاوګ + پاشګر کرده‌وه
- ۳- ناو + چاوګ بیرکردن
- ۴- ناوه‌لناو + چاوګ پرکردن
- ۵- پېشبه‌ند + چاوګ لټکردن
- ۶- پېشګر + چاوګ + پاشګر هه‌لکرده‌وه
- ۷- ناو + چاوګ + پاشګر بیرکرده‌وه
- ۸- پېشبه‌ند + ناو + چاوګ + پاشګر لټکدانه‌وه (له + په‌ک + دان + وه)
- ۹- ناوه‌لناو + چاوګ + پاشګر پروونکرده‌وه
- ۱۰- پېشبه‌ند + ناو + چاوګ به‌سګدان
- ۱۱- (پېشګر/پېشبه‌ند) + پېشګر + چاوګ تی به‌ردان
- ۱۲- پېشګر + پېشبه‌ند + پېشګر + چاوګ دهن‌ده‌ون
- ۱۳- پېشبه‌ند + چاوګ لټدان
- ۱۴- پېشبه‌ند + ناو + چاوګ له‌بیرکردن

..... هتد

رټګایینیکی تر بز داپشتنی فرمان یا چاوګی تر له زمانې کوریددا له رټی قالبی بکهر نادیاره‌ویه وګ خواردن - خوران (لش خوران)

گرتن - گیران (مانگ گیران - بهند بهون)

راگیران، هه‌لگیران

کوئین - کوئران (بۆ ئاوله) هتد

په‌راوتزه‌کان:

۱- نهم باسه له به‌ری شتیوهی کرمانجیی خوارووه‌دیوه بۆ یاسای بکه‌ر نادیار له کرمانجیی ژوورودا سه‌یری سه‌رجاوه ژماره (۲) بکه‌.

۲- بۆ یاساگانی ده‌ستپیشانکردنی ره‌گی داهاتووی فرمان له زمانی کوردیدا سه‌یری نهم باسه‌م بکه (چهند یاسایه‌کی مۆرفۆلۆجیی داهاتووی فرمان) گۆفاری پۆشنییری نوێ ژماره (۱۰۹) سالی ۱۹۸۹.

۳- بۆ چه‌مکی پێکه‌وتن سه‌یری نهم باسه‌م بکه پێکه‌وتن له زماندا - گۆفاری پۆشنییری نوێ ژماره (۹۱) سالی ۱۹۸۲.

۴- بۆ په‌یوه‌نی نهم سن به‌ش په‌نجیه‌ی رسته:

۱- بکه‌ (S) subject

ب- به‌رکار (O) object

ج- فرمان (V) verb نهم شمش ئیحه‌تاله هه‌یه (VOS - OVS - OSV - VSO - SVO - SOV) تا نهم دوایه‌ه وا ده‌زانرا که هه‌ر نهم سن ئیحه‌تاله له زماندا دهمده‌که‌وێ.

۱- (SOV) بکه‌ - به‌رکار - فرمان وه‌ک زمانی کوردی

۲- (SVO) بکه‌ - فرمان - به‌رکار وه‌ک زمانی ئینگلیزی

۳- (VSO) فرمان - بکه‌ - به‌رکار وه‌ک زمانی عه‌ره‌یی

به‌لام زمانی تر دۆزانوه‌ه سن ئیحه‌تاله‌که‌ی تریش بگرنه‌ خۆ. به‌مه‌ خالی په‌که‌می نه‌زمه‌یه‌که‌ی

J. Greenberg له‌ ده‌یه‌ دهم‌کوئنی بکه‌ر په‌ش به‌رکار له رسته‌ی ئاساییدا یاسایه‌کی زمانی

گه‌شیه‌ Universal به‌مه‌له‌ ده‌رجوو. سه‌یری لاپه‌ره (۲۰۴) ی سه‌رجاوه ژ (۷) بکه‌.

۵- نهم بۆچه‌ونه په‌که‌م جار له سه‌رجاوه ژماره (۴) دا پێشکه‌ش کراوه. سه‌یری لاپه‌ره (۴۴) و (۱۱۷) بکه‌.

۶- پاناری لکاوی که‌سی سه‌یه‌می تاکی کاتی داهاتووی خۆی به‌م دوو قالیه (ات / یت) دهمده‌خا. نه‌گه‌ر

ره‌گ فرمان به (ۆ) یا (ه) کوئایی بێ راناوه‌که قالیی (ات) ده‌گه‌رتنه‌ خۆ. وه‌ک له:

شوشن - شو (دمش - ات)

کردن - که (ده - ک - ات - ده‌کات)

له ههموو حاله‌تیه‌کی تر دا راناوه‌که قالیی (یت) ده‌گه‌رتنه‌ خۆ. ره‌گی فرمانی بکه‌ر نادیار کاتی داهاتووی هه‌میشه به (ن) کوئایی دێ. بۆیه راناوه لکاوه‌که به‌شیه‌ی (یت) دهمده‌که‌وێ.

(ئ)ی نیشانی کات و (ئ) راناوکه له ناو یه کتردا دهوتنه وه و دهبن به یه ک

دهبن + ر + ئ + یت - دهبنیت

دهشو - ر + ئ + یت - دشووریت

(ت)ی (ات / یت) دهش له هندی حالتدا گۆ نه کړی optional بین نهوی کار له ریزمانیتسی رسته که بکات.

به توانه وی (ئ) و گۆ نه کړنی (ت)

دهبنیت - دهیتته - دهبنری

دشووریت - دهیتته - دشووری

۷- به پیتی لیکولینه وه به کم که له ژماره (۶۵)ی گۆلاری رژی کوردستان سالی ۱۹۸۴ د هلاوکراوه ته وه ژماره ی چاوکه ساده کاتم به (۲۴۱) له قهلم داوه له مه (۱۱۱)ی نه لږه (۷۶)ی پاتین (۳۴)ی تاتین (۱۳)ی دالین (۷)ی وارین. دواپس هی ترم بۆ دۆزیاوه و ژماره که خزی له (۲۹۵) ددها.

۸- همر له فرماني (دان) بۆ نمونه نهم هموو لیکدراو و داپتر اوانه ودره گیرین.

(لیدان - هه لدان - پیردان - پیتویدان - لادان - بازدان - دادان - تیسویدان - دلدانه وه - تاودان - گوردان - تیکدان - ناودان - هه لدانه وه - پشوردان - لیکدان - لیکدانه وه - کۆلدان - تیه لدان - پیردان - پالدان - لوولدان - پالدا نه وه - به ته فریدان - به روودا نه وه - گریدان - گاره دان - دلدانه وه - جاردان - نازاردان - پیرادان دان - همدان - هه ناسه دان - ورمهردان - به سکدان - سردان - زباندان - گیاندان - تملادان - له دستدان - بادانه وه - بانگدان - سزادان - لسمردان - تیه مردان - نیشاندان - پتشانندان - قانگدان - هاندان - بهادان - کلیدان - دلتانه وه - په لاساردان - ره فیدان - رهنگدانه وه - دهنگدانه وه - گویدان - قووتدان - فریدان - رادان - بهریتچدانه وه - هه لدان - له تردان - ...) و ژوری تر.

۹- هه مو ناوه لئاویک (کرن) و (پرون)ی دهیتته سمر تیهمر و تیهته پیری لڼ داده پترتی.

پم پرون پیرکردن

پرووناک پرووناکیرون پرووناک کردن

سوز سوزیرون سوز کردن

سەرچاوه:

- ١- پێرمانی ناخاوتنی کوردی (١٩٧٦) کۆری زانیاری کورد.
 - ٢- وریا عومەر نهمین (١٩٨٢) رستهی بکەر نادیار - گۆڤاری پۆشنییری نوێ ژماره (٩٥).
 - ٣- وریا عومەر نهمین (١٩٨٦) تێته پەر فرمانیتکی بکەر نادیار گۆڤاری پۆشنییری نوێ ژماره (١٠٨).
 - 4- Amin .W. O. (1979) Aspects Of the verbal construcion in Kurdish - University of London.
 - 5- Huddleston. R. (1976) An Introduction to English Transformational syntax. Long man.
 - 6- Mackenzie. D. N. (1961) Kurdish dialect studies. London.
 - 7- smith. N. and Wilson (1979) Modern Linguistics.
- * نهم وتاره له گۆڤاری پۆشنییری نوێ. ژماره (١٢٩) سالی ١٩٩٢، لاپهه ١٨-٢٢ پلاوکرلوتهوه.

هیز و شلاواز

زمان دیارده‌ییتی له راده‌به‌در نالۆز و چوو‌ه‌ناویه‌که. پتزمان هه‌ولدا‌نه بۆ پروونکردنه‌وه‌ی پروویه‌کی یا لایه‌تیتی ئهم دیارده‌یه.

نهرکی سه‌ره‌کیی پتزمان ده‌ستیشانکردنی که‌ره‌سه‌کانی زمانه و پروونکردنه‌وه‌ی سروشتی په‌په‌وندیی نیتوان ئهم که‌ره‌سانه‌یه له ناسته جیا‌وا‌زه‌کاندا^(١).

به‌شێ له‌و که‌ره‌سه‌ گرنگانه‌ی زمان که ده‌وریکی هه‌ره‌ بالا له پتزماندا - له هه‌موو ناسته‌کاندا - ده‌گه‌یێن نه‌ویه که له زانستی زمانا به (په‌وت)^(٢) Pitch ناوده‌برێ. سه‌ره‌پای گرنگیتی ئهم باب‌ه‌ته نه‌ک هه‌ر له زمانی کو‌ردیدا به‌لکو له زۆریه‌ی زمانانی جیهاندا... که‌م باس کراوه. ئهم باسه هه‌ولدا‌نیکه بۆ پتسانسینی ئهم لایه‌نه‌ی زمان و ده‌رخستنی هه‌ندێ له ئهرکه‌کانییه‌تی له زمانی کو‌ردیدا.

پێناسین:

ده‌نگه‌کانی زمان له گه‌لێ پرووه‌ه پۆل ده‌کێن. یه‌کن له‌مانه نه‌ویه ده‌نگه‌کان ده‌بنه ژێدار Voiced و به‌ی ژێ Voicless.

مه‌به‌ست له ده‌نگی ژێدار نه‌ویه له کاتی دروستکردنی ده‌نگه‌که ژێکان vocal cords ده‌له‌رینه‌وه. ده‌نگی (به‌ی ژێ) نه‌ویه له کاتی دروستکردنیدا ژێکان ناله‌رینه‌وه.

بۆ نمونه دوو ده‌نگی (ز) و (س). له هه‌مان شوێن له زاردا دروست ده‌کێن. هه‌لنێستی زمان و هه‌موو به‌شه‌کانی تری نه‌ندامانی ناخاو‌تن له کاتی دروستکردنیدا هه‌مان جۆرن. نه‌وه‌ی لێکیان جیا‌ده‌کاتوه نه‌ویه له (ز)دا ژێکان ده‌له‌رینه‌وه و له (س)دا ناله‌رینه‌وه. هه‌مان شت له‌گه‌ل ئهم جووته ده‌نگانه.

د - ت

ک - گ

ش - ژ

ف - ف ... هتد

جگه له‌مه له‌رینه‌وه‌ی ژێکان که‌ره‌سه‌ییتی تری یه‌که‌جار گرنگی (زمانی) پتک ده‌هێتی.

نهم که مرسته به له نه نجامي گزیني خیرایی له رینه وی ژنکان دپته دی و ده پسته هوئی (به رزی) و (نزمی) ی پوهتی قسه کردن و به خشیني ناوازی جیاجیا به دبر پرنه کان.

قسه که ری هر زمانه له کاتی قسه کردندا وشه و پرسته کانی خوئی به پوهتیکی ناسویی پتیک له زاروه درنا هیئت. به لکو به رده و ام له (به رزی) و (نزمی) دا دهن، و اتا له (هه لس) و (کهوت) دا دهن^(۳). جزو و راده و پله ی خیرایی و توندی و شلیی نهم (هه لس) و (کهوت) اته به پیتی (مه به ست) و (یاسا کانی زمانه که) سهره لده دهن. له زانستی زمانا بۆ هر جزوه (هه لس) و (کهوت) یک نیشانه ییک دانراوه. به کار ده پترین له کاتی شیکردنه وی زمان و دهر خستنی نهر لایه تانه ی له نووسینی ناساییدا پشتگوئی خراون. بۆ نمونه

(↑) هه لسیکی له پر Sudden rise

(⇕) کهوتی له سهره خو gradual Fall

(۴) هه لسی له سهره خو graduall rise

(↓) کهوتی له پر sudden Fall

(|) و مستانیکی ژۆر کورت brief pause

(||) و مستانیکی ته و او Pause

(۴)

... هتد.

سپی جزوه پوهت له زمانا دستیشان کراوه

۱- هیز Stress

۲- ناواز intonation

۳- تۆن Tone

(هیز) و (ناواز) گشتین Universal. و اتا له هه موو زمانیکا همن... (تۆن) تاییه تییه و له به شتی له زمانه کانی جیهاندا به رچاو ده که ون.

۱- هیز

زیاده وزه ییکی ده نگیه له پر له سهر یه کتی له پر که کانی وشه سهر هه لده دا... (واتا هیز

سەر بەناسستی مۆزفۆلۆجییە و دەوری لە چوارچێوەی ئەم ئاستەدا دەرنایەن) بۆ نمونە وشە (بەلام) لە دوو بەرگە پێک هاتووە (بە + لام). لە بەرگە یەکەمدا هەلچوونێکی لە پەری دەنگی سەر هەڵدەدا. ئەم هەلچوونە ئەنجامی خێرا لەرێنەوهی ژێکانه. ئەمە لە بەرگە دوووەمدا بەدی ناکرێت.

لە وشە (خانوو)دا کە ئەمیش هەر لە دوو بەرگە پێک هاتووە هێز کەوتۆتە سەر بەرگە دوووەم. وشە (ئەستێرە) لە سێ بەرگە پێک هاتووە (ئەس + تێ + رە) هێز کەوتۆتە سەر بەرگە سێیەم. هەلچوونێکی دیار و ئاشکرا لەسەر بەرگە سێیەم (رە) بەدی دەکرێ. هەموو خاوەن زمان بەناسانی هەستی پێ دەکات.

ئەگەر دوو بەرگە کە (ئەس + تێ) لە زووی هێزەوه بەراورد بکەین دەردەکهوێ کە هێز لەسەر بەرگە (ئەس) زیاترە لەوێ لەسەر (تێ)دایە. بەم هێزە دووتری هێزی دووهم - Sec-ondary stress.

شیکردنەوه بەهێزی ئامێری sound spectograph دەری دەخات کە هێز لەسەر هەموو بەرگەکانی وشەدا هەم بەلام لەسەر هەر یەکە بەراوە و پلەیین.

ئەگەر شوێنی (هێز) یا ئەم (هێزانە) گۆرا وشەکان دەشتوێن و تێک دەچن بەراوەیین لەوانەیە خاوەن زمان نەیانناسیتەوه و بەبیانییان تێ بگات.

هەر زمانێک دەستەپێک یاسای فۆنۆلۆجیی تایبەت بەخۆی هەیە بەهۆیانەوه شوێنی هێزی سەرەکی و هێزی دووهم و سێیەم لەسەر وشەکاندا دەستیشان دەکرێن.

لە زمانی کوردیدا - بەشیوەیهکی گشتی - هێزی سەرەکی دەکهوێتە سەر دوا بەرگە و شەوه. هەندێ ناویژە بەرچاو دەکهوێ وەک (چونکە، بەلام، هێشتا... هتد) لەم وشانەدا هێز کەوتۆتە سەر بەرگە یەکەم.

ئێستە سەیری ئەو وشانەی خواریوە بکە و ببینە چۆن ئەگەر شوێنی هێز تەیا یان گۆرا واتاکیان دەگۆڕێ.

نوشتن / nu'stin / nusti'n

نازادی / aza'di / azadi'

برایەتی / brā'yati / brāyati'

سەرزە / Sa'wza / Sawza'

['] نیشانی هێزە

لە (نوشتن)دا کە هێز لەسەر دوا بەرگەدایەن، واتای (چاووکی) دەگەییێن وەک بلیی

(نوستن خوشه) نهگهر هیزه که خرایه سر برگی یه کم ماناکه دهگورن و دهپسته (نهوان نوستن).

له وشه (نازادی) دا، که له سن برکه پتیک هاتوه (نا + زا + دی) هیز له سر دوا برکه دا بټ واتای (سهرهستی) دهگپیتن. نهگهر خرایه سر برگی دووم ماناکه دهپسته (تو نازادی) چ بهواتای (تو ناوت نازاده) یا (تو سهرهستی).

وشه (برایه تی) که له سن برکه پتیک هاتوه (برا - یه - تی) نهگهر هیز که وته سر دوا برکه واتای (برایی) دهگپیتن. نهگهر خرایه سر برگی یه کم واتای (نهو برایه تی) دهگپیتن. هه مان شت له گډل وشه (سهوزه) نهگهر هیز خرایه سر برگی دووم که دوا برگیه وانا (خواردنی سهوزه) دهگپیتن یا وک ناو له کچان دهرن. نهگهر هیز که وته سر برگی یه کم واتای (شته که رهنگی سهوزه) دهگپیتن.

له نهجای بهر اوردکردنی ژماره پتیک زور له م جوړه جووته وشانه بوم دهرکهوت که نهگهر مؤرفیسی خرایه سر هر وشه پټ و وشه تازهی خاوهن مانای تازهی لن پتیک هینا نهو کار له شوتنی هیزه که دهکات و دهیگوتیزته سر دوا برکه وه. نهگهر کاری له مانا نهکرد، هیزه که له شوتنی خوی دهسین و جیتی ناگورن.

له وشه (نوستن) و (نازادی) دا (ن) و (ی) دوو. مؤرفیسی مؤرفولژجین. (ن) دهچپته سر رهگی رابردوی فرمان و (ی) دهچپته سر ناوه لئاو، ناویان لن پتیک دهپتن. که وشه تر و خاوهن مانای تر و سر به بهشه ناخاوتنی ترن. بویه که چونه سر (نوست) و (نازاد) کاریان له شوتنی هیز کرد و هینایانه سر دوا برکه وه. (چونکه هیز له وشه زمانی کوردیدا له سر دوا برکه سره له ده دا).

نعمه له لاییک... له لایه کی ترهوه (ن) و (ی) جگه له وهی دوو مؤرفیسی مؤرفولژجین هاو دنگیشن (homophones) له گډل دوو مؤرفیسی تری سینتاکسی. دهچنه سر رهگی رابردوی فرمان و ناوه لئاو بټ بهجتهینانی نمرکی سینتاکسی که کار له مانای وشه کان ناکن و بهشه ناخاوتنه کانیان ناگورن. (ن) نیشانهی پتیکه وته concord له گډل رهگی رابردوی فرمان دهرده که وټ بټ دهرپینی پتیکه وتن له گډل بهکری کسی دووم و سینه می کز.

نهوان نوستن - ن

نټوه نووست - ن

نټوه نووست - ن

(ی) نیشانەى پتەكوتنه له گەڵ كەسى دووهمى تاكدا دەردهكەوتى له رستهى ناويدا.

تۆزادى

سەيركە، كە (ن) و (ی) چوونە سەر (نوست) و (نازاد) مانایان لێرە نەگۆرى بەلكو پەيوەندىيان پيشان دا لەگەڵ بەشى تری رسته. بۆيە كاریان لە شوقنى هیز نەكرد. (نەمە نمە دەسلەمنى كە هیز پەيوەندیی بەلایەنى مۆرفۆلۆجییه وه هەیه و لە ناستى سینتاكسیدا هیچ دورىكى نییه).

واتا نەگەر مۆرفیمی خرایە سەر هە چ وشەپێك یا مۆرفیمیكى تر و شوقنى هیزی گۆزى نمە مۆرفیمیكى مۆرفۆلۆجییه. نەگەر نەگۆزى نمە مۆرفیمیكى سینتاكسییه.

هیز وهك نیشانەى كات

رستهى

درەختەكە سەوز بوو.

له پروی كاتەوه دوو مانای جیای دەخریتە پال:

۱- نەگەر هیز كەوتە سەر (بوو) نمە دهگەییتى كە درەختەكە ئیستا سەوزە و له رابردودا سەوز نەبوو.

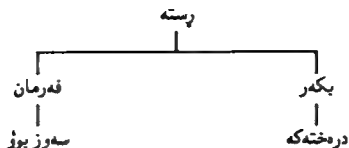
۲- نەگەر هیز كەوتە سەر (سەوز) نمە دهگەییتى كە درەختەكە ئیستا سەوز نییه و له رابردودا سیفەتى سەوزى پتیه بوو.

هۆى ئهم جیاوازییه دەخریتە پال پتیهاتنى مۆرفۆلۆجیى وشەكانى رستهكە و سروشتى پەيوەندیى ئێوانیان لەناو چوارچێودى رستهكەدا.

بۆ مانای یەكەم رستهكە له دوو وشە پتیهك دیت (درەختەكە + سەوز بوو).

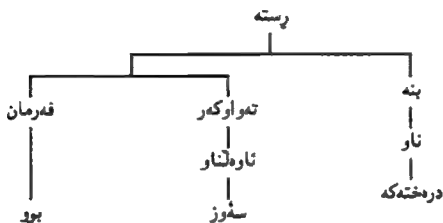
وشەى (سەوز بوو) لێرە وشەپێكى لێكدراوه له (سەوز + بوو) پتیهك هاتوو. (بوو) لێرە پاشگرێكى مۆرفۆلۆجییه چۆتە سەر (سەوز) كە ئاوه‌لئاوه، فرماتێكى تێتیه‌پەرى لێكدراوى پتیهك هیناوه. وشەى سەوز هیزی خۆى دۆزاندوو و چۆتە سەر (بوو) كە بۆتە دوا بەرگەى وشە لێكدراوه‌كە. چونكە له وشەى زمانى كوردیدا هیز لەسەر دوا بەرگەدا سەرهلەددا.

پەيوەندیى رستهى ئێوان وشەكانى ئهم رستهیه بۆ ئهم واتایه بعم جۆریه:

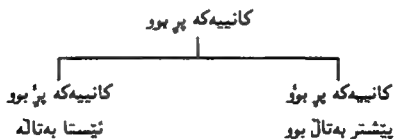

وەک (نازاد کەم بوو) واتا پێشتر دەگرا.

بۆ مانای دووهم رسته که له سن وشه پێک دێت (درەختەکە + سەوز + بوو). پەيوەندیی رستهیی نێوانیان بەم جۆرەیه.

لێره (سەوز) و (بوو) هەریەکە وشە یەکێ سەر بە خۆیه و نەری سێنتاکسیی خۆی هەیە. (سەوز) تەواکەری (بوو) هە بۆیه وەک وشە یەکێ سەر بە خۆ هێزەکی خۆی پاراستووه. هەمان شت لەم رسته یی خواریوه و هەموو نموانە ی ئەم جۆره دەرشتەیان هەیە.

۲- نواز Intonation

گۆزینی لهرینه‌وی ژیکان ده‌به‌هۆی گۆزانی ناوازی پسته. ههر ناوازه‌ش واتایه‌کی جیا به‌پسته ده‌به‌خشی. بۆ نمونه پسته‌ی.

نازاد دویتنی هات

ده‌یان مانای جیا ده‌به‌خشی به‌یتنی ناوازه‌که‌ی نه‌گهر خیرایی لهرینه‌وی ژیکان له سهرتا‌پای نهم پسته‌یه‌دا ههمان شت بوو... پسته‌که مانای (خه‌به‌ری) ده‌گه‌یه‌نتی.

نه‌گهر خیرایی لهرینه‌وی ژیکان له‌سهر وشه‌ی (نازاد) دا زیادکرا. پسته‌که ده‌به‌پسته وه‌لامی (کتی دویتنی هات)؟. که واتا و مه‌به‌ستیکێ تری جیا له‌وه‌ی سه‌روه‌ ده‌گه‌یه‌نتی.

نازاد دویتنی هات.

نه‌گهر خیرایی لهرینه‌وی ژیکان له‌سهر وشه‌ی (دویتنی) دا زیادکرا. پسته‌که ده‌به‌پسته وه‌لامی (نازاد که‌ی هات)؟.

نازاد که‌ی هات.

نازاد دویتنی هات.

که واتا و مه‌به‌ستیکێ تهر و جیاوازه له‌وانه‌ی سه‌روه‌ه. نه‌گهر خیرایی لهرینه‌وی ژیکان له‌سهر وشه‌ی (هات) دا زیادکرا. پسته‌که ده‌به‌پسته وه‌لامی (نازاد دویتنی چیه‌ی کرد؟).

نازاد دویتنی هات.

نه‌گهر خیراییه‌کی زیاتر له‌وه‌ی سه‌روه‌ه خرایه‌ سه‌ر وشه‌ی (نازاد) یا (دویتنی) یا (هات) پسته‌که ده‌به‌پسته پرسیار + دووپاتکرده‌وه (تاکید).

۱- (نازاد) دویتنی هات؟ به‌لێ نازاد دویتنی هات لێره مه‌به‌ست دووپاتکرده‌وه‌یه له‌سه‌ر (نازاد). واتا (نازاد) هاتوه‌ نه‌ک که‌ستیکێ تر.

۲- نازاد دویتنی هات؟ بهلنی (دویتنی)

لیره مهبست دوو پاتکردنه و دیه له سهر (دویتنی) هاتووه نک رۆژتکی تر.

۳- نازاد دویتنی هات بهلنی (هات).

لیره مهبست دوو پاتکردنه و دیه له سهر (هاتنه که ی)

قسه که ری ههر زمانن دده توانن به گۆزینی ناوازی رسته که ی چه مکی سهر سوپمان و تیز و گالته پتکردن و رهزایی و نارهزایی و... هتد دهر پرن و دهری خا مهبستی کامه بهشی رسته که یه... واتا ههر رسته یه ی دهیان واتا و مهبستی جیاواز دهه خشن به پیتی ناوازه که ی. ته نانهت هه لوتست و مهبستی شاراو و باری دهر وونی قسه که ریش به هۆی ناوازی رسته که یه ده زانرن و ناشکرا دهین.

ناواز و چه مکی دژیه کی

رسته ی (نه که ی ده تکوژم) دوو واتای به ته وای دژیه کی هه یه به پیتی ناوازه که ی ده سنیشان ده کړن و ده زانرن.

۱- نه گهر بکه ی ده تکوژم.

۲- نه گهر نه که ی ده تکوژم.

بۆ دهر پرنی مهبستی یه که می بهر که ی یه که می (نه که ی) کورت ده کړته و بهر که ی دوو له پر دهر پرن و وهستان دوا ی (نه که ی) هه یه. بهر که ی سیتی به می ده تکوژم بهر زه و نه و دیه کی خیرای له پری پتو و دیه.

↑
نه که ی || ده تکوژم.

بۆ دهر پرنی مهبستی دوو... وهستان دوا ی و شه ی (نه که ی) نییه. بهر که ی دوو به می نه که ی نه یه و نه و دیه کی خیرای پتو و دیه. بهر که ی سیتی به می (ده تکوژم) ده کوشرن.

ده سنیشان کړدن (نونه ی) ههر رسته یه ک واتا ناوازه که ی و سروشتی ههر بهر که ی پتیک بهین نامیتری Spectrogram ناکرن. له راستییا ته لایه نه ی زمان نمونه ده، سرکه، تازه ترین و پتیکه و توتو ترین نامیتریش ناتوانن هه موو لایه نه کانی بهر ردی ده سنیشان

کات. بۆیه له سههرهتای نهم پاسهدا وتقان رتزمان دهتوانی لایهنیتکی زۆر کهمی زمان
بخاتهروو.

۳- تۆن Ton

زمانهیهکی زۆر له زمانانی جیهان به (تۆنی) ناو دهبرین. لهم زماناندا ههمان ریزه
دهنگ چهند مانایهکی جیاواز دههخشیت به پیتی (تۆن) دهکی.

(تۆن) له سههر وشه یهک سۆرفیمیی یهک پرگهیی بهرچاو دهکهوئ و تایپهته بهو
زمانانهی به Isolating ناو دهبرین وهک زمانی (چینی) و (تایلهندنه) و (نیویی) و
(توی).

بۆ نمونه له زمانی چینیا نهم ریزه دهنگه (ta) چوار مانای جیا دههخشیت به پیتی
تۆنهکی.

۱- مهزن (ta) له بهرزیهوه بۆ نزمی.

۲- لێدان (ta) نزم و له پر بهرز.

۳- سمین (ta) له نزمیهوه بۆ بهرز.

۴- بهرزکردنهوه (ta) ناسایی ناسویی.

له زمانی تایلهندنیدا وشه پینج تۆنی ههیه... ههر تۆنهی مانایهک دههخشیت بۆ نمونه
ریزه دهنگی (naa) نهم پینج مانایه ههیه.

۱- نازناو (naa) نزم.

۲- برنج (naa) ناوهراست.

۳- بهروکتیرین خال یا پوور (naa) بهرز.

۴- درووهت (naa) له بهرزیهوه بۆ نزمی.

۵- نهستور (naa) له نزمیهوه بۆ بهرز.

پهراویزه‌کان:

- ۱- مده‌ست له ناسته‌کان (فونولوژی - موزفولوژی - سیتاکسی - سیمانتیک) یه.
 - ۲- Pitch پلمی ناوازه (درجة النغم). له کوردییا ناواز بۆ Intonation په‌کار هینراوه. به‌لای منوره (رپوت) بۆ Pitch ده‌گونجی. هه‌رلوارم وشه‌یه‌کی لمبارتر به‌دززیته‌وه بۆ Pitch نه‌گه‌ر نه‌مه‌ په‌سند نه‌کرا.
 - ۳- (هه‌لس) و (کهوت) به‌رامبه‌ر (Falling) و (Rising) پیتشیار ده‌که‌م.
 - ۴- بۆ نیشانه‌کان سه‌یری لاپه‌ره (ix) ی سه‌رچاوه ژ (5) به‌که.
 - 1- Fromkin and Rodman (1979) An Introduction to language. second Edition.
 - 2- Jones. D. (1979) An outline of English Phonetics. Cambridge.
 - 3- Hockett. C. F. (1985) A course in modern Linguistics.
 - 4- Mackenzie. D. N. (1962) Kurdish dialects studies - London.
 - 5- Robins. R. H. (1971) General Linguistics. Longman.
 - 6- Oconner. J. D. (1971) Advanced phonetic reader. Cambrigde university press.
 - 7- Oconner and Arnold. C. F. (1973) Introduction of colloquiol English.
- * نهم وتاره له گۆفاری پۆشنه‌ری نوین، ژماره (۱۳۴) سالی ۱۹۹۴، لاپه‌ره ۱۲-۱۶ به‌لۆکروه‌تموه.

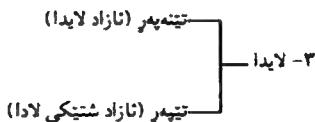
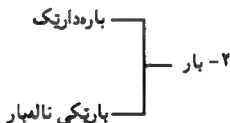
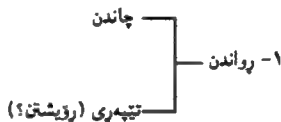
لئىلى لە زمانى كوردىدا...

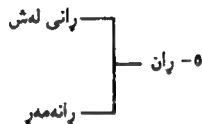
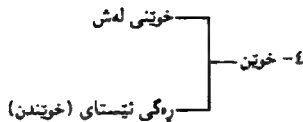
لئىلى Ambiguity لە زمانا ئەوەیە دەربەڕىتىك زياتر لە مانايتىك بېهخشن. دوو جۆرى لى دەستىشان كراوه.

۱- لئىلى مۆرفۆلۆجى.

۲- لئىلى سىنتاكسى.

لئىلى لە ناستى مۆرفۆلۆجىدا ئەوەیە وشەيتىك يا مۆرفىمىتىك (بەتەنيا) بېيىستىرى يا بخوئىرتەوه گوئىگر يا خوئىنەر بەزياتر لە مانايتىك تىي پگا. وەك (رواندن، بار، لايدا، خوئىن، ران... هتد) كە ئەم واتاىانەيان دەدرتتە پال.

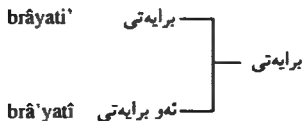

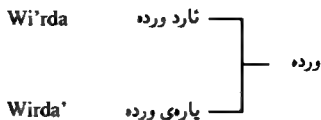

وشه ههیه تنیا له نووسیندا لێله... به بیستنی لێلێیه که ی ده پوخته وه. وهک (سهوز) له وتندا نه گهر هینز stress خرایه سهر پرگی یه که م ده چته سیفه تیک ده خرته پال شتیک^(۱). وهک (گیا سهوز- Sa'wza) نه گهر هینز خرایه سهر پرگی دووم واتای (خواردمه نیی سهوز- Sa'wza) ده گه ییتن.

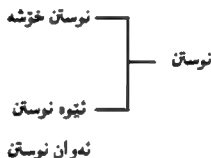
هژی نه مه نه وه (ه) جارێ وهک دانیه یکی مۆرفۆلۆجی و جارێ وهک سینتاکسی له گه ل (سهوز) دا ده رده که وێ واتا (ه) دوو مۆرفیمی جیای هاو ده نگن. Homophon. له حاله تی مۆرفۆلۆجیدا ده چته سهر (سهوز) وشه و مانای تازه ی لێ دا ده پێتێ. هینزه که ده گوێزته سهر دوا پرگه (چونکه له زمانی کوردیدا هینز له سهر دوا پرگی وشه دا سهر هه لده دا).

له لاییکی تره وه (ه) وهک دانیه یکی سینتاکسی ده چته سهر (سهوز) بۆ ده پرینی (پێکه وتن و کات) له م حاله ته دا کار له شوونی هینز ناکات^(۲). هینز له نووسیندا ده رنا که وێ بۆیه نه گهر به تنیا بهرچاو که وت به لیل له قه له م ده درێ. له وتندا لێلێیه که ی نامینن. غوه نه ی تری نه م جۆره (برایه تی - ورده ... هتد)

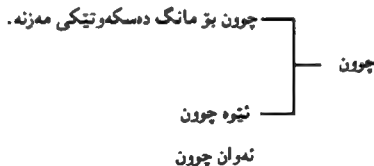

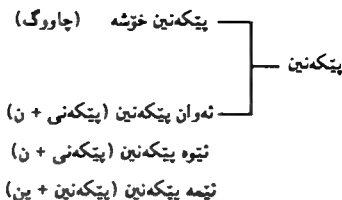
وشه هدییه له نووسیندا له دوو رووهوه زیاتر لیتله. بهوتن بهشتیکی لیتلییه‌که‌ی دپه‌وتیه‌وه. وهک (نوستن - هاتن) لهم وشانه‌دا نه‌گهر هتیز خرایه سهر برگی دووم چه‌مکی جاوگی و ناوی ده‌گه‌یتتن. (نوستن خوشه). نه‌گهر هتیزه‌که خرایه سهر برگی یه‌که‌م چه‌مکی فرمانی ده‌گه‌یتتن. نهم دارشتتانه له چه‌مکی فرمانیدا دپسان لیتلن چونکه راناوی که‌سی دووم و سیتییه‌می کۆ (ن) هاوده‌نگن.

ههمرو چاوکه تیتنه‌په‌ره‌کان بهر نهم جۆزه لیتلییه ده‌که‌ون. له (چوون - مان) دا لیتلی سنی رووییه. چونکه یه‌ک بهرگه‌یین بهوتن شوقنی هتیز ناگتۆی.

له (یانی) تیتنه‌په‌ردا لیتلییه‌که ده‌یتته چوار رووی. وهک (پیکه‌نین - پۆمین - خزین -) که راناوی که‌سی یه‌که‌می کۆ (ین) یان ده‌چیتته سهر... (ی) راناو له‌که‌ل (ی) یه‌گی رابردو له‌ناو یه‌کتهدا ده‌تۆتیه‌وه ده‌ین به‌یه‌ک (ی).

نم جزره لټیپانه ههموو له رسته دا نامټن.

لټلی له رسته دا

رسته لټله نهمگر زیاتر له سانایینکی بوو. چند هویینکی ههیه و به چند جزوی لټک ددرټه وه.

یه کم - هه بونی وشه (فرهواتا) Polysemous له رسته دا وهک له:

نازاد نازار له دل دهرټن.

نم دوو واتا دټه کدی ههیه:

۱- نازاد نازار دهخاته دل.

۲- نازاد نازار له دل لا دهبا.

هوی نهمه نهویه وشه (دهروټن) نم دوو سانایه دهخسته پال (۱- چاندن. ۲- ټیپه پری رټیشن).

دووه: جیایی له ناوازی رسته دا Intonation وهک له رسته ی:

هر چواریان هاتن.

نم دوو واتایه ههیه:

۱- ههموو. چواربون و ههموو هاتن. بۆ نم واتایه وهی زیاد دهخسته سهر (هر).

۲- زیاتر بون له چوار و تمنیا چواریان لی هاتن.

بۆ نم واتایه وهی زیاد دهخسته سهر (چوار).

رسته ی (هر چواریان ناماده بون) نم چوار واتایه دهخسته پال.

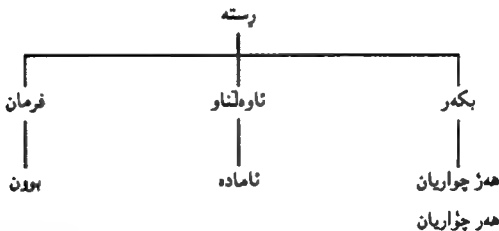
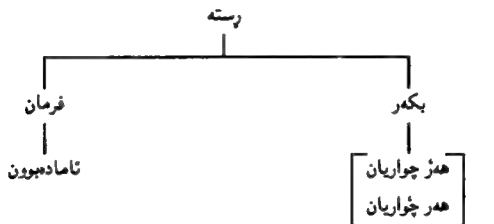
۱- ههموو چوار بون و ههموو (له رابردودا) ناماده بون.

۲- همرو چوار برون و همرو (نیتستا) ناماده برون.

۳- له چوار زیاتر برون تنیا چواریان (له رابردودا) ناماده برون.

۴- له چوار زیاتر برون تنیا چواریان (نیتستا) نامادمن.

هژی نهمه نهویه سهریاری نهوهی له سهرهوه له بارهی (همرچواریان) پروون کرایهوه،
(نامادهبرون) یش دوو واتا و په یوهندی جیا دهگه ییتی، به پیتی شوونی هتیز.
نهگهر هتیز خرایه سهر (برو) واتای کاتی نیتستا دهگه ییتی. نهگهر خرایه سهر (ناماده)
واتای کاتی رابردود دهگه ییتی.

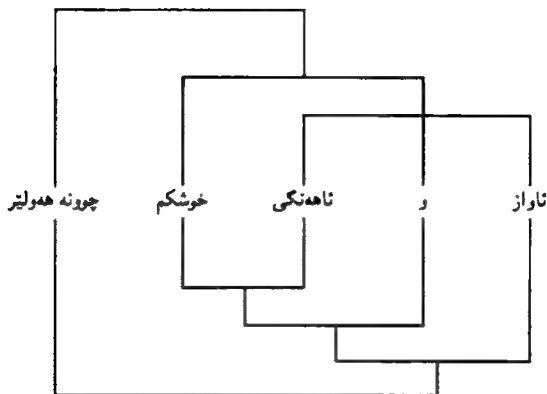
سیچهم: همبرونی دوو په یوهندی جیا له نیتوان یمشه کانی رسته له پنجد- deep struc-
ture و دهرنه کوتتی نم جیاوازیه له سیمادا Surface structure. وهک له:

ناواز و ناهنگی خوشکم چورنه هولویر. دوو واتای جیای هدی:

۱- نواز و ناهنگ هر دووک خوشکمن.

۲- هر ناهنگی خوشکمه.

نم دوو پدیوئندییه له بنجدا بدم شتیهوه پروون دهکرتیهوه.

چوارهم: له نهنجامی سهپاندنی ههئدی یاسای گوێزانیهوه... یاسای جیا دوو رستهی جیا (له بنجدا) دهکمن بههاوسیمما. بژنموونه رستهی (پیم دهشکئی).

نم دوو واتایههیه:

۱- قاچم دهشکئی.

۲- من دهتوانم بیشکئیم.

بهگوتیهی واتای یهکهم: له زمانی کوردیدا یاساییک ههیه بههۆیهوه دهشئ راناوی جودای ههیهی بکرتی بهلکاو. بهپهیی نم یاسایه (پهیی من) دههیتته (پیم). که (م) جیتی (من) دهگرتی دهووری (ی) بهسق نامینتی و لادهچتی. بدم یاسایه رستهی (پهیی من) دهشکئی دههیتته (پیم دهشکئی).

بهگوتیهی مانای دووم: له زمانی کوردیدا یاساییک ههیه بههۆیهوه راناوی جودای بهرکاری دهشئ بهراناویکی لکاو جیگیر بکرتی نهگهر راناوهکه دواي (به) (په) دههیتته (پیم). بدم یاسایه (بهمن) دههیتته (پیم) و رستهی (بهمن دهشکئی) دههیتته (پیم)

دهشکنی) که له گهل رسته که ی پيشوودا ده بیته هاوسیمما^(۳).

رسته ی (پتی ده خوری) نهم سنی واتایه ی هه یه:

۱- قاچی (وهک خواردن) ده خوری.

۲- قاچی (وهک ههست و نازار) ده خوری.

۳- ده توانن بیخو.

بۆ نهم لیتلییه دوو هۆ ده ستیشان ده کری.

۱- (ده خوری) دوو واتای هه یه.

۲- (پتی) سنی مانا و په یوهندی جیای هه یه.

(به نهو)، که (نهو) ده کری به (ی)

(به) ده بیته (پتی)

(پتی نهو) که (نهو) ده کری به (ی)

(ی) به ستن لاده چن (پتی + ی) ده بیته (پتی)

(نهو پتی ده خوری. (ی) ی پتی

نهو کی رتیکوتن جینه چن ده کات

پتی (نهو) ده خوری

رسته ی (نهرۆی ده تکرۆم) نهم دوو واتا دژیه که ی هه یه.

۱- نه گهر نه رۆی ده تکرۆم.

۲- نه رۆی نه گینا ده تکرۆم.

هۆی نهم لیتلییه نهو یه. نهم رسته یه دوو هنجی هه یه. جارێ وهک رسته ییکی (نه ی) داخوازی و جارێ وهک رسته ییکی (مه رجی). به پتی یاسایه ییکی گوتزانوه نامرازی (نه گهر) ی لن لاهراوه. له وتندا به ناوازی رسته که ماناکان لیک جیا ده کری نهوه.

له ناو چوارچێوه ی زمانیکدا نه گهر یهک رسته له مانایه ییکی زیاتر به خشی نهوه نهم

رسته یه زیاتر له بنجیتکی ههیه. یاسای گوێزاندهوی جیا له سیمادا وهک یهکیان لێ دهکات.

نهگه رسته یهکی جیاواز ههمان واتایان بهخشی نهوه نهم رستهانه یهک بنجیان ههیه. وهک

۱- قاله ههمه ی کوشت.
 ب- ههمه بهدهستی قاله کوژرا.

۱- من تو ده بینم
 ب- تو ده بینم
 ج- ده بینم

بهستی چهند رسته یهکی جیاواز بهههمان بنجوه و ههمان رسته بهچهند بنجیتکی جیاوازهوه گرنهگترین لایمن و بهردی بناغه ی پیرهوی گوێزاندهیه - Transformation Generative theory

پهراویزهکان:

- (۱) و (۲) بۆ زانیاری زیاتر له بهاری نهم لایه نانه ی زمانی کوردی سهیری سه رچاوه ی ژماره (۲) بکه. (۳) بۆ یاساگانی گوێزنی راناوی چودا به لکاو له زمانی کوردیدا سهیری سه رچاوه ی ژ (۱) بکه. سه رچاوه:

- ۱- وریا عومره نمهن (۱۹۸۶) رتزمانی راناوی لکاو - بهغداد.
 - ۲- وریا عومره نمهن (۱۹۹۴) هتیز و ناواز - گوێلاری رۆشنهیری نوێ ژ (۱۳۴).
 - 3- Amin, W. O. (1976) Some fundamental rules of Kurdish syntax structure - London. University.
 - 4- Lyons, J (Ed) (1970) New Horizons in Linguistics.
 - 5- Palmer, F. R. (1976) Semantics - Cambridg.
- * نهم وتاره له گوێلاری رۆشنهیری نوێ. ژماره (۱۳۶) سالی ۱۹۹۵, لاپه ره ۶۶-۶۹ پلاوگراوه تهره.

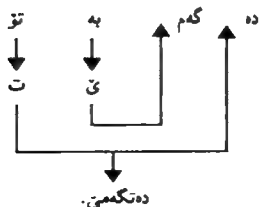
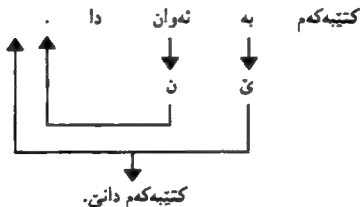
له یاسا دهنگییه‌کانی زمانی کوردی

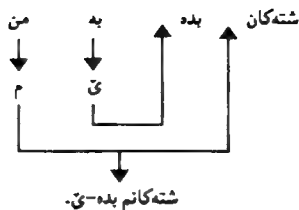
که دهنگه‌کانی زمان ده‌که‌ونه هال یه‌ک بۆ دارشتنی دانە‌ی گه‌وره‌تر (برگه - وشه - رسته)، کار لیک ده‌که‌ن. له نه‌جیای نه‌م کارلیک‌کردنه ده‌نگ هه‌یه ده‌گۆڕی... هه‌یه په‌یا ده‌بی... هه‌یه ده‌قرتی و ده‌تۆتته‌وه... هه‌ند...

ئهو به‌شە‌ی زانستی زمان که یاسا‌کانی نه‌م لایه‌نه‌ی زمان ده‌ستیشان ده‌کات به‌فۆنۆلۆجی Phonology ناوه‌به‌ری. نه‌م باسه هه‌ندی له یاسا فۆنۆلۆجییه‌کانی زمانی کوردی ده‌خاته‌روو.

۱- یاسای ده‌رکه‌وتنی (ر)

له‌گه‌ل فرمانی (دان - گه‌یشتن - کردن چون - هاتن)^(۱)... هه‌ند، ئهو ناوه یا پ‌اناوه‌ی له‌ دوای پێشبه‌ندی (به) ده‌رده‌که‌وی پ‌ه‌راناوی ل‌کار ده‌ری^(۲). پێشبه‌نده‌که ده‌بێ‌شه‌ پاشه‌ندیکی فرمانی و قالبی (ئ) ده‌گرته‌ خو.

لیتره دوو بزوتینی (ه) و (ئی) که وتنه پال یهک دهنگی (ی - ی) ی کپ له نیتوانیانا
دهرده کهوئ و دهپته:

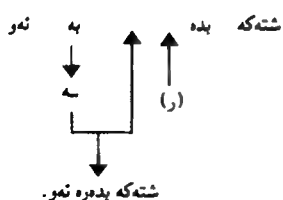
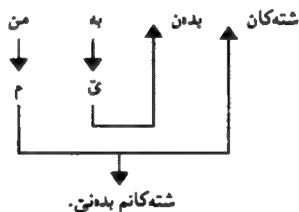
شته کانم بدهیین

هه ندئ جار له جیاتی نهم (ی) یه (ر) دهرده کهوئ

شته کانم بدهرئ

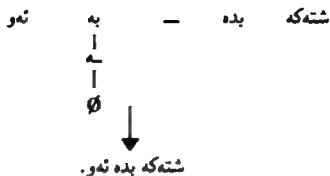
جاری واش هیه (ه) ده توتیه وه و دهپته شته کانم بدئ.

له (کۆ دا) (ن) ی کۆ ده کهوئته نیتوان بزوتنه کان بویه نهم (ی) یا (ر) یه دهرناکه ون.

له رستهی (شته که بده بهنمو) دا دهشن
پیشبه ندی (به) به پاشبه ندی (ه) جیتیگیر
بکری. لهم حاله تمدا دوو (ه) ده که ونه
پال یهک. لیتره ناشئ (ی) له نیتوانیانا
دهرکهوئ و (ر) دهرده کهوئ.

جار هیه یه کئی له (ه) کان ده قرتی و
پتویست به (ر) ناگات.

له کۆدا (ر) دهرناکهوئ چرنکه (ن) ی کهسی دووهمی کۆ له نیتوان دوو (ه) کانددا دهردهکهوئ.

له فرمانه لیکدراوهکانی بهپاشگری (هه) ی وهک (کردنهوه - خواردنهوه - چوونهوه... هتد) له داخوازی تاکدا که دوو بزوتین دهکهونه پال پهک (ر) له نیتوان دوو بزوتینهکهدا دهردهکهوئ.

دهرگاکه بهکه (ر) هوه ← بهکهروهه
 نهم شیره بهخۆ (ر) هوه ← بهخۆزهوه
 بهچۆ (ر) هوه ← بهچۆزهوه

له کۆدا (ن) دهردهکهوئ پتویست به (ر) ناکات
 دهرگاکه بهکه نهوه
 نهم شیره بهخۆ نهوه

ههندی جار بزوتینهکان له ناو پهکا دهتوتنهوه پتویست به (ر) ناکات.

دهرگاکه بکه - هوه ← دهرگاکه بکهوه

نهم شیره بخۆ - هوه ← نهم شیره بخۆوه

۲- یسای دهرکهولتن (ت)

یه کهم: نهم یتشبهندانهی که له گهل نهم جۆره فرمانانهدا دهرده کهون که چه مکی گوێزانده ده که یه ن (وهک چوون بۆ - ناردن بۆ - دان به... هتد) دهشی یتشبهنده که به پاشگری (ه) جیگیر بکری.

۱- ۱- چووم بۆ ههولتیر.

ب- چوومه ههولتیر

۲- ۱- ناردیان بۆ ئاسمان

ب- ناردیان ه ئاسمان

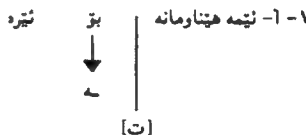
۳- ۱- دام بهنازاد

ب- دامه نازاد

۴- ۱- هتیا یان بۆ تیره

ب- هتیا یانه تیره

له م جووته رستانهی سه رهوه یتشبهندی رستهی (۱) له (ب) دا به پاشبهندی (ه) جیگیر کراوه و هه مان واتا و نه رکێ رێزمانی به جێ دههێنێ. نه گهر کاتی فرمانه که خرایه ئیستهی تهواو Present Perfect^(۳) (ت) له نیتوان دوو بزوتنه که دا دهرده کهوێ. { (ه) ی نیشانهی کات و (ه) ی پاشبهندی }.

ب- ئیمه هتیا ومانه ته تیره.

۲- ۱- من ناردوومه

بۆ بهغدا
↓
ه

[ت]

ب- من ناردوومه ته بهغا.

۳- ۱- ئهوان داويانه

به نازاد
↓
ه

[ت]

ب- ئهوان داويانه ته نازاد.

ئەگەر پەگی فرمان بەکپ Consonant کوتایی هاتین. بهنهمانی پاناوی لکاوی کهسی، [وو]ی نیشانهی کاتی ئیستای تهواو دهیته [ڤ] و [ه] نامینن. وهک [ناردن] پەگی پاهردووی به [د] کوتایی دئی [نارد]. لهم رستانهدا.

۱- ئیمه ناردوومه به بهغا.

ب- ئیمه ناردوومه ته بهغا.

ج- ئیمه نازادمان ناردوته بهغا.

ئەگەر پەگی فرمان بهیروین Vowel کوتایی هاتین [وو]ی نیشانهی کاتی ئیستای تهواو بەکپ خۆی دهردهخا و [ه] ناتوتهوه وهک له هیتان - دان برین... هتد.

۳- ۱- ئهوان داويانه

به نازاد
↓
ه

[ت]

ب- ئهوان داويانه ته نازاد.

۱- نَیمه هیتاومانه بۆ به‌غا.

ب- نَیمه هیتاومانته به‌غا.

ج- نَیمه نازادمان هیتاوته به‌غا.

(hênâ wata)

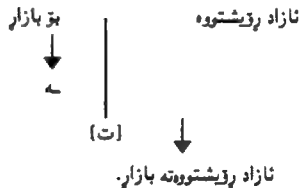
۲- نَیوه زۆر رووتان دلوته نمو.

(dâwata)

۳- تۆ چاوت به‌پوته نمو.

(brîwata)

له‌گه‌ڵ فرمانی تینه‌پەر نهم یاسایه ته‌نیا له‌گه‌ڵ به‌که‌ری که‌سی سینه‌می تاکدا ده‌رده‌که‌وئ
چونکه‌ لهم حاله‌ته‌دا پاناوی لکاو هیچ نیشانه‌یه‌کی نییه.
۱- گهر ره‌گ کۆتایی به‌کپ هاتبێ وەک له (پۆشتن)دا.

ب- گهر ره‌گ کۆتایی به‌پۆشین هاتبێ وەک له (په‌ڕین)دا:

ناسن په‌پروهته چاوی (Pâfîwata).

دوودم: نه‌گهر فرمانی لیکدراو به‌پاشگری (-هوه) به‌خزته کاتی نیسته‌ی ته‌واو ته‌واو،
[ت] له نیوان (ه‌ی) نیشانه‌ی کات و (ه‌ی) (-هوه) دا دهرده‌که‌وئ و هه‌مان نه‌و
یاسایانه‌ی له‌سه‌ره‌وه باس کران به‌سه‌ریا ده‌سه‌هئ.

خواردوومه‌ته‌وه ← ناوم خواردوومه‌وه

یاسای دهرکه‌هوتنی (تی):

که راناوی لکاوای که‌سی سیه‌می تاک (ی) له‌گه‌ل (ه‌ی) فرمانی بئ هئیز ده‌که‌ونه پال
یه‌ک مؤرفیمی پوچ empty morphem (تی) دهرده‌که‌وئ:

من خوئندوومه

تو خوئندووته

ئه‌و خوئندوویه (تی)

ئیمه خوئندوومانه

ئیه‌وه خوئندووتانه

ئه‌وان خوئندووایانه

یاسای دهرکه‌هوتنی (ی):

له نه‌نجامی لیکدانی مؤرفیمه‌کان نه‌گهر دوو بزوئین که‌وته‌نه پال یه‌ک، به‌شینوه‌بیکی
گشتی (ی) له نه‌وانیانا دهرده‌که‌وئ.

ماموستا + ان ← ماموستایان

چه‌قز + ه‌که ← چه‌قزه‌که

رئ + هکه ← نيمه که

نهم په نجه ره + ه ← نهم په نجه ره يه

له همدې حالتا يه کي له بزوينه کان دهوتنه وه و پيوسيت په (ي) ناکات:

ا- نه گمر دوو (ه) کهوتنه پال يهک بيمه رجی (ه) ی دووم نمرکی رزمانی نهی:

په نجه ره + هکه ← په نجه ره که

به لام لهم نمونانه ی خواره وه ناتوتنه وه چونکه (ه) ی دووم نمرکی رزمانی هه يه (ی) له نيوانيانا دهرده کهوتی:

نهمه نه ستيره + ه ← نهمه نه ستيره يه

نهم په نجه + ه ← نهمه په نجه يه

نازاد گموره + ه ← نازاد گموره يه

ب- نه گمر دوو بزوين کهوتنه پال يهک و يکتکیان کورت و نمويشيان دريژ کورته که دهوتنه وه:

منالده که + ان ← منالده کان

ج- نه گمر دوو (ی) کهوتنه پال يهک... له ناو يه کترده دهوتنه وه و دهن به يهک (ی):

نيمه قوتابی + ين ← نيمه قوتابین

د- نه گمر راناوی لکاو (ين - يت) له گمل رهگی فرمان (يا وشهين) دهرکهوت به بزوين کوتابی هاتې (ی) راناو شپوهی کپ consonant دهگرته خو:

تو سوتایت sût-â-yt

نيمه نازاين âz-â-yn

نه گمر رهگی فرمان به کپ کوتابی هاتې (ی) راناو شپوهی بزوين دهگرته خو:

تو پياويت Pyâw-ît

نيمه هاتين hât-în

په راویزه کان:

۱- (ئ) رهگی داهاتووی (هاتن) ه، که (ده) ی له گه لا درده که وئ (ه) ده سوتتموه. (ده + ئ + م — دهم). داخوازیه کمی (وهره) ناویزه له هندی شتوهدا به یاسا وهرده گیرئ.

به + رهگی داهاتوو

به + ئ — بین

به + ئ + ن — بین (کۆ - وهرن)

له وانده له بناغهدا (هت) رهگی داهاتووی (هاتن) بین، بۆ سووک کردنوه سواوه و تواوه توه (ده + هت + م — دههم). له کرمانجی ژور وودا هم (هت) یه ماوه.

نەز دەهیم

۲- بۆ پیتشه ندهکان و په یوه نده بیان بهراناوی لکاوه و یاسای گۆزینان سهیری سهراوهی ژ (۳) بکه. ۳- ئیتستای تمواو Present Perfect: نهو کارهیه که پرووی دا و تهواو بوو بهلام تنسیری مایه ئیتستا. یاساکی نهمهیه.

[رهگی رابردوو + وو + راناوی لکاو + ه] (له گه تته بهردا (ه) تنیا) له گه که سی سیتییه می تاکدا درده که وئ.

له گه تته بهردا

له گه تته بهردا

من خوار دوومه

من خوار دوومه

تۆ خوار دووته

تۆ خوار دووته

ئهو خوار دوویه تی

ئهو خوار دوویه تی

ئیمه خوار دوومانه

ئیمه خوار دوومانه

ئیهو خوار دووتانه

ئیهو خوار دووتانه

ئهوان خوار دوویانه

ئهوان خوار دوویانه

بۆ یاساگانی کاتهکانی زمانی کوردی سهیری هم باسه بکهن.

وریا عومره نهمین (۱۹۸۶) هندی یاسای مۆزفۆلۆجیی داریشتی فرمان. گ. رۆشنبیری نوێ ژ (۱۰۹).

سهراوه کان:

۱- وریا عومره نهمین (۱۹۸۴) یاسایکی فۆنۆلۆجی، گ. رۆزی کوردستان ژ (۶۶).

۲- وریا عومره نهمین (۱۹۸۶) یاسای دهرکهوتنی (ر)، گ. رۆزی کوردستان ژ (۷۲).

۳- وریا عومره نهمین (۱۹۸۶) پاشه ندهکان، گ. کۆزی زانیاری، ژ (۱۵).

* هم وتاره له گۆلاری رۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۳۶) سالی ۱۹۹۵، لاپهه ۶۶-۶۹ پلازکراوه تهره.

په ذهنی ناوړه فنه

* ماموستا محمد مه معروف ففتاح له باسټیکدا نډلې «کاری ساده له کوردیدا نیسه»^(۱). د، ناوړه حمانی حاجی مارف نهمه به راست نازانیت و له و تارتکی په پیتی یوچوونی خوی همل نهدات پتچموانه ی نهمه ساغ کاته وه. له باره ی نهم باسه په وده چند تیبینییه ک پتچککش نه کم.

* به پیتی پتیره تازه کانی زمانه وانی و مه نیتی په یوه ندی نیوان که ره سه کانی زمان، کاری ساده نه ک هر له کوردیدا، به لکو له هیچ زمانیتکا نابې هه بن.

* (ر ابردو) و (داهاتو) دوو چه مکی سیمانتیکی جیان و سر به که ره سدی گشتی universal features^(۲) زمانن. بویه نه بن موزفیمی کاتی ر ابردو و داهاتو له هه موو زمانیتکا هه بن. نهم موزفیمانه له هر زمانیتکا به جوړی خوین له سیمادا Surface structure دهر نه خن.

* له زمانی کوردیدا به شتیکی نهم موزفیمانه قالبی ناشکریان Overt Form هه ده. به شه که ی تر که پرتیپتیکی که مه^(۳)، له و جوړن که به ضمی implicit ناو نه برتن. وه ک [هیتشت - هیل/ وت - لن/ دروو/ بیست/ مان - مین... هتد] نهمانه له رتی شیکردنه وهی سیسته ماتیککی و دستیشانکردنی په یوه ندی سیمانتیکی نیوان که ره سه کانی زمان له پنجا Deep structure ساغ نه کړتنه وه. نهمه له ده سه لاتی پتیره و (تقلیدی) دا نیسه چونکه نهم پتیره هر دیوی دهر وهی زمان نه بینتی و سه یری زمان ناکات وه ک سیسته میتکی نالوژی فره رووی په یوه ندیدار. بویه هر لیکولینه وه په کی زمان به پیتی نهم پتیره ساکار دهر نه چتی.

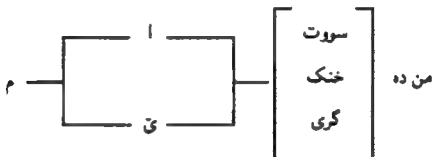
* له زمانی کوردیدا شش حوت کار هن که ره کی ر ابردو و داهاتویان هاوده ننگن. د، ناوړه حمان نهمه ی کردو ته به لگی هره به هیزی یو سه لماندنی راکدی و نډلې نهمانه «که له یه ک کاتدا ره گیش بن و قه دیش بن نه وه بن بهر کردنه وه ده زانین له یه ک موزفیم پتیکهاتون»^(۴)... یو نهمه نه لیم:

۱- دهر پیتی (بن بهر کردنه وه) له زانستا نییه و جیتی نابیتته وه و نابې خواهن ناسناوی ناکادیی نهم جوړه دهر پنه به کار به پیتی و بن بهر کردنه وه به ریا هدات. میژوی زانست

بۆمان ئەگىرتىپتەۋە كە زۆر دياردە بۆ ھەزاران سالىش بەرپراستىيى زەق زانرابوو. لە ئەنجامى بىر كرنەمەدا دەرگەوت وانىيە^(۶).

۲- دەرئەكەوتنى مۆرفىيى كات لەگەل شەش ھەوت كادا ناكرى بەقياس بۆ زمانى... ئەمە ەك ئەۋە وايە بلىتىن راناۋى لكاو لە زمانى كوردیدا نىيە چونكە لەگەل كەسى سىيەمى تاكى رابردوۋى تىتەپەردا راناۋى لكاو ھىچ سىمايتكى نىيە و دەرناكەوئى.

۳- ژمارەيتكى زۆر كار لە كوردیدا مۆرفىيى (رابردوو) و (داهاتوو) يان بەپىترەۋى رووبەروو كەردنى مۆرفۆلۆجى^(۷) morphological identification بەناسانى لە پەگ جيا ئەكرىنەمە. ەك (سووتا - سووتى، بەژا - بەژى، زا - زى، خنكا - خنكى، گريا - گرىت) و زۆرى تر؟ لەمانەدا (سووت - بەژ - ز - خنك - گر) پەگن. (۱) و (ئ) مۆرفىيى كاتى رابردوو و داهاتوون.

* ئەۋەى ساغى ئەكاتەۋە كە (۱) و (ئ) مۆرفىيى رابردوو و داهاتوون. ۱- دەرشتى پەكر ديار و ناديارە.^(۸)

ب- پەگى كارى (دالى) بكرى بەداهاتوو (۱) ئەيتىشە (ئ) [چاند - چىن، سپارد - سپىر، نارد - نىر... ھتە]^(۹).

ج- لە كەردنى تىتەپەر بەتپىەر و دەرشتى كار لە ناۋى سروشتىيەۋە (اند) بۆ رابردوو (ئىن) بۆ داهاتوو ئەخرىتە سەر پەگ و ناۋە سروشتىيەكە... لەمانەشا (۱) لە رابردودا و (ئ) لە داهاتوو سەر دەرئەيتىن.

۴- ژماره‌یێکی ژۆر رهگ هه‌ن که مۆرفیمی رابردوویان ناشکرایه بۆ کردنی نه‌مانه
 به‌داهاتوو ئهم مۆرفیمه لادهری.

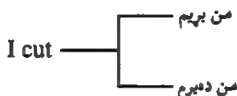
ده‌خوتم / ده‌خوم ت - Ø

ده‌خزم / ده‌خزم ی - Ø

ده‌هیتنا / ده‌هیتم ا - Ø

* نه‌مانه به‌پێڕه‌وی نیشانه‌دار - بێ نیشانه - Marked Unmarked لێک جیا
 نه‌کریته‌وه. وه‌ک له‌ زمانی ئینگلیزیدا I walked پۆشتم و I walk نه‌پۆم کاری
 پسته‌ی یه‌که‌م مۆرفیمی رابردووی له‌گه‌ڵا ده‌رکه‌وتوو... له‌ داهاتویدا هیچ نیشانه‌یه‌کی
 دیاری نییه.

۵- (دروو - گروو - به‌ست - بیست... هتد) له‌و کارانه‌ی زمانی ئینگلیزی نه‌که‌ن که نه
 له‌ رابردوو نه‌ له‌ داهاتویدا هیچ نیشانه‌یێکی کاتیان له‌ سیمادا له‌گه‌ڵا ده‌رناکه‌وی
 shut, Put, cut... هتد.

* باری هه‌لوێست Context of situation یا په‌یوه‌ندی سیسته‌ماتیکی نێوان
 به‌شه‌کانی رسته (رابردو) له (داهاتو) له سیمادا جیا نه‌کاته‌وه بۆ نمونه ده‌رکه‌وتنی
 تاوه‌لقرمان yesterday I cut my Finger / Often I cut my Finger.

له‌ کوردیدا سیسته‌می رانای لکاو ئهم دهوره‌ نه‌گێڕی و رابردووی ئهم جۆره‌ فرمانانه له
 داهاتو یان له سیمادا جیا نه‌کاته‌وه (ده‌ماندروو - ده‌درووین)^(۱۰).

۶- نه‌گه‌ر ئهم که‌ره‌سه سیمانتیکیه‌یه‌ بوونیان نه‌بێ چی (رابردو) له (داهاتو) جیا
 نه‌کاته‌وه... هه‌ر که‌ره‌سه‌یێکی سیمانتیکی نه‌بێ مۆرفیمیکی هه‌بێ بێنویتی واتا نه‌بێ
 نه‌وه‌ی به‌ (قه‌د) و (ره‌گ) ناو نه‌بێ هه‌ر به‌ره‌که‌ له‌ دوو مۆرفیم پێک هاتین و نابێ
 ساده‌بن.

* نه‌مانه هه‌موو بۆ نه‌کرتن به‌به‌لگه‌ی هه‌بوونی شتیکی (ملموس) و شەش هه‌وت نمونه

بكرين به بده لگه‌ی نه‌بوونی نهم شته ههست پتكراره مه‌نتیقاییه كه ته‌ناوته له پتیره‌وی ته‌قلیدی‌شا نه‌خرتته خانه‌ی (ناوێزه) كانه‌وه...؟

۷- نه‌وه‌ی ناگاداری دوا په‌رسه‌ندنه‌كانی قوتابخانه‌ی چۆمسیكی بێ ته‌زانای كه به‌پیتی نهم پتیره‌وه ساده‌ترین كار نه‌بێ به‌لای كه‌می له سێ مۆرفیم پتیک هاتبێ نك (پك و دور).

۱- مۆرفیمی ره‌گ stem.

۲- مۆرفیمی كات tense.

۳- مۆرفیمی جۆری كات Aspect.

له باره‌ی نهمه‌وه چی نه‌لێن؟

* د. ناو‌ره‌حمان له‌م باسه‌یا ژۆر ته‌نكید له‌سه‌ر پتیره‌وی زانستی نه‌كات كه‌چی نه‌یتوانیوه تهاپا خۆی به‌ناسانترین هه‌رجه‌كانی بیهستته‌وه. بێ نه‌وه‌ی له دور یا نزیکه‌وه هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی به‌ناوه‌ره‌ژۆکی ره‌خنه‌كه‌یه‌وه هه‌بێ ناوی وتاریكیم (پاساییتکی فۆنۆلۆجی) ^(۱۱) كه سیانزه سال له‌مه‌وه‌یه‌ر بلاوكراره‌ته‌وه نه‌خزیتته ناو باسه‌كه‌یه‌وه و له‌گه‌ڵ باستیکی مامۆستا مه‌سه‌عود مه‌مه‌ددا به‌راوردی نه‌كات كه له باره‌ی كرداری (انتقالی) ^(۱۲) دایه كه نهمیش په‌یوه‌ندیی به‌پاسه‌كه‌یه‌وه نییه و به‌یاری نه‌وش نه‌دات كه نه‌وه‌كه‌ی من له چاوه‌ی نه‌وه‌ كۆه.

۱- وه‌ك ده‌رنه‌كه‌وی د. ناو‌ره‌حمان نه‌ختی به‌په‌له سه‌یری كردوه.

* باسه‌كه‌ی من (په‌ناو و ناوه‌ره‌كه‌وه) له باره‌ی ده‌نگسازیه‌یه‌وه‌یه. به‌قهد پتیه‌وستی سێ چوار غۆونه‌م هه‌ناوه‌ته‌وه كه چه‌مکی گوێزانه‌وه نه‌كه‌یمن بۆ شیکردنه‌وه و كه‌یشتنه یاسا ده‌نگیه‌كه كه نامانج و نه‌نجامی وتاره‌كه‌یه. به‌هیچ جۆر تخون پۆل كردن و پروی كیشه‌داری نهم لایه‌نه ناكه‌وم.

* باسه‌كه‌ی مامۆستا مه‌سه‌عود مه‌مه‌د شتیکی تره و به‌هیچ جۆره خۆی له ده‌نگسازي نادات.

نه‌و پرسیاره‌ی ناراسته‌ی د. ناو‌ره‌حمان نه‌كێی لی‌ره نه‌وه‌یه... كام پتیره‌وی زانستی ری نه‌دات له وتاریکی ره‌خنه‌ییدا دوو بابته‌ی جیاوازه‌راورد بکرتن و حوكمیان له‌سه‌ر به‌ری كه هه‌ریه‌كه له باره‌ی شتیكه‌وه بێ و هیچ په‌یوه‌ندییان به‌ناوه‌ره‌ژۆکی ره‌خنه‌كه‌وه نه‌بێ...؟

۲- له‌م باسه‌دا من یاساییتکی ده‌نگی زمانی كوردی ده‌ستنی‌شان نه‌كه‌م و (وه‌ك من بزانه‌م) دۆزینه‌وه‌ی خۆمه و پیتشتی باس نه‌كراره.

۳- د. ناور رحمان نەلىنى لىم باسەدا سەرچاۋىم بەكار نەھىتتاۋە. لىم وتارە يەكجار كۆرتەمدا (لاپەرەيتىك و نىيۈە) نەنجامىتىكى شىكرەنەۋەي خۆم نەخمەمە روو. باسى شتىن نەكەم پىشتىر باس نەكراۋە، سوۋىم لىم ھىچ سەرچاۋەيتىك ۋەرنەگرتتۈۋە... بەكارھىتتەنى سەرچاۋە لىم بوۋارى زانست و مەنھەجىيەتدا ھونەرى خۆي ھەيە و لاپەرە رەشكردن نىيە. با د. ناور رحمان نەنجامەكەم ھەلسەنگىتىنى و بلىنى لىم كۆي پىشتىر باس كراۋە و نەم ياسايە دەستىشان كراۋە. ئەوسا مەن سەرچاۋەكانى بۆ پىز نەكەم.

۴- د. ناور رحمان لىم زۆر شۇتتا دەرپىنى (تېر و تەسەل) بەكارنەھىتىنى. تېر و تەسەلى لىم زانستە مەوزوۋىيەت و راستى دەرخستەن و گەپشەتەن ياسا و نەنجامى تازەيە بەكۆرتىرىن رېگا.

۵- لىم باسەمدا مەن (گۆتزانەۋە)م ۋەك زاراۋە بەرامبەر بە (انتقالى) بەكار نەھىتتاۋە ۋەك د. ناور رحمان بۆي چۈۋە... مەن نەلىتىم... (لىم ۋە فرسانانەي كە چەمكى گۆتزانەۋە نەگەيەن... ھەتدا). نەم وتوۋە (فرمانى گۆتزانەۋە)... تا ۋەك زاراۋە بەكارى بەھىتىم نەم دوو دەرپىنە زۆر جىاۋازىن.

۶- (گۆتزانەۋە) و (گواستەۋە) ھەردوۋك تېپەرن و (گواستەۋە) تېنەپەر نىيە. لىم كۆتايىدا نەلىتىم. نەم جۆرە پەخنانە باۋيان نەماۋە... ئىمىز لىم زمان كۆلىنەۋە ھەلسەفە و بېر و پىشەر و زانست و ھونەرە... ھەر كارتىكى زمانەۋانى بىن نەساسى نەزەرى دەنگى بىن رەنگە...

پەرلۇتۇز و سەرچاۋەكان:

۱- مەھمەد مەۋرۇف فەتاح (۱۹۸۹) كار پۆلىنىكردن بەپىنى رۇقان، گۇلارى پۇشنىرى نۇيۇ (۱۲۱).
۲- ناور رحمانى حاجى مازف (۱۹۹۷) وتارى كار پۆلىنىكردن بەپىنى رۇقان و چەند سەرنجىتىك، گ. رۇشنىرى نۇيۇ (۱۳۹).

۳- مەھمەت نەم كەرمە زىمانبەن كە ھەمىر زىمانى جىھان تىيائانا بەشدارىن.

۴- بۆ ياساكانى ۋەركىرتىن رەگى كار لىم زىمانى كار لىم زىمانى كۆرۈپدا و پۇزى نەۋانەي بەياسا رەگەكانىيان دەستىشان نەكۆي سەپىرى نەم باسە بەكەن: روىا عومەر نەمەن (۱۹۸۴) كات و رەگى فرمان، گ. رۇزى كۆرۈستەن (۶۵).

نەم ياساكانەم بەشۋەيتىكى راستىر و پوختىر دوۋبارە لىم وتارەدا پەشكەش كۆرۈتەۋە.

رويا عومەر نەمەن (۱۹۹۲) نىشانەكانى كات لىم زىمانى كۆرۈپدا، گۇلارى كاروان (۹۲).

۵- پەرلۇتۇز (۲) ل ۸.

٦- بۆنەم جۆره بهرکردنمودیه له مێژووی زانستا سهیری نهم وتارهم بکهن (شۆرشى کۆنیهىكى) رۆژنامهى (العراق) رۆژى ١٧/١/١٩٨٧.

٧- بۆ نهم پشروه له مۆرفۆلۆجیدا سهیری ل (٦٥-٧٧) ى نهم کتێبه بکهن:

Gleason, A. H. (1965) An Introduction to descriptive Linguistic.

٨- بۆ نهمه سهیری نهم باسهه بکهن:

وریا عومەر نهمین (١٩٩٢) له پههوهندییهکانی بکهه نادیار، گۆلاری رۆشنیهیری نوێ ژ (١٢٩).

٩- سهیری پههولۆژ ژ (٤) بکهه.

١٠- نهم گهروهگرفته مۆرفۆلۆجیهانهی زمانی نهمگلهزی و ژۆر له زمانانی تری جههان، له پشروهی

(هنوی) پهتدا Structuralism ژۆر باس گراوه و پشوانه بۆ ههر حالهتتهک دانراوه... سهیری (١٠٧-١٣٤)

١٣٤) ى نهم کتێبه بکهه.

Palmar. F. (1971) Grammar Pelican

١١- وریا عومەر نهمین (١٩٨٤) پاسایتهکی فۆنۆلۆجی، گ. رۆژى کوردستان ژ (٦٦).

١٢- مسعود محهمهد (١٩٧٦) چهتهه ههشارگههتهکی رۆزمانی کوردی - بهغداد.

* نهم وتاره له گۆلاری رۆشنیهیری نوێ، ژماره (١٤٠) سالی ١٩٩٧، لاپههه ٢٢-٢٤ پههولۆژیهوه.

رێزمانی ههیی له زمانی کوردیدا

* دوو شت گهر یهکتیکیان سهر به نهوی تر بهن... دهبرینی نهم جوهره په یهوهندییه له زمانا به ههیی Possessive ناو دهبرن. لهم باسه دا به کورتی و چری چهند یاسایتیکی نهم لایهنه ی زمانی کوردی^(١) دهخریته روو.

١- ههیی له ناو جوارچیوهی فریزی ناویدا

* په کت له یاساکانی دارشتنی فریزی ناوی له زمانی کوردیدا نهوهیه (فریز له ناوی یا زیاتر پتیک دیت)^(٢). نه گهر په یهوهندی نیولن ناوهکان له سهر بناغهی (ههیی) دا بهن. ناوهکان به نامرازی به ستن (ی) لیک ده درین. لهم حاله ته دا ناوی یه کهم سهر به دووهم و دووهم سهر به سیه... هتد ده بن. وه که لهم رستانه دا.

١- کلیلی ده رگا که ون بوو.

٢- من کلیلی ده رگای ژووره کهم ون کرد.

٣- نازاد ده رگا که یه کلیلی ده رگای ژووره که ی من کردهوه.

* له رسته ی (١) دا فریزی به کهری له دوو ناو پتیکهاتوه (کلیل و ده رگا) ناوهکان به نامرازی به ستن (ی) لیک دراو. له پووی په یهوهندی سیمانتیکیه وه ناوی یه کهم سهر به هی دووهمه.

* له رسته ی (٢) دا فریزی به رکاری له سن وشه پتیکهاتوه (کلیل و ده رگا و ژوور)... ناوهکان به نامرازی به ستن (ی) لیک دراو... له پووی په یهوهندی سیمانتیکیه وه... ناوی یه کهم سهر به هی دووهمه و دووهم سهر به سیه مه...

* له رسته ی (٣) دا... فریزی به رکاری نا راسته وخۆ له سن ناو و راناو تک پتیکهاتوه... په یهوهندی له نیتوانهان وه که نهوی له رسته ی (١) و (٢) دا به.

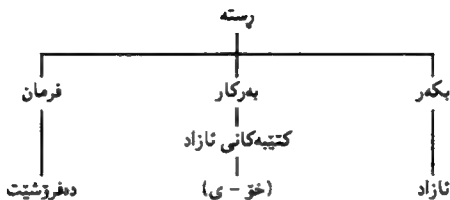
٢- ههیی له جوارچیوهی رسته ی فرمان تهواودا^(٣)

* له رسته ی فرمان تهواودا... نه گهر زیاتر له ناوی په یهوهندی یان له بنجدا^(١) Deep Structure له سهر بناغهی (ههیی) دا بهن و ههر یه که کهوتبیتسه فریزه که وه... ناوه دووباره که راهکان به جیتناوی (خۆ + راناوی لکاو) جیتگیر ده کرن. راناوه لکاوه که سهر

به‌کومه‌لی (م-ت-ی-مان-تا-یان) ده‌بی و به‌پیتی کف‌س و ژماره‌ی ناوه جی‌گی‌یرکراوه‌که.
وه‌ک له:

نازاد کتیه‌کانی خوی ده‌فروشیته.

نهم رسته‌یه له بنجدا بهم جوړه‌یه:

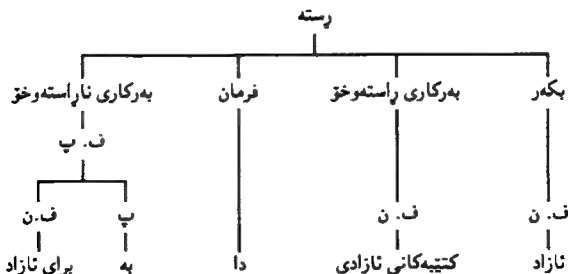
(نازاد) له فریزی دوهمدا دوپاره کراوه‌تموه به‌یاسایینکی ههمان لاهرن Equi de-
letion ناوه دوپاره‌کراوه‌که لاده‌بری و (خو + رانای لکاو) جیتی ده‌گری و رسته‌که له
سیمادا^(۱۰) Surface structure ده‌پیته.

نازاد کتیه‌کانی خوی ده‌فروشیته.

رسته‌ی:

نازاد کتیه‌کانی خوی دا به‌رای خوی.

له بنجدا بهم جوړه‌یه:

(نازاد) له فریزی بهرکاری راسته وخو و ناراسته وخو دا دووباره کراوه تموه. به هه مان جوړ
 (خو + راناوی لکاو) جتیان ده گری. رسته که ده گریز رسته وه سیما.
 نازاد کتیه کانی (نازاد) ی دا بهر برای (نازاد)
 نازاد کتیه کانی خو ی دا بهر برای خو ی.
 دوو (ی) که ورته پال یک. یی کتیکیان ده قرتی.

۳- هه یی له جوار چیوه ی رسته ی فرمان (بوون) دا Copulative

* له جوره رستانه دا که ناوی خاوه له بنجدا له فریزی دووه صدا دووباره ده بیته وه
 به یاسایکی گوترا نه وه ناوه که لاده بری و (ه) شوینی ده گری. بهر غونه رسته ی:
 نهم خانووه هی نازاد بوو.
 له بنجدا بهم جوړه یه.

نهم خانووه هی نازاد بوو.

۴- چاووگی هه یی (هه بوون)

پیشگری (هه) ده چیتته سهر (بوون) و ده بیته (هه بوون). نهمه له گه ل کومه له راناوی
 (م. ت. ی. مان. تان. یان) دا چه مکی هه یی ده گدیتنی.

من		۲	
تو	[	ت	] (هو) ---- پاپردو
نهو		ی	
نیمه	[	مان	] (ه) ---- نیتستا
نی			
نیوه	[	تان	] (هی) ---- تاینده
نئوان		یان	

* له گهڼه ځای کېږي چې څوک له کاتي نه ستاډا (تې) دهرده کهوې.

۵- وا باوه که کۆمهله راناوی لکاو (م، ت، ی، مان، تان، یان) راناوی ههیین له زمانی کوردیدا، ئهم کۆمهله له راستیدا راناوی ههیی تین بهرهمهن، بهلکو بهرپرسیزی گۆپینی راناوی جودا بهلکاو Cliticization ئهم ئهرکه نهیهین وهک له:

م
ت
ی
مان
تان
یان

برای

من
تو
نهو
تیمه
نیهو
نهوان

پەرراویزه‌کان:

- ۱- کرمانجیی خواروو.
- ۲- بۆ فرێز و یاساگانی دارشتنی له زمانی کوردیدا سهیری سه‌رچاوه ژ (۵) هه‌که.
- ۳- مه‌به‌ستی له پرستی فرمان ته‌واو ته‌وهیه جیا به‌کرتمه‌وه له پرستی فرمان (به‌وون) که هه‌ندێ جار به‌پرستی ناوی Copulative ناو ده‌برێ.
- ۴- بۆ به‌نج deep structure و سه‌ما surface structure سه‌یری سه‌رچاوه ژ (۴) هه‌که.
- ۵- (هه‌به‌وون) له‌گه‌ڵ پانای (م، یت، ه، ین، ن، چه‌مه‌کی (وجود) existential ده‌گه‌یه‌تێ.

من	م
تۆ	یت
ئه‌و	هه‌ (به‌و)
ئێمه‌	ین
ئێوه	ن
ئهلن	ن

بۆ پێزمان و نه‌رکه‌کانی (هه‌به‌وون) سه‌یری سه‌رچاوه ژماره (۵) ل ۹۷-۸-۱ هه‌که.

سه‌رچاوه‌کان:

- ۱- گۆزی زانیاری کورد (۱۹۷۶) پێزمانی ناخاوتنی کوردی.
- ۲- وریا عومهر نه‌مین (۱۹۸۶) بیانه‌ی سه‌اده‌ترین پرستی کوردی، گۆزاری پۆشنبیری نوێ، ژ (۱۱۱).
- ۳- وریا عومهر نه‌مین (۱۹۸۹) پیکه‌وتن له زماندا، گۆزاری پۆشنبیری نوێ، ژ (۹۱).
- ۴- وریا عومهر نه‌مین (۱۹۸۹) به‌نج و سه‌ما و یاساگانی گوتنه‌وه، گۆزاری پۆشنبیری نوێ، ژ (۱۲۱).

5- Waria Omar Amin (1979) Aspects of the Verbal construction in Kurdish. London university.

* ئهم وتاره له گۆزاری پۆشنبیری نوێ، ژماره (۱۴۱) سالی ۱۹۹۸، لاپه‌ره ۷-۸ به‌لاکراوه‌ته‌وه.

پاشه‌بندی (ق) له ره‌خه‌نی ناره‌خه‌نه‌دا

د. ناوړه‌حمانی حاجی مارف له باسی‌کیدا^(۱) وای له قه‌لم نهدات که من هه‌ندی بابته‌ی زمانه‌وانی ماموستا مسعود محممه‌د وەرگرتووه... و ... کردوومه به‌مالی خوم و ناویم وەک سەرچاوه نه‌هیتاوه.

و‌ەک دەرئەکه‌وی د. ناوړه‌حمان له‌گەڵ پۆیم پۆی به‌وردی له سروشت و نه‌نجامی باسه‌کانی ماموستا مسعود محممه‌د و هی من نه‌کو‌لتیه‌وه... نه‌گینا شتی تری پۆ دەرئەکه‌وت.

به‌زنجیره‌یتیک وتار یه‌که یه‌که مونا‌قه‌شه‌یه‌کی زانستیی هه‌موو ئەر په‌خانه‌ی د. ناوړه‌حمان نه‌که‌م پۆ دەر‌خستنی راستی.

یه‌که‌م وتارمان له باره‌ی پاشه‌بندی (ئ) وه‌ته‌، که ماموستا مسعود محممه‌د له کتیبی (چند هه‌شار‌گه‌یتیک پۆیمانی کوردی)^(۲) دا و من له وتاری (پاشه‌بنده‌کان)^(۳) دا، باسی نه‌که‌م... به‌لای د. ناوړه‌حمان‌وه ماموستا مسعود یه‌که‌م که‌سه باسی نه‌م پاشه‌بنده‌ی کردووه... و... من له‌وم وەرگرتووه...

یه‌که‌م که‌س باسی ئەر پشیه‌بنده‌ی کردین (نه‌دمۆنس) له سالی ۱۹۵۵ دا له وتاریکیدا به‌ناوی (پشیه‌بند و راناوی لکاو له کوردی خواردوودا)^(۴). دوا‌ی نه‌م له سالی ۱۹۶۱ دا د. مه‌که‌نزی^(۵) باسی نه‌م پاشه‌بنده‌ نه‌کات... به‌لام هیچ کام‌یتکیان یاسا‌که‌یان ده‌ست‌نیشان نه‌کردووه. له‌وانه‌یه ماموستا مسعود محممه‌د نا‌گاداری نه‌م سەرچاوانه نه‌بووین... نه‌میش له لای خۆیه‌وه هه‌ولی داوه نه‌م دیارده‌یه لیک‌دا‌ته‌وه... نه‌میش نه‌گه‌یشتۆته نه‌نجام.

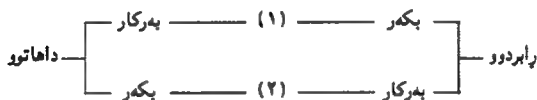
له سالی ۱۹۸۶ له وتاری (پاشه‌بنده‌کان) دا. یاسای دەر‌که‌وتنی (ئ) م زۆر به‌چری پشکه‌ش کردووه... لێره به‌شیه‌یه‌کی فراوان‌تر پشکه‌شی نه‌که‌مه‌وه و له‌گەڵ پۆچونه‌که‌ی ماموستا مسعود محممه‌ددا به‌راوردی نه‌که‌م پۆ دەر‌خستنی جیا‌وازی نی‌وان نه‌م دوو باسه‌.

دەر‌که‌وتنی پاشه‌بندی (ئ) به‌شیکه له یاسای پۆیمانی راناوی لکاو. پۆیه سەر‌ه‌تا نه‌بی نه‌م لایه‌نه‌ی پۆیمانی کوردی به‌خ‌ریته‌ روو. زمانی کوردی^(۶) دوو ده‌سته راناوی لکاوی هه‌یه. به‌یتی که‌س و ژماره له‌م نه‌خشه‌یدا روون کراوه‌ته‌وه:

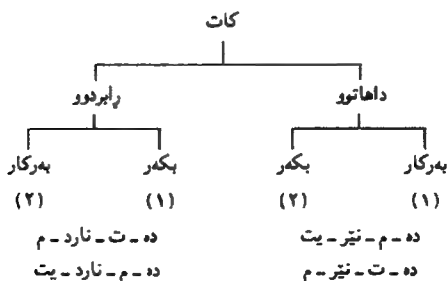
ژماره	کس	جودا	لکاو	
			۱	۲
تاک	۱	من	م	م
	۲	تو	ت	یت
	۳	نهو	ی	یت-ات
کۆ	۱	نیمه	مان	ین
	۲	نیه	تان	ن
	۳	نهوان	یان	ن

کەسی سێبەمی تاک لە کۆمەڵی (۲) دا هۆ پەردوو هیچ قالبێکی ناشکرای overt form نییه. لە داهاتوودا [یت / ات] ^(۷) دەرئەکەوێ.

نەم دوو دەستەبە هەردوو دەوری بکەری و پەرکاری لە دوو کاتی دژ یەکا نەبین. بە پیتی نەم یاسایە:

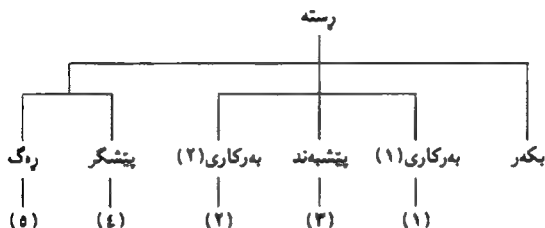

..... یاسا (۱)

ده - ی - نیر - یت	ده - ی - نارد - Ø
ده - مان - نیر - ن	ده - تان - نارد - ین
ده - تان - نیر - ین	ده - مان - نارد - ن
ده - یان - نیر - ین	ده - یان - نارد - ن

دهستی (۲) همیشه بهرگی کاروه نه لکتن.
 دهستی (۱) به یتی قالبی رسته که جیگژیکن نه کات... به بچو و کترین ژماره ی نهم به شانه ی رسته وه نه لکتن:

..... یاسا ژ (۳)

واتا نه گهر بهرکاری راسته وخو له رسته که دا ناماد بهو نهم کومه له راناوه به موه نه لکتن... نه گینا به خاوم ژماره (۲) وه نه لکتن و بهم جوړه... له رسته ی:

نیچه بو تو - مان (۳) نارد (۲).

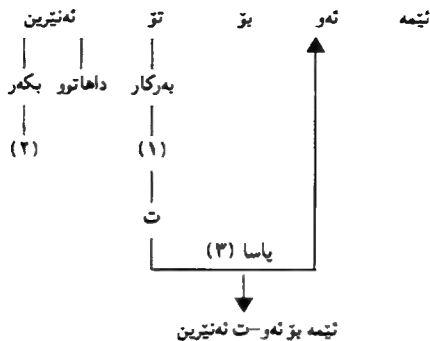
بهرکاری راسته وخو، که ژماره (۱) له لم رسته یه دا نییه... بو به بهرکاری ناراسته وخو وه نه لکتن، چونکه له رسته یه دا نه میان خاوم بچو و کترین و ژماره یه.

له رسته ی:

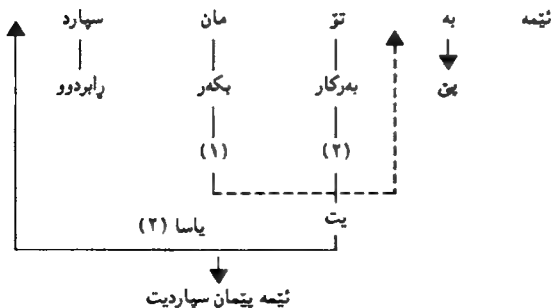
من بو نارد

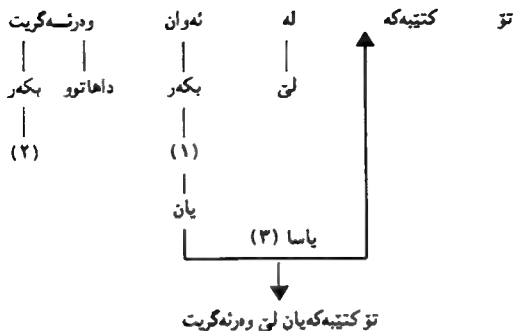
(۳) (۵)

راناوی کومه لی (۱) به ژماره (۳) وه لکا... چونکه پیشهنده له رسته یه دا خاوم بچو و کترین ژماره یه.

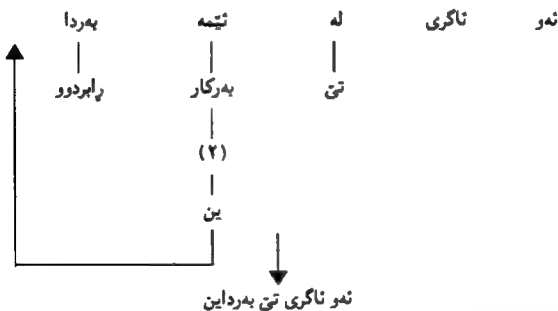

له نه‌نجامی گۆڕینی راناوی جودای دوای پێشبه‌ندی (به - له) هه‌ندێ گۆڕانکاری له
 شیوه‌ی نه‌م پێشبه‌ندانه‌ روو نه‌دات که نه‌مانه‌ن:
 یه‌که‌م: نه‌گه‌ر نه‌و ناوه‌ یا راناوه‌ جودایه‌ی دوای پێشبه‌ندی (به - له) کرا به‌ لکاو:
 به نه‌بێته‌ یین
 له نه‌بێته‌ یین

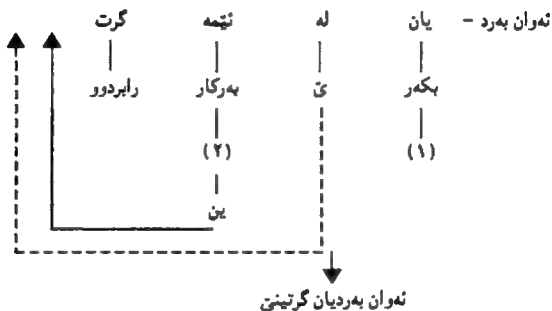
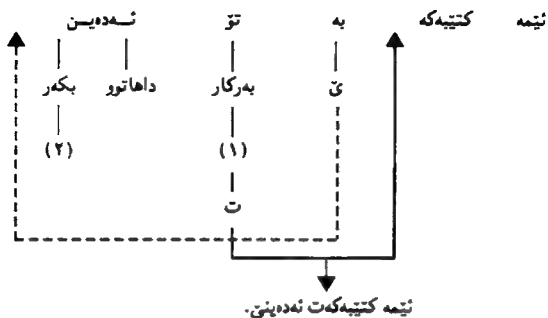

دووم: له گهل هه ندى کاردا... نه گهر نهو ناوه یا راناوهی دواى پيشبهندى (له) کرا بهلگاوه... (له) نه پسته (تى).

سپيهه: له گهل به شى لهو کارانهى چه مکی گوتزانموه نه گه یه نن وهک (دان - گه یشتن - گرتن... هتد) نه گهر نهو ناوه یا راناوه جودا یه دى دواى پيشبهندى (به - له) نه م پيشبهنده نه بن به پاشيه ند و قاله ی (ئ) نه گرنه خو و به کوتایى کاره که وه نه لکتن:

من نو یاسایم له وتاری (پیشبندهکان) دا بهم جوره دارشووہ [له گهل فرمانی (دان - گه یشتن... هتد) نه گهر نهو ناوه یا راناوهی دواي پیشبهندي (به) دهر نه که وئ بهراناوتکی لکاو دهرپا پیشبهندي (به) نه بیته پاشبهنديکی فرمانی و قالبی (ن) نه گرتنه خ[^(۸)].

نیستا دتینه سهر بۆچونه که ی مامۆستا مسعود محمهد و بزانی تاج راده یییک تیایا سهرکه وتوو بووه.

مامۆستا مسعود محمهد له (چهند حه شارگه ییکی رۆزمانی کوردی) دا باسی پاشبهندي (ن) نه کات و نه ئی... [له ودا له حالی بزروونی مفعول بزوتنه که ده بیته

(ئى...) تا دېتە ل ۵۶ و ئەلنى «دەركەوتتى مفعول لە وێنەى راناوى لكاو مەنەى هاتنى (ئى) كە ناكات».

لەگەل رېژم بۆ مامۇستا مەسعود ئەم بۆجۆنە دوورە لە راستى لەمەر ئەم ھۆيانە:

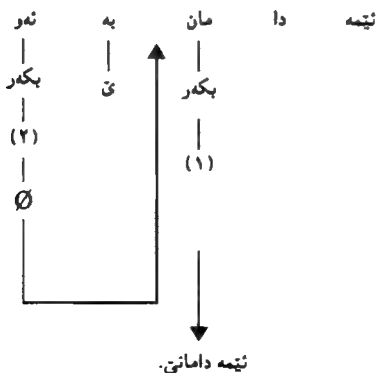
۱- بزوئە كە نىيە ئەبىتە (ئى)، بەلكو پېشەبەندە بەدوو جۆر ياساى گۆژانەوى جيا جارى ئەبىتە (هە) ^(۹) و جارى ئەبىتە (ئى). و بىوونى پېشەبەند بە (ئى) پەيوەندىي بەسىستەمى راناوى لكاو ھە ھە... بەلام بىوونى بە (هە) ھىچ پەيوەندىيەكى بەراناوى لكاو ھە نىيە:

ئەو دای بەتۆ _____ ئەو دایە تۆ

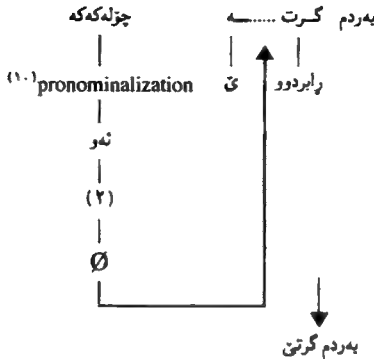
ناردەم بۆ سەلىمانى _____ ناردەمە سەلىمانى

۲- (كە زۆر گرنگە) بىز بىوونى مفعول نىيە ئەيكات بە (ئى)، بەلكو گۆژنەى تى بە لكاو. وەك لە سەر ھەو پرونكرايەو كۆمەلە راناوى (م، یت، ×، ین، ت، ن) دەورى بەركارى لەگەل رابردوى تێپەر ئەبىن.

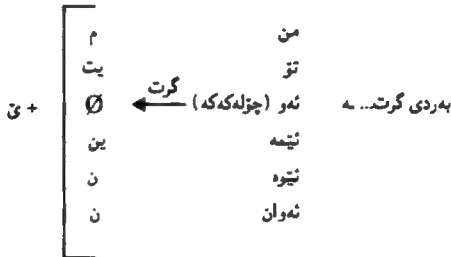
لەم كۆمەلەدا كەسى سەتەم ھىچ قابىلىكى ناشكرای نىيە (ئەمەت بىرنەچى)، بۆيە نەگەر ئەو ناوە يا راناو ھى دوای ھە چ پېشەبەندى ئە كەسى سەتەمى تاكدا بىن و بكرى بە لكاو ھىچ سەمايىكى بۆ دەركەوتى.

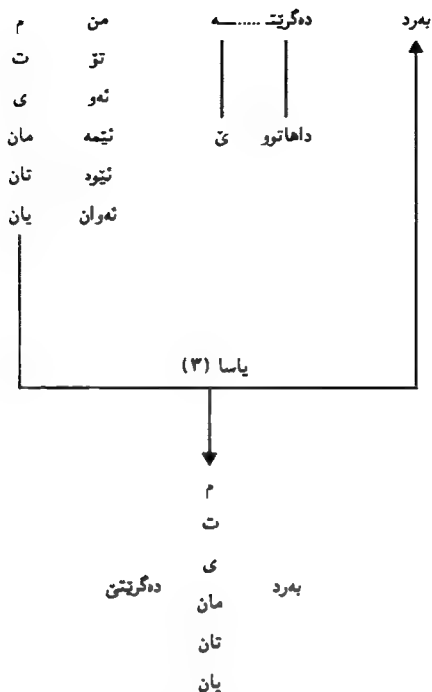
نمونه‌کدی ماموستا مه‌سعود لهم جوړه‌یه:

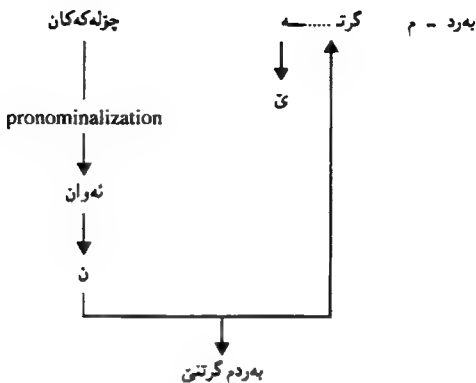
بۆ زیاتر ږوونکړنه‌وه‌ی نهم لایه‌نه، سه‌یری هم‌وو نیه‌ت‌ماله‌کان بکه (به‌پیتی نمونه‌کدی ماموستا مه‌سعود محمده).

له داهاتودا ده‌وری راناوه‌کان نالوگوتې نه‌بڼ و کومه‌لی (م، ت، ی، مان، تان، یان) ده‌وری به‌رکاری نه‌بښته... لهم کومه‌له‌دا راناوی لکاوی کمسی. سټیه‌می تاک قالبی ناشکرای هه‌یه (ی)

واتا نمونه که ی ماموستا مه سعود محمهد بکری به داهاتوو راناوه لکاوه که نه بی
 دهرکه وی نه گینا رسته که له ریزمانیتی نه که وی.
 (بهرد ده گرتت) رسته یه کی ناپیزمانیه.
 نهمه به لگی نه ویه که راناوی لکاو لهم جوړه رستانه نه بی دهرکه وی obligatory.
 نمونه که ی ماموستا مه سعود محمهد بکری به کتو... هه موو شت ناشکرا نه بی.

له بهر ئهوهی مامۆستا مسعود محهمهد رستهی (بهردم گرتە چۆلهکهکه) ی کردۆته به لگه
 بۆ بۆچونهکهی. بۆیه وای بۆچوه که بزرههونی مفعول (له) نهکا به (ئ).
 بهداخهوه نه لێم د. ئاوهره حسان لهم بۆچوون و بهریارهیدا نه خستن پهلهی کردوه و
 بۆچونهکهی مامۆستا مسعود محهمهدی به راستیهکی مطلق له قه لهم داوه و بهریاری
 ئهوهی داوه من لهم وه گرگرتوه... نه مه دژی ههموو جۆره پتیه وێکی زانستیه.

سه رچاوه و پهراویز:

- ۱- له ژماره ۱۴۰ ی سالی ۱۹۹۷ ی گۆڤاری رۆژنبیری نوێدا بهناوی (پهخنی نارهخه) وه هه ندێ
 تهیبیم له باری وتاریکی د. ئاوهره حسانه وه که له باری یاسیکمه وه بهو خستیه وه روو. د. ئاوهره حسان
 به یاسیکی دوور و درێژ بهناوی (پهخنی نارهخه) وه وهلامی داوه ته وه...
- ۲- مسعود محهمهد (۱۹۷۶) چهند ههشارگه ییکی رێزمانی کوردی... به بغداد.
- ۳- وریا عومهر نه مین (۱۹۸۶) پاشیه نه دهکان - گۆڤاری گۆزی زانیاری عێراق - دهستهی کورد بهرگی
 ۱۵.

4- Edmonds, C. J. (1955), Prepositions and Personal affixes in southren Kurdistan
 BSOAS XVII 490.

5- Mackenzie, D. N. (1961) Kurdish dialect studies V. I. London.

۶- کرمانجی خواروو.

۷- بۆ (پت- ات) سهیری ئهم باسم بکه. وریا عومهر نه مین (۱۹۹۸) راناوی کهمی سییه می تاک -
 رۆژنامهی هاوکاری ژ ۲۸۶۱ رۆژی ۱۹۹۸/۳/۸.

۸- پەرۆتیز (۳) ل.

۹- د. ئاۋرەحمان لە ڕەخنەگەیا لە ھەری پاشیەندی (ه) ۵- ۱۵۴ ل ئۆھە یاداشت کردووە کە بەشیک لە کردارەکان ھەلناکرن (ه) (یان یگۆزی بەپێشەبەند، ھەرجی د. وریاشە ئۆ دەریزەنی پاش و پیش کردووە).

من بە پیتی پتەری گۆزانی ھەوی چۆمکی سەیری زمان نەکم و لایەنەکانی زمانی کوردی شی نەکەمەو... ئێم پتەری دوو ناست جیا نەگاتووە (بێج) و deep structure (سێما) Surface struc- ture دەستەتیک یاسای گۆزانی Transformational بێجە کە نەگۆزانی سێما... پێشەبەند سەر بەبێجە و (ه) سەر بەسێمایە... واتا پێشەبەند و پاشەبەندی لێ وەرئەگیرێ... ڕاکە ی مامۆستا مەسعود مەحمەد پێچەوانە ئۆ پتەری مەن کاری پێ نەکەم...

۱۰- Pronominolization ڕاناواندن... لە پتەری چۆمکیدا جێگیرکردنی ڕاناو لە جێی ناوی یا فرێزێکی ناوی.

Cliticization جێگیرکردنی ڕاناویکی لکارە لە جێی جودا. بۆ ئەمانە سەیری ئێم سەرچاویە بکە. Waria Omar Amin (1979) Aspects of the verbal Constriction in Kurdish - London University.

خالێکی تر لە ڕەخنەگەیا د. ئاۋرەحماندا کە پەرۆندیی بە مامۆستا مەسعود مەحمەد ۵- ھەبە ئۆھەبە ئەلێن گواپا مەن لە وتاری (ڕەخنە ئاۋرەحماندا) دا قەسە ئاشیرێم بە مامۆستا مەسعود مەحمەد وتووە... ئۆ گۆزانی کە ئێم وتاری تەبا ھلاو کراوەتووە ھێشتا مەردەبەگەکی وشک نەبۆتووە... یا خوێنەری بەرێز سەرتیکی بکات و بزانی چێبە.

نەوێندی مەن لێم وتارەدا پاسی مامۆستا مەسعود مەحمەد نەکەم ناوی نەھێتم ھەر ئۆھەبە ئەلێم ۵- ھەبەگە مەن پەنا و ناوێزکە لە ھەری دەنگسازییەوێ و ھەبەگە مامۆستا مەسعود مەحمەد شتێکی ترەو بەھێج جۆر خۆی لە دەنگسازێ ناداتە لەمە زیاتر ھێج ناڵیم و بەھێج جۆر ناوی ناھێتمەو.

لە گۆتایی وتارەگەدا... ۵- ھەک ئەنجامێک ئۆ دەرتەخەم کە ۵- ھەم ھەبەدا پاسا پێکی دەنگی زمانی کوردی دەستێشان نەکەم و ۵- ھەک مەن بزانی دۆزێنەوی خۆم و پێشتر ھەس نەکراوە و بەشێوازیکی زانستی دوور لە سەلەقیەتی درێژدانی پێ سوود ئەنجام پێشکەش کراوە... نەبۆ د. ئاۋرەحمان واقیعی ھوایە و ئەمە دەریخستایە. لێرە مەن وەسفی وتارەگەم نەکەم... ئەمە چ پەرۆندییەکی بە مامۆستا مەسعود ۵- ھەبە و چی مامۆستا مەسعود ھێتایە سەر ئەمە.

نەوی ماھە دڵخۆشێبە ئۆھەبە د. ئاۋرەحمان دوا ئەمە ھەموو دان پەوێدانێ کە ھەبەگە مەن و مامۆستا مەسعود دوو ھەبەتی جیاوازی و ئەمجارە لە ھەری ئەلێن: «نەگەر ھەبەتایە تەبا لە سەلمانی و چەند ناوچەکی کەمی دی ئێم دیاردەبە دەبێتێ ئۆ ھەبە نەدھاتە سەر ۳- ل.

د. ئاۋرەحمان چەند جارێ لێم ھەردەم مامۆستا و قوتابیانی خوێندنی ھالا ئۆھە دووبارە نەکردووە کە نامەکانی ماجستێر و دکتۆرا ھەموو (وێرنامە)ن. چونکە زۆری زۆری سەرچاوەکانیان وتار و ھەس و لێکۆلینەوێکانی مەن... کەچی لێم ھەبەیدا پێچەوانە ئەمە دەریخستووە.

* ئێم وتارە لە گۆزانی ڕۆژنەری نۆی. ژمارە (۱۴۲) سالی ۱۹۹۸، لاپەرە ۱۵- ۲۰ ھلاو کراوەتووە.

بەراوردەییەك

راناوه جودا و لكاوه كانی زمانی كوردیی (خواروو) ^(١١) بە پیتی كەس و ژمارە لەم وێنەیەدا كۆكراوە تەوێ.

لكاو		جودا	كەس	ژمارە
B	A			
م	م	من	١	تاك
یت	ت	تۆ	٢	
ئ-یت/ات	ی	ئەو	٣	
ین	مان	ئێمە	١	كۆ
ن	تان	ئێوە	٢	
ن	یان	ئەوان	٣	

كەسی سێپەمی تاک لە دەستە (B) دا بۆ رابردوو هیچ قابیلیکی ناشکرای Overt from نییە (Ø) بۆ داهاتوو خۆی بە (یت/ات) ^(١٢) دەرنەخا.

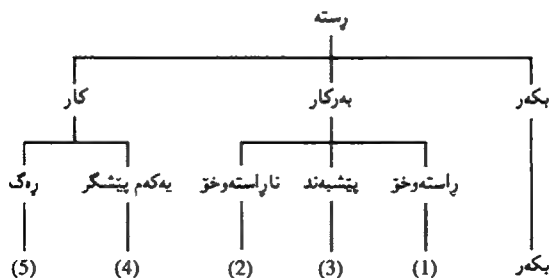
راناوه لكاوه كان لە گەل كارا دەرنەكەون بۆ دەربڕینی پێككەوتن ^(١٣) concord لە گەل بکەرا لە کەس و ژمارەدا... بەم جۆرە.

تێپەر	تێپەر	
B	A	رابردوو
B	B	داهاتوو

	داهاتوو			ر اېردوو				
	B	تینه پەر	B	تینه پەر	A	تینه پەر		
من	م		م		م			
تو	یت		یت		ت			
نډو	ات	دهرځ-	یت	دهنوس-	ی	خوت-	کرد-	
نښه	ین		ین		مان			
نښو	ن		ن		تان			
نډولن	ن		ن		یان			

دهسته ی (B) همیشه پەرگی کاروه نه لکن... یاسا ژ (۱)

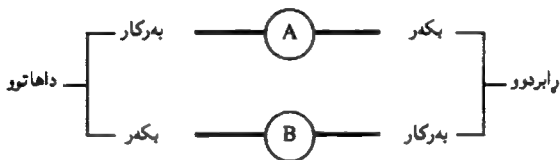
دهسته ی (A) به پتی قالبی رسته که جیگړکن نه کات و به خاومن بچووکترین ژماره ی
نډم به شانه ی رسته وه نه لکن:

..... یاسای ژ (۲)

بکەر	1	3	2	4	5
بەرکاری (١)	پیشبەند	بەرکاری (٢)	یەکم پیشگر	رەگ	
مەن	تۆ - م	بۆ	ئەو	نە - دە	نارد
تۆ	—	بۆ	ئەو - ت	نە - دە	نارد
ئەو	—	بۆ - ی	—	نە - دە	نارد
ئێمە	—	—	—	نە - مان دە	نارد
ئێو	—	—	—	دە - تان	نارد
نەوان	—	—	—	—	نارد - یان

ئەم دوو دەستە یە جگە لە دەوری بکەریان... لە گەڵ کاری تێپەردا دەوری بەرکاریش لە دوو کاتی دژەکا ئەپین... بەپیتی ئەم یاسایە

بۆ گۆڕینی پانای جودای بەرکاری بە لکاو

١- سەیری کاتی کارەکە ئەکەین... رابردووین ڕوو لە دەستە (B) ئەکەین... داهاتووین لە (A).

٢- بەپیتی کەس و ژمارە ی پاناو جوداکە لکاوکە دەستیشان ئەکەین.

٣- بەپیتی یاساکانی ١) و ٢) شوێنی پاناو لکاوکە لە رستە کەدا دەستیشان ئەکەین.

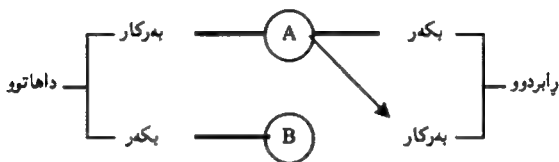
بۆ نمونە رستە ی:

نەوان تۆیان هەل - خەلە تاند.

له شتیوهی باشووری کرمانجیی خواروودا (که گهرمیان بهشتیکیه تی) نهم دیاردهیه به جزوتیکی تر خۆی دهرنه خا. که بهم جزویه:

۱- دستهی (B) دهوری بکهری له گهژ تتهپری داهاتوودا نه بینتی... ههرگیز له گهژ تتهپری رابردوودا دهرناکهوتی و دهوری بهرکاری نابینتی.

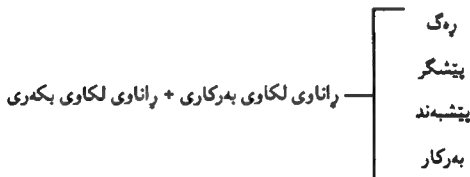
۲- دستهی (A) دهوری بکهری له رابردوودا و بهرکاری له (رابردوو و داهاتوودا) نه بینتی. نه رکمی بکهری و بهرکاری راناوه لکاوه کان له گهژ کاری تتهپه ردا لهم شتیوهیه دا لهم نهخشه یه دا پروون کراوه ته وه.

یاسای ژ (۴)

واتا لهم شتیوهیه دا له جیاتی نموی دستهی (B) دهوری بهرکاری له رابردوودا بینتی... دستهی (A) نه بینتی. یاساکانی تر ههموو ههمان شق و هاو جزۆن.

که راناوی جوڤای بهرکاری لهم شتیوه زاره دا له رابردوودا نه کیری به لکاوو... دوو راناوی لکاو سهر به دستهی (A) نه که ونه پال یه ک. ریزوونیان بهم جزوه نه بینتی.

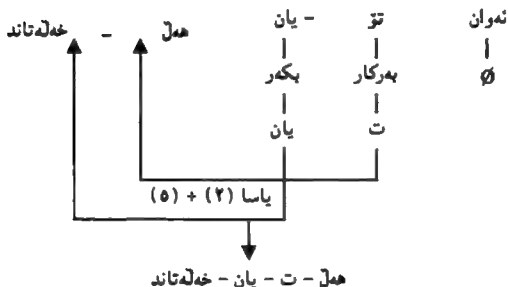
... یاسای ژ (۵)

واتا راناوی لکاوی بهرکاری نه که مویتته نیتوان راناوی لکاوی بکهری و نهو بهشهی بیتوهی لکاوه^(۱۰).

له پسته:

نمون تویان همل - خه له تاند.

- ۱- (یان) راناوی لکاوی بکه ریبه.
 - ۲- (تۆ) بهرکاره... بۆ کردنی به لکاو به پیتی یاسای ژ (۴) پروو له کۆمه لى (A) نه کهین. بهرام به ره کهى (ت) په.
 - ۳- (ت) جیتی (تۆ) نه گری.
 - ۴- به پیتی یاسای ژ (۲) راناوه لکاوه که به پیشگره کهوه نه لکتن.
 - ۵- (یان) به ره لالا بوو... نه میس به پیتی یاسای ژ (۲) به پیشگره کهوه نه لکتن...
 - ۶- به پیتی یاسای ژ (۵) پرزموونی راناوه لکاوه کان بهم پرزه به پیشگره کهوه نه لکتن.
- پیشگر + راناوی بهرکاری + راناوی بکه ری
گوته زانده که بهم جوړه نه یی:

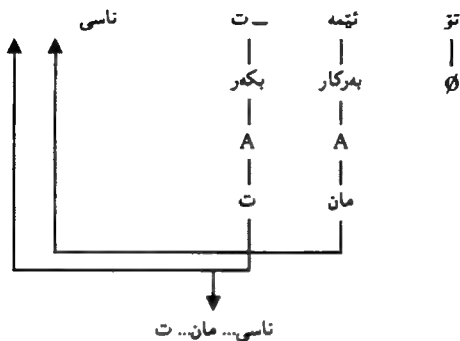
له پسته (تۆ نیتیه ت ناسی)

- ۱- (ت) راناوی لکاوی بکه ریبه.
- ۲- (نیتیه) بهرکاره بۆ کردنی به لکاو... راناوه که لکاوه له دهسته ی (A) په وه و نه گیرئ.
- (مان) بهرام به ریبه تی.
- ۳- (مان) جیتی (نیتیه) نه گری.
- ۴- دوو راناوی لکاوی سهر به کۆمه لى (A) به ره لالا بوون به پیتی یاسای ژ (۲) هر دوو

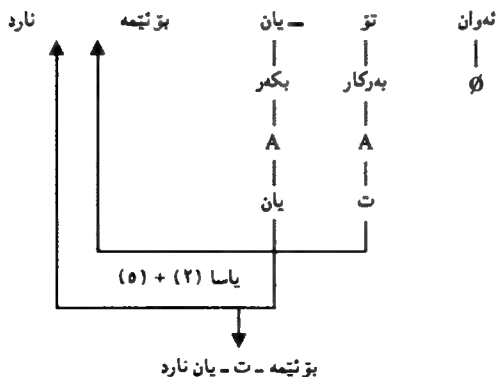
بەردەگی کارەکەوه ئەلکێتن.

۵- ریزوونیان بەیتی یاسای ژ (۵) بەم جۆره ئەبێت:

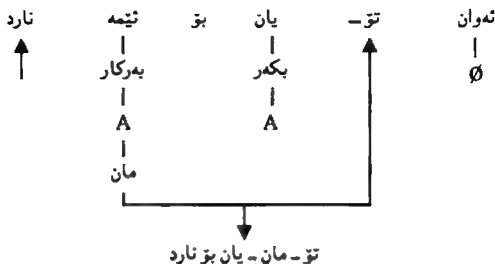
رەگ + راناوی بەرکاری + راناوی بەکەری

کە بەرکاری ناپاراستەوخۆ ئەکړی بەلکاو

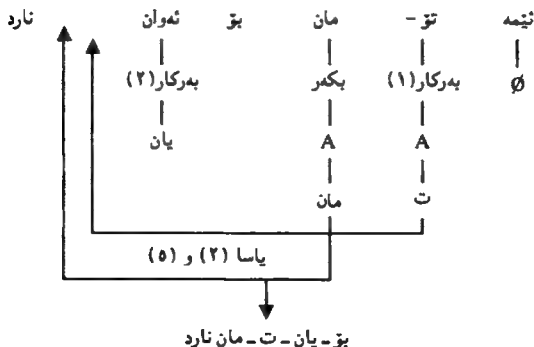

که بهرکاری ناپاسته و خۆ نه کری به لکاو.

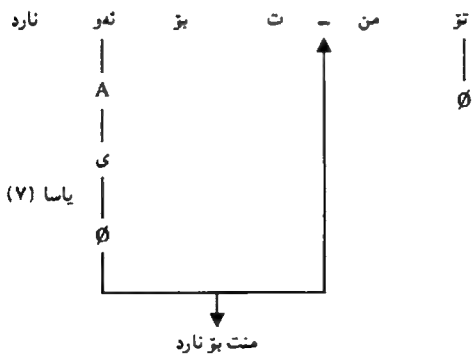
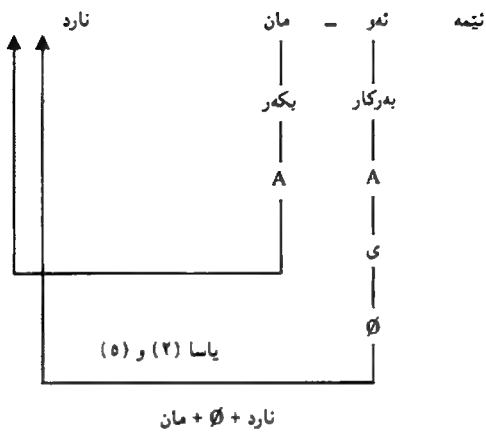

که هەردوو بهرکار (پاسته و خۆ ناپاسته و خۆ) کران به لکاو لهم حاله ته دا سێ پاناوی لکاوێ سەر به کۆمه ئی (A). نه که و نه ریز یەک و هەرسێک به پیشبهنده وه نه لکێن... بهم جۆره:

پیشبهند + بهرکاری (۲) + بهرکاری (۱) + بکمر ... یاسای ژماره (۶)
واتا لهم حاله ته دا بهرکاری ناپاسته و خۆ ناجوو لیتسه وه هەر له شۆتی خۆیدا نه کری به لکاو... و بهرکاری پاسته و خۆ ناپاسته و خۆ به ییتی یاسای ژ (۵) ریز نه بن و پییه وه نه لکێن.

نهگه ر بهرکار (راسته وخو یا ناراسته وخو) له کهسی سییه می تاکدا بئی و بهرئی به
لکار... هیچ سیمایتکی بۆ دهرناکهوئ... یاسای ژ (۷)

سیستمی کارکردنی راناو له کوردیی ژووروودا

له تایبه تیه ته کانی سیستمی راناو له کوردیی ژووروودا (ک.ژ) نه مانه:

- ۱- دوو دهسته راناوی جودا و یک دهسته راناوی لکاو هیه.
- ۲- هر دهسته یی له مانه چهن نهرکتیکی تایبه تیی خوی هیه که هرگیز دهسته کدی تر جیه جیتی ناکات.
- ۳- نه گهر بکمر یا بهرکار یا هردووکیان به راناوی جودا ده راپهن و کاتی کاری رسته که دژتیرا... راناوه کان شتوی خویان نه گۆرن.
- ۴- کار له گهل بکمر له کس و ژماره دا رتیک نه که وئ... جاری واش هیه له گهل بهرکارا رتیک نه که وئ.
- ۵- نه گهر رتیکه و تن له نتوان بکمر و کار دایئ... به گۆرینی کاتی کاری رسته که رتیکه و تنه که ده بته نتوان بهرکار و کار... و به پیچه وانه وئ.
- ۶- به گۆرانه و هی رسته ییکی بکمر دیار بو بکمر نادیار له هندی حالتا راناوی بهرکاری شتوی خوی نه گۆرن.
- ۷- به گۆرانه و هی رسته ییکی کار تینه پهر بو تیه پهر جاری وا هیه راناوی بکمری، که نه بته بهرکار شتوی خوی نه گۆرن... هئد.

راناوی لکاو	راناوی جودا			
	B	A	کس	ژماره
م	نهز	من	۱	تاک
ی	تو	ته	۲	
ت، -ت	نهو	وی/وئ	۳	
ین	نهم	مه	۱	کتو
ن	هون	وه	۲	
ن	نئوان	وان	۳	

نهم باسه ههولدانیکه بو خسته پرویه کی خیرای سیستمی گشتی کارکردنی راناوه کان لهم شتویه دا. راناوه جودا و لکاو کانی (ک.ژ) لهم خسته یه دا به پیتی کس و ژماره پرون کراونه ته و خراونه ته پرو. هر دهسته یی له مانه نهرکی تایبه تیی خوی له ناو چوارچیه و سیستمی ریزمانی (ک.ژ) دا هیه...

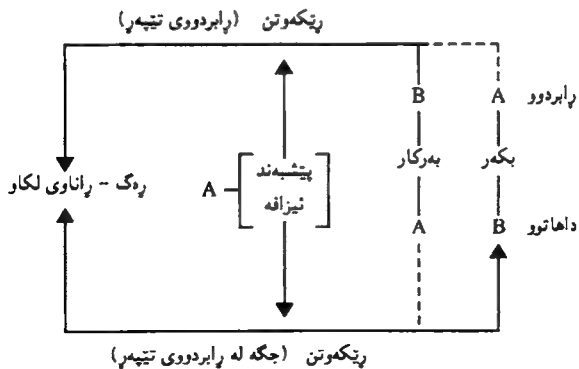
نەرکی پاناوه‌کان بدم جوړدی خواړه‌وه دله‌ش نه‌کرتن.

دهستمی (A)	دهستمی (B)																												
دهوری بکمری له‌گډل کاری پابردوی تیپه‌ردا	دهوری بکمری له‌گډل کاری تیپه‌ر و تینه‌پمړی داهاتوو و تینه‌پمړی پابردوو.																												
	<table><tr><td></td><td>تپ - دا</td><td>تن - دا</td><td>تن - را</td></tr><tr><td>من نفیسی</td><td>دکم</td><td>دنقم</td><td>نقستم</td></tr><tr><td>ته نفیسی</td><td>دکمی</td><td>دنقی</td><td>نقستی</td></tr><tr><td>وی/وئ نفیسی</td><td>دکت</td><td>دنقت</td><td>نقست</td></tr><tr><td>مه نفیسی</td><td>دکمین</td><td>دنقین</td><td>نقسین</td></tr><tr><td>وه نفیسی</td><td>دکمن</td><td>دنقن</td><td>نقستن</td></tr><tr><td>وان نفیسی</td><td>دکمن</td><td>دنقن</td><td>نقستان</td></tr></table>		تپ - دا	تن - دا	تن - را	من نفیسی	دکم	دنقم	نقستم	ته نفیسی	دکمی	دنقی	نقستی	وی/وئ نفیسی	دکت	دنقت	نقست	مه نفیسی	دکمین	دنقین	نقسین	وه نفیسی	دکمن	دنقن	نقستن	وان نفیسی	دکمن	دنقن	نقستان
	تپ - دا	تن - دا	تن - را																										
من نفیسی	دکم	دنقم	نقستم																										
ته نفیسی	دکمی	دنقی	نقستی																										
وی/وئ نفیسی	دکت	دنقت	نقست																										
مه نفیسی	دکمین	دنقین	نقسین																										
وه نفیسی	دکمن	دنقن	نقستن																										
وان نفیسی	دکمن	دنقن	نقستان																										
دهوری بهرکاری له داهاتودا	دهوری بهرکاری له پابردودا																												
همز ته دیتم.	ته همز دیتم.																												
تو من دیتنی.	من تو دیتی.																												
همو وی دیتنت.	وی هم دیتین.																												
هم وه دیتنین.	وان هوون دیتن.																												
هوون مه دیتین.	مه هموان دیتن.																												
هموان وئ دیتین.	وه همو دیت.																												
هرگیز له‌گډل کارا ړتیک ناکه‌وئ	همیشه له‌گډل کارا ړتیک نه‌کموئ																												
(سهیری غوړنه‌کانی سهره‌وه پکه)	(سهیری غوړنه‌کانی سهره‌وه پکه)																												
دواي پيشه‌بند دهرنه‌کموئ	هرگیز دواي پيشه‌بند دهرناکه‌وئ																												
من هوون ژ بو وئ هنارتن.																													
هوون مه ژ بو وان دهنترین.																													
له باری نيزافه‌دا دهرنه‌کموئ	هرگیز له باری نيزافه‌دا دهرناکه‌وئ																												
نه‌فه کچا منه.																													
نه‌فه براین وديه.																													

سیمایانی Features نه‌رکه‌کانی راناوه‌کان نه‌مانن:

		ر ابردوو			
		تیپه‌ر	تیپه‌ر		
بکری	A	+	-	-	-
	B	-	+	+	+
به‌رکاری	A	-	-	+	-
	B	+	-	-	-
ر‌تکه‌وتن	A	-	-	-	-
	B	+	+	+	+
دوای پ‌ت‌شبه‌ند	A	+	+	+	+
	B	-	-	-	-
نیزافه	A	+	+	+	+
	B	-	-	-	-

نم سیمایانه به‌پ‌تی نم سیستمه کار نه‌کن:

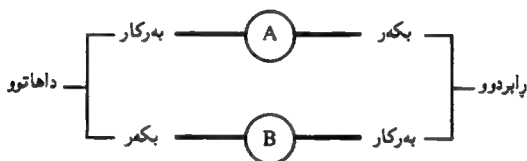
نمودی سدهوه یاسای گشتیی کارکردنی راناوهکائی (ک. ژ.ه).

له م یاسا گشتییهدا دهرنهکموئ که دهستهی (A) و (B) ههمان دهوړ له دوو کاتی دژبهکا نهبیئن و ړتیکهوتن ههمیشه له نیوان کار و دهستهی (B) دایه.

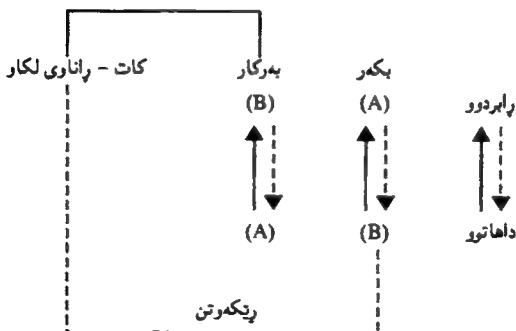
واتا... له رستهدا نهگهر (بکهر) و (بهرکار) بهراناوی جودا دهرپراین و کاتی کاری پرستهکه دژتیرا...

۱- راناوی سهر بهدهستهی (A) نهبیته (B) و هی سهر به (B) نهبیته (A).

۲- ړتیکهوتنی نیوان (بکهر) و (کار) نهبیته نیوان (بهرکار) و (کار)... و هی نیوان (بهرکار) و (کار) نهبیته نیوان (بکهر) و (کار).

ړتیکهوتن

یاساکانی نالوگوتپوونی (دهسته) و (ړتیکهوتن) بهگوتپنی کات.

له رسته ی

ئه ز وه دهبنم

(ئه ز) بکهره

(وه) بهرکاره

(م) پاناوی لکاوی ریکموتنه له نیتوان (بکهر) و (کار) دا...

(کات) داهاتوه... بکری پمراپردوو...

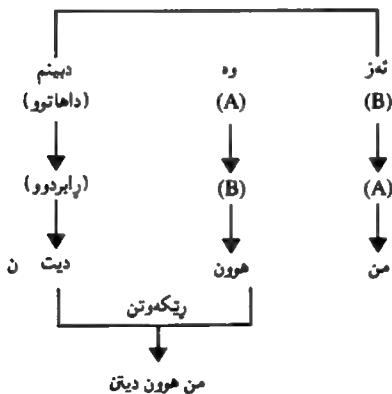
(ئه ز) نه بیته (من)

(وه) نه بیته (هون)

ریکموتن له نیتوان (بکهر) و (کار)، نه بیته نیتوان (بهرکار) و (کار)... پاناوی لکاو

نه بیته (ن) چونکه بهرکار له کهسی دووهمی گزدايه.

ریکموتن

رسته ی

وان تو دیتی

(وان) بکهره سمر به دهسته ی (A) يه.

(تو) بهرکاره سهر به دهستهی (B) یه.

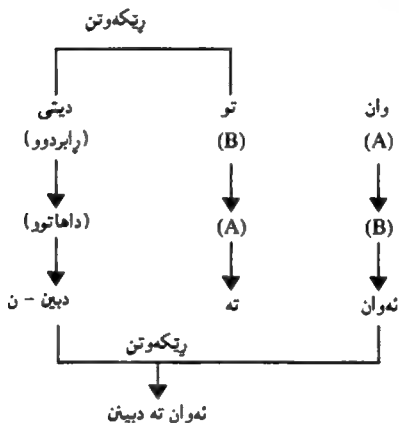
(ی) راناوی لکاوی ږټکهوتنه له نیوان (بهرکار) و (کار)

(کات) ږاږدووه بکړئ به داهاتوو

(وان) نه بیته (نهوان)

(تو) نه بیته (ته)

ږټکهوتن له نیوان (بهرکار) و (کار) نه بیته نیوان (بهر) و (کار).

ږاږدو له ږستهی بهر نادیاردا:

بؤ ټوږنی ږستهی ټکی بهر دیار به بهر نادیار له کوردی ژوړوودا.

۱- بهر و راناوی لکاوی ږټکهوتن لاته برتن.

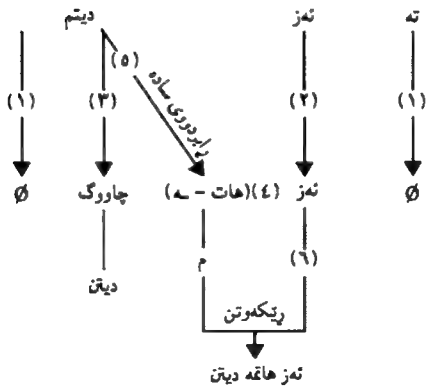
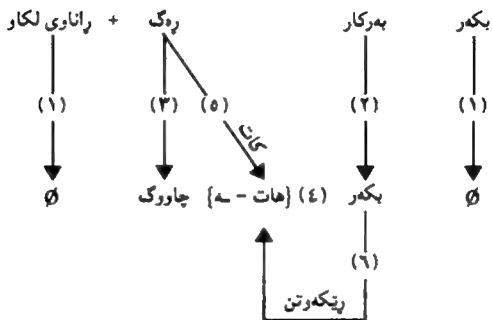
۲- بهرکار جتی بهر نه گړئ له بهر نهوی زمانی کوردی سهر به تایبی (SOV) یه. بهر به له شوننی خوی نه مین.

۳- چاووگی کاری ږسته که وه نه گیرئ.

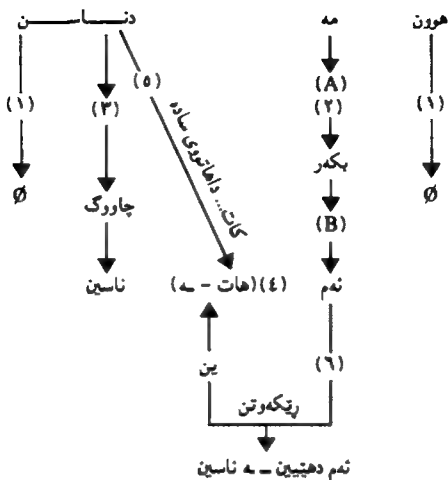
۴- (هات - ه) نه مخریته پتیش کاره به چاووگ کراوه که.

۵- کاتی کاری رسته که نه گزیده بهر (کاری) (هات).

۶- به پینی کس و ژماره ی بهر کاره به بیکه بروده که. راناویکی لکاو نه خریته سهر (هات).
 یاسای گوژانموی رسته ی بیکه دیار بو بیکه نادیار بهم جوره یه:

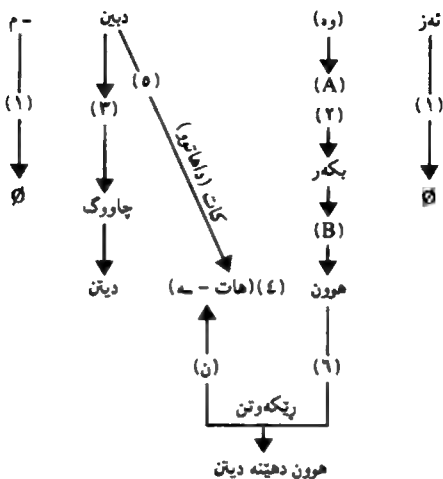
نمگر کاتی کاره که له داهاتو دابین... راناوی بهر کاری له دهسته ی (A) یه وه نه بین.
 بهرین به بیکه نادیار... نه گوژپ به دهسته ی (B).

به‌راورد کردنى نه و رستانى که کاته‌کانیان رابردوون و نه‌کړن به‌بکمر ناديار له‌گډل نه‌وانى کاته‌کانیان داهاتوون... دهرنه‌کوى که رانوى لکاوې ریکه‌وتنى رسته‌ی کار کات رابردوون ناگورې و هر خوى ده‌مینته‌وه. تهنیا شوتنه‌کې نه‌گوزرته‌وه و نه‌چيته سهر (هات - ه) چونکه ریکه‌وتن له رابردوودا له نتيوان به‌رکار و کار دایه و هر به‌رکاره‌که خوى نه‌بېته به‌کمرى رسته‌ی به‌کمر ناديار. به‌لام له رسته‌ی کات داهاتوودا... ریکه‌وتن له نتيوان به‌کمر و کاردا نه‌بن، که نه‌کړته به‌کمر ناديار نه‌گوزرته نتيوان کار و به‌رکاره به‌بکمر کراوه‌که بويه رانوايکى لکاوې تر جيتى نه‌کړن به‌پيى که‌س و ژماره‌ی به‌کمر تازه‌که وهک له رسته‌ی:

نم دهیپین - م

(م) رانوى ریکه‌وتنه له‌گډل (نم‌زای به‌کمر...) که نم رسته‌یه نه‌کړته به‌کمر ناديار... (وه) به‌رکار نه‌بېته به‌کمر و ریکه‌وتنه‌که نه‌بېته نتيوان کار و به‌رکارى به‌بکمر کراودا.

سەرچاوه:

- ۱- بدرخان سندی (۱۹۸۳) (تەز) نو (من) د تەزمانی کوردیدا. گ. کۆژی زانیاری عێراق، دهمستی کورد، بهرگی (۱۰)، بهغدا.
- ۲- صادق بهالدين (۱۹۷۶) پێزمانا کرمانجی، بهغداد.
- ۳- وریا عومەر نهمین (۱۹۸۲) پستە بەکەر نادیار، گ. رۆشنیری نوێ ژ (۹۵).
- ۴- وریا عومەر نهمین (۱۹۸۳) پەییوندی پاناو و فەرمان لە کرمانجی ژوورودا. گ. کاروان ژ (۲).
- ۵- وریا عومەر نهمین (۱۹۹۰) پێزمانی پاناو لە کرمانجی ژوورودا، گ. کۆژی زانیاری عێراق، دهمستی کورد، بهرگی (۲۱ و ۲۲).

- 6- Bakaev, Ch (1973) Izik Kurdov SSR Maskva
- 7- Comrie, B, (1973) The Ergative, Lingua 32 PP 239-252.
- 8- Kurdoev, K. (1978) Gramatika Kurskava Izika. Maskva.
- 9- Mackkenzie, D. N (1961) Kudrish Dialect Studies - London.
- 10- Waria Omar Amin (1979) Aspets of the verbal constrction in Kurdish - Thesis presented to the Universty of London.

* نهم وتاره له گۆڤاری رۆشنیری نوێ، ژماره (۱۴۷)، ۱-۲، لاپهه ۵۰-۵۵ بهلۆکروه تهمه.

روونگرهوهیهک...

خۆبهستنهوه به په پرهوتیک و دانانی سنوور بۆ لیکۆلینهوه سیمای کاری نه کادیییه. هه
 باسێک نه لایه نانهی تیا په چاو نه کریت سه ریستی دهرنه چی. په خه گریش نه بن له ناو
 چوارچینهی نه په پره و سنووردا باسه که هه لیه نه گیتی و کهم و کوپیه کانی دهرخات،
 نهک په بداته دهرهوهی. نه بن باسه که له گه له نهوانه ی پشتر بلاو کراوه تهوه به راورد بهکات
 و پشانی بدات چی تازه ی تیا پشکهش کراوه و گرنگیستی نه شته تازه یه لهو
 مه دانه دا چیه و تا چ راده ییک نووسه ره که له پشکهشکردنیا سه ره که وتوو بووه... هتد...
 نه گینا نابێ به ره خه.

له بهرگی (۱۲) ی سالی (۱۹۸۵) ی گوژاری کوژی زانیاری عیراق - دهسته ی کورد
 (ل ۴۵-۹۳)، له ژیر ناوی - جیتاوی که سبی جودا له زمانی کوردیدا - وتاریکی د.
 ناو په حمانی حاجی ماف بلاو کراوه تهوه تیا یا له بهر ی وتاریکمه وه که له ژماره (۱۰) ی
 سالی (۱۹۸۳) ی هه مان گوژاردا بلاو کراوه تهوه نه لێ:

«دووم وتار که به ناوی (لایه نکی جیاوازی) یه وهیه و نووسه ره که ی د. وریا عومهر
 نه مینه، به شیک که می دهر بهر ی جیتاوی که سبی جودایه. باشی نه لیکۆلینه وهیه
 به تاییه تی له وه دایه، که له سه ره شیوازکی زانستی نوێ نووسراوه، به لام به گشتی
 باسێکی قول نییه و که دهسته ی زمانی کوردی کهم تیدایه و ناتواوی زۆره.

د. وریا له نه خشه ی ژماره ۳ دا (په وانه: ل ۲۶۱) و له سه ره پاکی نووسینه که یدا له
 دهسته ی B ی جیتاوی که سبی جودا له دیالیکتی کرمانجی ژوورودا بۆ که سی دووه می کۆ
 (هون) ی نووسیوه. وهک پشتر لێ دوام و دواتریش باسم کردووه، (هون) پتر له
 (هون) به کار دێ. سه رنج راگیش، نه وهیه که له نێو نووسه رانی کورددا ته نیا ما موستا
 جگه ر خۆین (هون) ی تۆمار کردووه.

دابهشکردنی جیتاوه که سبی جودا کان و چۆنیه تی به کاره یتانیهان و به راورد کردنیان
 له لایه ن زانیانی کورد و بێگانه وه، به زمانی کوردی و بێگانه تاراده ییک باس کراوه،
 که چی د. وریا په نجه ی بۆ هیچ یه کتیک لهو سه رچاوانه رانه کیشاوه.

نه و نموونه ی نووسه ر بۆ ئیسه پاتکردنی باسه که ی هیتا و نییه وه، له قوولای زمانی

کوردییهوه نین، واتا له فۆلکلۆز و نه‌ده‌ب و... ی تۆمار کراوه‌وه نین، به‌لک‌ر په‌سته‌ی ساده‌ی زمانی خۆی یان ناسیاوتیکی... و هه‌ندیکی تر).

گه‌ر په‌خه‌گر ناسناوتیکی نه‌کادیمی به‌رزی نه‌با نه‌م پرون کردنه‌وه‌یم نه‌هه‌سته‌ پوو. نه‌وه‌ی به‌لامه‌وه‌ زۆر گرنگه‌ و به‌پیتوستیی نه‌زانم پرونی که‌مه‌وه‌ نه‌و به‌ش‌ه‌ی پراکانه‌ی که‌ نه‌لی:

«... به‌لام نه‌وه‌ی یادداشت نه‌کردوه‌ که‌ نه‌م دوو ده‌سته‌یه‌ به‌پیتی دۆخ جیا ده‌به‌وه‌».

وه‌ک ده‌رنه‌که‌وێ په‌خه‌گر له‌ مه‌به‌ستی من خالی نه‌بووه‌. نه‌م وتاره‌ هه‌ل‌دانێکه‌ پۆ پێشان‌دانی سیسته‌می کارکردنی پاناو له‌ زمانی کوردی یا به‌گشتی و ده‌ستپێشان‌کردنی یاساکانیانه‌... تیا یا پێشانی نه‌ده‌م و ساغی نه‌که‌مه‌وه‌ که‌ دابه‌شکردنی دوو ده‌سته‌ جێناوی کرمانجیی ژووروو به‌پیتی دۆخ هه‌له‌یه‌. نه‌م دوو ده‌سته‌یه‌ هه‌رگیز ناشی به‌پیتی دۆخ جیا بکرتنه‌وه‌ چونکه‌ هه‌ردوو ده‌سته‌ هه‌ردوو دۆخی راسته‌وخۆ وتیان له‌ دوو کاتی پێزمانیی جیاوازدا پێشان نه‌ده‌ن.

هه‌مه‌وو نه‌وانه‌ی نه‌م دوو ده‌سته‌یه‌یان به‌پیتی دۆخ جیا کردۆته‌وه‌ له‌ژێر کارتێکردنی پێزمانی زمانی تر وای پۆچوون که‌ هه‌بوونی فۆرمی جیای پاناو به‌لگه‌ی هه‌بوونی دۆخی جیاوازه‌. گه‌ر نه‌مه‌ له‌گه‌ڵ زمانی پروسی یا (پۆ نمونه) وای... له‌گه‌ڵ شێوه‌ی کرمانجیی ژووروودا مه‌سه‌له‌که‌ به‌ته‌واوی به‌جۆریکی تره‌.

له‌ کرمانجیی ژووروودا دوو ده‌سته‌ داناوی جودا و یه‌ک ده‌سته‌ پاناوی لکاو هه‌یه‌. دابه‌شبوونیان به‌پیتی که‌س و ژماره‌ له‌م نه‌خه‌یه‌دا پرون کراوه‌ته‌وه‌.

ژماره	که‌س	پاناوی جودا		پاناوی لکاو
		١	٢	
تاک	١	من	نه‌ز	م
	٢	ته‌	تو	ی
	٣	وی/وێ	نه‌و	ت/توت
کۆ	١	مه‌	نه‌م	ین
	٢	وه‌	هه‌وون	ن
	٣	وان	نه‌و	ن

له گڼل فرمانی تیتیه را... کۆمه‌لی یه‌که‌م گهر کاتی فرمانه‌که رابردویی ده‌وری (بکه‌ری - واتا دۆخی راسته‌وخۆ) نه‌یه‌تی. وه‌ک له‌م نمونانه‌دا پروون کراوه‌ته‌وه.

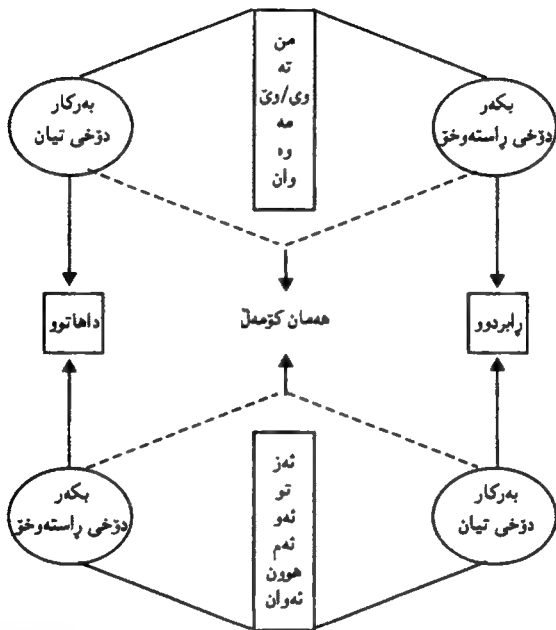
بکه‌ر	به‌رکار	فرمانی
دۆخی راسته‌وخۆ	دۆخی	دۆخی
ده‌سته‌ی یه‌که‌م	ده‌سته‌ی دووهم	رابردوو
من	تو	دینی
ته	ئه‌ز	دیتم
وی/وئ	ئمو	دیت
مه	ه‌وون	دیتن
وه	ئهم	دیتین
وان	ئهو	دیتن

بکه‌ر	به‌رکار	فرمانی
دۆخی راسته‌وخۆ	دۆخی تیان	دۆخی
ده‌سته‌ی یه‌که‌م	ده‌سته‌ی دووهم	داها‌توو
ئه‌ز	ته	دیتیم
تو	من	دیتیی
ئمو	وی/وئ	دیتیی
ئهم	وه	دیتینین
ه‌وون	مه	دیتین
ئهو	وان	دیتین

سه‌یرکه‌ له‌ رابردودا فرمان له‌ گڼل به‌رکارا له‌ که‌س و ژماردا رتک نه‌که‌وئ. واتا فرمان راناوتیکی لکا و وهرنه‌گرتی به‌پیتی که‌س و ژماره‌ی به‌رکاره‌که. که‌ی به‌رکار لا‌چوو راناوی لکاویش لا‌ نه‌چن.

ته‌ ئه‌ز دیتم ← ته‌ دیت
 من تو دیتی ← من دیت
 وان ه‌وون دیتن ← وان دیت

هەر ئەو دیاردەیه‌شه وای کردوو هه‌موو ئەوانەى له فرمانى کرمانجی ژووروو
کۆلیونه‌توو وای بز بچن که فرمانى تێبه‌ر له پاره‌دوودا پاناوی لکاو وه‌رناگرێ...
ده‌ورى ئەم پاناوانه به‌پێى دۆخ لهم نه‌خشه‌یه‌دا روون کراوه‌توو.

واتا هه‌ردوو ده‌سته هه‌ردوو ده‌ورى دۆخی راسته‌وخۆ و تیان له دوو کاتى پێزمانيى
جياوازدا نه‌بيند... نيشه‌ر به‌ج مه‌نتقى نه‌شى ئەم دوو ده‌سته به‌پێى دۆخ جيا بکړي‌ته‌وه
که‌ر به‌م جوړه نه‌بێ که پيشکمش کړا...
د. ئاوه‌ر حه‌مان نه‌لێ... «باشى ئەم لیکۆلینه‌وه به‌تايبه‌تى له‌وه‌دايه که له‌سه‌ر

شیتوازتکی زانستی نوئ نووسراوه ته وه... بهلام بهگشتی باستیکی قوول نییه و کهرستهی زمانی کوردی کهم تیدایه...»

نهم قسانه یهک ناگرنه وه... گهر باس و لیکۆلینه وه زانستی بئ و له سهر شیتوازتکی زانستی نوئ نووسراپشته وه نه بئ شتیکی تازهی به دهسته وه دایئ و هر بنیشه تاله که ی پیتش خۆی نه جووپشته وه... باس و لیکۆلینه وه ی زانستی ته وه به هله یهکی باوی راست کرد بپشته وه... قاعیده ی بۆ دیارده بئ دانا بئ... شتیکی ساغ کرد بپشته وه نووسره که له نووسینا فله سه فه ی هه بئ و خۆی به په پره ویکه وه به ستبئ... سنووری بۆ باسه که ی دانا بئ... هند. ئیتر چۆن نه شی بو ترئ له سهر شیتوازتکی زانستی نوئ نووسراوه ته وه و ناته واوی ژۆره؟

من لهم وتاره دا هله یهکی باوم راست کردۆ ته وه. باسی باهه تیکم کردوه و قاعیده که یم ده ستیشان کردوه (وهک من بزائم) هیچ زمانه وانئ پیتشر بۆی نه چوه و نه یه توانیوه بهم شیهویه لیک ی بداته وه، بئ ته وه ی ناوی نهم و نمو به یتیم و بلتیم نه وان به هله دا چوون و من راستم...

د. ناوڕه حمان نه لئ: «نمو نمونانه ی نووسهر بۆ ئیسهاتکردنی باسه که ی هیتا و نییه وه له قوولایی زمانی کوردیه وه نین»... وا دیاره نمونه کانی من له تویتکیلی زمانی کوردیه وه من... له سه ره تای وتاره که سا (ل ۲۶۰) نه لیم: «لهم وتاره دا باسی راناو نه کسئ له پروی سینتاکسه وه. واتا په یوه ندیی راناوی لکاو به به شه کانی تری رسته وه. به یه لیکۆلینه وه کهم له پروی ئاسته کانی تری زمانه وه ساکار دیتته بهرچاوه». من که خۆم وا بلتیم ئیتر باس نه کردنی لایه نی مۆرفۆلۆجی بۆ به که موکۆپی له قه لهم بدرئ... باسه که ی من سینتاکسیه. بۆ نهم جۆره باسانه یهک ده سه ته وهک نمونه هه لسه پرتیریت. نهم ده سه ته وهک (ستانددرت) ته مسیلی هه موو فۆرمه جیاوازه کانی شیه و کانی زمانه که نه کات... جا (هون) ام نووسی بئ یا (هون) هیچ له مه سه له که ناگۆرئ و په یوه ندی به که وه هری باسه که وه نییه.

د. ناوڕه حمان نه لئ: «دابه شکردنی جیتاوی که سییه جوداکان و چۆنیه تی به کاره یتانیان و به راوردکردنیان له لایه ن زانیانی کورد و بیتگانه وه به زمانی کوردی و بیتگانه تارا داییتک باس کرآود. که چی د. وریا به نجهی بۆ هیچ یه کیتک له و سه رچاوانه رانه کیشاوه».

هۆی ناماژه نه کردنم بۆ نمو سه رچاوانه ته وه به چونه که هیچ سوودیکم لئ وه رنه گرتوون...

نه‌وی من باسی نه‌کم هم‌مو نه‌جامی لیکدانه‌وی خۆمن و کس پتشتەر به‌م جزره بۆی نه‌چووه و باسی نه‌کردووه. لیکۆلینه‌وی نه‌کادیی په‌یره‌وی تایبه‌تی خۆی هه‌یه له ده‌ستیشان کردنی سه‌رچاوه‌کانا. له هم‌مو شت ئاسانتر ریزکردنی سه‌رچاوه‌یه، به‌لام چۆن؟ وا کتیبیکم له‌ژێر ده‌ستایه گوایه نه‌تروحه‌ی دکتۆرایه... نووسه‌ره‌که‌ی نزیکه‌ی دووسه‌د سه‌رچاوه‌ی بۆ ریز کردووه و به‌چهن زمانن... له‌و به‌روایه‌دام گهر نووسه‌ری نه‌م کتیبه به‌چاکی ته‌نیا له چواری نه‌م سه‌رچاوانه‌ی ریزی کردوون بگه‌یشتایه به‌ره‌مه‌که‌ی وا پووج ده‌رنه‌ه‌چوو...

حه‌زم نه‌کرد د. ناو‌ره‌حمان نه‌ختی مه‌وزووعی با له هه‌له‌نگاندنی نه‌م وتاره و هه‌ر به‌و گیانه نه‌کادییه په‌ته‌وی من نه‌یناسم سه‌یری به‌کردایه.

له‌گه‌ل ریز و خوشه‌ویستیم بۆ مامۆستا و هاو‌پێم د. ناو‌ره‌حمان حاجی مارف.

* نه‌م وتاره له گۆلاری نووسه‌ری کو‌رد - گۆلاری په‌که‌ته‌ی نووسه‌رانی کو‌رد، ژماره (٢) سالی

١٩٨٥، لاپه‌ره ٨٢-٨٨ پلاوکراره‌ته‌وه.

فۆنیمه‌کانی زمانی کوردی

زانینی دهنگه‌کانی زمان و له‌یه‌کدانیهان بۆ دروستکردنی برگه به‌شیک زانیاری قسه‌که‌ره ده‌باره‌ی زمانی خۆی. گرتگترین لایهن له زانینی زمانی نوو سیستهمه تایه‌تییه که ده‌نگ و مانا له‌یه‌ک نه‌به‌ست. گهر زمانیکی بیتگانه به‌یستی هیچی لێ تیتاگه‌یت و نازانیت وشه‌کانی له‌کوژوه ده‌ست پێ نه‌که‌ن و له‌ کوژی ته‌واو نه‌بن. چونکه نه‌و سیستهمه تایه‌تییه نازانیت که دهنگه‌کانی نهم زمانه له ماناکانییه‌وه نه‌به‌ستن. واتا له‌هر زمانیکا پیزه ده‌نگیکی تایه‌تی مانایه‌کی تایه‌تی نه‌به‌خشی، گوژینی به‌سه‌ر نهم پیزه ده‌نگه بێ ماناش نه‌گوژی. بۆ نمونه دوو پیزه ده‌نگی (به‌هار) و (گول) له زمانی کوردیدا مانایان جیا‌یه چونکه دهنگه‌کانیان وه‌ک یه‌ک نین. نهم دوو وشه‌یه دهنگه‌کانیان به‌ته‌واوی جیان. جووته وشه‌ی وا هه‌یه هه‌ندێ له دهنگه‌کانیان یه‌کن و هه‌ندێ جیان وه‌ک له (هاوین) و (هه‌ویر) دا، (ه)، (و) و (ی) یه‌کن و نه‌وانی تر جیان. جووته وشه‌ی واش هه‌یه ته‌نها له تاکه ده‌نگی نه‌بێ هه‌موو یه‌کن وه‌ک له (پیر) و (بیر) دا. لهم وشانه‌ی دوا‌یدا نه‌بێن گوژینی تاکه ده‌نگی مانای ته‌واوی وشه‌کانی گوژی. نهمه نه‌وه نه‌گه‌یه‌نی که (پ) و (ب) له زمانی کوردیدا دوو ترخی جیا‌یان هه‌یه. به‌م جوژه (پ) و (ب) دوو فۆنیمی جیان له زمانی کوردیدا. له (که‌ر) و (که‌ر) یا (هرین) و (هرین) دا (ر) و (پ) دوو فۆنیمی جیان چونکه ده‌رکه‌وتیان له‌هه‌مان بێشه‌دا مانای جیا‌یان به‌ وشه‌کانا به‌خشی. نه‌و وشانه‌ی هه‌موو دهنگه‌کانیان وه‌ک یه‌کن ته‌نیا له تاکه ده‌نگی نه‌بێ و نهم جیا‌یییه لهم تاکه دهنگه‌دا مانای جیا‌ی به‌وشه‌کانا به‌خشی (جووتکه‌ن).

به‌به‌راوردکردنی نهم جووتکه‌نه فۆنیمه‌کانی زمان ده‌نیشان نه‌کرت.

له نه‌جیامی گهران به‌شوێن هه‌موو نه‌و وشانه -با بلیێن- له‌گه‌ل (پیر) و (بیر) پێک نه‌که‌ون، له زمانی کوردیدا نهم هه‌وت وشانه‌ی خواوه‌وه ده‌س نه‌که‌ون (به‌پیتی کوژشی خۆم).

بیر - پیر - تیر - شیر - سیر - ژیر - میر

به‌م جوژه توانیمان هه‌وت فۆنیم (ب، پ، ت، ش، س، ژ، م) ده‌نیشان که‌ین. نه‌بوونی وشه‌ی تر پێکه‌وه‌ی له‌گه‌ل نهم کوژمه‌له نه‌وه ناگه‌یه‌نی که فۆنیمه‌کانی زمانی

جووتۆكە	فۆنیمەكان	فۆنیمی تازه	
هه‌ور، چه‌ور، جه‌ور	ه، چ، ج	-	-
ره‌ق، ره‌ش، ره‌پ، ره‌ز	ق، ش، پ، ز	ق	۱
ماچ، مان، مار، ماف، ماش، مال، ماد، مام، مات	چ، ن، ر، ف، ش، ل، د، م، ت	-	-
مازی، ماسی	س، ز	-	-
دوور، دار، دەر	وو، ا، ه	وو، ا، ه	۳
شیر، شار، شیر	ئ، ا، ی	ئ، ی	۲
زۆر، زار، زوور	ۆ، ا، وو	ۆ	۱
ژن، ژین، ژان	(i)، ی، ا	(i)	۱
کۆن، کۆن	ۆ، و	و	۱
برین، برین	ر، پ	-	-
که‌ر، کۆم، کۆم، کمر	ه، و، ۆ، (i)	-	-
بان، باغ، بار، بار، باو، باش	ن، غ، ر، پ، و، ش	-	-

هەرچه‌ند کۆمه‌لی تر زیادکه‌ین هیچی تری نویمان بۆ نادۆزرتیه‌وه ئه‌مه ئه‌وه ئه‌گه‌یه‌نین که فۆنیمه‌کانی زمانی کوردی به‌پیتی ئهم لیکۆلینه‌وه‌یه (۳۵)ن.

یه‌کن له‌و گۆزینانه‌ی به‌سه‌ر سیسته‌می فۆنۆلۆجیی شێدی سلیمانی هاتین توانه‌وی ده‌نگی (د) به‌ له‌ هه‌ندێ بیه‌دا. یه‌کن له‌مانه‌ توانه‌وی (د)ی ئامرازی هه‌میشه‌یییه.

Daxom ————— Axom
Damxwârd ————— Amxward

سروشتی ئه‌لف و بیتی عه‌ره‌بی ئهم (ئ)یه‌ی به‌سه‌ر زمانی کوردیدا سه‌پاندوه له‌ نووسینا.

(ده‌که‌م) - (ه‌که‌م)، (ه) به‌ته‌نیا ناشی بنووسێ و کراوه به‌ (ئه).

هه‌روا ده‌رنه‌که‌وتنی (ئ) له‌ هیچ وشه‌یتکی کوردی و بوونی به‌ (ی) له‌و وشانه‌ی له‌

عەرەبىيەدە ۋەزگىراون ئەيسەلمىتى كە ئەم (ئە) يە نىشانە نىيە بۆ ھىچ دەنگى و ناشى
بەخرىتە سىستەمى فۆنۆلۆجى كوردىيەدە.

گەلى وشەى عەرەبىش كە دەنگى (ع) ي تىايە لە زمانى كوردى نىمىزمان بەكار
نەھىترىن ۋەك (لەعتەت). (عيسا).... ھتد ئەشنى (ع) ش بەفۆنەمىكى كوردى دابىرىت.
بەم - جۆرە و بەپىتى ئەم لىكۆلىنەوئە زمانى كوردى (شىئەى خوارو) (۳۶) فۆنەمى
ھەيە.

ناشكرایە كە دەنگى (س) لە وشەى (سەر و باس) دا جىيان لە دەنگى (س) كە لە
وشەى (سال و سەد) دا دەرئەكەوئى. لەم وشانەى دوايىدا دەنگەكە ۋەك بلىنى شىئەى
(ص) ي ۋەزگىرتى سەرەپاي ئەم جىياوازىيە ھەردووكيان سەر بەيەك فۆنەمى و يەك
نرخيان لە سىستەمى فۆنۆلۆجى زمانى كوردىدا ھەيە. چونكە جووتە وشەى وا نادۆزىتەو
لەم زمانەدا كە ئەم دوو دەنگە جىياوازەى تىا لەھەمان بىشەدا دەرئەكەوئى و دوو ماناي جىيا
بىبەخشى. ئەم دوو دەنگە ھەردووك لە زمانى عەرەبىشدا ھەن كەچى سەر بەدوو فۆنەمى
جىيان چونكە دوو نرخى جىيايان ھەيە. لە سىستەمى فۆنۆلۆجى زمانى عەرەبىدا ھەردووك
لە ھەمان بىشەدا دەرئەكەون و ماناي جىيا ئەبەخشى ۋەك لە (سار: پۆشەت) و (صار:
بو) ھەردووك لە بىشەى (....) ار دەرئەكەوتن و ماناي جىيايان بەخشى.

(ر) و (پ) لە زمانى كوردىدا دوو فۆنەمى جىيان چونكە لەم زمانەدا جووتە وشەى وا
ھەيە ئەم دوو دەنگە جىياوازە تىيايانا لە ھەمان بىشەدا دەرئەكەون و ماناي جىيا ئەبەخشى
ۋەك لە (پرىن) و (پرىن) يا (كەر) و (كەر) دا لە بىشەى (پ....ىن) و (كە....). ئەم دوو
دەنگە لە زمانى عەرەبىشدا ھەن ۋەك لە وشەى (كرىم) و (رەب) دا دەرئەكەون، بەلام لە
سىستەمى فۆنۆلۆجى زمانى عەرەبىدا بەيەك فۆنەم ئۆمىرىن چونكە وشەى وا لە زمانى
عەرەبىدا نىيە تىايا بەئالوگۆز كەردنى ئەم دەنگە مانا بەگۆزى. ئەم دەنگانە شىئەى جىيا
ئەگىرن بەپىتى ئەو بىشە جىياوازەنى تىيايانا دەرئەكەون. تىايا دەرئەكەوتنى ئەم دوو دەنگە
جىياوازە لەھەمان بىشەدا دوو ماناي جىيا بىبەخشى. واتا فۆنەم شىئەى (مەجرە).

لە زانستى زمانا بۆ جىيا كەردنەوئەى ئەم دوو لایەنە نىشانەى فۆنەم ئەخرىتە نىئوان
ھىلى لارەوئەى ۋەك // و نىشاي دەنگ ئەخرىتە نىئوان دوو كەوانە [۱. پەيوەندى نىئوان
دەنگ و فۆنەم لەم وئەيەدا پروون كراوئەوئە.

[دهنگ]
[دهنگ] / فونیم /
.....

وهک:

[س]
[ص] / س /
(له زمانی کوردیدا)

ئەلف و بیتی ھەر زمانی ئەبج بە پیتی ژمارە ی فونیمەکانی دەسنیشان ئەکەن. ھەر فونیمە نیشانە یەکی بۆ دانەنری کە پیتی ئەوتری (پیت) یا (تیپ).

* ئەم وتارە لە گۆڤاری نووسەری کورد - گۆڤاری یەکیەتی نووسەرانی کورد، ژمارە (۸) سالی ۱۹۸۲، لاپەرە ۲۹-۳۵ ھلاکەرۆتەو.

وہ

پژمانی تقلیدی وشه بهنج داناوه بۆشکردنه‌وه‌ی زمان به‌لام نه‌یتوانیوه پیتاسینتکی پر به‌بیست بۆچه‌مکی وشه داپژێڤ بۆش تیوژیکێ گشتیی له‌مه‌ر دابنێ (رسته له کۆمه‌له‌ وشه‌پێک پێک دێت). (به‌ش‌ه‌کانی ناخاوتن بریتین له‌ چه‌ن گرووپێک وشه‌) به‌لام وشه‌ خۆی چیه‌ و چۆن له‌ زمانا ده‌ننه‌شان نه‌کێ به‌ته‌وا‌وی سا‌غ نه‌کراوه‌.

نەو پیتاسین و پەرەوانەى بۆ چەمكى وشە دائىران ئىنجاچىكى ئوتتۇرىدا دەستەمەز نادەن و گەلى ئارتىرىيان تىپا دەرنەكەوئى، يا تەنیا بۆ چەن زمانى ئىشتىن (ئەوئىش بەتەواوئى نا). هەندى لىم پیتاسین و پەرەوانە ئىخەینە بەرچا و لایەنە كۆزەكانى دەستىشان ئەكەين.

۱- وشه بریتیبه له کۆمهله دهنگتکی بهزار دروستکراو مانایی نه به خشن.

به پیتی نهم پیتاسینه (گول)، (گهنم)، (رهش)، (با) هر یه که وشه یه که چونکه هر یه که له کومه له دهنگتکی بهزار دروستکراو دروست نه کری و ماناییک نه به خشن.

(گولہ گنم) و (رہشہا) ہدیرہ کہ چمن وشہیہ و چمن مانا نہ بہ خشی؟ (گولہ کہ)، (گولہ کان) و (گولہ کانم) ہدیرہ کہ یک وشہیہ نایا لہ رووی ماناوش ہدیرہ کہ یک مانا نہ بہ خشی. چ پتوانہ یتک وامان لن نہ کات بلتین (گول) و (بجانخواردنایہ) ہدردووک ہر چہمکی وشہ نہ کمون لہ کاتیتکا (گول) تاکہ مانایتک نہ بہ خشی و (بجانخواردنایہ) مانای رستہ یتکی تہ اووی لہ رووی کاتموہ نالوز نہ بہ خشی؟

له (گول و مول) و (نهزان و مهزان) ادا (مول و مهزان) و شمن یا نا؟ گهر وشهین چ مانایه کیان له فهرهنگا بو دانه نییت. گهر وشه نهین چی؟

(بار) که زیاتر له ماناییتک نه به خشی وهک له (هارد درتیک) و (هاریکی ناله بار) به دیک یا دوو وشه له قه لدم نهدرین؟

گهلن پرسپاری تری لہم باہمتہ خویان راست نہکەنەوہ بێن ئەوہی وەلامێکی رێکی یێکیان بۆ بەدزرتەوہ. جگە لەمەش چەمکی (مانا) خۆی شتیکی شاراوہیہ. مانای (مانا) خۆی ساغ نہکراوہتەوہ چۆن ئەشن شتی بکری بە پێتوانہ بۆ پێناسینی شتیکی تر کە ئەو شتہ خۆی شاراوہی بۆ ساغ نہکراپیتەوہ. ھەج ھەولدانیک بۆ پێناسینی وشە لہ ڕووی ماناوہ نەخامێکی ئەوتۆ بەدستەوہ نادات.

۲- وشه هەر دانه یێکی سەره‌خۆیه له زمانا بتوانی (له هەندێ بێشدا) دەوری رسته یێکی ته‌واو بگێرێت. (من) وشه‌یێکه چونکه له وه‌لامدانه‌وی (کتی خواردی) ته‌لتی (من) که ده‌وری رسته یێکی پاشگر و پێشگری وه‌ک (هه‌ل-، -دوه، -دا، -ن... هتد) ناگرێت بۆیه نهمانه به‌وشه له قه‌لم نادری.

لیته دیسان چەند گیرۆگرتی هه‌یه. له‌گه‌ل پڕیۆزیشن و وشه‌ی وه‌ک (له‌گه‌ل - تا - بۆ - به‌لام... هتد) چی نه‌که‌ین؟

۳- له هەندێ زمانا به‌پێوانه‌ی فۆنۆلۆجی وشه‌ ده‌سێشان نه‌کرێت. بۆ نموونه زمان هه‌یه له وشه‌کانیا هێژ (stress) نه‌که‌وته سەر دوا پرگه‌. واته‌ شوتنی هێژ نه‌بی به‌سنووری وشه وه‌ک له زمانی کوردیدا نهمه‌ش به‌داخوه هه‌موو وشه‌یێک ناگرته‌وه و گه‌لی ناویزه‌یان تیا ده‌رنه‌که‌وی وه‌ک (به‌لام - چونکه... هتد).

زمانی تورکی و هه‌نگاری له‌و جۆره زمانانه‌ن که دهرشتنی وشه‌کانیان سەر به‌سیستمی فاول هارمۆنین Vowel Harmony له‌م جۆره زمانانه فاولی پرگه‌ له وشه‌دا چ جۆری فاولی پێشگر و پاشگریش سەر بۆ هه‌مان جۆر دانه‌نوێن. واته‌ گۆڕینی شتیی فاول گۆزانه‌ویه له وشه‌ی‌دا بۆ وشه‌یێکی دیکه‌. لیته‌ش دیسان گه‌لی ناویزه‌یان تیا ده‌رنه‌که‌وی و ناشی بکری به‌پێوانه‌ بۆ پێناسینی وشه‌ ته‌نانه‌ت له‌و زمانانه‌ش که سەر به‌و سیسته‌مه‌ن. نه‌وه‌ی وترا نه‌مه نه‌سه‌لێتی که هیچ پێوانه‌یێکی سیمانتیک‌ی یا فۆنۆلۆجی نییه‌ بۆ پێناسینی وشه‌ له زمانا بشی بکری به‌هه‌نج بۆ شیکردنه‌وه‌ی زمان بۆیه زانیانی زمان پرویان له وشه‌ وه‌رگه‌ت‌را وه‌ک که‌رسه‌یه‌یێکی بنجی بۆ شیکردنه‌وه‌ی زمان و له جێگه‌ی (به‌دیل) تر گه‌ران. یه‌کتی له‌م جێگه‌یرانه چه‌مکی مۆرفیم بوو.

مۆرفیم به‌جۆرێک دانه‌ی واتاداری زمانه‌ له فۆنیسم یا زیاتر پێک دێت و ده‌وریکی له‌ پێزمانا هه‌یه به‌گۆڕین و لا‌بردنی هه‌ر فۆنیسم‌یک‌ی یا به‌له‌ته‌له‌تکردنی، مانا و ده‌وره نه‌سه‌لیه‌که‌ی تیا نه‌چن. واته‌ مۆرفیم چوار رووی هه‌یه:

۱- قالبیکی فیزیایی هه‌یه - که فۆنیمه‌کانیه‌تی.

۲- مانایێکی هه‌یه.

۳- ده‌وریکی له‌ پێزمانا هه‌یه.

۴- به‌له‌ته‌له‌تکردن و جیاکردنه‌وه‌ی فۆنیمه‌کانی له‌ پێک مانا و ده‌وره به‌نجیه‌که‌ی نامینی. بۆ نموونه (پیاو) مۆرفیم‌یکه‌ چونکه.

۱- قابلیتکی فیزیایسی ههیه (پ - ی - ا - و) نهوهیه که نهیستری وهک دهنگ له
قسمه کردنا.

۲- مانايتكى ھديه (ئادەمىزادىكى نىزىنى بەتەمەن ۱۸ سال و بەرەو ژوور... ھتد).

۳- دور نگه‌داری له پرمانا ټو نمونه نمشی ددوری بکمر پیښی له رسته دا وک له (پیاو هات).

۴- بے تله تکرڊن و جيا گردنه وهی فونيمه کاني دور و مانا پنجيمه کهی ناهيني (پ - ياو) ... هتد هيچ مانا و دوريان له زماني کوردیدا نييه.

لهوانه په هندی له تکه کانی یا هندی له له تکه کانی مؤلفیم مانایان بۆ پدیا بڼی نهم مانایانه هیچ په پیروندییه کیان بهمانا ئه سلییه کوه نابڼی و مهسه له رتکه ووته. وهک مؤلفیمی (بازوو) به له تله تکرندی بهم جوړانه (با - زوو)، (باز - وو)... هتد (با، زوو، باز) مانایان بۆ پدیا بو بهلام هیچ په پیروندییان بهمانا ئه سلییه کوه نییه بهم جوړه (بازوو) بهک دانهی ساغه و بهک مؤلفیمه.

وشه‌ی (کورده‌کەتان) که بریتییە لە سێ مۆزیمی (کۆم-دکە-تان) هەریەکە لەمانە قالیکی فیزیایی هەیە و اتا هەر یەکە لە پزە فۆنیمیک پێک دێت. لە زمانی کوردیی هەریەکە مانا و دەورێکیان پێ نەسپێرێ. بەجیاکردنەوە و قرتاندنی هەر فۆنیمیکیان مانا و دەورە بنجیەکە‌ی تیا نەجی.

مترفیم له چهن روونیکه وه دابهش نه کړت:

۱- مؤلفیم (سهره‌ست) و یا (به‌ند)د.

مۆزفیمی سەرپەست ئەوێهه که به تەنیا وەک وشەییکی سەرپەخۆ دەرئەگەوێ، وەک (گوپ - خانوو - چیا...) مۆزفیمی بەند ئەوێهه که هەرگیز وەک دانەییکی سەرپەخۆ دەرناکەوێ و نەبێ لەگەڵ مۆزفیمیکی تر دەرکەوێ وەک (دەکه، -ان، -هەل، -نە... هتد).

۲- موزفیم (رگ) یا (نفٹیکس) رگ نهو به شعی وشعیه که نهمینیتیهود دواى لابردنى هممور نهفٹیکسه کان.

جیاگردنه‌دی نهم دوو جزوه مؤرقیمه له‌ییک کاریکی زه‌حه‌مت و نالوزه به‌شیوه‌ییکی گشتی نه‌شن بوترتی که رهگ (ناووکي) وشه پتیک نه‌هینن (نه‌فیکس) یش نه‌که‌وینه پیزی دووه‌مه‌وه و سه‌ر به‌ره‌گن. رهگ له‌نه‌فیکس درێژتره و به‌ژماره زۆرتره له‌هر زمانیکا.

ژماره‌ی نه‌فیکس سنوورداره (داخراوه) واتا ړنگا نادات بو هی تر بچیتته نارویه. گزینی ژماره‌یان به‌نده به‌گوزینی سیستمی (رتزمانی)ی زمانه‌که بو نمونه راناوه‌کانی هدی لکاو له زمانی کوریدا (م - ت - ی - مان - تان - یان) نم شه‌شیه و داخراوه ړنگا نادن به هی تر پیتته نارویه هدر نمانن لای هموو قسه‌که‌رتکی نم (شیره). که‌چی مؤرفیمی ړه‌گ سنووری بو نییه و کراویه و ژماره‌ی همیشه له گزینایه به‌نمان و په‌یابونی هی تازه چ به‌وگرتن چ به‌دارش.

نه‌فیکس سې جوړه (پیشگر - ناوگر - پاشگر) پیشگر نو نه‌فیکسه‌یه که له پیش ړه‌گوه دهرنه‌که‌وئ وک (هل - ، - ا - ، نه... هتد) له (هل‌گرتن - راگرتن) دا. ناوگر نو نه‌فیکسه‌یه که له‌ناو ړه‌گدا دهرنه‌که‌وئ له زمانی کوریدا نم جوړه نه‌فیکسه نییه بو نمونه له زمانی عهره‌بیا ړه‌گی Ktb چه‌مکی نووسین نه‌که‌یعت. ناوگری i - â - ئیکا به Kitâb (کتیب) و ناوگری i - â - ئیکا به Kâtib - نووسر).

پاشگری نو نه‌فیکسه‌یه که له دواړو ړه‌گدا دهرنه‌که‌وئ وک (وه، ان) له (هاتنه‌وه و کوران) دا.

۳- مؤرفیم مؤرفولژی (اشتقاقی)یه یا (رتزمانی).

مؤرفیمی مؤرفولژی نه‌ویه که نه‌چیتته سر مؤرفیمی تر بو دروست‌کردنی وشه‌ی تازه‌ی خاوه‌ن مانای تازه‌و وک (هل - را - دا - تن... هتد) له (هل‌گرتن، راگرتن، داگرتن، و تن گرتن) دا.

مؤرفیمی رتزمانیش نه‌ویه که نه‌چیتته سر وشه بو دهرپړنی په‌یوه‌ندی نیوان نم وشه‌یه و شه‌کانی تر له‌ناو چوارچیره‌ی رسته‌دا. راناوه لکاو‌کانی له‌گه‌ل فەرمانا دهرنه‌که‌ون له زمانی کوریدا هموو مؤرفیمی رتزمانین چونکه په‌یوه‌ندی نیوان بکر و فرمان له رسته‌دا دهرنه‌پرن.

من نوست - م.

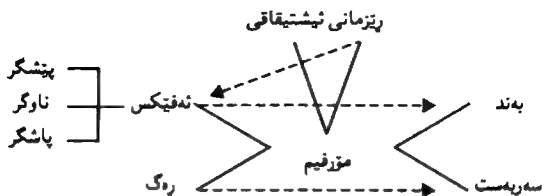
نیمه نوست - ین.

لهم رسته‌یه‌دا.

کچه جوانه زیره‌که‌هات.

(ه‌ای (کچه) و (جوانه) مؤرفیم‌تکی رتزمانیه چونکه دهری به‌ستنی (ناو) و (ناوه‌لناو)ی به‌یه‌که‌وه گتیرا له‌ناو چوارچیره‌ی نم رسته‌یه‌دا.

مۆزفیم و جۆره‌کانی لہم ویتہ‌یہ‌دا پروون کر اوہ تہوہ.

ئو تیرہ خال خالانہ ئوہ نگہ‌یہ‌نئ کە زۆریہ‌ی نہفتیکسەکان لە جۆری مۆزفیمی (بہند)ن و رەگەکان لە جۆری مۆزفیمی (سہریست)ن. مۆزفیمی ریتزمانی ھەموو نہفتیکسن.

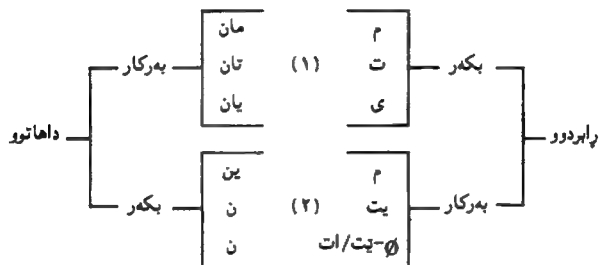
بەم جۆرە لہم قوناعەدا نەتوانین بڵێین (وشە) ئو دانە (ریتزمانی) یە یە لە مۆزفیمی یا لە چەند مۆزفیمی پێک دێت. ئەم مۆزفیمانە بەشتیکیان مۆزفۆلۆجین و بەشتیکیان ریتزمانین. مۆزفیمە (ریتزمانی) یەکان سروشتی پەییوەندی نیتوان وشەکان لەناو چوارچێوەی رستەدا دەرئەبەن بۆیە وشە لە دەرەوہی رستە یێ ناناسریت.

* ئەم وتارە لە گۆڤاری نووسەری کورد - گۆڤاری یەکیەتی نووسەرانی کورد، (ژمارە ٩) سالی

١٩٨٢، لاپەرە ٨٣-٨٩ پلاوکرلوہ تەوہ.

(یت) ی شیوینمر

له زمانى كوردیدا^(۱) دوو دسته پاناوی لكاو ههن. پاناوهكان و ئهركيان له گهڵ كاری تیپهرا لهم نهخشهیدا پروون كراونه تهوه.^(۲)

وهك لهم نموناناندا دهردهكهوئ:

(۱)

(۱)

(ب)

بهركار	پاڤهروو	بكهرا	
یت	گرت -	را م	من تۆم ڤاگرت.
م	گرت -	را ت	تۆ منت ڤاگرت.
ین	گرت -	را ی	نهو نیتمه ی ڤاگرت.
ن	گرت -	را مان	نیتمه نهوانغان ڤاگرت.
∅ ^(۳)	گرت -	را تان	نیوه نهوتان ڤاگرت.
ن	گرت -	را یان	نهوان نیوهیان ڤاگرت.

(۲)

(ب)		(۱)
بهرکار	پراوردو	من تو پراده گرم.
م	ده گر -	تو من پراده گریخت.
یت	ده گر -	نهو نیمه پراده گریخت.
یت	ده گر -	نیمه نهو پراده گرین.
ین	ده گر -	نیوه نهوان پراده گرن.
ن	ده گر -	نهوان نیوه پراده گرن.

شیکردنمه دهری دهخات که نهو کارانهی له چاوگی (ویستن) دهو^(۱) وورده گیرین لهم یاسا گشتیه لاده دن.

بۆ پروونکردنه وهی نه مه و دهستنیشان کردنی یاساکانی نه لایه نه سهیری نه پستانه بکمن.

(۳)

(ب)		(۱)
بهرکار	پراوردو	من تو دم دهویست.
یت	ویست -	تو منت دهویست.
م	ویست -	نهو نیمه دهویست.
ین	ویست -	نیمه نهوان دهویست.
ن	ویست -	نیوه نهوان دهویست.
Ø	ویست -	نهوان نیوه دهویست.

(۴)

(ب)		(۱)
بهرکار	پراوردو	من تو دم دهوی.
یت	هوی -	تو منت دهوی.
م	هوی -	

نئو نئیمه‌ی دهوئ.	دد ی	هوئ -	ین
نئیمه نئوالمغان دهوئ.	ده مان	هوئ -	ن
نئوئه نئوتان دهوئ.	ده تان	هوئ -	یت
نئوان نئوهمیان دهوئ.	ده یان	هوئ -	ن

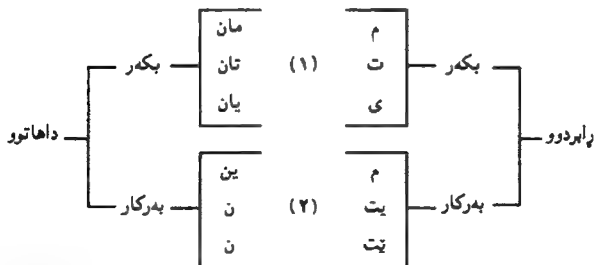
لهو رستانه‌ی سه‌ره‌وه‌دا... (کار) له چاوگی (ویستن) هوه وەرگیراون. له (۱) هکانا بکه‌ر و به‌رکار به‌راناوی جودا ده‌پر اون. له (ب) گانا بکه‌ر و به‌رکار کراون به‌راناوی لکاو.

له (۱۳) دا کات پاره‌دوه. بکه‌ر و به‌رکار به‌راناوی جودا ده‌پر اون. له (۳) کراون به‌لکاو. تیا یانا کۆمه‌لی (۱) (م - ت - ی - مان - تان - یان) ده‌وری بکه‌ری و کۆمه‌لی (۲) (م - یت - یت - ین - ن - ن) ده‌وری به‌رکاری ده‌بیئن. نهمه له‌گه‌ل یاسای گشتی کارکردنی راناوه لکاوه‌کان ده‌پوا...^(۵)

له کۆمه‌لی (۴) دا کاتی کاره‌که کراوته داهاتوو، به‌لام ده‌وری راناوه‌کان نالوگۆز نه‌بوو. به‌ به‌راوردکردن و شیکردنه‌وی نئو رستانه‌ی سه‌ره‌وه هه‌موو درده‌که‌هوئ که:

۱- گۆزینی کاتی کاره‌که له پاره‌دوه‌وه به‌ داهاتوو نه‌رکی راناوه لکاوه‌کانی نالوگۆز نه‌کرد... نهمه لادانه له یاسا گشتیه‌که.

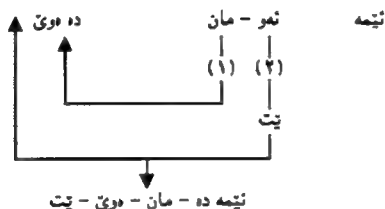
۲- نه‌رکی راناوه لکاوه‌کان له‌گه‌ل کاری له چاوگی (ویستن) هوه وەرگیراو، به‌م جۆزه‌یه که لهم نه‌خشه‌یه‌دا پوون کراوه‌ته‌وه.

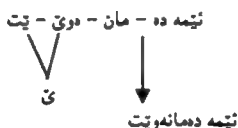
۳- له نه‌نجامی به‌راوردکردنی مۆرفۆلۆجیه‌وه. Morphological Identification درده‌که‌هوئ که ره‌گی داهاتووی کاری له (ویستن) هوه وەرگیراو (هوئ) یه نه‌ک (دو) و

نم (ئ) به بهشتکه له رهگهکه و نیشارهت نییه بۆ کهسی سینه می تاک...
 بۆ ساغکردنموه ی نهمه سهیری نم پرسته یه بکه:
 نهمه نهمان دهوئ.

(نهمه) بکه ره، (نم) بهرکاره، (مان) راناوی لکاوی بکه ریبه سهر به دهسته ی یه که مه.
 بۆ جینگیرکردنی راناوی جودای بهرکاری (نم) به لکاو روو له دهسته راناوه که ی تر
 ده که ی... له دهسته ی دا راناوی کهسی سینه می تاک (ت) اه.
 نهمه جی (نم) ده گری به پیتی یاسای شوین به ره گی کاره که وه ده لکئی و (مان) ده چیته
 سهر پیشگری (ده) وه. بهم جو ره:

که (ت) ده چیته سهر ره گی (هوئ) دوو (ئ) ده که ونه پال یه که... له ناو یه که تر دا
 ده توینموره Reduction و ده بن به یه که.

له نه نجاسی سه پاندنی یاسای به ناره زووی Optional لابر دنی (ت) ی راناوی لکاو
 پرسته که ده پیته.

دەرك نەكردنى ئەم پتوھەندىيە پتەزمانىيەى نىئوان بىنج و سىما Deep and surface structure لەم جۆرە پستاندا وای کردووه هەندى زمانەوان وای بۆ بچن کە (ئى)ى کارى لە چاروگى (ويستە)هوه وەرگىراو لە هەموو حالەتیکە نیشارەتە بۆ کەسى سىيەمى تاک و تەنانت بەپىتى قىياسىکى هەلەوه هەندى جار (ت)ىشى پتوھ دەلکىتن وەک لەم دوو رستەيەدا. ^(٦)

١- مەن ئەوانم دەوت

٢- تۆ ئەوانت دەوت

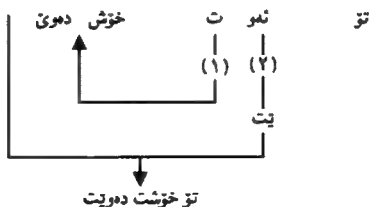
لە ئەنجامى شىکردنەوه و بەراوردکردنى ئەم دوو رستەيه و بەپىتى پتوھەندىيى بىنج و سىما دەردەکەوتى کە ئەم (پت)ەى ئەم دوو رستەيه هەيچ پتوھەندىيەکیان بەراناوى لکاوهه نىيە... (چ بکەرى چ بەرکاری)... لەبەر ئەم هۆيانە.

١- نیشارەت نەين بۆ بکەر يا بەرکار، چونکە لە هەردوو رستەکەدا راناوى جودا و لکاوى بکەرى نامادەن و ب- بەرکار لە هەردوو رستەکەدا بەراناوى جودا (ئەوان) دەپراوه... بەپىتى ئەم بۆجۆون و ئەنجام و شىکردنەوهيه... لەم دوو رستەيەدا.

١- تۆ خۆشت دەوت.

٢- تۆ ئەوت خۆش دەوت.

(پت)ى رستەى يەكەم راناوى لکاوى بەرکاریيه لە راناوى جوداوهه بەم جۆرە گوتراوهتە لکاوه...

(پت)ى رستەى دووهم هەيچ پتوھەندىيەکی بەراناوى لکاوهه نىيە... (ئى)ى يەكە بەشیکە لە رەگ و (ت) کە بەپىتى قىياسىکى هەلە خراوتە سەرى. بۆيه هەيچ شىکردنەوهيەکی پتەزمانى کوردی ئەمە بەراناو لە قەلەم بەدات، هەيچ ئەنجامى بەدەستەوه نادات.

پهراویزه‌کان:

۱- کرمانجیی غواروو

۲- بۆ زانیاری زیاتر له باره‌ی نمرگ و سروشتی کارکردنی راناوه لکاوه‌کان... سه‌یری سه‌رچاوه ۷ (۲) بکه.

۳- [ø] نیشانه‌یه بۆ نه‌په‌ونی سیما... یا لا‌په‌رنی دان‌په‌یتکی رێزمانی.

له رابردوودا راناوی لکاوی ک‌سی سێجیم‌ی تاک له‌گ‌م‌ل کاری تێنه‌په‌ردا له‌ ده‌وری بکه‌ریدا هێچ سیمایه‌کی بۆ ده‌رتاگه‌وت (ئه‌و هات - ø).

له‌ داهاتوودا (ت/ات) ده‌رده‌که‌وت و به‌په‌یتی نهم پاسایه (نه‌گ‌م‌ر په‌گی کار به‌ه) یا (ژ) ک‌وت‌ایی هاتین راناوی لکاوی ک‌سی سێجیم‌ی تاک قالیی (ات) ده‌گ‌رێته‌خۆ (ئه‌و ده‌روات - نه‌و ده‌کات... تاد)، له‌ هه‌موو حاله‌تیک‌ی تردا به‌ (ت) خۆی ده‌رده‌خا.

۴- سه‌یری ل (۲۶) ی سه‌رچاوه ۷ (۲) بکه.

۵- سه‌رچاوه ۷ (۱) ل (۶۳).

۶- سه‌رچاوه ۷ (۱) ل (۶۲ و ۶۳).

سه‌رچاوه‌کان:

۱- مه‌سموود محمد (۱۹۷۶) چهند حه‌شارگه‌یتکی رێزمانی کوردی - به‌غداد.

۲- وریا عومەر نهمین (۱۹۸۶) رێزمانی راناوی لکاو - به‌غدا.

3- Chomsky, N. (1965) Aspects of Theory of syntax - Cambridge, Mass. MIT Press.

• نهم وتاره له‌ گ‌ژگ‌اری ر‌امان- ده‌زگ‌ای پ‌ل‌شنه‌یی و ر‌اگ‌ه‌اندنی گ‌ول‌ان، ژماره (۳۹) سالی ۱۹۹۹، ل‌اپه‌ره ۲۳۴-۲۳۵ پ‌ل‌گ‌ر‌اوه‌ته‌وه.

ئىنسايلكلۆپىدىيە كوردەستان... ئاۋاتىكە

تا ئىستا چەن كارى بەناۋى ئىنسايلكلۆپىدىيەدە كەوتۈنەنە كىتېخانەى كوردىيەدە^(۱)...
نەمانە ھىچ كامىتىكىيان بەر چەمكى ئىنسايلكلۆپىدىيە ناكەون و ھىچ لە نامانجەكانى
جىيەجى ناكەن... ھەموو نەركى دىلسۆزىيى تاكە كەسەن و ھەولى سەرەتايى سادەن.

نەگەر جارەن تاكە كەسەن بۆى ھەبوو خۆى لە دانانى ئىنسايلكلۆپىدىيەى گشتى بەدات...
ئىستا كە سەردەمى تەقىنەو و لاڧاۋى زانىيارىيە... تاكە كەسەن ھەرچەن بلىمەت و شارەزا
و بەتوانىن بىن، ھەرچەن كات و وزەى بۆ تەرخان بەكات ھەرگىز دەرەقەتى نايىن.

ئىنسايلكلۆپىدىيەى گشتى پىرۆژەيەكى يەكجار فراۋان و گەررە و مەزىنە... بۆ ۋەدەيتەننى
دەبىن دامودەزگاي تايەتەيى بۆ تەرخان بەكرى... تىپىدا بەسەدان شارەزا و پىسپۆر بەپەتتى پەلان
و نەخشەيەكى ستراتىجىيى دوورخايەن و پوون و ديار و نامانجدار كار بەكەن.

نەم باسە ھەلدانائىكە بۆ پىنئاسەن و خستەروويەكى خىترايى مېژوۋى ئىنسايلكلۆپىدىيە و
پىشنىيارىكە بۆ سەرنج راكىشانى كار بەدەستان بەلكو بىر لە پىرۆژەى دانانى
(ئىنسايلكلۆپىدىيەى كوردەستان) بەكەنەو. نەمە لەم سەردەمى ئىستاماندا پىتۈستىيەكى
نەتەۋەيى يەكجار گىرنگە و بەلگە و نىشانەى قۇناغىكى پىشكەوتوۋى پۇشنىبىرە.

ئىنسايلكلۆپىدىيەى كىتېپىكە يا زىجىرە كىتېپىكە زانىيارى تىدا لە بارەى زانىست و خەلك
و ھونەر و نەدەب و فەلسەفە و شوقىن و... تاد تۆمار دەكرى و بەپىرەو و ھونەرىكى
تايەتەى پىز دەكرىن و پىشكەش دەكرىن.

زاراۋەى ئىنسايلكلۆپىدىيەى لە نەزاددا لەم دوو وشە گىرىكىيە Enkyklios Paideia
ۋەرگىراۋە و داپىژراۋە، كە واتاى (زانىيارى دەستادەست) دەگەپەن.

نەۋەى بىيەۋى ھەر زانىيارىيەكى لە بارەى ھەر شتى يا ھەر بابەتەى دەستكەۋى... دەتوانى
پەنا بەرتە بەر ئىنسايلكلۆپىدىيەى نەم وىستەى خۆى زۆر بەناسانى بىتتە دى بۆيە
ئىنسايلكلۆپىدىيەى گىرنگىتەيەكى يەكجار زۆرى ھەبە بۆ بوارى ئەكادىمى و پۇشنىبىرى
گشتى. پىتۈستە ھەر پۇشنىبىر و زانىستخوازىك لە بەكارھىتانى رايى و مامۇسنايانى
زانكۆ سوود و گىرنگىتەى لە قوتابىيان بەگەپەن.

ئىنسايلكلۆپىدىيەى كەلىن جۆرى ھەبە... (جىھانى) (گشتى) (تايەتەى)... ئىستا

به هزارانی لی و یه‌ده‌یان زمان لم‌ژیر دست‌دایه... هر یه‌که له‌مانه ناست و سوود و نامانجی تایه‌تی خوی هه‌یه و بۆ پله‌یه‌کی تایه‌تی رۆشنبیری و نه‌کادییی ده‌ست ده‌دا. هه‌یه بابه‌ته‌کانی زۆر به‌قوولی و فراوانیه‌وه پیش‌که‌ش ده‌کات... هه‌شه زۆر به‌کورتی و ساده‌یی.

ئینسایکلۆپیدیای (جیهانی) بۆی هه‌یه باسی ههموو شتیکی نهم سروشته بکات. هی (گشتی) ته‌رخانه بۆ بواریک وهک (زانست)، (ئوقیانۆس و ده‌ریاکان) (فرۆکه)... تاد. که‌چی (تایه‌تی) یه‌که خوی به‌لقیکی بواریکه‌وه ده‌به‌ستیه‌وه... وهک (فیزیا) (فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی) (جهنگی دووهمی جیهانی)... تاد.

ئینسایکلۆپیدیا چهند گشتی بۆ... گشتیتری هه‌یه و چهن تایه‌تی بۆ تایه‌تیتری هه‌یه.

چهن به‌ره‌و گشتیتری به‌وا بابه‌ته‌کانی کورت‌تر و چ‌تر ده‌بن و چهن به‌ره‌و تایه‌تیتری به‌وا فراوان‌تر ده‌بن.

میتروونوسانی بیرى مرۆفایه‌تی، فه‌یله‌سووفی گریکی سه‌ده‌ی چواره‌می پیش زایین نه‌ریستۆتل Aristotle (384 - 322 پ. ز) به‌باوک و دامه‌زرینه‌ری ئینسایکلۆپیدیا داده‌نین.

(نه‌ریستۆتل) یه‌که‌م که‌س بوو هه‌ولی دا ئهو زانیاری و راستیه‌یه‌ی له‌و سه‌رده‌مه‌دا باو و په‌رشو‌پلاو بوون کۆیان بکاته‌وه و به‌زنجیره‌یه‌ک کتیب پیش‌که‌شیان بکات و به‌یروپا و بۆچوونی تایه‌تی خۆشی له‌ باره‌یه‌وه تۆمار کرد.

دواى (نه‌ریستۆتل) به‌زیکه‌ی دووسه‌د سال (مارکۆس تیرینستس شارۆ Marcus Terentius Varro 116-27 پ. ز) که نووسه‌ر و زانایه‌کی رۆمانی بوو کتیبیکی نۆ به‌رگی له‌سه‌ر هونه‌ر و زانست دانا به‌ناوی Disciplines (بواره‌کان). هه‌چ دانه‌یه‌کی نهمه و ئه‌وه‌که‌ی (نه‌ریستۆتل) نه‌ماوه و هه‌ر له‌ پتی نووسه‌رانی دواى خۆیان‌وه به‌م کارانه زانراوه.

پلینی فی ئیلده‌ر Pliny the Elder (23-79 ز) نووسه‌ریکی تری رۆمانی بوو کتیبیکی به‌ناوی (میترووی سروشتیه‌وه Historia Naturalis دانا تیتیدا به‌هه‌زاران له‌ته زانیاری و راستی له‌ باره‌ی ناژمێ و پرووه‌ک و خه‌لک و شته‌وه تۆمار کرد.

نهمه زۆر‌تر بایه‌خی به‌و جۆره‌ بابه‌ت و زانیارییه‌وه ده‌دا که به‌که‌لک نه‌وانه ده‌هات که

دهیانریست بین بهفهرمانیه‌ری میری.

نایسیدور Isidor له سالی (۶۲۳) دا نینسایکلۆپیدیایه‌کی بیست بهرگی به‌ناوی نه‌تیمۆلۆجیاوه Etymologiarum Libri XX ناماده کرد. زانا و خوتندهوار و رۆشنییره نه‌وروپایییه‌کان بۆ زیاتر له هزار سال نه‌مه‌یان وەک سه‌رچاوه‌یه‌کی په‌سه‌ن و سه‌ره‌کی به‌کار ده‌هیتا.

(ابن قتیبة البغدادي) له سه‌ده‌ی نۆیه‌می زایینیدا یه‌که‌م نینسایکلۆپیدیای به‌زمانی عه‌ره‌یی به‌ناوی (کتاب عین الاخبار) وه‌ دانا.

له‌ ده‌وره‌یه‌ری سالی (۹۹۰ز) دا بوو خوارزمی (مفاتیح العلوم) ی ته‌واو کرد. هه‌ر له‌و سه‌رده‌مه‌دا بوو چهن زانا و قوتاییه‌ک له‌ به‌سه‌ره‌ (رسائل إخوان الصفا) یان ته‌واو کرد.

باردۆلۆمیر دی گلائیل Bartholomew de Glanville مامۆستای زانستی نایین له‌ پارێس نینسایکلۆپیدیایه‌کی به‌زمانی لاتینی به‌ناوی De Proprietatibus rerum له‌ سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی سیانزه‌مه‌دا (له‌ باری شته‌گانه‌وه‌) دانا... تیتیدا زیاتر یایه‌خی به‌بابه‌تی نایینی و په‌وه‌ستی ده‌دا... زۆری به‌سه‌ردا نه‌چوو وه‌رگه‌تێر درایه‌ سه‌ر زۆریه‌ی زمانه‌ نه‌وروپایییه‌کان و بۆ سه‌دان سال وه‌ک سه‌رچاوه‌یه‌کی گه‌رنه‌گ و سه‌ره‌کی له‌ زانکۆکانی نه‌وروپا به‌کار ده‌هیترا.

له‌ سالی (۱۲۴۴) دا (ناوتنه‌ی گه‌وره‌تر) ه‌که‌ی Speculum maius فینسینت بیاوفاوسی Vincent Beauvais ده‌رکه‌وت. له‌ سالی (۱۲۷۳) دا (ما - توان - لین) ی چینی نینسایکلۆپیدیایه‌کی (۳۸۴) به‌رگی به‌ناوی (لیکۆلینه‌وه‌ی گه‌شتیی رۆشنییری) یه‌وه‌ دانا...

دوای نه‌مانه‌... به‌رده‌وام نینسایکلۆپیدیای باشتەر و ڕه‌کتەر و ته‌واوتر و به‌سه‌ودتر له‌ ده‌ره‌چونده‌ بوو... به‌تایه‌ستی دوای داهاستی چاپ و په‌ره‌سه‌ندنی ه‌ونه‌ری به‌لاوکه‌رده‌وه‌ و گه‌شه‌ه‌ندنی زانست و زۆریه‌ی زانیاری و راستی له‌ باری سه‌روشته‌وه‌... گه‌رنه‌گیتی و پتویستی به‌نینسایکلۆپیدیای زۆرتر ده‌ه‌وو.

بۆ خۆ لادان له‌ درێژداری و ^(۲) پتیشکه‌شکردنی مه‌به‌سته‌کانی ئهم باسه‌ به‌شیه‌یه‌کی ڕوون و راسته‌وخۆ... ڕووداوه‌ هه‌ره‌ گه‌رنه‌گه‌کانی مێژووی نینسایکلۆپیدیای به‌کورتی ده‌لیستین:

سال	روودادی میژووی نینسایکلۆپیدیای
۱۵۰۶	(رافاییل مافن) له (زانباریی گشتی) دا بۆ یه‌که‌م جار سرگۆزشتی ناودارانی خسته نینسایکلۆپیدیایه.
۱۵۴۱	(رینگلیترگی یاسیلی) زاراوه‌ی نینسایکلۆپیدیای دارشت وه‌ک ناوی بۆ نه‌وه‌ی به‌(کتییی سه‌رچاوه) ناو ده‌برا.
۱۷۰۴	(جۆن هه‌ریس) له (فه‌ره‌نگی هونه‌ری) دا... یه‌که‌م نینسایکلۆپیدیای (کوکه‌سی) ^{۳۱} ای دانا، تیتیدا بۆ یه‌که‌م جار بابه‌ته‌کانی له‌سه‌ر پێه‌وی نه‌لفه‌ین پێز کرد.
۱۷۳۲	(جۆهان زێدلەر) له (فه‌ره‌نگی جیهانی) دا... سرگۆزشتی ناودارانی زیندووی خسته نینسایکلۆپیدیایه.
۱۷۶۸	یه‌که‌م به‌شی نینسایکلۆپیدیای به‌ریسانی ده‌رکه‌وت.
۱۸۲۹	یه‌که‌م به‌شی نینسایکلۆپیدیای نه‌میریکی ده‌رکه‌وت.
۱۸۶۵	(پییتر لارووس) فه‌ره‌نگی (لوگراندی لارووس) ی ده‌رکرد.
۱۹۰۸	نینسایکلۆپیدیای به‌ریسانی مندالان ده‌رکه‌وت.
۱۹۱۰	نینسایکلۆپیدیای نه‌میریکی مندالان ده‌رکه‌وت.
۱۹۱۷	نینسایکلۆپیدیای کتییی جیهانی ده‌رکه‌وت.
۱۹۴۸	نینسایکلۆپیدیای ئۆکسفۆرډی به‌چووک ده‌رکه‌وت.
۱۹۸۰	نینسایکلۆپیدیای نه‌کادیی نه‌میریکی ده‌رچوو.

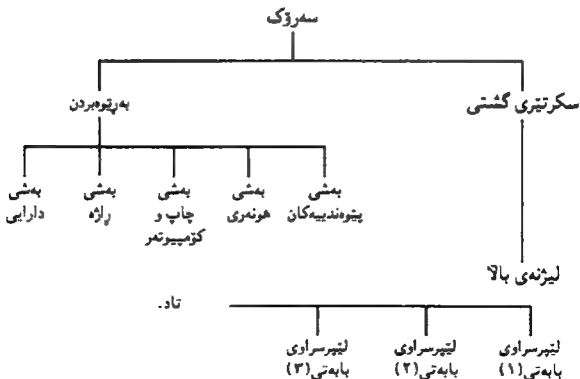
نینسایکلۆپیدیای کوردستان... کوژکرده‌وه‌ی سامانی په‌رشویلاوی نه‌ته‌وه‌یی و میژووبیمانه. ده‌وریکی هه‌ره‌ گرنگ و بالا له پاراستنی که‌له‌پوور و میژوو ده‌گێڕی. گه‌شه به‌زمان و ناستی رۆشنییری کوردی ده‌دات و ناسنامه‌ی کوردایه‌تیمان پته‌وتر ده‌کات. نیتستا به‌سایه‌ی نه‌م باروودۆخه‌ تازه‌یه و نه‌م جموجۆله‌ گه‌شه‌ پیرۆزه‌ی جیهانی زانست و رۆشنییری کوردی که‌ بۆ یه‌که‌م جار ه‌ میژوو به‌خۆوه‌ی ده‌بینی و به‌سایه‌ی پێکه‌یشتی هه‌زاران رۆشنییر و شاره‌زا و پسپۆر و زانای لته‌هاتووی پروا پته‌وی خۆین گه‌رم... له‌گه‌ڵ

پدرسه ندنی کۆمپیوتەر و چاپمه نیی پیشکهموتوو... به سایه ی نه مانه وه ههموو نه عجامدان به نه م کاره مه زنه گه لێ له جاران ناسانتر و ڕیکتر و خیراتر و به نه عجامتره.

بۆ وه دیه تێانی نه م پرۆژه یه... ده بی داموده زگایه کی تایبه تی سه ره خۆی بۆ ته رخا ن بکری. شاره زا و پسپۆزان یاسا و پیڕه وی ناوه وی بۆ دابنن و به ڕیوه ی بی نه به سوود وه گرتن له و نه زمونه دوو رو درتیه ده وه مه نه ده به نرخه ی میتره وی ئیسا یکلۆ پیدای جیهانی و به هاوکاری له گه ل زانکۆکان و کۆری زانیاری و یه کیه تی نوو سه ران و ههموو داموده زگا ڕۆشنبیری به کانه دا، پلان و نه خشه یه کی ڕوون و دوو ڕی نه (ستراتیجی) و نامانج داری بۆ دابنن و به کونه کار^(۴).

زۆر به کورتی وه ک پیشیاریکی سه ره تایبی ساده هه یکه لی گشتیی ده زگای ئیسا یکلۆ پیدیا و پلانی کارکردنی ده خه نه ڕوو هیوادارین شاره زا و پسپۆزان به کونه مونا قه شه و به تیبینی سه کانیان به شداری به کن له ته و او کردن و پرکردنه وی که موکوپیه کانی.

هه یکه لی گشتی ده زگای ئیسا یکلۆ پیدیا که شتیکی له م جۆره ی خواره وه ده بی:

نمونه‌ی پترووی کارکردن...

لیژنه‌ی کی ناماده‌کردن داده‌مزرتی... نهم لیژنه‌یه سه‌رته بابه‌ته گشتیه‌کانی
نیسایکلۆپیدی‌اک ده‌ستیشان ده‌کات... که به‌شیک، نه‌مانی خواره‌وه ده‌گرتیه‌وه...
بابه‌ته گشته‌یه‌کانی نه‌سایکلۆپیدی‌ای کوردستان.

بۆ ھەر بابەتنی ئیپسیراوتکی شارەزای بابەتەگە دادەنری... ئیپسیراوتەکان ھەموو کۆپی
بەلای نینسا یکلۆیەدیاگە پێک دەھێنن...

ههنگامه‌مکانی کارکردن بهم جوړه دهیږي:

- ۱- لټبرسراوی هر بابه‌تیک لیسته‌یهک به‌ناوی شاره‌زا و پېچرانی بواره‌که‌ی خوی ناماده ده‌کات.
- ۲- پتوهندی‌بان له‌که‌لدا ده‌کات و داوایان لږ ده‌کات هه‌ریه‌که لیسته‌یی به‌ناوی بابه‌ته‌کان ناماده بکات (بۆ نمونه ناوی چیاکانی کوردستان).
- ۳- لیسته‌کان ده‌کرتین به‌یهک و وهک فهره‌نگ ده‌خرتیه کۆمپیوته‌ره‌وه.
- ۴- ناوه‌کان به‌سه‌ر شاره‌زا و پېچراندان دا‌بېش ده‌کرتین و داوایان لږ ده‌کرتی وتاری له‌سه‌ر هر بابه‌تی ناماده بکه‌ن و فیکره‌یه‌کی گشتی له باره‌یه‌وه پتیشکه‌ش بکه‌ن.
- ۵- دوو شاره‌زا وتاره‌که هه‌لده‌سه‌نگتښ و به‌پتی پتو‌یست بژار و ده‌سکاری ده‌کرتی و په‌سندی ده‌که‌ن.

- ۶- دواي پرپاردان له‌سه‌ری له‌رووی زمانه‌وه سه‌یری ده‌کرتی.
- ۷- هه‌واله‌ی به‌شی چاپ و کۆمپیوته‌ره‌ ده‌کرتی بۆ نه‌وه‌ی جیتی خوی به‌گرتی و به‌پارتیزنی. بۆ نه‌غج‌امدانی کاره‌کان... ده‌یان جوړ نامه و خسته و فوژمی چاپکراو ناماده ده‌کرتی. پرژوی نښا‌یکل‌پیدای کوردستان... نه‌رکتیکی نه‌ته‌واپه‌تی و زانستی و کۆمه‌لایه‌تی و میژویه‌یه... ده‌بن هر رۆشنیرتکی کورد پشگیری بکات و به‌شداری تیدا بکات. نه‌مه‌ چن تښتینه‌یه‌کی ختیرا و پتښناریتک یو له باره‌ی ناواتینه‌که‌وه... به‌لکو دپته‌دی.

په‌رلوتی و سه‌رجاوه‌کان:

- ۱- له‌مانه:
- ۱- شتیخ عه‌بدولقادر په‌رزنجی (۱۹۷۱) فهره‌نگی زانیاری یا نښا‌یکل‌پیدای کورد - چاپخانه‌ی راپه‌رین سلیمانی.
- ۲- به‌خوسره‌ جاف (۱۹۸۹) دائیره‌توله‌عاریف چاپخانه‌ی نه‌میدارتښی گشتی رۆشنیری و لاوان.
- ۲- بۆ زانیاری زۆرت له باره‌ی میژوی نښا‌یکل‌پیدایوه، سه‌یری به‌رگی (E) ی نښا‌یکل‌پیدای (Britanica) لټبر ناوی (Encyclopedia) بکه.
- ۳- (اکۆکه‌می) م به‌رامبه‌ر (تاکه‌ کمسی) په‌کاره‌یتاوه.
- ۴- له‌ ل (۲۱۸) ی به‌رگی (E) ی نښا‌یکل‌پیدای (World book) ی سالی (۱۹۸۲) دا... به‌رنامه‌ و هه‌نگاره‌کانی دانانی نښا‌یکل‌پیدای زۆر به‌وردی روون گراوه‌ته‌وه.
- ۵- پرژوی دانانی نښا‌یکل‌پیدایه‌ک په‌کوردی - نازاد عه‌بدولواحید ۱۹۹۲ - به‌دووبه‌ش به‌لاوکراوه‌ته‌وه.
- ۶- به‌رخان السندی (۱۹۸۳) القاموس الکردی الموحد حاجه‌ قومیة ملحه. گوژاری رۆژی کوردستان ژماره (۶۰).

* نه‌م وتاره له‌ گوژاری رامن- ده‌زگی رۆشنیرتی و راکه‌بانندی گولان، ژماره (۴۱) سالی ۱۹۹۹، لاپه‌ره ۲۷-۲۹ به‌لاوکراوه‌ته‌وه.

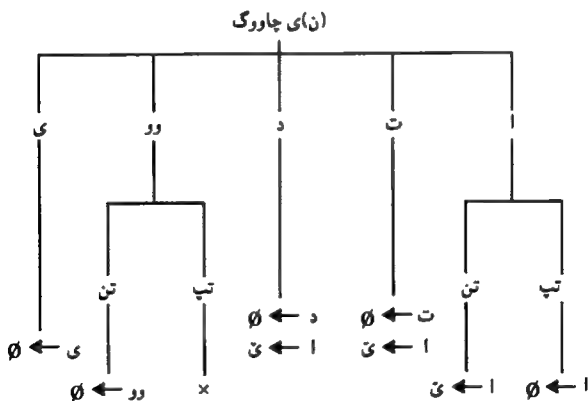
رهگی داهاتوو... بهییه یاسا

* کار له زمانی کوردیدا^(۱) دوو رهگی ههیه (رابردوو) و (داهاتوو). ههموو کاته رتزمانیهکان بهم دوو رهگه دادهپرترتین^(۲).

* رهگهکان له چاووگهوه وردهگیرتن. بۆ وەرگرتنی رهگی رابردوو، یهک یاسای گشتیهی بین ناویزه ههیه که نههیه:

(ن) ی چاووگ ← \emptyset = رهگی رابردوو

* بۆ وەرگرتنی رهگی داهاتوو... چهند یاسایهکی جۆراوجۆر دهستنیشان کراون^(۳) و بهشی له ناویزهکان خراونهته پوو. نهتجام نهم پیتیج یاسایه دهستنیشان کراون که لهم نهخشهیدا پروون کراونهتموه^(۴)

\emptyset ← لادهیری

تن = تینهپەر

تپ = تپهپەر

جۆری چاؤگ	ياسا	نمونه	رهگی رابردوو	رهگی داهاتوو
ا	تتپهر ۱ ← Ø	هتتان	هتتا	هتين
	تتینه پهر ۱ ← Ø	سووتان	سووتا	سووتی
ت	تتپهر ت ← Ø	کهوتن	کهوت	کهو
	تتینه پهر ۱ ← Ø	پالاوتن	پالاوت	پالئو
د	تتپهر د ← Ø	چاندن	چاند	چئین
	تتینه پهر ۱ ← Ø	مردن	مرد	مر
وو	تتپهر	دروون	دروو	دروو
	تتینه پهر وو ← Ø	چوون	چوو	چو
ی	تتپهر ی ← Ø	ناسین	ناسی	ناس
	تتینه پهر	وهین	وهری	وهر

نهم (۳۲) چاؤگه ناویژمن^(۵)... واتا ههر چاؤگیک لهم لیسته یه دا نه بوو به یاساکان رهگی داهاتووی وهرده گیری.

(بردن - به)، (بهستن - بهست / بهس)، (بیستن - بیست / بیس)، (پشکووتن - پشکوئ)، (چیشتن - چیژ)، (خستن - خه)، (خواردن - خوا)، (خواستن - خواز)، (دان - ده)، (دیتن - دین)، (رستن - رتس)، (رشتن - رتژ)، (ریان - ری / رین)، (سهندن - سین / سهن)، (کردن - که)، (رۆشتن - رۆ)، (کرۆشتن - کرۆژ)، (کوشتن - کوژ)، (گواستن - گوژ / گواز)، (گوتن - لئ)، (گهستن - گهز)، (گهشتن - گه)، (مان - مین)، (ناشتن - نیژ)، (نان - نئ)، (نووستن - نوو)، (وتن - لئ)، (ویستن - موئ)، (هاتن - ئ)، (هاوشتن - هاوئ / اوئ)، (ههئ / هسان - س / ست)، (هیشتن - هیل)

لهم ناویژانه دا:

۱- [بهستن - بهس / بیستن - بیس / سهندن - سهن] یشیان هه یه وهک رهگی داهاتوو... که بهر یاساکان ده که ون.

ب- [رستن - رشتن] شتهوی [رېستن - رېشتن] یشیان ههیه... که به یاساکان رهگی داهاتوریان وهردهگیرئ.

ج- [چېشتن - کروشتن - کوشتن - گواستن - گهستن - ناشتن] هه موو نهمانهش به یاساکان رهگی داهاتوریان وهردهگیرئ [که لایردنی (ت) و یوونی (ا—ئ) ید].
نوه ندهیه دواي سه پاندنی یاساکه دوا فونیمی رهگی داهاتوو که (هئ ژئ) ن
(Voicless) سیمای ژنداری (Voiced) یان لئ دهنیشئ^(۱۶).

د- [ژبان] رهگه داهاتوو که ی له نژادا (ژئ) ید، که بهر یاساکه ده که وی. له بهر قورسی و له نهجسامی سه پاندنی یاسای فونولوجی (assimilation) (ئ) که سواره و تواوته وه. (دهژیم) بوته (دهژیم) ... تاد.

ه- [هاتن] به پینی یاساکه ده پئ (هئ) رهگه داهاتوو که ی پئ. (ه) که سواره و تواوته وه... (دههیم) بوته (دیم) ...

* نکهتر نهم تپینییانهی سهروه ره چاو بکرتن و نهم لایه نانه به یاسای فونولوجیکان چاره سر بکرتن، ژماره ی ناویزه کان له (۳۲) موه داده به زیته (۱۹).

بهشیکردنموه و تاوتوی کردن و بهروردکردنی نهم پینج یاسایه له گهل یهک... دهرده که وی که:
۱- له هه موویاندا دوا فونیمی رهگی رابردوو [د.ف.ر]^(۱۷) لاده پئ (ووی) تپه پ و (۱) [تپه پ نه پئ].

۲- (۱) ده پته (ئ) له چاوگه یانیپه کانا نه پئ.

نهم پینج یاسایه... دهشت به پینی پیره وی (Collapssing) ی چومسکی لیک بدرتن و تیک بشکینرتن و بکرتن به یدک یاسای گشتی. بهم جوړه:

۱- [د.ف.ر] ← Ø [ووی تپ] [۱) ی تن] نه پئ

۲- ۱ ← ئ له چاوگه (پانی) یه کان نه پئ

* هه چاوگتی به دهسته وه بکرت... نکهتر له لیسته ی ناویزه کاندای نه پوو... بهم یاسایه رهگی داهاتوی کاره که ی لئ وهردهگیرئ.

نمونه و پاهینان

چاووگ	رهگی رابردوو	هنگای یه کم	هنگای دوهم	رهگی داهاتوو
سپاردن	سپارد	د ← ∅	ا ← ی	سپتر
خوتندن	خوتند	ا ← ∅	(ا) نییه	خوتن
توزان	توزا	(ا) لانا بری	ا ← ی	توزی
گروون	گروو	(وو) لانا بری	(ا) نییه	گروو
کیتلان	کیتلا	ا ← ∅	-	کیتل
تاشین	تاشی	ی ← ∅	(ا) ناگزوی	تاش
بوون	بوو	وو ← ∅	(ا) نییه	ب
پرسین	پرسی	ی ← ∅	(ا) نییه	پرس
سوون	سوو	(وو) لانا بری	(ا) نییه	سوو
گرتن	گرت	ت ← ∅	(ا) نییه	گر
سرهوتن	سرهوت	ت ← ∅	(ا) نییه	سرهو

پهراویزهکان:

۱- کرمانجیی خواروو.

۲- بۆ کاتهکانی زمانی کوودی و یاساکانی دهرشتیان سهیری نهم سهرچاوه به که:

رویا عومره نهمین (۱۹۸۶) چنده یاسایهکی مۆفۆلۆجیی دهرشتی فرمان. گ. رۆشنهیری نوێ ۱۰۹ ل (۲۶۳-۲۵۸).

۳- سهیری سهرچاوه - ژ (۲) و (۵) و (۶) به که.

۴- سهیری سهرچاوه - ژ (۳) به که.

۵- له وانه به هی تریش ههین.

۶- به پیتی ههنتیقی (نالۆز له ساده ترهه پیتیک دیت) دهین نهمه به پیتچهوانموه و بهم جۆره بیت:

که نیشانهی کاتی رابردوو (ت) ده چیتته سه رهگی (چۆز - کوژ... تاد) دوا فۆنیمی ره که که سیمای ژێداری Voiced خۆی ده دۆزیتن.

چیتژ + ت ————— چیتشت

کوتژ + ت ————— کوشت

کهز + ت ————— گهست... تاد

نهم باسایانهی لهم باسهدا و ئهوانی پیشتر خراونه ته پرو بهزوری یاسای پێزمانیی پێداگوگین... Pedagogical که پێوهندیی مۆرفۆلوجیی نێوان دهگی رابردو و داهاتوو ههر له (سیما) دا Surface دهخه نه پرو. که له زۆر حاله تدا له گهڵ سهرۆشتی پێوهندیی نێوانیان له (پنج) دا deep یهک ناگره وه... و... یاسا مۆرفۆزیمه کانیان دهمستیشان ناگهن...

جگه له هه ندی تێبینی و وتاری لاهه لا... تا ئیستا هیچ لیکۆزلینه وه به کی وا پێشکهش نه کراوه نهم پێوهندییه له (پنج) دا بڤهاته پرو. بۆ ئهمه سه یری نهم باسه نه بکه:

۱- محممه ده معروف فه تاح (۱۹۸۹) کار پۆلێنگردن به پیتی پۆنان. گ. رۆشنه یری نوی ژ ۱۲۱.

۲- وریا عومه ده ئهمین (۱۹۹۷) په خه نی ناره خه. گ. رۆشنه یری نوی ژ ۱۶۰.

۷- (د) یه که م پیتی وشه ی (دوا) یه... (ف) یه که م پیتی وشه ی (فۆنیم) ... (پ) یه که م پیتی وشه ی (په گ) ه. هه موو پێکه وه ده بن به (د. ف. ر). وانا دوا فۆنیمی په گ.

نهم پێوه له زاراوه سازیدا په Acronymy ناوده یری به هه زاران ناو و زاراوه ی زانسته ی وهک (هتیزه) و (هتیزه) و (پادار) و (یونسیتف)... تاد به م پێوه ده دارپۆزاون.

سه رچاوه کان:

۱- پێزمانی ناخاوتی کوردی (۱۹۷۶) گوپی زانیاریی کورد - به عه داد.

۲- نوی عه لی ئهمین (۱۹۶۰) پێزمانی کوردی - چاپخانه ی کامه ران - سلیمانی.

۳- وریا عومه ده ئهمین (۱۹۸۲) کات و په گی فه رمان. گ. پۆژی کوردستان - ژ ۶۵.

۴- وریا عومه ده ئهمین (۱۹۹۲) نیشه کانی کات - گ. کاروان ژ ۹۲.

5- Mackenzie, D. N. (1961) Kurdish dialect Studies. V. I. London.

6- Waria Omar Amin (1979) Aspects of The Verbal construction in Kurdish. M. Phil Thesis Presented to The University of London.

* نهم وتاره له گۆناری راسان- دهزگای رۆشنه یری و راگه باندنی گولان، ژماره (۴۹) سالی ۲۰۰۰.

لایمه ۲۳۳-۲۳۴ به لۆکراره وه.

خصائص اللغة الكردية

السادة الحضور... ارحب بكم وأتمنى أن يروق لكم هذا اللقاء.

عنوان المحاضرة هو -خصائص اللغة الكردية- في البدء أود أن أوضح وبصورة عامة مفهوم الخصوصية في اللغة من وجهة نظر علم اللغة الحديث، بعدها أحاول أن أعرف حضراتكم على بعض خصائص اللغة الكردية ونركز على واحدة منها.

نشر جومسكي عام ١٩٥٧ كتابه الموسوم Syntactic Structure بـ (٧٥) صفحة... وكان عمره آنذاك لا يتجاوز الثامنة والعشرون. الكثير من الناشرون رفضوا في البداية نشر هذا الكتاب بحجة انه لشاب قليل الخبرة في مستقبل عمره الأكاديمي، قدراته العلمية منواعة يحتاج إلى الكثير من العمل والمثابرة والمتابعة ليتسنى له ان ينشر كتاباً. وما ان نشر هذا الكتاب وأذا بجميع موازين علم اللغة تنقلب رأساً على عقب.

يعتبر صدور هذا الكتاب أهم حدث وأعظم خطوة ومنعطف في تاريخ علم اللغة قاطبة، حيث فجر ثورة كوبرنيكية قلب جميع الموازين وأسس مدرسة لغوية عارمة اكتسح جميع المدارس والنظريات اللغوية وفتح آفاقاً جديدة رحبة أمام الدراسات اللغوية العامة. على إثرها قامت الغالبية العظمى من علماء اللغة وفي جميع أنحاء العالم بإعادة النظر في نهجهم وكتابة قواعد لغاتهم.

خلال الأربعة والنصف من العقود الماضية تطورت وتشعبت هذه المدرسة بسرعة فائقة. ساهم في تطويرها جومسكي نفسه والمئات من علماء اللغة الفطاحل في جميع أنحاء العالم. تفرعت وتشعبت وتكاملت ونمت في ظلها العشرات من المدارس اللغوية الأخرى لتفسرها.

من أهم مبادئ هذه المدرسة هي نظرتها الشمولية الى اللغة كسمة وظاهرة إنسانية عامة. تؤكد بان جميع اللغات الإنسانية وبالرغم من انتمائها العرقي والجغرافي والتاريخي والحضاري متطورة ومعقدة بنفس الدرجة. ليست هناك ما تسمى باللغات البدائية. فالاختلافات الموجودة بين اللغات ماهي إلا ظاهرية، أما من حيث الأساس فان جميعها تعمل وفق نفس الأسس والمبادئ ومتطورة بنفس الدرجة.

هناك الكثير من الأدلة التي تؤكد وحدة اللغة الإنسانية Universals نذكر بعضها:

١- أي طفل يلد في أي مجتمع وبالرغم من انتماه العرقي والحضاري والجغرافي والاقتصادي، يكتسب لغة المجتمع الذي ينمو ويتعرّج فيه. أي أن هناك علاقة وثيقة بين تركيب وعمل اللغة والعملية العقلية للمخ. وأن القدرة اللغوية فطرية واكتساب اللغة بينية.

٢- للمتكلم بلغة الأم القدرة على فهم وصياغة مالا نهاية له من الجمل والتعبير بلغته.

٣- لكل لغة عدد محدود من الوحدات الصوتية، منها وقوانين متشابهة في جميع اللغات تشكل النظام الفونولوجي (أي فونيماتها) وقوانين متشابهة ترتبط هذه الوحدات الصوتية لصياغة المقاطع Syllable والوحدات الدلالية والكلمات.

٤- العلاقة الهرمية الموجودة بين أبسط الوحدات اللغوية، وهي الأصوات المفردة التي تتولد عن طريق الجهاز الصوتي واعقد وحدة لغوية وهي الجملة متشابهة بل ومتطابقة في جميع لغات العالم.

٥- أثبتت وبرهنت هذه المدرسة بأن جميع لغات العالم تحتوي على قوانين متشابهة من حيث الأساس لصياغة الكلمات والجمل.

جميع لغات العالم تحتوي على نفس العناصر (الاسم- الصفة- الفعل- الضمير- العدد- أسماء الإشارة-... الخ).

٧- توجد في جميع لغات العالم أدوات ووسائل للتعبير عن النفي والسؤال والتكلم والأزمنة... الخ

الهدف الأسمى لهذه المدرسة هو تنظيم وصياغة ماتسميه بالقواعد الشمولية Uni- versal Grammar على ضوءه يفسر الظواهر اللغوية لجميع اللغات الإنسانية.

يمكن أن نستدل مما سبق بأن المبدأ الأساسي لهذه المدرسة هو إن جميع لغات العالم متطابقة من حيث الأساس أما الاختلافات الموجودة ما هي إلا ظاهرية، كالاختلافات الموجودة بين بني البشر فهم يختلفون شكلا إلا أن تركيبهم البايولوجي والفلسفي متطابقة.

يمكن توضيح هذه الفكرة ببعض الأمثلة:

للجملة في جميع اللغات الإنسانية العناصر الثلاث (الفاعل S - المفعول O - الفعل V). هناك ستة احتمالات لترتيبها وكما يلي:

الكردية	SOV	فاعل - مفعول - فعل
الإنكليزية	SVO	فاعل - فعل - مفعول
العربية	VSO	فعل - فاعل - مفعول
أپورينة	OSV	مفعول - فاعل - فعل
هاليسكاريا	OVS	مفعول - فعل - فاعل
مالاگاسي	VOS	فعل - مفعول - فاعل

فمثلا لو ترجمنا جملة (اشترى الطالب الكتاب) إلى جميع هذه اللغات وعبرنا عن كل وحدة علاقة دلالية برمز لالتقت جميعها في نفس النقطة وتكون النتيجة واحدة كما في:

$$\begin{array}{ccc}
 ٤ \times ٣ \times ٢ & & ٤ + ٣ + ٢ \\
 ٤ \times ٢ \times ٣ & & ٤ + ٢ + ٣ \\
 ٢ \times ٤ \times ٣ & & ٢ + ٤ + ٣ \\
 ٢٤ = ٣ \times ٤ \times ٢ & (أو) & ٩ = ٣ + ٤ + ٢ \\
 ٣ \times ٢ \times ٤ & & ٣ + ٢ + ٤ \\
 ٢ \times ٣ \times ٤ & & ٢ + ٣ + ٤
 \end{array}$$

مثال آخر. كلمة (الشجرة - في اللغة العربية) تقابلها (درهخته كه - في اللغة الكردية) و (The tree - في اللغة الإنكليزية).

ظهر أداة التعريف في اللغة العربية (ال) كسابقة وفي اللغة الكردية (وكه) كلاحقة وفي اللغة الإنكليزية The ككلمة مستقلة. لو رمزنا لمفهوم أداة التعريف A ولمفهوم الشجرة B وللعلاقة الدلالية بينهما C لالتقت جميعها في نفس النقطة وتطابقت في البنية العميقة Deep Structure أي أن الاختلافات بعزى إلى البنية السطحية - Sur-face Structure.

من الناحية العملية والتطبيقية تميز المدرسة التحويلية - Transformational Gram-mar بين مستويين في اللغة.

١- البنية العميقة Deep Structure

٢- البنية السطحية Surface Structure

البنية العميقة لجميع اللغات متطابقة. أما الاختلافات الموجودة بين اللغات تكمن في البنية السطحية. في الحقيقة أي جانب من أي لغة تعتبر خصوصية خاصة بتلك اللغة لانه يظهر في أي لغة أخرى بشكل يختلف عما عليه في تلك اللغة.

في مجال مناهج البحث اللغوي المقارن توجد نوعان من الدراسات اللغوية المقارنة. حيث تختلف أهدافهما ووسائلهما.

أولاً: مقارنة اللغات المختلفة بهدف التوصل إلى إعادة بناء الأصل المشترك الذي تفرعت منه مجموعة معينة من اللغات لرسم شجرة العوائل اللغوية وتحديد هوية وموقع كل لغة ضمن هيكل العائلة اللغوية التي تنتمي إليها Historical Comparative Linguistics.

ثانياً: مقارنة اللغات بهدف الوصول إلى مواطن الشبه والاختلاف بين اللغات في صورها الحاضرة من غير أي إشارة إلى أصولها التاريخية من أجل صياغة نظرية عامة للتركيب اللغوي في البنية السطحية. يسمى هذا الفرع من علم اللغة بالتصنيف النمطي Typological Linguistics.

أحد أهم أهداف هذا النهج هو تصنيف اللغات إلى مجموعات تتشابه أو تشترك في إحدى أو بعض خصائصها. أول تصنيف عام قام به اللغوي الألماني (1762-1835) Wilhelm Von Humboldt في بداية القرن التاسع عشر. حيث صنف لغات العالم إلى ثلاثة أنماط على أساس نظام تركيب الكلمات فيها. وهي اللاصقة Ag-glutinative والذائبة Fusional والعازلة Isolating. تصنف اللغة الكردية ضمن النمط الأول.

في عام ١٩٦٣ قام غرينبيرك Greenberg بدراسة مقارنة نمطية لعدد كبير من لغات العالم توصل إلى بعض الحقائق والاستنتاجات المدهشة وتبين أن بعض الصفات تتواجد وتتلازم مع صفات أخرى. فمثلاً تبين بأن اللغات التي تتشابه في قواعدها النحوية تتشابه أيضاً في قواعدها الصرفية.

من خلال هذا النوع من الدراسات المقارنة اكتشفت خصائص الكثير من اللغات. هناك خصائص عامة تشترك فيها مجموعة كبيرة من اللغات وخصائص تشترك فيها

مجموعة قليلة من اللغات وهناك خصائص نادرة تشترك فيها عدد قليل جداً من اللغات وهناك خصائص فردية. فمثلاً الصوت (ظ - ض) خاصة باللغة العربية، لذا تسمى بلغة الضاد. في الحقيقة يمكن اعتبار كل حالة أو صفة لأي لغة سمة خاصة بتلك اللغة لأنها تتمثل وتظهر بشكل يختلف عما عليه في أي لغة أخرى.

نذكر بعض خصائص اللغة الكردية ثم نركز على إحدى الخصائص النادرة جداً والمدهشة. إن لم تكن اللغة الكردية هي الوحيدة التي تمتلك هذه الخصوصية.

بعض خصائص اللغة الكردية

أولاً: يتفق الفعل مع الفاعل في اللغة الكردية أي أن الفعل يأخذ ضميراً متصلاً له نفس عدد وشخص الفاعل. كاللغة العربية كما في:

اللازم	المتعدي	
نمتُ	درستُ	أنا
نمت	درست	أنت
نام	درس	هو
قمنا	درسنا	نحن
قمتم	درستم	أنتم
ناموا	درسوا	هم

نرى إن الضمائر المتصلة التي تظهر مع الفعل المتعدي واللازم هي نفسها. أما في اللغة الكردية فالضمائر التي تظهر مع الفعل المتعدي تختلف عن التي تظهر مع الفعل اللازم للزمن الماضي.

المتعدي	اللازم	
خوتند - م	خهوت - م	من
خوتند - ت	خهوت - يت	تو
خوتند - ي	خهوت - X	ئهو
خوتند - مان	خهوت - ين	ئيمه
خوتند - تان	خهوت - ن	ئيوه
خوتند - يان	خهوت - ن	ئهوان

ومن خصائص المجموعة التي تظهر مع الفعل المتعدي للزمن الماضي بان ليس لها مكانا ثابتا في الجملة فهي تتحرك وفق هذه القواعد:

	المفعول المباشر	حرف جر	مفعول الغير مباشر	سابقه	جذر الفعل
	١	٣	٢	٤	٥
ئيمه	تو - مان	بو	ئهو	نه	نارد
نحن	انت	الى	هو	لم	ارسل
ئيمه	-	بو	ئهو - مان	نه	نارد
ئيمه	-	بو - مان	-	نه	نارد
ئيمه	-	-	-	نه - مان	نارد
ئيمه	-	-	-	-	نارد - مان

أي - يتصل الضمير المتصل بالمفعول المباشر أن وجد (١). بغياب المفعول المباشر يتصل بالمفعول الغير المباشر (٢). وبغياب المفعول الغير المباشر يتصل الضمير المتصل بحرف الجر (٣). وبغياب حرف الجر يتصل بالسابقة (٤) وبغياب السابقة يتصل بجذر الفعل (٥). (قاعدة رقم ١)

أما مع الزمن المضارع المتعدي واللازم فتظهر المجموعة (م - يت - ات/يت - ين -

ن - ن) وتتصل دائماً بجذر الفعل. (قاعدة رقم ٢)

ثانياً: تغير موقع النبرة على الكلمات أو التعابير تتغير معنى الكلمة كما في:

ها - تن = جاؤا (إذا كانت النبرة على المقطع الأول من الكلمة).

ها - تُن = مجيء (إذا كانت النبرة على المقطع الثاني من الكلمة).

برأ - يهتي = انه أخوه

برأ - يهتي = تأخي

نهيتي ليت دودم = إن لم تأتي سوف أضربك (إذا كانت النبرة على الجزء الأول).

= لا تأتي، وإلا ضرتك (إذا كانت النبرة على الجزء الأخير).

ثالثاً: إذا ظهرت صفة أو أكثر مع اسم معرف بأداة التعريف (هكه) فإن أداة التعريف تتحرك وتلتصق بآخر صفة.

چيمهه - هكه چيمههه جوان - هكه چيمههه جوانه كهوره - هكه... الخ

حديقه - أل حديقه جميله - أل حديقه جميل كبير - أل

الحديقه الحديقه الجميله الحديقه الجميله الكبيرة

رابعاً: من المؤلفي اللغات إن لكل فعل أو مصدر صيغة أو كلمة مستقلة وخاصة به. إحدى خصائص اللغة الكردية هي أن عدد الافعال أو المصادر الأساسية قليلة. منها تشتق المشتات بل الآلاف من مصادر الأفعال بإضافة السوابق واللواحق والأسماء والصفات... الخ إليها. فمثلاً من الفعل أو المصدر (دان - إعطاء) يشتق أكثر من مائة فعل ومصدر منها

دان: إعطاء

لیدان: ضرب

هه لیدان: مدح

گرتدان: عقد

لادان: انحراف

پردان: هجوم، توبيخ

هه لیدانهوه: كشف

دادانهوه: تغطية

ریدان: موافقة، سماح

بادان: لف، دوران
 دهردان: تفرغ (الماء)
 لولدان: برم
 سەردان: زيارة
 كليلدان: قفل
 كۆلدان: يأس
 پالدهانهوه: استلقاء
 بهزگدان: الموت من الأسى
 پەقدان: نفخ
 قسەدان: تعهد
 دهنگدان: تصويت
 دهنگدانهوه: صدی
 رهنگدانهوه: انعكاس
 پروودان: حدث
 ... الخ

بعض الأفعال أو المصادر غريبة الإنتاج. مثلاً يشتق من (کردن) و (هون) فقط الآلاف.

خامساً؛ للغة الكردية خصوصية أو ظاهرة غريبة ونادرة جداً قد تكون اللغة الكردية هي الوحيدة التي تظهر فيها وهي (عند تغير زمن الفعل في بعض الحالات ينقلب الفاعل مفعولاً والمفعول فاعلاً). كما في:

ده - تا - نێر - ين. (نرسلكم)

ده - تان - نارد - ين (كنتم ترسلونا)

يرسل

. انظر: في الجملة الأولى زمن الفعل مضارع (تان) مفعول و(ين) فاعل. بتغير زمن الفعل إلى الماضي تبادل الفاعل والمفعول دوريهما فانقلب الفاعل مفعولاً والمفعول فاعلاً.

نحاول ان نقدم لمحضراتكم وبقدر مايسمح لنا الوقت في هذه المحاضرة تفسير هذه الظاهرة التي لم يتطرق اليها النحويون الكرد ولم يكن بمقدور النهج التقليدي من تفسيرها وتحديد قواعدها.

ذكرنا سابقا انه توجد في اللغة الكردية مجموعتان من الضمائر المتصلة التي تظهر مع الفعل وتعبّر عن التوافق مع الفاعل Concord. نرمز لهما بـ (A) و (B).

B	A
م	م
يت	ت
\times - ات/يت	ى
ين	مان
ن	تان
ن	يان

ولكون موضوع محاضرتنا يخص الدور المفعولي لذا نهمل الجوانب الأخرى. توجد في اللغة الكردية قاعدة يمكن بواسطتها إحلال الضمير المتصل محل الضمير المنفصل المفعولي.

مجموعة (A) التي تلعب الدور الفاعلي مع الماضي المتعدي تظهر كمفعول مع المضارع المتعدي.

مجموعة (B) التي تلعب الدور الفاعلي مع المضارع المتعدي تظهر كمفعول مع الماضي المتعدي.

مفعول	فاعل	
B	A	ماضي
A	B	مضارع

لتحويل الضمير المفعولي المنفصل إلى متصل للجملتين الآتيتين:

نَيْمَه نَيْتَوَه دَه نَيْرِين (نحن نرسلكم)

نَيْتَوَه نَيْمَه تَان دَه تَارَد (كنتم ترسلونا)

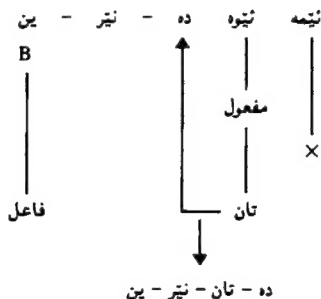
١- زمن الفعل في الجملة الأولى مضارع. إذن الضمير الفاعلي هو من مجموعة B.

وحسب القاعدة يؤخذ الضمير المفعولي من مجموعة A.

٢- المفعول (نَيْتَوَه - انتم) في الثاني الجمع. يكون الضمير المتصل المقابل في المجموعة A (تَان).

٣- حسب القاعدة رقم ١ يتحرك الضمير المتصل (تَان) ويلتصق بالسابقة (دَه).

٤- يحذف الضمير المنفصل الفاعل.

الجملة الثانية

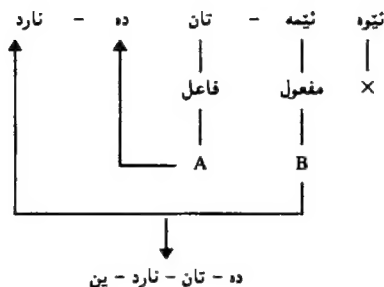
بتحويل الضمير المفعولي المنفصل الى متصل في الجملة الثانية:

١- زمن الفعل في الجملة الثانية ماضي. إذن الضمير الفاعلي (تَان) هو من مجموعة

A. وحسب القاعدة يؤخذ الضمير المفعولي المتصل من مجموعة B.

٢- المفعول (نئمه - نحن) في الاول الجمع. يكون الضمير المتصل المقابل في المجموعة B (ين). يحل هذا محله.

٣- حسب القاعدة رقم ٢ يلتصق الضمير المتصل (ين) بجذر الفعل. وحسب القاعدة رقم ١ يتحرك الضمير الفاعلي (تان) ويلتصق بالسابقة (ده)
٤- يحذف الضمير المنفصل الفاعلي.

بمقارنة هذه الجملة بالجملة الأولى نرى انهما يتطابقان من حيث الصياغة والتركيب ويختلفان في الترتيب الوظيفي لاجزائهما

بالطرق نفسها يمكن تفسير وتبيان سبب تبادل الفاعل والمفعول لدوريهما بتغيير زمن الفعل من الماضي إلى المضارع وبالعكس في الأمثلة الآتية:

نئو گولی بۆ تۆ دههیتا — گولی بۆ دههیتا - يت (كان يجلب لك وردا)
تۆ گۆل بۆ نئو دههیتیت — گولی بۆ دههیتن - يت (أنت تجلب له وردا)
من خانووه کهى نئوهم دهفرۆشت — خانووه کهم دهفرۆشتن (بعث دارکم)
نئوهم خانووه کهى من دهفرۆشن — خانووه کهم دهفرۆشن (تبيعون داري)

والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته

محاضرة أقيمت في المجمع العلمي العراقي يوم الاثنين المصادف ٢٠٠٢/١٢/٩.

ناموزىكە

- 7 پەشەكى
- 9 نىمىلەي كوردى و چەند تېيىنەك
- 21 لايەنكى جىلانى
- 38 پاشەندەكان
- 46 قۇنەتىك و قۇنۇلۇجى
- 60 قىزماى راناو لە كرمانجىي ژورورودا
- 71 مەرج و ياساكانى لە زمانى كوردىدا
- 75 لىكۆلنەوەيتكى مۇرقۇلۇجى
- 82 چەند تېيىنەك لە بارى (نەرى)ارە
- 86 پەيەندى راناو و فەرمان لە كرمانجىي ژورورودا
- 91 قىزماى راناو لىكاو
- 104 قۇنۇلۇجى
- 112 مەردنى وشە
- 122 نىشانەكانى كات لە زمانى كوردىدا
- 132 كات و پەگى فەرمان
- 138 ياسايتكى قۇنۇلۇجى
- 142 ئامرازەكانى بەسق
- 148 قىزماى چىبە
- 149 كەي (لەت) و... كەي (پەت)
- 152 ياساى دەرگەوتنى (را)
- 154 زانستى زمان
- 159 رىككەوتن لە زماندا
- 166 خىزماپەتنى لە زماندا
- 172 رەستەي بەكر ناديار
- 176 زمان و ماتماىك
- 182 تېنەپەر فرمانىكى بەكر ناديارە
- 190 چەند ياسايتكى مۇرقۇلۇجى دارشتى فرمان
- 198 بناغەي سادەترىن رەستەي كوردى

- بیرکاری له زمانا 209
- بێزمانی راناو - هەندێ شەکرەنەوی مۆرفۆلۆجی 216
- لێکدانی وشەکان 224
- بێج و سیما و یاساکانی گۆڕانەوه 235
- ئەله مۆرفی بێزمانی 243
- شەپۆلەکانی شەعری کوردی 250
- له پەڕەندییه کانی بهکەر نادیار 271
- هێز و ناواز 283
- لێکی له زمانی کوردیدا... 293
- له یاسا دهمکچه کانی زمانی کوردی 301
- په‌خه‌ی نا‌په‌خه‌ 310
- بێزمانی هه‌یی له‌ زمانی کوردیدا 316
- پاشه‌بندی (ئ) له‌ په‌خه‌ی نا‌په‌خه‌دا 321
- بهراورده‌یه‌ک 333
- سیسته‌می کارکردنی راناو له‌ کوردیی ژوورودا 343
- په‌رون کردنه‌وه‌یه‌ک 352
- فۆنیسه‌ کانی زمانی کوردی 358
- وشه 363
- (پت)ی شێڕته‌ر 368
- نێسا پهلزییدیای کوردستان.. ناواتیکه 374
- په‌گی داهاووه‌... په‌یه‌ک یاسا 381
- خصائص اللغة الكردية 386